

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník VIII 3 • 2012 cena 2,99 €

ZABUDNUTÁ POVSTALECKÁ VRAŽDA

PERZEKÚCIE JEHOVOVÝCH SVEDKOV

MECHANIZMUS NORMALIZAČNÝCH PERZEKÚCIÍ

PONUKA DVD PRE UČITEĽOV

Ústav pamäti národa ponúka učiteľom dejepisu a spoločenských vied na základných a stredných školách multimediálne vzdelávacie DVD Obrazy [z] kolektivizace, ktoré je výsledkom niekoľkoročného dokumentačno-vzdelávacieho projektu Ústavu pro studium totalitních režimů (ČR). Na projekte o kolektivizácii československého vidieka sa ako partner podieľal aj Ústav pamäti národa. DVD obsahuje množstvo filmového, obrazového a textového materiálu doplneného metodickými a pracovnými listami a návrhmi na ich použitie v rámci vyučovania o násilnej socializácii vidieka. Spolu s bonusovým diskom poskytuje školám vhodný doplnkový výukový materiál.

Bližšie informácie o ponúkanom DVD nájdete na stránke ÚSTR:
www.ustrcr.cz/cs/dvd-obrazy-z-kolektivizace

Vaše žiadosti o bezplatné zaslanie DVD posielajte na adresu:
fiamova@upn.gov.sk

PROJEKT ORAL HISTORY SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Na pôde ÚPN postupne vznikol audiovizuálny archív, ktorý v tomto čase eviduje viac ako 2000 nosičov. Široká databáza filmových záznamov, svedeckých výpovedí a audiovizuálnych formátov o praktikách totalitných režimov na Slovensku tvorí neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva. ÚPN aktívne napreduje v projekte, ktorého cieľom je komplexne a systematicky zachytávať svedectvá prenasledovaných osôb. V súčasnosti máme nakrútených vyše 300 svedeckých výpovedí v dĺžke viac ako 600 hodín audiovizuálneho záznamu. Svedectvá sú uložené v audiovizuálnom archíve ÚPN. Výpovede majú slúžiť na bádateľské a vzdelávacie účely, prípadne na výrobu budúcich TV dokumentov. Ich prehľad a ďalšie využívanie umožňuje podrobná databáza svedectiev a audiovizuálna knižnica. Metodológia nakrúcania a ďalšieho spracovania svedeckých výpovedí sa opiera o dlhodobé skúsenosti a zaužívanú prax domácich aj zahraničných partnerov v oblasti kamerového nakrúcania svedeckých výpovedí.

Výpovede svedkov z obdobia neslobody si možno pozrieť na stránke ÚPN:
www.upn.sk/filmy/projekt-oral-history-svedkovia-z-obdobia-neslobody

Róbert Letz
predseda redakčnej rady

Milí čitatelia,

istotne ste už zažili pocit osamotenosti. Nemyslím tým príjemné chvíle, vzdialené niekde v prírode ďaleko od hluku veľkomesta, keď načerpáte nové sily. Skôr mám na mysli pocit, že nikoho nezaujímate, nik sa o vás nestará, ste nepotrební, ignorovaní a izolovaní. Známy grécky antický filozof Aristoteles označil človeka za zoón politikon, teda spoločenského tvora, žijúceho s ostatnými ľuďmi. „*Kto však nemôže žiť v spoločensťve alebo ho vo svojej sebestačnosti nepotrebuje, nie je časťou obce, ale buď divokým zvieraťom, alebo bohom.*“ Človek potrebuje druhého človeka, nevystačí si sám so sebou, so svojím egoizmom, inak trpí. Keď sa na ľudí pozeráme iba ako na prostriedky k dosiahnutiu vlastných cieľov, spreneverujeme sa svojej podstate, človečenstvu a humanite.

Moderné totalitné spoločnosti sa pokúšali nanútiť prostredníctvom svojej ideológie jediný správny názor. Tým samozrejme trpel jednotlivec i celá spoločnosť, ktorá sa nemohla slobodne rozvíjať. Nastal únik z verejného života, vyhradeného iba pre verných. A tých, ktorí sa postavili proti, čakala nútená izolácia a prevýchova. Všetci pod tlakom zvonka museli budovať niečo, čomu sami často neverili a čo nechceli. Záujem triedy, skupiny, štátu alebo národa bol povýšený nad záujem jednotlivca. Tak sa pretrhla citlivá niť, spájajúca jednotlivca a vyšší celok.

Jedným z koreňov moderných totalitarizmov bola reakcia na prehnaný individualizmus a vyvyšovanie záujmov jednotlivcov bez rešpektovania záujmov celku. Preto je dôležité, aby sa v dialógu a otvorenosti, vlastnej demokracii, hľadala rovnováha a zharmonizovanie týchto často protikladných záujmov. To je možné vtedy, ak budeme jednotlivca i spoločnosť viesť k morálke a hodnotám, vlastným európskej hodnotovej tradícii. Potom bude aj väčšia istota, že totalita sa nezopakuje. Aristoteles by nás tu poučil o význame cnosti, ktoré vedú k blaženému, teda šťastnému a zmysluplnému životu. Bez nich sa spoločnosť nezaobíde. Sú to spravodlivosť, statočnosť, umiernenosť, štedrosť a láskavosť. Tam, kde sa zamieňa sloboda so svojvôľou, kde sa nadovšetko stavia materiálny profit, kde sa ľudia posudzujú podľa príjmov a uzatvárajú do kást, kde sa beztrešne kradne a zabíja, kde sa občania neposudzujú rovnakým metrom a nie je istota osobnej a majetkovej bezpečnosti, nastáva rezignácia občana.

Róbert Letz

ŠTÚDIE

3

Martin Lacko

**Zabudnutá povstalecká vražda. Prípady
slovenských dôstojníkov v Ľubietovej
13. októbra 1944**

33

Ivan A. Petranský

**Činnosť Jehovových svedkov a ich perzekúcie
v Československu 1948 – 1953**

50

Peter Jašek

**Mechanizmus perzekúcií normalizačného
režimu – prípad „Tibor Novotný a spol.“**

DOKUMENTY

74

Martina Fiamová

**Metódy presviedčania roľníkov na vstup
do jednotných roľníckych družstiev
na prelome 50. a 60. rokov**

OBETE

90

Zoltán Kőrös

**Päť stratených rokov. Osudy vojnového
zajatca z južného Slovenska v ZSSR
v rokoch 1943 – 1947**

KARIÉRY V ŠTB

105

Michal Miklovič

Kariéra v rozviedke. Jozef Blažek „GABRIŠ“

PREDSTAVUJEME

116

Martin Lacko

**Samostatnosť si nevážime, lebo sme za
ňu nekrvácali. Rozhovor s historikom
Františkom Vnukom**

140

RECENZIE

148

ÚPN INTERNE

152

REAKCIA

Pamäť národa

3 • 2012
ročník VIII

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
Slovensko
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Redaktori

Mgr. Branislav Kinčok
Mgr. Ján Mitáč
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Igor Baka, PhD.
doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
Beáta Katrebová Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Norbert Kmeť, CSc.
PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.
PhDr. Michal Pehr, PhD.
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Ivan A. Petranský, PhD.
Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Zuzana Rakšányová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ

Róbert Jurových – Nikara
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Vasil Biľak na XVI. zjazde Komunistickej
strany Československa
Zdroj: TASR

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2012
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

ZABUDNUTÁ POVSTALECKÁ VRAŽDA

PRÍPAD SLOVENSKÝCH DÔSTOJNÍKOV V ĽUBIETOVEJ 13. OKTÓBRA 1944

MARTIN LACKO

Tematika Slovenského národného povstania (SNP), nesčíselnekrát skúmaná toľkými historikmi, aktérmi, pamätníkmi a publicistami, má aj po takmer 70 rokoch svoje biele miesta. Jednou z príčin sú známe politické okolnosti. Dejiny 1. Slovenskej republiky (1. SR) sa akosi mechanicky stotožňovali s dejinami druhej svetovej vojny. Predovšetkým však roky 1939 – 1945 boli skúmané a hodnotené výlučne z hľadiska československého odboja, ktoré bolo považované za jediné správne a prípustné. Naopak fakty, ktoré boli z tohto zorného uhla „nevhodné“, sa jednoducho obchádzali alebo marginalizovali.

Československé režimy po skončení druhej svetovej vojny vo všeobecnosti uskutočňovali nemilosrdnú pamäťovú selekciu, nepomerne tvrdšiu než režim po roku 1918. Nešlo len o rovinu školy, kultúry, osvety či publicistiky. Kým po prvej svetovej vojne sa napr. zaznamenávali na pomníky a pamätne tabule mená všetkých vojnových obetí, po skončení 2. svetovej vojny to bolo úplne inak. Do úvahy sa nebrali nielenže obeť z radov nemeckej menšiny, ale ani Slováci, ktorí zahynuli na strane 1. SR. Antické heslo „vae victis“ (beda porazeným) tak našlo svoje uplatnenie ako v totálnej porážke nepriateľskej strany – a osobitne 1. SR – tak i v zatratení pamäte všetkých, ktorí k nim, či už skutočne alebo domnelo, patrili. Ukážkovým v tomto smere je aj prípad šiestich slovenských dôstojníkov zavraždených v októbri 1944 v Ľubietovej. Keďže ostali verní služobnej prísaha SR a nepadli na stranu československého odboja, nemali nárok ani na to, aby ich mená boli úradne zaznamenané, tobôž aby im mohla byť prejavená istá forma verejnej piety. Ani ich najbližší príbuzní sa oficiálne nedozvedeli, čo sa s nimi vlastne stalo.

Štátna politika fakticky určovala aj historiografiu a publicistiku. Desiatročia sa prezentovali len odbojáři, prí-

Hrob obetí povstaleckej vraždy na katolíckom cintoríne v Ľubietovej (Foto: A. Hruboň)

padne obeť na strane odboja. Tým, čo stáli na strane 1. SR sa v lepšom prípade ušli len strohé zmienky a lacné ideologické nálepky typu „režimisti“, „ľudáci“, „zradcovia“ a pod.

Do akej miery bola kauza vraždy šiestich dôstojníkov pred rokom 1989 tabuizovaná, implicitne vypovedá nielen mlčanie v jestvujúcich publikáciách, ale explicitne aj list Jozefa Jablonického z roku 1965. Pre historicky menej zdatných čitateľov treba

povedať, že práce tohto historika čsl. odboja patrili medzi menej deformované a rok 1965 bol časom odmäku, liberalizácie komunistického režimu. V liste Milanovi Veselovi do Ružomberka zo 17. decembra 1965 Jablonický rozoberá dôveryhodnosť Čatlošových spomienok a najmä spoločné stretnutie s Veselom pred niekoľkými týždňami. Okrem iného tu píše: „... *chcem poukázať na tú stránku nášho rozhovoru z 19. novembra* [1965 – pozn. autora],

keď sme sa navzájom uistili, že všetko, čo si povieme, zostáva medzi nami. Preto sme hovorili veľmi otvorene. Pri rozhovore o 29. auguste 1944 v Banскеj Bystrici nevyhnutne sa muselo hovoriť o Kanákovi a Zverinovi. V tejto súvislosti som nadhodil, že niektorí činitelia, medzi nimi aj Čatloš, snažili sa vo svojich spomienkach opísať aj okolnosti, za ktorých boli zastrelení Kanák a Zverin, prípadne uvádzali okruh ľudí, ktorí sa o to pričínili, alebo mohli pričiniť. Preto som sa pýtal aj na Váš názor, keď už bola o tom reč.“ Akékoľvek kladenie tabuizovaných otázok na papier bolo pre nich, zdá sa, kacírstvom: „*Je nepripustné, aby som z archívnych dokumentov akéhokoľvek druhu poskytoval nejaké informácie, najmä v tak chúlостivých otázkach. Mrzí ma, že som otázku Kanáka a Zverina tak nadhodil. Nepredpokladal som, že začnete v tejto veci korešpondenciu s Čatlošom...*“¹

Pri takomto postoji historikov k „chúlостivým“ otázkam českosloven-

ského odboja bolo nereálne očakávať, že dobová publicistika či historiografia takéto témy otvorí a vyrovná sa s nimi. V oficiálnej historiografii ostával prípad až do roku 1989 tabu. Objavil sa len v rukopisných prácach J. Jablonického počas jeho disentu v 70. a 80. rokoch a tiež v publikáciách slovenských exilových historikov, predovšetkým Františka Vnuka. Ten trefne napísal, že „*o bystrickej masacre vieme oveľa menej než o martinskej, pretože bystrickí víťazi sa svojimi zásluhami nevychvalovali v takom rozsahu, ako ich martinskí súdruhovia*“.²

Na domácej pôde sa priestor otvoril až po roku 1990. Ako prvý sa o nej zmienil Jozef Jablonický v monografii *Povstanie bez legend*.³ Pravdepodobne prvým historikom, ktorý na domácej pôde po roku 1989 prstom ukázal aj na jedného z možných strojcov vraždy, bol Ján Bobák.⁴ Udalosť zaznamenal vo svojom pozoruhodnom kalendáriu partizánskych a povstaleckých násilností z roku 1998 Peter Bielik.⁵

O niekoľko rokov v rovnakom duchu spomína prípad Milan Stanislav Ďurica.⁶ V prvom desaťročí 21. storočia tragédiu pripomenuli aj niektorí z generácie mladších historikov. Napr. Pavel Mičianik, ktorý v intenciách memoárov bývalého povstaleckého prokurátora Samuela Karola Korbela prípad označuje za zločin.⁷ Naopak, vo výstupoch „politicky korektnej“ historiografie reprezentovanej najmä Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Vojenským historickým ústavom by sme zmienku o tejto tragédii hľadali márne – najskôr preto, že nezapadá do politicky vyžadovaného pozitívneho obrazu SNP. Fakt, že aj po vyše 60 rokoch od skončenia vojny vládnu obavy z otvárania tabuizovaných tém spojených s odbojom, naznačuje aj knižka s názvom *Tu sú levy* z roku 2008, ktorej autor svoje meno radšej zamlčal.⁸ Celkovo možno povedať, že ani po spoločenských zmenách po roku 1989 sa prípadu nedostalo zodpovedajúcej pozornosti.

- 1 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Krajská správa Sboru národnej bezpečnosti Bratislava, TS 435, poznatky ku dňu 18. 12. 1965.
- 2 Vnuk naráža na udalosť, v minulosti mylne označovanú ako likvidácia tzv. „Ottovej misie“, v skutočnosti postriešanie náhodnej skupiny nemeckých cestujúcich na dvore kasární v Turčianskom Sv. Martine dňa 28. 8. 1944 na príkaz npor. Cyrila Kuchtu. VNUK, F.: *Rebelanti a suplikanti*. (Slovenská otázka v ilegálite a v exile 1944 – 1945). Ohio 1989, strana (s.) 91 – 92 a n. Ani Vnuk však nemal o Ľubietovskom prípade mnoho informácií.
- 3 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990.
- 4 Upriamil pozornosť na Mirka Vesela, jedného z bratov Veselovcov, ktorí sa po roku 1990 – ako Čechoslováci a odbojár – dostávali do priazne nového režimu. Bobák tak spravil v článku „29. august – čierny deň v histórii nášho národa“ v časopise *Slovenský národ* v roku 1993. TAKÁČ, L.: *V krutom storočí*. Prešov 2003, s. 75.
- 5 „Pri Ľubietovej zastrelila povstalecká eskorta 6 slovenských dôstojníkov, ktorí mali záporný vzťah k povstaniu. Podľa oficiálnej (nepravdepodobnej) verzie pri pokuse o útek. Podľa iných správ z nízkych pohnútok povstaleckého vedenia.“ BIELIK, P.: *Neznáme povstanie*. In: *Kultúra*, číslo (č.) 13, 2. 9. 1998, s. 7.
- 6 „Podľa svedectva gen. Ferdinanda Čatloša skupina povstaleckých dôstojníkov zo zväzku Jan Žižka dala zavraždiť v Ľubietovej 6 dôstojníkov slovenskej armády, ktorí zaujali odmietavé stanovisko k povstaniu. Boli to: plukovník Zverin a Kanák, podplukovník Klučík, nadporučík Schmidt a Frečer a poručík Kurtha.“ ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava 2007, s. 523. V druhom vydaní svojho knižného kalendária (v roku 1997) Ďurica Ľubietovský prípad ešte nespomína.
- 7 „Ďalším zločinom bolo brutálne zavraždenie 6 slovenských dôstojníkov, ktorí sa nepridali k Povstaniu. Bez vedomia vojenského prokurátora ich väznili spravodajskí dôstojníci vo vojenskej väznici. 14. októbra 1944 ich odviezli k obci Ľubietová, bez súdu zastrelili guľometom a narýchlo zahrabali. (...) Išlo o plk. Kanáka, plk. Zverina, pplk. Kulicha, npor. Schmidta, npor. Fetzera a por. Kurthu. Vyšetrovanie tejto vraždy bolo po vojne potláčané, odkladané a napokon amnestované.“ MIČIANIK, P.: *Vojnové zločiny slovenských vojakov v rokoch 1941 – 1944*. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008, s. 270.
- 8 Jej autor(i) má síce snahu o objektívne podanie okruhu tabuizovaných tém, no svoje meno starostlivo tají. V útlom zborníku venoval jednu kapitolu práve prípadu Kanáka a spol. Už v jej úvode konštatuje, že „Viliama Kanáka spolu s ďalšími piatimi dôstojníkmi zastrelili vojaci povstaleckej armády 13. októbra 1944 a zahrabali v plytkej jame pri Ľubietovej. Poprave nepredchádzalo žiadne vyšetrovanie ani výrok o vine, o exekúcii nerozhodol nijaký vojenský súd.“ Kol: *Tu sú levy. Mýty a fakty vo fragmentoch zo slovenských dejín*. Banská Bystrica 2008, s. 72.

VOJENSKÉ PORTRÉTY TROCH VYŠŠÍCH DÔSTOJNÍKOV (KANÁK, ZVERIN, KLUČÍK)

Povaha vecí si, okrem všeobecnejších súvislostí, vyžaduje aspoň stručné predstavenie osobného a profesijného profilu šiestich dôstojníkov. O troch vyšších (Kanák, Zverin, Klučík) sú našťastie zachované aspoň ich vojenské kvalifikačné listiny (KL) a zopár zmienok v odbornej literatúre či v pamätiach. Najväčším problémom je však absencia údajov k trom nižším dôstojníkom. Vlastne, nepoznáme ani ich plné mená či presnú transkripciu. Ak sa budeme držať dobového dokumentu z dielne ministerstva národnej obrany (MNO), boli to npor. Ferdinand Schmidt⁹, npor. Schindler a por. Fercer.¹⁰ Historik Ladislav Takáč s odvolaním sa na sestru zavraždeného pplk. Klučíka uvádza: npor. F. Schmidt, npor. A. Fercer a por. Kustka.¹¹ Bližšie údaje k nim sa dosiaľ nepodarilo dohľadať.¹²

Ondrej Zverin sa narodil 28. januára 1896 v obci Staré, okres Michalovce. Bol slovenskej národnosti a rímskokatolíckeho náboženstva.¹³ Domovskú

príslušnosť mal v Humennom. Jeho rodinné pomery armáda hodnotila ako „usporiadané“.¹⁴

Čo sa týka profesionálnej kariéry vojaka, tá sa u neho začala ešte v roku 1915, keď ako jednoročný dobrovoľník nastúpil do honvédskeho pešieho pluku 9. Následne absolvoval školu pre dôstojníkov v zálohe v Košiciach. V 1. svetovej vojne bojoval na východnom fronte a to od októbra 1915 do septembra 1916 ako veliteľ čaty a rot. Na rumunskom fronte bol od septembra 1916 do marca 1918 ako veliteľ rot, bol tu aj ranený. Naostatok sa zúčastnil aj bojov na talianskom fronte – od marca až do 28. októbra 1918, vo funkcii veliteľa rot. V rokoch 1915 – 1918 dostal aj viacero vyznamenaní.¹⁵

Hodnosť poručíka dosiahol v roku 1917.¹⁶ Čo sa týka všeobecného odborného vzdelania, absolvoval Vysokú obchodnú školu. Ovládal maďarčinu, čiastočne nemčinu.

Do čsl. armády sa prihlásil 12. augusta 1919. Slúžil v rôznych posádkach (Košice, Levoča, Kutná Hora, Žilina, Trenčín, Jihlava), spočiatku v inštruktorských pozíciách, väčšinu obdobia

však na pozícii veliteľa čaty či rot. Dôležitejšiu funkciu mu – tak ako väčšine dôstojníkov slovenskej národnosti – nikdy nezverili. Výsledkom bolo, že na konci existencie 1. Československej republiky (ČSR), v roku 1938 – po vyše 20 rokoch profesionálnej vojenskej kariéry – bol na rovnakej veliteľskej pozícii, vo funkcii veliteľa rot. Pritom však hodnotenia jeho veliteľských schopností neboli negatívne, opačne.¹⁷

Septembrová kríza roku 1938 ho zastihla vo funkcii veliteľa 12. guľometnej rot p. pluku 31 Arco (vo funkcii bol od 24. septembra 1938 do 12. decembra 1938). Veliteľ hraničiarskeho pluku 11. plk. pech. František Zatloukal o ňom podal nasledujúcu charakteristiku: „*Jako veliteľ rot osvedčil se výtečně a svým klidem a rozvahou působil velmi dobře na mužstvo své jednotky.*“¹⁸

Ako čsl. dôstojník slovenskej národnosti sa stal jedným zo 40 dôstojníkov, ktorí boli v decembri 1938 daní k dispozícii Hlavnému veliteľstvu Hlinkovej gardy (HVHG), resp. oblasťným veliteľstvám HG ako armádni inštruktori.

9 V liste vdovy Julianny Zverinovej z 17. 2. 1946 sa spomína vdova „Šmidová“, nie „Schmidtová“. Kópia listu v osobnom archíve autora.

10 V úmrtnej matrike Ľubietovského r. kat. farského úradu sú niektoré mená zapísané skomolené: Kulich, Facera, Kurtha, Smida, Zverin, Kanák. List M. Novákovej, domvedúcej na r. kat. fare v Ľubietovej J. Kanákovi zo dňa 4. 2. 1946. Kópia v osobnom archíve autora.

11 TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 75.

12 Ich kvalifikačné listiny sa nepodarilo nájsť ako vo Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve (VÚA – VHA) Praha, tak ani vo Vojenskom archíve v Trnave. Jedinou v literatúre známou zmienkou je citát v práci V. Štefanského (Armáda v SNP. Bratislava 1984, s. 93), pochádzajúci zo spravodajského odd. 1. čs. armády na Slovensku: „Útek vojsk z uvedených posádok [Levoča, Kežmarok, Poprad, Spišská Nová Ves – pozn. aut.] zapríčinil plk. Stojan, npor. Schmidt a ešte niekoľko neznámych dôstojníkov, ktorí šíрили medzi vojskom posádok túto demoralizujúcu správu: „Kto môžeš, utekaj, z východu ide ohromná presila Nemcov.“ Je pravdepodobné, že pôjde práve o inkriminovaného npor. Schmidta.

13 VHA Bratislava, Fotokartotéka, Zverin Ondrej, s. 1. Kvalifikačná listina však uvádza údaj, že za monarchie si písal priezvisko maďarskou transkripciou, „Zsverin“, ktoré si v roku 1922 – po vybavení oficiálneho povolania – poslovenčil.

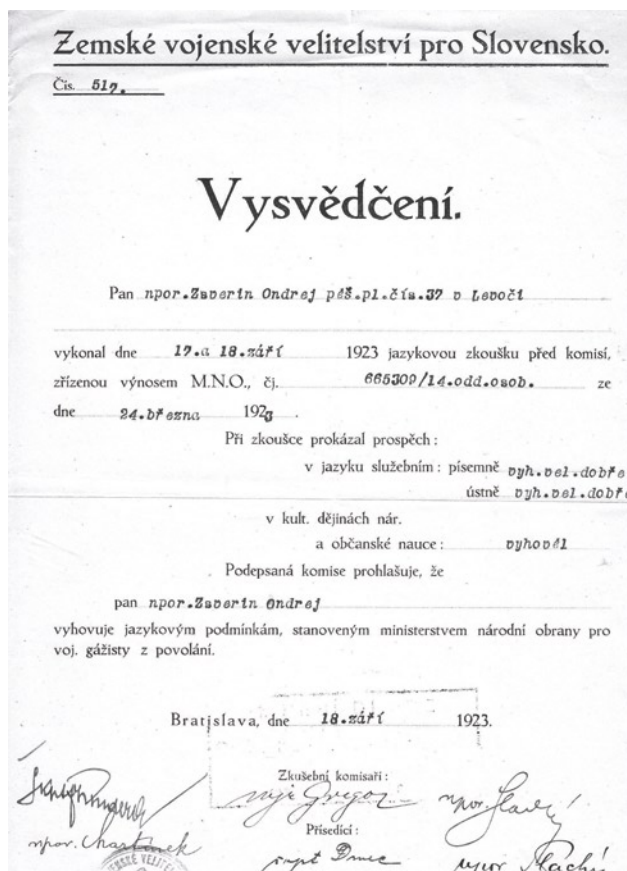
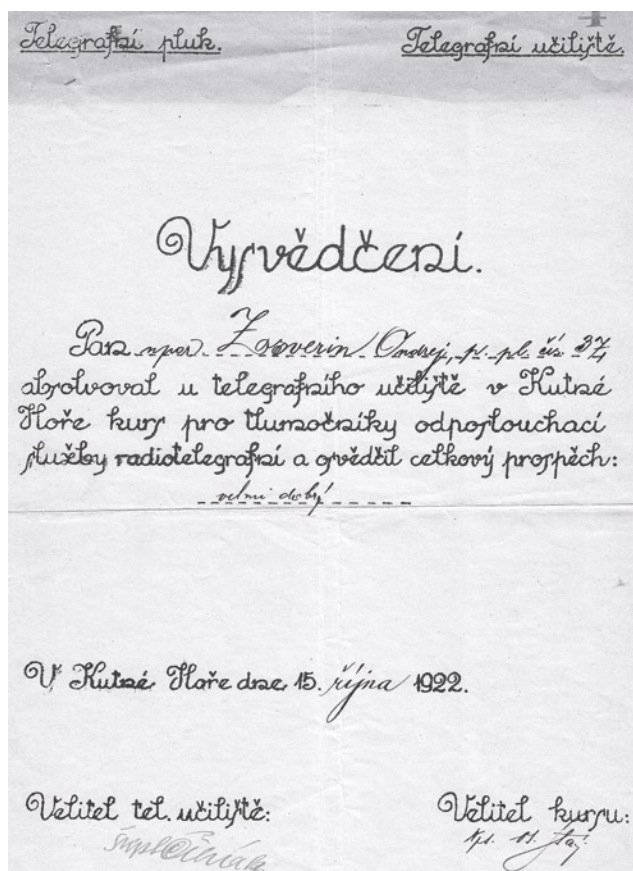
14 Bol ženatý s manželkou Juliannou. Mal jedno dieťa – dcéru Juliannu, ktorá v rokoch 1. SR študovala medicínu v Bratislave. V roku 1940 žila ešte aj jeho matka (v Humennom) a brat v Košiciach.

15 Signum laudis – bronzová so šablami, Medaila malá strieborná za hrdinstvo, Medaila bronzová za hrdinstvo, Medaila Karoltruppe Kreutz, Medaila za zranenie. VÚA – VHA Praha, Kvalifikačná listina O. Zverina.

16 Hodnostné postupy: 1917 – poručík, 1919 – nadporučík, 1929 – kapitán (pechoty), 1936 – štábný kapitán, 17. 5. 1939 – major, 1. 7. 1940 – podplukovník, 1. 1. 1943 – plukovník.

17 V čase, keď bol dočasným veliteľom 8. rot 17. práporu v Trenčíne, v jeseni 1936, jeho nadriadení vyzdvihli, že kpt. Zverin „vyniká spolehlivostí, svědomitostí a pílí, snaživý a ochotný. K představeným přímý, úpřimný, ukázněný a oddaný; k sobě rovným kamarátský. K podřízeným náležitě přísný a spravedlivý, velmi pečlivý, ve společnosti velmi dobrého chování a vystupování.“ Pokiaľ šlo o intelektuálne vlastnosti a teoretické znalosti, boli vraj „všechny v nadprůměrné míře“. Bol odporúčaný aj na velenie vyšších jednotiek. VÚA – VHA Praha, Kvalifikačná listina O. Zverina.

18 „Jako zbrojný důstojník praporu osvědčil sa rovněž výtečně. K velení praporu jest velmi dobře způsobilý“.

Vojenské vysvědčenia Ondreja Zverina (Zdroj: VUA – VHA Praha)

Koncom januára 1939 bol premiestnený k pešiemu pluku (p. pl.) 12 M. R. Štefánika v Banskej Bystrici. Po vzniku Slovenského štátu, 14. marca 1939, bol ustanovený za jeho veliteľa.

V marci 1939 pôsobil tiež na Oblastnom veliteľstve HG v Michalovciach.¹⁹ Zúčastnil sa obrany slovenských hraníc v „Malej vojne“ v marci 1939 ako veliteľ pluku.²⁰ Dňa 1. mája 1939 bol premiestnený k samostatnému práporu V. a ustanovený jeho veliteľom.

V septembri 1939, v protipološskej vojne, sa ako jeden z mála dôstojníkov dostal do priamych bojov. V prvých septembrových dňoch velil 1. práporu pešieho pluku 21 (krycí názov Samo)²¹ a dosiahol viacero úspechov. V súvislosti s tým 13. septembra 1939 Zverinovu jednotku vyznamenal minister národnej obrany (NO) gen. Čatloš za chrabré správanie. Konkrétne za boje pri Czeremche mjr. Zverina (ako aj ďalších dvoch dôstojníkov a štyroch vojakov)

„Medailou za hrdinstvo“. Dňa 16. septembra 1939 bol veliteľom divízie Rázus plk. A. Malárom Zverin povýšený na veliteľa p. pl. 21. Po absolvovaní krátkého veliteľského kurzu v druhej polovici septembra dňa 29. septembra prebral ako velenie p. pl. 21, tak i velenie michalovskej posádky.²² V novembri 1939 bol, v hodnosti majora, vymenovaný za veliteľa pešieho pluku 8 sídliaceho v Michalovciach, resp. v Prešove.²³ Rovnako ako ostatní dôs-

19 SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava 2010, s. 88, KORČEK, J.: Účast' nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: DEÁK, L. (zost.): Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. Bratislava 1993, s. 34.

20 Za účast' v „Malej vojne“ bol v júli 1939 ocenený Pamätnou medailou za zásluhu.

21 Príslušníci tejto jednotky sa konkrétne zúčastnili dňa 2. septembra bojov pri obci Czeremcha (tu sa, mimochodom, vyznamenal por. Ján Nálepka), pri Lupkove (4. septembra) a opäť pri Czeremche (5. septembra). LACKO, M. (zost.): Proti Poľsku. Odrasť ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády. Bratislava 2007, s. 103 – 106.

22 Tamže, s. 111 a 115. V apríli 1940 bol vyznamenaný Medailou II. stupňa za hrdinstvo.

23 V tomto čase, ktorý bol zároveň aj časom vzájomných vojnových príprav ZSSR a Nemecka, sa Zverin – z titulu funkcie – oboznámil s výsluchmi sovietskych utečencov ukrajinskej národnosti, utekajúcimi pred boľševickým režimom, ktorí o. i. informovali o Stalinových pripravách na útočnú vojnu proti Nemecku. Bližšie LACKO, M. (zost.): Dotyky s boľševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády. Bratislava 2009, s. 33 – 66.

tojníci slovenskej armády sa zúčastnil protisovietskej vojny.

Na jar 1941 bol veliteľom pešieho pluku 6. V lete a na jeseň 1941, od 20. júla 1941 (podľa iných údajov už od 24. júna 1941) do 20. decembra 1941 bol veliteľom pešieho pluku 20, s ktorým prišiel až k Azovskému moru. Neskôr, v roku 1942, pešieho pluku 21. Tomuto velil od 18. júla 1942 (po pplk. Michalovi Širicovi). Z tohto postu ho odvolal veliteľ divízie plk. Štefan Jurech 28. decembra 1942.²⁴

Zverin bol veliteľom jedného z dvoch peších plukov divízie v mimoriadne ťažkom období leta 1942. Od svojich júlových pozícií na rieke Mius až na Kaukaz v auguste 1942 divízia prekonala vyše 700 km, v neuveriteľných horúčavách po katastrofálnych sovietskych cestách topiacich sa v prachu, s nedostatkom vody. Zverinov pluk, postupujúci v prvom slede, sa však osvedčil po všetkých stránkach. Na svojom postupe získal množstvo zajatcov, vojenského materiálu i zbraní. Po dosiahnutí kaukazských hôr, keď sa ďalší postup ukázal nemožným, sa

Slovenská stráž v obci Smoleviči, leto 1942

(Zdroj: Archív M. Lacka)

divízia ocitla v nezávideniahodnej situácii, čo si plne uvedomovali najmä dôstojníci.²⁵ Jej príslušníci sa stávali terčom útokov sovietskych diverzantov. Aj Zverin sám sa ocitol v krajnom ohrození života. Dňa 27. augusta 1942 v neskorých večerných hodinách sovietski partizáni napadli jeho veliteľské stanovište.²⁶

Za svoju úspešnú činnosť na východnom fronte bol ocenený viacerými významnými, predovšetkým nemeckým Železným krížom II. triedy dňa 27. septembra 1942.²⁷

Ako ho hodnotili nadriadení? Dňa 15. decembra 1941 o ňom veliteľ RD plk. Jozef Turanec napísal: „*Iniciatívny, energický, sebavedomý a starostlivý veliteľ pluku. Vynikal v bojoch už len veľkou svojou starostlivosťou o mužstvo, ale i materiál. Mal vždy nepatrný počet porúchaného aut. materiálu. V bojoch rozvážny, chrabrý a odvážny. Stupeň kvalifikácie: výtečná.*“ Iný veliteľ Rýchlej divízie, gen. Štefan Jurech, o ňom v januári 1943 napísal: „*Osvedčil sa po všetkých stránkach jako vzorný dôstojník a vynikajúci veliteľ pluku.*“²⁸

Dňa 9. apríla 1943 sa stal, v hodnosti plukovníka, veliteľom divíznej oblasti 2 v Prešove a od októbra 1943 aj veliteľom pešieho pluku 6 v Prešove.

Rovnako nemecké kruhy ho hodnotili pozitívne. A to ako spravodajské zložky SS v apríli 1944,²⁹ tak aj oficiálne kruhy.³⁰

24 MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu III. (1941 – 1944). Rýchla divízia. Banská Bystrica 2009, s. 298.

25 V hlásení veliteľovi Rýchlej divízie (RD) koncom augusta 1942 uviedol: „Morálka mužstva následkom dlhotrvajúcich bojov a nepretržitého zasadenia jednotiek v prvom slede značne poklesla. Javí sa nielen duševná depresia, ale tiež veľká fyzická únava. Zvlášť pôsobí na mužstvo veľká aktívna činnosť nepriateľa, t. j. stále nočné útoky na obranné postavenia, ako aj nočné a denné prepady veliteľstva pluku a jednotiek donášajúcich proviant a muníciu dopredu. Nie v malej miere pôsobili straty mŕtvych, ranených a nemocných, ktoré pluk v doterajších bojoch utrpel. Napríklad v mesiaci august padlo 19, ranených 81, nezvestných 5 a chorých 20... Terén, v ktorom pluk nateraz bojuje nielen že je veľmi členitý a husto pokrytý lesným porastom a zalesnený natoľko, že pri nepriateľskom útoku nie je možný prehľad o situácii a jednotka, či už družstvo alebo čata nedozvie sa o vývoji boja až keď tento skončí...“ MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu III, s. 183.

26 Tamže, s. 172.

27 Tamže, s. 182. Pre zaujímavosť, spolu s ním dostali v ten deň rovnaké vyznamenanie aj neskorší známi povstaleckí dôstojníci (vtedy nadporučíci) Martin Kučera a Karol Repašský. Okrem EK II. dostal Medailu za hrdinstvo III. stupňa (v septembri 1942), Medailu za hrdinstvo II. stupňa v ten istý mesiac.

28 „K podriadeným bol vždy prísny, ale spravodlivým veliteľom a dobrým kamarátom. Svojimi iniciatívnymi zásahmi do boja zaslúžil sa viackrát o úspechy Rýchlej divízie. Jak odborné vojenské, tak i všeobecné vzdelanie menovaného je vynikajúce. Celková kvalifikácia: Vynikajúci.“

29 SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944. (od autonómie po Povstanie). Bratislava 2006, s. 253.

30 Napr. v hlásení nemeckého generála pri MNO genpor. F. Schliepera náčelníkovi Hlavného veliteľstva brannej moci v rámci polročnej správy o činnosti za obdobie od 1. 10. 1943 do 31. 3. 1944 sa veliteľ divíznej oblasti 2 a súčasne veliteľ 2. záložnej divízie plk. Zverin hodnotí ako „energický, ochotný“ (mimochodom úplne rovnako ako skorší držiteľ Železného kríža I. triedy a neskorší povstalecký veliteľ Mikuláš Markus). V podobnom duchu ho spomína aj historik slovenskej armády P. Mičianik. Jeho odvolanie z postu veliteľa 21. pešieho pluku RD v decembri 1942 vo vzťahu k snahám plk. Jurecha spomína slovami: „Veliteľ RD sa tak zbavil ďalšieho dôstojníka, ktorý mu prekážal prílišnou lojalitou k Nemcom.“ MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu III, s. 298. Československé kruhy v Londýne ho v roku 1944 dokonca zaradili na zoznam slovenských dôstojníkov, ktorí mali byť po prípadnom štátnom prevrate zatknutí. Pozri BYSTRICKÝ, J.: Problém zapojenia vyšších dôstojníkov slovenskej armády do protifašistického odboja z hľadiska čs. vojenskej správy v Londýne. In: SYRNÝ, M. a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2010, s. 266.

Viliam Kanák pochádzal z národne uvedomelej rímskokatolíckej rodiny Jozefa Kanáka a Anny Marečkovej, ktorým sa narodilo až 12 detí. Šesť z nich umrelo v dojčenskom a jedna dcéra, Pavlína, vo veku 14 rokov. Dospelosti sa dožilo päť súrodencov – Viliam, Jozefína, Ján, Valéria a Klementína.

Viliam sa narodil ako prvý dňa 28. októbra 1900 v Ludaniciach. Ľudovú školu navštevoval v Lefantovciach pri Nitre. Keďže sa dobre učil a knihy boli jeho láskou, kvôli nemu sa rodičia presťahovali do Nitry, aby mohol navštevovať gymnázium. (Nitra aj ostala jeho domovskou obcou v neskorších rokoch.) Ako uvádza jeho sestra Valéria v životopisnej spomienke, na gymnáziu v pomadárčenej Nitre (1911 – 1918) si občas vykoledoval nálepku „pansláv“ a len vďaka usilovnosti sa na škole udržal.³¹ Hneď po maturite – v roku 1918 – nastúpil na vojenčinu do Českej Lípy. Želanie matky ísť na štúdium teológie so slovami „chcem byť dobrý vo svete“ nakoniec nesplnil a v roku 1920 sa zapísal na Vysokú školu technickú v Brne, odbor strojný inžinierstvo. No kým na maďarskom gymnáziu doštedoval, v ČSR sa mu to nepodarilo. V roku 1923 totiž – kvôli národnostným rozporom – opustili brniansku techniku viacerí Slováci, medzi nimi aj Kanák.³² Bola to vraj pre neho životná facka. Čo bolo ďalej? Podľa jeho sestry „cez prázdniny pracoval s mládežou v Nitre, organizoval večierky, hrával divadlá, učil slovenské piesne (...) Potom nastúpil k vojsku. Ako toľkí mladí chlapci, aj on chcel byť letcom. Rodičia nechceli podpísať reverz. A tak ostal pri pozemnom vojsku – ľahké delostrelectvo. Mal svoje ideály. Prijali ho do Vojenskej akadémie v Hraniciach,

Viliam Kanák ako dôstojník československej armády (Zdroj: Archív H. Smýkalovej)

*kde bol vyradený za poručíka práve na svoje 28. narodeniny. V tejto hodnosti ostal veľmi dlho. Nastala vojenská púť po Republike – ale len na Morave a v Čechách – na Slovensko ho nikdy nepreložili. Služil v Brne, Olomouci, Turnove, Trutnove, Pardubicích, Prahe, Hradci Králové atď.*³³

České krajiny sa mu stali „osudnými“ aj v inom smere: našiel si tu aj manželku. V roku 1933 sa oženil s Ruženou Dvoráčkovou zo Svitavy pri Brne a o rok sa im narodila dcéra Hana.

Poručícku hodnosť Kanák (poručík ženijného vojska) dosiahol v roku 1926. V tom čase pôsobil ako veliteľ čaty v ženijnom pluku 4 v Bratislave. Vzápätí bol však preložený k delostrelectvu. V rokoch 1927/1928 absolvoval aplikačnú školu delostrelectva. Nadporučíkom delostrelectva sa stal v roku 1930 a kapitánom v roku 1936. Počas ČSR zastával len nižšie vojenské funkcie (1. dôstojník batérie, veliteľ čaty a pod.)

V rokoch 1936 – 1938 absolvoval Vysokú školu vojnovú v Prahe. Následne, od apríla 1938, sa stal prednostom 1. oddelenia štábu 7. divízie.

Hodnotenia Kanáka zo strany jeho nadriadených miest sa niesli v superlatívoch. Tak napr. v posudku veliteľa p. pl. 10 plk. Václava Hladůvku zo 4. mája 1936 sa uvádza: „*Velmi dobrých vojenských schopností, klidného, avšak rázného vystupování před jednotkou. Rozhodný. (...) Chování v službě i mimo služby bezvadné.*“³⁴ V hodnotení náčelníka štábu 7. divízie v Olomouci z 15. novembra 1938 zas (v kolónke charakter) čítame: „*Pilný, svědomitý (...) smysl pro odpovědnost vyvinut.*“³⁵

V hodnosti štábného kapitána ho zastihli aj politické zmeny na prelome rokov 1938/1939. Dňa 28. novembra 1938 bol trvale pridelený k ministerstvu dopravy slovenskej vlády ako styčný dôstojník MNO. Dňa 15. marca 1939 bol prijatý do slovenskej armády a nasledujúci deň do skupiny dôstojníkov generálneho štábu. Kanák sa tak od prvých chvíľ vzniku Slovenského štátu zapojil do jeho budovania. (Od 17. mája 1939 v hodnosti majora gšt.).

Slovenská armáda mala len minimum vyšších dôstojníkov, bola „armádou poručíkov“, čo bol jeden z dôsledkov čechoslovakistickej politiky ČSR. Väčšina zo 432 dôstojníkov slovenskej národnosti prevzatých z ČSR mala len nižšiu dôstojnícku hodnosť a skúsenosti s velením čiat, rôť, nanajvýš práporov. Ako uvádza V. Štefanský, nikdy nepracovali na MNO alebo v hlavnom štábe. Dôstojníkov generálneho štábu bola len hŕstka – presne siedmi – a jedným z nich bol práve škpt. gšt. Viliam Kanák.³⁶

31 KANÁKOVÁ, V.: Spomienky. Strojopis. (Za poskytnutie kópie ďakujem Karolovi Kubíkovi.) Už ako študent písal do rôznych časopisov – Svojeť, Svornosť, Orol Tatranský a i.

32 Tamže, s. 2. KL uvádza, že absolvoval 4 ročníky, s prospechom „veľmi dobrý“.

33 „Kedy dostal hodnosť nadporučíka, tiež sa už nepamätám, iba viem, že brat Ján – o 10 rokov mladší bol poručíkom aj bez Voj. akadémie [lebo ho ta neprijali – z 200 frekventantov bolo len 11 Slovákov], u jazdeckého pluku č. 3 a Viliam bol ešte stále len nadporučíkom. A predsa nenadával, nebol šovinista, miloval Republiku. Konečne dosiahol hodnosť kapitána – to bol jeho ideál.“

34 VÚA – VHA Praha, Kvalifikačná listina V. Kanáka.

35 Pokiaľ ide o správanie – „ukáznený“, „klidná, uzavřená povaha“. Všeobecné vzdelanie ako aj vojenské znalosti – „velmi dobré“.

36 ŠTEFANSKÝ, V.: Slovenská armáda v rokoch 1939 – 1944. In: BOBÁK, J. (zost.): Slovenská republika (1939 – 1945). Martin 2000, s. 182.

Jedným z prvých krokov nového štátu a jeho ministra národnej obrany pplk. gšt. Čatloša bolo zabezpečiť poslovenčenie ozbrojených síl, ktorých väčšinu tvorili Česi – po 14. marci de iure občania cudzieho štátu. Čatloš už 16. marca konkretizoval termíny na odsun českých príslušníkov. Viliam Kanák, ako jeden z najbližších spolupracovníkov ministra Čatloša, sa stal šéfom komisie, ktorá už 16. marca 1939 odišla do Prahy dohodnúť s českou stranou hlavné body odsunu.³⁷

Od 1. mája 1939 bol ustanovený za prednostu 1. odd. Hlavného vojenského veliteľstva. Zúčastnil sa vojny proti Poľsku, pridelený bol k veliteľstvu poľnej armády Bernolák. Od 2. septembra 1939 do 9. októbra 1939³⁸ vykonával funkciu prednostu I. odd. štábu Hlavného vojenského veliteľstva

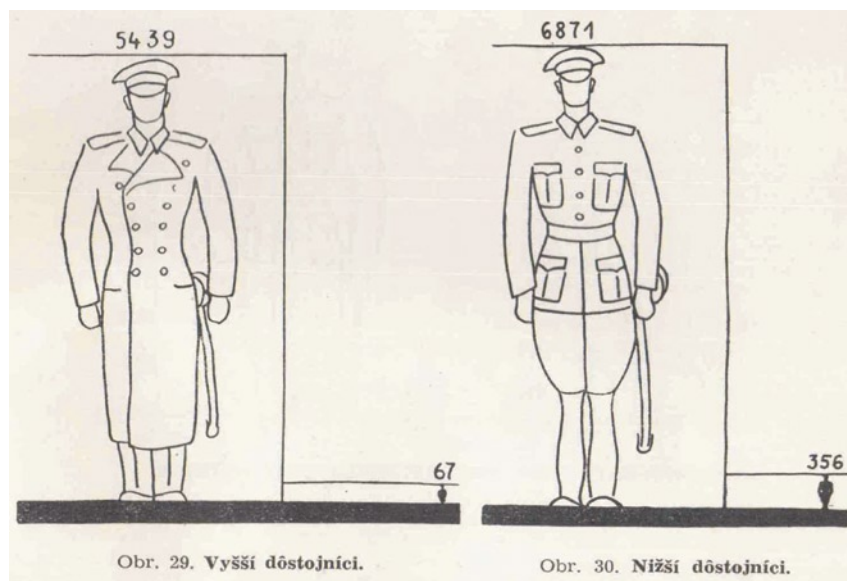
(HVV). V tejto sa – podľa hodnotenie mjr. gšt. Karola Peknika z 12. decembra 1939 – „osvedčil ako veľmi schopný a iniciatívny organizátor“.

Od augusta 1940 bol náčelníkom štábu veliteľstva 1. divízie. V nasledujúcom období (od 1. októbra 1940) prednášal na Vysokej vojenskej škole v Bratislave brannú výchovu. (Od júla 1940 v hodnosti pplk. gšt.) Popri tom sa sám ďalej stále vzdelával, študoval. Dokonale ovládal päť jazykov – latinčinu, maďarčinu, nemčinu, francúzštinu, ruštinu a čiastočne aj angličtinu.

Na východný front bol prvýkrát poslaný už lete 1941 (od 27. júna 1941 do 13. augusta 1941). Druhýkrát, už na dlhšie, sa dostal k Zaisťovacej divízii (ZD). (Od 12. októbra 1942 do 1. mája 1943.) V októbri 1942 Čatloš vymenil okrem radikálne orientovaného velite-

ľa 102. pluku pplk. Lokšika aj náčelníka štábu Zaisťovacej divízie, stot. Ladislava Šišovského. V neľahkej situácii musel Kanák riešiť nemalé problémy. Na jednej strane chcel chrániť životy svojich vojakov, na druhej strane musel pred nemeckými nadriadenými hasiť problémy, ktoré armáde – i SR – vytvorila skupinka prosovietsky naladených dôstojníkov divízie okolo stot. Jána Nálepku. Azda najnevďačnejšou Kanákovou úlohou pred nemeckým veliteľstvom bolo zahľadzanie avantúry stot. Nálepku s pokusom o prevedenie časti 101. pešieho pluku k sovietskym partizánom. Hoci vyšetrowanie robili slovenské orgány a bolo zúžené na úzky okruh zasvätených, neuniklo pozornosti hlavného veliteľa Ukrajiny gen. let. Karla Kitzingera. Ten 27. decembra 1942 priletel do Bujnovíc, kde bol užší štáb veliteľstva ZD, ktorému predniesol viaceré výčitky. Rozčúlený bol najmä nad údajným pokusom o prevedenie p. pl. 101 k partizánom. Plk. gšt. Kanák argumentoval, že to nie je pravda, „lebo celý pluk až na jednotlivcov opustil starý priestor v poriadku“. Kitzinger upozornil Pilfouska a Kanáka, že sú za všetko zodpovední. Táto aféra bola zlomovým bodom, keď slovenská ZD stratila dôveru gen. Kitzingera.³⁹ I v januári 1943 Kitzinger opäť priletel k ZD, tentoraz do Jelška. Hoci plk. gšt. Kanák sa svojej divízie – ako správny veliteľ – zastával, vzťah generála k Slovákom sa už nezlepšil.⁴⁰

V každom prípade, Čatloš i Kanák majú zásluhu na tom, že v druhej polovici roku 1942 už nedochádzalo k excesom niektorých veliteľov ZD (najmä 102. pluku) voči civilnému obyvateľstvu. Kanákovi ešte pred odchodom

Obr. 29. Vyšší dôstojníci.

Obr. 30. Nižší dôstojníci.

Grafické zobrazenie nepomeru Čechov a Slovákov v armáde 1. ČSR

(Zdroj: Čulen, K.: Česi a Slováci v štátnych službách ČSR)

- 37 JAŠEK, P.: Odsun českých vojakov zo Slovenska po vzniku Slovenského štátu. In: Kol.: Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska. Bratislava 2010, s. 509. O slovenských požiadavkách sa rokovalo nasledujúci deň, 17. 3. Kanák, ako delegát MNO v Bratislave žiadala okamžité odzbrojenie vojenských osôb českej národnosti. Tento krok MNO v Bratislave nariadilo vykonať do 17. 3. 1939 12.00 hod. a požiadalo nemecké vojenské veliteľstvo o schválenie termínov transportov do českých krajín. BYSTRICKÝ, J.: K niektorým súvislostiam vzniku a počiatkov výstavby armády Slovenského štátu. In: Kol.: Rozbitie alebo rozpad?, s. 495.
- 38 Podľa iného údajov do 20. 10. 1939.
- 39 MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II. (1941 – 1944). Zaisťovacia divízia a železniční pionieri. Banská Bystrica 2008, s. 208.
- 40 Kanák sa voči Kitzingerovi odvážil použiť rozhorčené slová, ktoré by si nedovolil hocktorý z neskorších odbojových dôstojníkov. LACKO, M.: Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943. Bratislava 2007, s. 125 a 140.

na front Čatloš osobne prikázal, aby „dávali pozor na plk. Pilfouska, aby sa nerobil horším než sú Nemci...“ a kategoricky zakázal slovenským vojakom „vystupovať proti civilnému obyvateľstvu trestnými sankciami!“⁴¹

Aj jeho pôsobenie v ZSSR sa stretlo s pozitívnymi hodnoteniami nadriadených. Paradoxne tak spravil nielen Čatloš, ale aj jeho rival Pilfousek. Ten Kanákovi dňa 29. apríla 1943 vyslovil pochvalné uznanie za to, že „po dobu 7 mesiacov ako I. dôstojník gšt. Zaisťovacej divízie svojou nenáročnou životnosťou, pracovitou a poctivosťou bol vzorom všetkým príslušníkom štábu ZD (...) Zásobovanie a odsuny v kraji silne zamorenom záškodníkmi organizoval vhodne zostavenými doprovodmi tak, že ZD neutrpela stratu ani na ľuďoch, ani na materiáli. Slovenské záujmy všade hájil s najväčším úspechom.“

Týmto pochvalným uznaním sa Kanákove ocenenia z východného frontu vyčerpali.⁴²

Dňa 1. mája 1943 vzniklo Veliteľstvo brannej výchovy (VBV) so sídlom v Banskej Bystrici. Jeho prvým veliteľom sa stal práve plk. gšt. Viliam Kanák. Branná výchova, ktorá bola v réžii MNO, sa vzťahovala na mužov vo veku 6 – 50 rokov a ženy od 6 do 30 rokov.⁴³

Keď v máji 1944 vzniklo Armádne veliteľstvo (na čele s gen. A. Malárom so sídlom v Prešove) s veliteľskou, správnou a oblastnou pôsobnosťou pre územie Šarišsko-zemplínskej župy, veliteľom 1. divízie sa stal plk. Mikuláš Markus a veliteľom 2. divízie plk. gšt. Viliam Kanák.⁴⁴ Kanák na tomto veliteľskom poste zotrval od mája do augusta 1944.⁴⁵

Možno konštatovať, že všetci traja dôstojníci (Kanáak, Klučík, Zverin) patrili svojho času k slovenskej vojenskej špičke. Boli to vojaci telom, dušou i výsledkami.⁴⁶

Aká bola „využitelnosť“ týchto dôstojníkov pre myšlienku odboja? Historik Jablonický na margo Kanáka, jeho pôsobenia vo funkcii veliteľa 2. divízie uvádza, že s ním „neboli konšpiratívne styky a vôbec neprichádzal do úvahy“.⁴⁷ Vojenský prokurátor Korbel o ňom zas píše, že v armáde vraj nebol veľmi populárny, lebo bol punktičkár a vyžadoval od podriadených presné splnenie daných rozkazov. Považovali ho vraj za človeka režimu, a preto nebol zasvätený do príprav povstania.⁴⁸ Iný názor mal mjr. Ján Straka. Straka (mimo chodom švager gen. Čatloša) v roku 1944 zastával funkciu náčelníka štábu Veliteľstva brannej výchovy v Banskej Bystrici, ktorého veliteľom bol – až do odvelenia na východné Sloven-

sko – práve plk. Viliam Kanák. Je teda zrejme, že Straka bol s ním v úzkom kontakte a poznal jeho názory.⁴⁹ Straka, oficiálne vysoký funkcionár VBV, patrila k tým, čo konšpirovali. Podľa jeho svedectva Kanák nebol žiadnym režimistom, skôr naopak. S odstupom času napísal: „Podľa môjho názoru, vtedajšieho aj terajšieho, nedôvera povstaleckého vedenia voči Kanákovi bola prinajmenšom prehnaná. Mám na to tri argumenty: 1/ V roku 1939 ministerský predseda Dr. Tuka vydal zákaz sobášť sa dôstojníkom s Čechami. Okrem toho vyšiel v novinách článok, v ktorom sa kritizovalo, že ženy dôstojníkov ostentatívne hovoria v obchodoch a kaviarňach česky. Jediný, kto sa proti tomu postavil, bol vtedajší mjr. gšt. Kanák. Vzal v ochranu všetky Čechy ako dobré matky a gazdiné.⁵⁰ (...) 2/ Čatloš, posielajúc Kanáka na východný front do funkcie náčelníka štábu Zaisťovacej divízie, poveril ho dohliadať a brzdiť výkony plk. Pilfouska, českého Nemca. Touto úlohou poveril aj mňa⁵¹ (...) 3/ Plk. Kanák ako jediný vyšší slovenský dôstojník sa postavil proti rozkazu nemeckého generála: Veliteľ Ukrajiny gen. Kitinger vytýkal slovenským vojakom máklosť pri akciách proti partizánom a povedal, že majú páliť dediny a strieľať do ľudí, podobne ako to robia nemeckí vojaci.

41 MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II, s. 148.

42 Kvalifikačná listina uvádza iba tieto vyznamenania: Pamätná medaila, Symbolické vyznamenanie kríža svetovej vojny 6. stupňa. Je skutočne zaujímavé, že dôstojník, ktorý bol po roku 1945 nálepkovaný ako „režimista“ a pod., si z východného frontu neprinesol žiadne cennejšie vyznamenanie, nemecké ani slovenské, kým viacerí z vysokých povstaleckých dôstojníkov sa hrdili aj nemeckými Železnými krížmi.

43 SEGEŠ, V. a kol.: Slovensko – vojenská kronika. Bratislava 2007, s. 106.

44 Tamže, s. 107.

45 Podľa niektorých údajov (Tamže, s. 106) to bolo do 15. augusta, podľa J. Jablonického do 24. augusta. Tu treba ešte poznamenať, že plk. Kanák okrem prebratia novej funkcie v máji 1944 dostal rozkazy na presun štyroch praporov pod jeho velením k rieke San, kde sa mali podieľať na budovaní spojenia od Arpádovej línie k nemeckému postaveniu Visla – San. Na svojich pozíciách Skupina Kanák zotrvala až do augusta 1944. CSÉFALVAY, F. a kol.: Vojenské dejiny Slovenska, V. zväzok. Bratislava 2008, s. 149.

46 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK), f. F. Čatloš, H 502, s. 245. Tu menuje dôstojníkov, ktorí sa najlepšie osvedčili svedomitým plnením rozkazov – RD (na úrovni plukov) plk. Zverin, plk. Markus, plk. Dotzauer, pplk. Klučík, pplk. Pulkrábek.

47 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 143.

48 Korbel na margo Kanáka a udalostí na VPV 29. augusta píše: „Po krátkej ústnej zrážke bol zatknutý a neskôr obžalovaný, že sa snažil zmariť povstanie. Aký nezmysel!“ KORBEL, S. K.: Pamäti. Bratislava 2011, s. 108.

49 Jeho spomienky sa nachádzajú napr. vo VHA Bratislava, ŠZ-X-25, ale aj v Archíve Múzea SNP.

50 VHA Bratislava, ŠZ-X-25, s. 3

51 Čatloš údajne Kanákovi pred jeho vyslaním do funkcie náčelníka štábu ZD výslovne nariadil, aby „zo Slovenska nepožadoval viac ani ľudí, ani materiálu, pretože doma už nič nemáme pre pole. To, čo je, potrebujeme pre svoje veci a nie pre Nemcov“. Tamže, s. 4.

Viliam Kanák na koni (Zdroj: Archív H. Smýkalovej)

Kanák sa proti tomu ohradil, dôvodiac, že slovenskí vojaci nie sú v Rusku na to, aby vraždili, ale aby udržiavali v pridelenom rayone poriadok.“ Napokon Straka uzaviera: „Poznal som plk. Kanáka dobre. Myslím si, keby vojenské povstalecké vedenie bolo nadviazalo s Kanákom styk, opatrne s ním jednalo, nebolo by došlo k jeho odmietavému postoju v noci 28. augusta 1944.“⁵²

Kanáka sa jednoznačne zastával aj Čatloš, ktorý ho dobre poznal už viac rokov. Na margo udalostí na VPV a Kanáka dňa 29. augusta napísal: „Kanák bol prekvapený a robil, čo jeho svedomie diktovalo. Keby bol Golian zasvätil Kanáka do príprav povsta-

nia, bol by Kanák ako osvedčený oponent Nemcov sa neprotivil mu! Kanák v poli sa postavil totiž proti Nemcom otvorene a Golian to nikdy nespravil pred SNP. Kanák nemal nemecký Železný kríž a Golian ho mal! Mal ho aj Kuchta!“⁵³

Ani hodnotenie nemeckým generálom pri MNO genpor. Fritzom Schlieperom na jar 1944 nenaznačuje, že by ho Nemci považovali za „svojho“ človeka. V charakteristike stojí: „neprehľadný, zdržanlivý“.⁵⁴ A ako videla jeho postoj k československej odbojovej konšpirácii rodina? Sestra Valéria uvádza: „Jeho morálny život bol bez vady. Hlboké vzdelanie, in-

teligencia, to všetko pomáhalo vidieť veci také, aké sú – bez ilúzií. Videl do plánov armády, preto sa stal niektorým ‚priateľom‘ nepohodlným. Chystalo sa Povstanie, Viliam Kanák bol odstavený ako nespoľahlivý. Pravda, závadou bolo aj to, že je veriaci katolík, čím sa nikdy netajil.“⁵⁵

František Klučík (v literatúre nesprávne písaný aj ako Klúčik), sa narodil 11. apríla 1899 v Banskej Bystrici, jeho domovskou obcou bol však Trenčín. Bol slovenskej národnosti⁵⁶ a rímskokatolíckeho náboženstva. Bol ženatý a jeho manželka bola nemeckej národnosti. Ich manželstvo však bolo bezdetné.⁵⁷

V rokoch 1910 – 1915 absolvoval päť tried reálneho gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským v Trenčíne. V rokoch 1915 – 1919 absolvoval kadetskú školu pre pešie vojsko (s vyučovacím jazykom maďarským) vo Veľkom Varadíne (dnes v Rumunsku).

Dňa 1. februára 1919 získal hodnosť podporučíka delostrelectva. Slúžil v posádke v Mukačeve a k 1. októbru toho istého roku postúpil do hodnosti poručíka.⁵⁸

V čsl. armáde slúžil vo viacerých posádkach: Mukačevo, Hranice na Morave, Žilina, Trutnov, Olomouc, Košice, Bratislava, no najdlhšie v Josefove. V čsl. armáde absolvoval viaceré kurzy a školenia.⁵⁹ Prešiel rôznymi funkciami – veliteľ čaty, zástupca veliteľa batérie, prvý dôstojník, dočasný veliteľ batérie. Až v roku 1937 dostal post riadneho veliteľa batérie.

52 Tamže, ŠZ-X-25, s. 5, strojopis. Kanák sa pomýlil v dátume o jeden deň – správne v noci 29. augusta.

53 ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 1.

54 PREČAN, V. (zost.): Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, dokument číslo (dok. č.) 23, s. 82. Aj jeho sestra uvádza, že bol málovravný a „nikdy nehovoril zbytočne“.

55 KANÁKOVÁ, V.: Spomienky, s. 3. Podľa rodiny V. Kanáka tento v čase vojny zachránil aj jednu židovskú rodinu. Pamiatku, ktorú im za to zachránená rodina venovala, opatrujú príbuzní podnes.

56 Týmto by som sa chcel súčasne ospravedlniť za nesprávny údaj, uvedený v jednej zo starších prác, že sa v roku 1940 prihlásil k nemeckej národnosti. LACKO, M.: Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády. Bratislava 2010, s. 81.

57 Zvláštne schopnosti – tlmočník jazyka maďarského. V roku 1940 žili aj jeho rodičia a 5 súrodencov na Slovensku, sestru mal vydatú v Protektoráte. VHA Bratislava, Fotokartotéka, Klučík František.

58 Ďalšie povýšenia: 1928 – nadporučík, 1931 – kapitán, 20. 4. 1939 stotník, 1. 1. 1940 major, 1. 1. 1943 podplukovník.

59 V roku 1920 absolvoval šesťmesačný dôstojnícky kurz vo Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave s prospechom „dobrým“. V roku 1927 absolvoval sedemmesačnú ekvitačnú školu pre dôstojníkov delostrelectva v Olomouci s prospechom „dobrým“, ako aj ďalšie vojenské kurzy.

Skutočné uplatnenie mu – podobne ako stovkám ďalších Slovákov – poskytol až 14. marec 1939. O svojej dráhe v československej armáde dňa 20. septembra 1940 napísal: „Od 10. VI. 1919 až do dnešného dňa u trupy. Ako politicky nespoľahlivý, autonomista, bol som preložený zo Slovenska do Čiech a slúžil som 14 rokov v tých najhorších posádkach, z toho 11 rokov v Jozefove, kde som bol národnostne a kultúrne ako Slovák celkom izolovaný. U del. pl. I. v Bratislave slúžim od 14. III. 1939, ktorý som po utvorení samostatného štátu prevzal, v tom najťažšom štádiu zorganizoval a velel mu až do 16. V. 1939. V prípade, keď to záujem služby vyžaduje a moje premiestnenie by bolo nevyhnutné, žiadam o preloženie do posádky: Žilina, Kežmarok alebo Ružomberok. Pri premiestnení, prosím, aby bol braný zreteľ na moju služobnú dobu u trupy, na krivdy, ktorým som bol ako Slovák vystavený za čs. vojenskej správy /8 rokov som poručikom a 9 rokov stotníkom/ a na môj fyzický vek.“⁶⁰

Jeho zástoj v ťažkom období zrodu slovenskej armády potvrdzuje aj kronikár delostreleckého pluku 9 v Bratislave npor. Ján Malár. Uvádza, že plk. Klučík bol v marci 1939 jediným dôstojníkom slovenskej národnosti v pluku. Klučík na rozkaz Hlavného vojenského veliteľstva prevzal dňa 17. marca⁶¹ velenie pluku po dovtedajšom veliteľovi českej národnosti plk. del. Petrovi Novákovi. Klučík riadil odovzdávanie jednotlivých batérií del. pluku aspirantom slo-

František Klučík (Zdroj: VHA Bratislava)

venskej národnosti. No už nasledujúci deň, 18. marca 1939 bol za veliteľa pluku menovaný škpt. del. Mirko Vesel.⁶² Vesel ako Klučíkov nadriadený v jeho kvalifikačnej listine v decembri 1939 uviedol nasledovné charakteristiky menovaného: „Veľmi iniciatívny, má smysl pre zodpovednosť. Niekedy trochu ukvapený.“ V rubrike správanie sa, sklony a návyky: „Priamy a ochotný, korektný a družný, k podriadeným prísny. Spoločenské chovanie dobré, schopný reprezentácie. Sebavedomá, temperamentná povaha.“ Klučíka považoval za spôsobilého na velenie vyššej jednotky, delostreleckého pluku.

Dňa 15. mája 1939 bol Klučík menovaný za veliteľa I/1 oddielu pluku v Bratislave, resp. v Topoľčanoch. Vo

funkcii zotrval do 30. septembra 1940. Začiatkom roku 1940 bol povýšený na majora a v jeseni toho istého roku ho ustanovili veliteľom II. oddielu delpluku 12, so sídlom v Kežmarku. V auguste 1941 za zástupcu veliteľa pluku, no už krátko nato bol znovu presunutý k delpluku 11.⁶³

Na jar 1942 bol veliteľom I/11 del. oddielu. S týmto šiel aj na front. K Rýchlej divízii dorazil 7. apríla 1942, do obce Kalinovka. Zakrátko sa mjr. Klučík stal veliteľom divízneho delostrelectva Rýchlej divízie.⁶⁴ Podobne ako Zverin, aj on sa zúčastnil vyčerpávajúcej letnej ofenzívy na Kaukaz. Vo velení delostreleckého oddielu zotrval až do konca septembra 1942.⁶⁵ Ako veliteľ delostrelectva RD požadoval výmenu dlhodobu frontovo nasadených vojakov a dôstojníkov, žiadal spravodlivé striedanie dôstojníkov vo frontovej službe, aby všetci nadobudli bojové skúsenosti a aby dlhodobu nasadení dôstojníci a vojaci neutrpeli na zdraví.⁶⁶ Nadriadené miesta Klučíkovu kvalifikáciu počas pobytu v Rýchlej divízii od apríla do septembra 1942 zhodnotili ako „veľmi dobrú“. Veliteľ divízie plk. Turanec mu udelil „veliteľskú vďaka a uznanie“ za ťažké boje. Získal aj viacero vyznamenaní.⁶⁷

Koncom novembra 1942 bol ustanovený za veliteľa delpluku 12 so sídlom v Kežmarku a začiatkom roku 1943 povýšený na podplukovníka. Vzťah Klučíka k povstaniu, bol – podobne ako stoviek ďalších dôstojníkov – zdá sa, negatívny.⁶⁸

60 VÚA – VHA Praha, Kvalifikačná listina F. Klučíka.

61 Podľa KL velenie pluku na výzvu MNO prevzal už 14. 3. 1939.

62 Odpis kroniky del. pl. 1 za rok 1939. In: LACKO, M. (zost.): Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády, s. 81 – 82.

63 Kvalifikačná listina F. Klučíka, tiež VHA Bratislava, Fotokartotéka, Klučík, František. Armáda hodnotila jeho rodinné pomery ako „usporiadané“, finančné pomery „bez dlhu“.

64 PECINA, J.: Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1941 – 1942 (Od Kyjeva po Mius). In: Vojenská história, ročník (roč.) 9, 2005, č. 1, s. 71.

65 Dňa 28. septembra 1942 prevzal od mjr. del. Františka Klučíka velenie del. oddielu stot. del. Ján Dula. MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu III, s. 228.

66 Tamže, s. 211.

67 Získal aj vyznamenania: Pamätnú medailu so štítkom Javorina, Medailu za hrdinstvo III. st., Medailu za hrdinstvo II. st., Železný kríž II. tr.

68 Stot. Daniel Kunic vo svojich spomienkach na začiatky povstania v Liptovskom Sv. Mikuláši uvádza, že k akcii bol ľahostajný veliteľ posádky pplk. L. Bodický a jeho náčelník štábu pplk. Klučík sa horlivým povstalcem z Leteckého parku v Mokradi dokonca vyhrážal, že ak sa „neprestanú stárieť do Mikuláša, nechá ich zavrieť“. KUNIC, D.: Letecký park v SNP. In: CSÉFALVAY, F. – DAŠKOVÁ, A. (zost.): Pamäť ľudu 3. Vojaci v SNP. Bratislava, s. 129.

PREVRAT V BUDOVE VPV V BANSKEJ BYSTRICI

29. AUGUSTA 1944

A UVÄZNENIE KANÁKA

A ZVERINA

Pri hodnotení 29. augusta 1944 sa treba vrátiť do predchádzajúceho obdobia. Slovenská republika bola od svojho vzniku núteným spojencom Nemecka, čo vyplývalo z aktuálnej geopolitickej konštelácie, ktorá sa za celé obdobie rokov 1939 – 1945 podstatnejšie nezmenila.⁶⁹ Jej ozbrojené sily boli nasadené na východnom fronte, kde fungovali vcelku efektívne ešte i na jar 1944. Za oponou každodenného života armády na Slovensku sa však odohrával hlboký ideovo-existenčný zápas, ktorého podstatou bola otázka: ako sa má armáda (presnejšie jej veliteľské kádre) zachovať v situácii blížiaceho sa východného frontu, ktorý súčasne prinášal aj Edvarda Beneša a jeho ČSR? Majú zotrvať na princípe prísahy vernosti Slovenskej republike a jej prezidentovi Jozefovi Tisovi⁷⁰ – ktorý sa existujúcu líniu spojenectva s Nemeckom nechystal opustiť – alebo majú hľadať – v súlade s duchom doby – alternatívu v podobe protinemeckého vystúpenia? Ak vystúpiť – tak s akými cieľmi? Tieto otázky boli mimoriadne akútne, mali priam existenčný význam, najmä pre vyšších dôstojníkov, o ktorých bolo známe, že sú držiteľmi viacerých vysokých nemeckých vyznamenaní.

V takejto nepokojnej situácii sa začali prípravy ozbrojeného vystúpenia, a to po dvoch líniách. Prvou – aj z časového hľadiska – bola línia ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša. Jej cieľom bolo minimalizovať obeť, ktoré Slovensku hrozili s blížiacim sa frontom a uchovať štátnu samostatnosť SR po vojne. Tieto ciele chcel Čatloš dosiahnuť zahraničnopoliticky s pomocou Červenej armády, vnútropoliticky s pomocou armádneho prevratu v SR. Bez ohľadu na realnosť či nereálnosť

Generál Ferdinand Čatloš (Zdroj: Archív J. Marcinka)

celého plánu ho však len začal a onedlho ustrnul. Druhou líniou odbojových príprav bola príprava zo strany česko-slovensky orientovaných dôstojníkov zoskupených okolo podplukovníka Jána Goliana, vtedajšieho náčelníka štábu na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici. Golianovci – na-

vonok lojálni dôstojníci Tisovej armády – už od jari 1944 konšpirovali; za svojho najvyššieho veliteľa uznávali nie Tisa, ale Beneša v Londýne. Ich najvyšším politickým cieľom bol návrat Slovenska do ČSR, čomu chceli aktívne napomôcť práve plánovaným armádnym vystúpením.

69 PETRUF, P.: Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: Historické štúdie, roč. 38, 1997, s. 12.

70 Text prísahy v r. 1939 znel: „Prisahám na živého Boha, že budem poslúchať vládu slovenského štátu a všetkých ňou ustanovených veliteľov. Prisahám, že v plnení povinnosti ochotne obetujem i život. Tak mi Pán Boh pomáha!“

V posledných augustových dňoch sa situácia mimoriadne vyhrotila v súvislosti s partizánskymi akciami. Väčšina z nich bola riadená zo ZSSR a ich cieľom bolo, podľa všetkého, vyvolať predčasnú nemeckú okupáciu krajiny. Tak v sobotu 26. augusta 1944 partizáni P. A. Velička postrieľali skupinu nemeckých poľných žandárov vo Vrútkach. V nedeľu 27. augusta „povstaleckí“ vojaci a partizáni obsadili Ružomberok; nasledujúci deň, 28. augusta vojaci npor. Cyrila Kuchtu vystrieľali v Turčianskom Svätom Martine skupinu nemeckých vojenských i civilných osôb. Partizáni sa otvorene aktivizovali aj na iných miestach republiky. Bolo tak len otázkou hodín, kedy nemecká branná moc pristúpi k okupácii územia Slovenskej republiky, ktorej orgány sa ukázali zoči-voči partizánom bezmocné.

Prekážkou v plánoch československy orientovaných dôstojníkov bol generál Jozef Turanec, ktorého prezident 28. augusta ustanovil do funkcie Hlavného vojenského veliteľa namiesto dovtedajšieho gen. Čatloša, ktorému ostala len (vojensky nevýznamná) funkcia ministra národnej obrany.

Jedným z prvých opatrení gen. Turanca v novej funkcii bolo nariadenie presunu VPV z neistej Banskej Bystrice do bezpečnejšieho Trenčína, čo sa malo stať mimoriadne rýchlo, 1. septembra 1944.⁷¹ Nielen toto nariadenie, ale z druhej strany aj fámy o tom, že partizánske jednotky Jegorova a Bielika chcú obsadiť Banskú Bystricu, krajne znepokojovali dôstojníkov Vojenského ústredia. Nevedeli, či už dozrel čas na začiatok povstania alebo nie. O situácii na východnom Slovensku nemali informácie vôbec.⁷²

Generál Jozef Turanec (Zdroj: Archív J. Marcinka)

Dňa 29. augusta 1944 v predpoludňajších hodinách dosiahli golianovci značný úspech. Približne o 9. hodine ráno sa im pri Kremničke podarilo zatknúť gen. Turanca, ktorý sa z letiska Tri Duby ponáhlal na VPV. Zatknutie Turanca sa uskutočnilo na

priamy príkaz pplk. gšt. Goliana.⁷³ Paradoxne toho istého Goliana, ktorý bol dlhoročným chránencom gen. Turanca a ktorý ho presadil aj do funkcie náčelníka VPV, vďaka ktorej sa Golianovi otvorili rozsiahle konšpiračné možnosti.⁷⁴

71 NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda. Bratislava 1994, s. 54.

72 Tamže, s. 54 – 55.

73 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, s. 68.

74 Gen. Turanec, ktorý sa vo výbere svojho náčelníka štábu – a pravej ruky – J. Goliana fatálne pomýlil, svoj výber v roku 1947 vysvetľoval nasledovne: „Pplk. Goliana som si sám vybral za náčelníka svojho štábu proti vôli Čatlošovej, ktorý bol huckaný pplk. Ballayom a vyčítal mi, že si beriem za náčelníka štábu Českoslováka, ktorý má za manželku Češku – šovinistku. Aj Nemci mi to zazlievali. Ale ja som Golianovi 100% dôveroval, lebo bol tichý a dobrý pracovník.“ PREČAN, V. (zost.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, dok. č. 593, zo zápisnice s J. Turancom pred obžalobcom pri Národnom súde, s. 1141 – 1142.

Okrem Turanca sa na VPV v rovnakom čase dostavil aj jeho blízky spolupracovník plk. Ondrej Zverin, veliteľ 1. divízie oblasti v Trenčíne. Mali tu riešiť otázku presunu VPV do Trenčína a naopak, presun veliteľstva 1. divízie do priestorov budovy VPV v Banskej Bystrici.⁷⁵ Po získaní informácie, že Turanec z Bratislavy na Tri Duby doletel, a teda „nezvestným“ sa stal až na strednom Slovensku, Zverin správne šípil, že sa deje čosi nekalé. Jeho nervozitu ešte vystupňovala informácia získaná od dôstojníka VBV, že do mesta sa chystajú vtrhnúť partizáni.⁷⁶

Vrelo to aj na druhej strane bariády. Po správach o príchode prvých nemeckých transportov na územie Slovenska, ktoré získal pplk. gšt. Golian okolo 15. hodiny, nariadil o 15.15 hodine konšpiračným veliteľom jednotlivých posádok najprísnejšiu bojovú pohotovosť.

Oficiálnym potvrdením začiatku nemeckej akcie na Slovensku však

bol až prejav ministra národnej obrany gen. Čatloša krátko po 19. hodine v rozhlase. Čatlošove slová nemohli nechať Vojenské ústredie na pochybách, že je čas na vyhlásenie povstania v druhom, tzv. nevýhodnom variante, t. j. ako odpoveď na príchod nemeckých vojsk.⁷⁷

Udalosti na VPV dňa 29. augusta 1944, ktoré majú z hľadiska dejín SNP mimoriadny význam, boli v minulosti v odbornej literatúre, publicistike, pochopiteľne, často spomínané.⁷⁸ No dodnes sa rozdielne interpretujú.⁷⁹ Povstanie vypuklo v atmosfére, keď príchod Červenej armády (ČA) na Slovensko je doslova pred očiami a porážka Nemecka na dosah. Už na druhý deň po ovládnutí VPV boli v meste rozhadzované letáky, podľa ktorých Červená armáda je na hraniciach Slovenska spolu s československým vojskom.⁸⁰ Podobne optimistickými informáciami obyvateľstvo zavádzal aj banskobystričský rozhlas.⁸¹

V súvislosti s tragédiou v Ľubietovej nás budú udalosti v budove VPV zaujímať aj z hľadiska posledných minút plk. Zverina a Kanáka na slobode. Na inkriminovanom mieste – v budove VPV – bolo v tom čas viacero osôb. Ich povojnové spomienky sa nie vždy zhodovali, preto je potrebné ich prejsť osve.

Pomôžeme si najprv stručnou spomienkou npor. Štefana Hanusa. Podľa neho plk. Zverin, potom ako sa gen. Turanec nedostavil na VPV, začal tušiť, že sa niečo s Turancom stalo. Vyhlásil pre štábnu rotu VPV poplach a s pomocou nej začal po generálovi pátrať. „*Je veľkým šťastím, že nenariadil poplach jemu pridelenému práporu v Kremníčke a že sa nezmocnil VPV, ale prsto začal sa rozťahovať v budove VPV.*“⁸² Spojenca vraj našiel v plk. Kanákovi, veliteľovi brannej výchovy. Spresnime, že Veliteľstvo brannej výchovy sídlilo takisto v budove VPV, no o poschodie vyššie. Kanák sa do Bystrice vrátil

75 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, s. 69.

76 Tamže, s. 69. Informácia o hrozbe partizánskeho vpádu bola pravdivá. Bojovo naladení partizáni kpt. Jegorova vo večerných hodinách – po zatknutí Zverina – skutočne vstúpili do mesta. Za veľkej streľby do vzduchu vyhlasovali, že oslobodili Banskú Bystricu. Chceli mať „lacné zásluhy“ a oslobodiť mesto, ale de facto ho „oslobodili“ od nikoho. Partizáni, rovnako aj na iných miestach, tak ani v Bystrici nerespektovali vojenské vedenie domáceho odboja. NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda, s. 54 a 56.

77 Zaangažovaným veliteľom vybraných posádok prikázal Golian vydať fonogramom vopred dohodnuté heslo „Začnite s vysťahovaním“ a tiež uskutočniť mobilizáciu dvoch ročníkov záloh (1939, 1940). Samotné odosielanie fonogramov mal vybaviť mjr. Nosko. Podľa Noska sa tak udialo ešte pred zatknutím Kanáka a Zverinu. No podľa J. Jablonického až po zatknutí. Heslo platilo od 20. hodiny 29. augusta, hoci bolo vydané až po tomto čase. JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 201.

78 Keď J. Jablonický vo svojom diele o prípravách SNP „Povstanie bez legend“ analyzoval začiatok povstaleckých udalostí v jeho centre, Banskej Bystrici, z kroniky dramatických udalostí na prvom mieste vyznačil „prevzatie moci v budove VPV a vydanie povstaleckého hesla“. Tamže, s. 197.

79 „Po rozhlasovom prejave Čatloša po 19.00 hodine došlo v budove VPV v Banskej Bystrici k protifašistickému prevratu. Počas neho zlikvidovali povstaleckí dôstojníci a vojaci odpor prorožimisticky orientovaných plukovníkov Zverina a Kanáka. Golian telefonicky vydal rozkaz na branný odpor armády“, konštatuje posledná syntetická publikácia pracovníkov Múzea SNP: MIČEV, S. a kol.: Slovenské národné povstanie 1944. Banská Bystrica 2009, s. 89. Iný slovenský historik, Ján Bobák, ich zas podáva nasledovne: „Povstanie tak, ako sa realizovalo 29. augusta 1944, sa začalo na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici ako klasický vojenský puč. Malá skupinka vojakov, iniciovaná E. Benešom a gen. S. Ingrom, sa pod vedením Mirka a Milana Veselovcov násilím zmocnila Veliteľstva pozemného vojska a vyvolala v armáde totálny chaos.“ BOBÁK, J.: Moskovská misia ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša v roku 1944. In: Historický zborník, roč. 16, č. 1 – 2, 2006, s. 142 – 143. Svoj vlastný názor – iný ako oficiálna historiografia – mal aj F. Čatloš, ktorý ho napísal začiatkom 70. rokov v rukopise: „Podľa môjho súdu, zmocnenie sa veliteľskej budovy v B. Bystrici bratmi Veselovcami po mojom rozhlasovom prejave večer 29. augusta 1944 nebolo potrebné. (...) Veselovci splašení zbytočne vyvolali a vybubnovali predčasné povstanie!“ ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 1.

80 Archív oddelenia na vydávanie osvedčení podľa zákona „255“ (OVO), f. 6, kronika nár. povstania v B. Bystrici, s. 6 – 7.

81 V proklamácii vojenského vedenia, ktorú prečítal v banskobystričskom rozhlase v ten istý deň, 30. augusta 1944 (v mene J. Goliana) Mirko Vesel, sa podobne optimisticky uvádzalo, že „deň čo deň prichádzajú k nám na pomoc hrdinské zväzy spojeneckých, a najmä sovietskych parašutistov. Naše skoré víťazstvo je zaistené!“ VNUK, F.: Rebelanti a suplikanti, s. 94.

82 VHA Bratislava, zbierka OVDS, šk. 5. Spomienky Štefana Hanusa, s. 47.

v ten deň okolo 17. hodiny z východného Slovenska, krátko potom, čo odovzdal velenie jednotiek 2. pešej divízie plk. Štefanovi Tatarkovi.⁸³ Obaja plukovníci vraj začali v budove „šarapať“, no „našlo sa niekoľko odvážnych rotmajstrov, ktorí prešli do otvoreného útoku proti pánom plukovníkom.“ Následne sa vraj Kanák ukryl v byte kuriča budovy Staráčka, no plk. Zverina sa zmocnili v prestrelke násilím. „Obaja boli uväznení a pozdejšie ‚na úteku‘ zastrelení. Takto sa začalo povstanie a nie byť zbrklosťou plk. Zverina, bol by jeho prápor v Kremničke stačil na to, aby bolo bývalo povstanie pred jeho vyhlásením udusené.“⁸⁴

Július Nosko o dráme na VPV píše obširne. „Bolo asi 20.30 hod., keď som vydal Golianove rozkazy. Hneď potom mi spojka oznámila, že mám ísť k nemu a že bol nariadený bojový poplach pre posádku v Banskej Bystrici. (...) Cestou do jeho kancelárie ma zastavil plk. Zverin a plk. Kanák zvolaním: ‚Konečne aspoň jeden dôstojník!‘ Trochu ma prekvapilo, že ich vidím všetkých takto spolu (bol s nimi

aj kpt. Straka). Tváril som sa, že o ničom neviem. ‚Nariadil som bojový poplach pre posádku v Banskej Bystrici, lebo partizáni môžu obsadiť mesto‘, povedal Zverin a pokračoval. ‚Čo to všetko znamená? Kde je pplk. Golian? Kde sú ostatní štábni dôstojníci? Čo sa robí na Veliteľstve pozemného vojska po bojovom poplachu?‘ Bolo to povážlivé. Na Zverinove otázky som odpovedal, že Golian je v kancelárii a ja práve idem k nemu. Štábni dôstojníci sú doma. Asi ich nikto nevyrozumel, že je poplach. Dodal som, že ja som prednostom osobného a nie operačného oddelenia a smernice bojového poplachu pre štáb VPV som neštudoval. (...) Po tomto stretnutí sa mi podarilo vyjsť pred budovu, kde som informoval pplk. Vesela o tom, čo sa vnútri deje. Ešte som ani neskončil, už ma volal Zverin naspäť a požiadal ma, aby som neodchádzal. Vtom vošli do budovy neznámi civilisti. Ujal sa ich plk. Kanák, začal ich vyšetrovať a chcel po nich veci, ktoré priniesli Golianovi. Po mňa zas prišla spojka, aby som šiel k telefónu. Volal kpt. Weinhold zo

Július Nosko (Zdroj: AMSNP)

Zemianskych Kostolian. Hneď som telefonicky informoval Goliana o tom, čo sa v budove odohralo. Golian už o tom vedel a oznámil mi, že dal rozkaz 2. oddeleniu, aby oboch plukovníkov – Zverina i Kanáka – ihneď zatkli a prepustili zadržaných civilistov, pretože jeden bol styčný dôstojník z Londýna, druhý spojka z ilegálnej SNR, na ktorých už čakal. [Išlo o Jaroslava Krátkeho z Londýna a Rudolfa Fraštackého – pozn. autora]⁸⁵ V záujme ich oslobodenia sa stretli dve akcie. Jedna zvonka, iniciatívne vedená pplk. Veselom a druhá v budove v rámci 2. oddelenia. Orgány 2. oddelenia prišli skôr. Kanák chcel pred nimi vybehnúť z budovy, ale bol by sa dostal do rúk Veselovi. Vrátil sa teda späť a podarilo sa mu skryť sa v budove, pretože orgány 2. oddelenia sa medzičasom pobili so Zverinom, ktorého čatár Minárik (šofér) 2. oddelenia zranil a zaistil. Po trojhodinovom hľadaní konečne zatkli aj Kanáka. Hlásil som to Golianovi.“⁸⁶ To bola aj prakticky posledná zmienka J. Noska o plk. Zverinovi a Kanákovi v jeho knihe. O ich násilnom konci

Milan a Mirko Veselovci (druhý a tretí zľava) v Banskej Bystrici (Zdroj: AMSNP)

- 83 NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda, s. 57. Podľa J. Jablonického bol Kanák veliteľom 2. divízie do 24. 8. 1944. JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 143.
- 84 VHA Bratislava, zbierka OVDS, šk. 5. Spomienky Štefana Hanusa, s. 47.
- 85 R. Fraštackého vyslali za Golianom bratislavskí členovia tzv. ilegálnej SNR (konkrétne vraj G. Husák – pozn. autora), s úlohou, aby pokiaľ možno čo najviac zadržával partizánske akcie. JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 198.
- 86 NOSKO, J.: Takto bojovala povstalecká armáda, s. 60 – 61. Tiež NOSKO, J.: Deň s veľkým „D“. In: BABNIČ, V. (zost.): Naše povstanie 1944 – 1945. Reportáže, črty, spomienky. Banská Bystrica 1999, s. 5 – 6.

Nosko, rovnako aj Mirko Vesel, mlčia úplne.⁸⁷

Iniciatívnym členom „komanda“, ktoré vyslal do budovy VPV proti dvom plukovníkom pplk. Mirko Vesel, bol aj npor. Oskár Lichner, v tom čase v oficiálnej funkcii veliteľa Doplňovacieho okresného veliteľstva v Banskej Bystrici, spolupracovník Vojenského ústredia. Keď v budove VPV začali Zverin s Kanákom robiť poriadok, na nábreží pred budovou boli bratia Milan a Mirko Veselovci a Miloš Marko, ktorí sem prišli trochu neskôr. „A tu Mirko Vesel sa obrátil na mňa s otázkou, či mám nejakých spoľahlivých vojakov, že je jedno koľko, čím budú vyzbrojení, čím viac ich bude, tým lepšie. Odpovedal som, že mám spoľahlivých vojakov, že to budú pisári a že ich nebude veľa. Na to aj Milan Polák sa podujal, že niečo pošle.“⁸⁸ Následne Lichner zo svojho veliteľstva doviedol vraj 8 – 10 vojakov, ozbrojených puškami a ostrými nábojmi. „Stručne som ich informoval o úlohe a zaviedol som ich k Mirkovi Veselovi a dal mu ich k dispozícii. Vtom akýsi slobodník odvolal od nás Milana Vesela a tento podišiel kúsok stranou a hovoril so slobodníkom. Milan Polák tiež odišiel pre nejakých vojakov. Mirko Vesel ma informoval o svojich úmysloch, že obsadí budovu veliteľstva a zatkne Kanáka a Zverina, len by vraj potreboval auto na ich odvezenie do Harmanca. Moje auto stálo pred bočným vchodom do budovy a, samozrejme, som ho hneď dal k dispozícii pre tento účel. Potom

Ján Čipka (Zdroj: VHA Bratislava)

Mikuláš Ferjenčík (Zdroj: AMSNP)

začal Mirko Vesel formovať mužstvo, ktoré už mal, a ja som odišiel k autu a zaviezol som ho pred hlavný vchod budovy, jednak, aby som tým obmedzil pohyblivosť štyroch strážnych, o ktorých sme nevedeli, ako sa zachovajú. Vystúpil som z auta a vtom vyšiel pred hlavný vchod plk. Kanák a hneď začal kričať ku skupine Mirka Vesela, čo je to tam? a mňa hnalo aj s autom preč od vchodu. Ja som s autom poodišiel a Kanák začal znovu kričať, čo je to tam? a hneď nato kričal na strážnych, strieľajte. Vtom sa už hnala skupina vojakov pod vedením Veselovcov ku hlavnému vchodu budovy a jeden z Veselovcov zavolať, chlapci nestrieľajte, chyťte zradcu. Kanák, vidiac situáciu, vběhol do budovy a za ním aj strážni, a tu padol jeden výstrel.⁸⁹ Kto ho vystrelil, neviem. Po tomto vznikla

skupina vojakov na čele s Veselovcami do budovy.⁹⁰

Večerným udalostiam 29. augusta 1944 na VPV venoval vo svojich písomných spomienkach pomerne veľký priestor aj Mirko Vesel. K celej akcii sa vraj postavil od začiatku veľmi rázne. Plk. Markovi a bratovi Milanovi oznámil, že „idem robiť poriadok, že mám v pláne zmocniť sa veliteľstva, zatknúť Kanáka a Zverina“. Malo sa tak spraviť „rýchlo, aby sa zachránilo, čo sa dá, a to je možné len po odstránení Kanáka a Zverina“. Rozhodol sa vraj získať niekoľkých ozbrojených odvážnych vojakov, „nenápadne vniknúť s nimi do budovy, vyhľadať Kanáka a Zverina, vyzvať ich, aby sa vzdali a v prípade, že by sa postavili na odpor, nechať ich odstreliť...“ Z dôstojníkov, ktorí mu v úsilí o obsadenie

87 Noskovo konanie v prospech povstaleckého hnutia dňa 29. 8. 1944 Mirko Vesel nehodnotil vysoko. Keď mu vraj v budove VPV po Čatlošom rozhlasovom prejave vytýkal, prečo naň nereagovali a prečo umožnili Zverinovi a Kanákovi ovládnuť situáciu, údajne mu Nosko povedal, že „je všetko zariadené, vzdialil sa a viac som ho tu nevidel“. VESEL, M.: Vojenská príprava a vyhlásenie povstania. Bratislava 1994, s. 87.

88 Milan Polák krátko po vojne vydal takisto svoje spomienky v stránickej brožúrke Demokratickej strany „Demokracia v ilegale a v povstaní“, no tie sú viac vynášať sa, než triezvym opisom faktov. „Nikdy som nevidel toľko nadšenia, ako u týchto našich chlapcov, keď som im oznámil, že uderila hodina činu. (...) Automaty v rukách a už sa hrnuli za mnou pred budovu. Pribehli ešte naši chlapci zo spravodajského oddelenia a zaútočilo sa na vchod VPV, ktorý obsadili Kanák a Zverin s neuniformovanými vojakmi. (...) Naši vtrhli do budovy. Plukovník Zverin vystrelil a zranil svojho priateľa Kanáka. Potom zmizol v budove.“ Najmä predposledná veta sa javí ako účelová lož. Jednak, postreleným bol Zverin, nie Kanák, a najmä je krajne nepravdepodobné, aby sa navzájom strieľali títo dvaja spojenci. PREČAN, V. (zost.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 584, zo spomienky M. Poláka na prípravu povstania v armáde, s. 1075.

89 Frašťacký vo svojich spomienkach vydaných v exile to však spochybňuje, keď píše: „... náhle zaznela strelba. Bola veľmi živá a zreteľne som počul automaty“. (Cit. podľa: VNUK, F.: Rebelanti a suplikanti, s. 100.)

90 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 199 – 200.

budovy pomohli, vyzdvihol najmä mjr. Oskára Lichnera.⁹¹

Jedným z účastníkov udalostí bol aj stot. Vladislav Kužel-Znievčan. O udalostiach 29. augusta na VPV v B. Bystrici napísal: „Plk. Kanák prišiel z porady v Bratislave, ohlásil sa na veliteľstve, ale o porade nám nič nepovedal. Odišiel do svojho bytu, ktorý mal v južnom krídle veliteľskej budovy. Predpoludním sa po budove šírila správa, že na letisku Tri Duby ráno zaistili gen. Turanca, keď sa vracal lietadlom z porady. Popoludní som cestoval do Turca. Vo vlaku už ľudia verejne rozprávali o martinskom incidente (...) Keď som sa večer vracal do Banskej Bystrice, bolo ešte všade pokojne. Pred Veliteľstvom pozemného vojska stála stráž a v inšpekčnej miestnosti na prízemí sa svietilo. Zastavil som sa u dozorného dôstojníka. Od neho som sa dozvedel, že namiesto gen. J. Turanca prišiel plk. Zverin, lebo generála nemôžu nikde nájsť. Z Bratislavy ho celý deň vyvolávali.“⁹²

O zatknutí Kanáka a Zverina sa Kužel-Znievčan dozvedel vraj len sprostredkovane, na operačnom oddelení VPV.⁹³ „Dozvedel som sa, že v noci zaistili plk. Kanáka a plk. Zverina. Aj sa strieľalo z pištole. Plk. Zverina vraj postrelili a odviezli do nemocnice. (...) O tej streľbe v budove mi vraj povie viac kpt. gšt. J. Straka, ktorý bol pri tom, keď sa začala streľba pred vchodom do budovy veliteľstva.“ Následne mu vraj Straka o udalosti referoval v tom zmysle, že pri vchode do budovy Kanák spoznal styčného dôstojníka z Londýna, ktorý práve vtedy prišiel za Golianom. Plk. Kanák chcel dať dôstojníka zaistiť. „Práve v tom čase tam prišiel aj mjr. gšt. Nosko. Po postrelení plk. Zverina, ktorý sa tam objavil s plk. gšt. Kanákom vo funkcii veliteľa posádky, zaistili potom aj

plk. gšt. Kanáka, ktorý sa ukryl v budove.“⁹⁴

V roku 1970 napísal svoje spomienky aj citovaný Ján Straka. „Večer 29. augusta⁹⁵ asi o 20.30 hod. volal do môjho bytu plk. Kanák a nariadil mi prísť do budovy Veliteľstva pozemného vojska. Býval som neďaleko na Hronskom nábreží 3. Cestou som stretol pplk. del. Mirka Vesela. Stál v tme pri strome naproti budovy VPV. Zašiel som k nemu a opýtal sa, čo sa robí v B. Bystrici. Dal mi vyhrýbavú odpoveď a mňa sa tázal, kde idem. Povedal som mu pravdu, že ma volal Kanák, ale že neviem prečo. „Keď Ťa Kanák volal, tak chod!“ odpovedal Vesel. Pri vstupe do budovy videl som jedného strážneho u brány, ktorá bola zatvorená. Vo foyé, na schodoch, stáli vedľa seba z ľavej strany: plk. Zverin, plk. Kanák a mjr. Nosko, ktorý bol vyzbrojený samopalom. Prví dvaja mali pištole. Kanák sa ma opýtal, či viem niečo o tom, že dnes v noci majú partizáni obsadiť Banskú Bystricu. Pred odpovedaním som sa pozrel na mjr. Noska, ktorý mi dal očami najavo o ničom nehovoriť, a tak som odpovedal záporne. Krátko po mojom príchode dožadovo sa vstupu a rozhovoru s Golianom neznámy civil. Najprv ho Kanák odkázal na susedný vchod do budovy, kde bývali ako Golian, tak aj Kanák. Potom si ale vec rozmyslel a nechal civilnú osobu vpustiť a prehliadnuť veliteľom stráže. Našli u nej modrú obálku, normálnej veľkosti, s hrubším obsahom. Kanák zistil, že je to kód pre rádiospojenie s londýnskou vládou. Nariadil veliteľovi stráže osobu zaistiť na strážnici a mne, aby som telefonoval do bytu mjr. just. Dr. Korbela požiadať ho, aby prišiel prevziať zaistenca. Korbela som sa nedovolal. Obálka so šíframi ležala na stole na vrátnici. Vložil som si ju do vrečka a posunkami naznačil zaistenej

osobe, že vec je takto v poriadku. Kanák ale vstúpil do miestnosti a keď zbadal, že obálka nie je na svojom mieste, si ju vypýtal. Keď Kanák vyšiel zo strážnice, počul som výstrel pred budovou a jeho povel strážnemu: „Strieľaj!“ Vybehol som z miestnosti a počul aj videl ešte 2 možno 3 výstrely a výšľahy z pušiek či automatov. Skokami som sa dostal ku vchodu, videl som vystreliť Kanáka z pištole. Zdalo sa mi, že mieril na zdar boh do vzduchu. Plk. Zverin už ležal na zemi zasiahnutý niektorou strelou. Kanák sa dal na útek hore schodami do budovy. Na to sa vrátilo niekoľko vojakov s pplk. Mirkom Veselom do budovy. Vesel sa obrátil na mňa s otázkou, kde je Kanák. Povedal som mu, že utekal na prvé poschodie. Odpoveď Mirka Vesela bola doslova takáto: „Odpušť kamarát, ale musím ťa zaistiť!“ Odvetil som: „Dobre! Aj tak ma pplk. Golian prepustiť.“ Veselova reakcia bola táto: „Tak ty si zapojený? V poriadku, si veliteľom budovy! Postav strážu z mojich ľudí!“ Týmto začala pre mňa v skutočnosti prvá úloha ako povstalcu. Mirka Vesela som informoval o zaistenej civilnej osobe. Vstúpil do strážnice a títo dvaja muži si padli do náručia so zvolaním: „Mirko, Zdeno“. Zdeno bolo krycie meno kpt. Krátkeho, spojky londýnskej vlády“, dodáva Straka.

J. Krátkeho Zverin poznal ešte z delostreleckého učilišťa v Olomouci, kde Kanák prednášal. Krátky bol poslucháčom. Spravodajským orgánom, ktorému Zverin odovzdal zaisteného Benešovho posla, bol por. Štefan Košár. Keďže aj ten bol zapojený do československej konšpirácie, Zverinovo odhalenie vyšlo naprázdno.

Podľa spomienok Košára, Krátkeho hneď nato zaviedol ku Golianovi. Ten následne vydal Košárovi rozkaz zatknúť Zverina aj Kanáka. V tej chvíli sa, zhodou okolností, vrátil zo slu-

91 VESEL, M.: Vojenská príprava a vyhlásenie povstania, s. 86 – 88.

92 KUŽEL-ZNIEVČAN, V.: Spomienky na rušné dni. In: CSÉFALVAY, F. – DAŠKOVÁ, A. (zost.): Pamäť ľudu 3, s. 144.

93 Podľa spomienok J. Noska, a nezávisle od neho aj Štefana Košára, bol však v kritických minútach v budove aj Kužel-Znievčan. Nevedno, prečo to neskôr sám popieral.

94 KUŽEL-ZNIEVČAN, V.: Spomienky na rušné dni, s. 145.

95 V pôvodine je 28. augusta, po upozornení historikmi však Straka uznal svoj omyl a opravu dátumu akceptoval.

žobnej cesty aj npor. Kubo, prednosta spravodajského oddelenia VPV, takisto zapojený do odboja, čím sa počet prítomných príslušníkov spravodajského oddelenia zvýšil na päť. „*Odobrali sme sa všetci piati do vestibulu budovy. Rozhodol som naraz obe krídla kyvadlových dverí. Vtom sa Kubo aj s ostatnými obrátili a pustili sa na útek hore schodmi. Nepochopil som, čo sa stalo. A tak som ostal sám zoči-voči Kanákovi a Zverinovi. Vedľa dverí za mnou pri výťahu stál zástupca veliteľa brannej výchovy kpt. gšt. Vladislav Kužel, náčelník štábu VBV kpt. gšt. Straka, dolu pod schodmi pri vchode do budovy členovia Vojenského ústredia mjr. Nosko a mjr. Cyprich so samopalmi na pleci (...) Kanák mi ukázal na informačnú kanceláriu, kde bol zatknutý ďalší civilista – Frašťacký (...) I keď som dosť dlho pozeral na Frašťackého, Kanák ma nevyzval, aby som ho prevzal a vyšetril (...) Vrátil som sa do oddelenia (...) Golian potom oznámil zmenu svojho rozhodnutia (...)*

Oboch plukovníkov mali zatknúť bratia Veselovci...“⁹⁶

A ako videla dramatické chvíle jedna z dvoch Benešových spojok, Rudolf Frašťacký? Prvýkrát svoje zatknutie Kanákom a Zverinom na VPV spomína v roku 1946.⁹⁷ Podrobne ho však opísal až v emigrácii. Po tom, ako bol zatknutý, „*Kanák a Zverin opustili strážnicu, podišiel ku mne veliteľ stráže, ktorý ticho poznamenal: „Nebojte sa“. Za ten čas už Kanák a Zverin vyčkávali pri vchode, zrejme v domnení, že prídu aj ďalšie osobnosti odboja, ktoré by mohli priamo pri vchode zatknúť. Prekvapovalo ma, že v tom čase som pplk. Goliana nikde nevidel a ani nikoho zo známych dôstojníkov z jeho skupiny.*“ [v tento deň, 29. augusta 1944 od skorého rána bol Golian skutočne „zabarikádovaný“ vo svojom byte – pozn. autora].⁹⁸ „*Napäté vyčakávanie bolo náhle prerušené hlukom motora pred vchodom, vzrušenými výkrikmi a náhle zaznela strelba. Bola veľmi živá a zreteľne som počul automaty. Nakoľko*

som ale sedel v miestnosti strážnice, nevidel som nič z toho, čo sa odohrávalo pri vchode, vlastne len niekoľko metrov od miesta môjho nedobrovoľného pobytu. Dvere sa náhle otvorili a do miestnosti vkročil rozčúlený pplk. Mirko Vesel so zbraňou v ruke a vliekol za sebou raneného plk. Zverina, ktorého položil na lôžko. Zverinova rana do brucha bola veľká a silne krvácal. Neustále prosil Vesela, aby už viac nestrielal, odvolávajúc sa pritom na ich niekdajšie priateľstvo.“⁹⁹ V tom okamihu som sa aj ja stal znova voľný. Niektomu dal do rúk zbraň a osobne som sa zúčastnil prehládavania budovy v snahe zatknúť plk. Kanáka. Trvalo skoro do svitania, pokiaľ sme ho chytili, keď preliezal vysoký drevený plot v snahe dostať sa do susednej záhrady. Hneď potom som z veliteľstva odišiel a až neskôr som sa dozvedel, že obidvaja plukovníci boli zastrelení.“¹⁰⁰

Mikuláš Ferjenčík, v čase povstania člen hlavného štábu povstaleckej armády a povereník povstaleckej SNR pre

96 ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda, s. 69 – 70.

97 No nepresne ho datuje – na 28. augusta. FRAŠŤACKÝ, R.: Styk s Československou vládou cez Švajčiarsko a Turecko. In: OKTAVEC, F. (zost.): Nad Tatrou sa blýska. Slovenské národné povstanie. Praha – Bratislava 1946, s. 60.

98 Nechal sa strážiť osobnou strážou vyzbrojenou automatmi, ľahkým guľometom aj granátmi, ktorej dal príkaz, aby do jeho bytu nikoho nepúšťala. TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 71. F. Čatloš na jednom mieste svojich spomienok uvádza, že Milan Vesel mu vraj raz ironicky povedal, že Golian bol sám osebe zbabelým a neodvážil sa k činu 29. augusta 1944 večer. Museli ho vytiahnuť z pyžama, do ktorého sa na byte schoval, aby v prípade nezdaru mal alibi! ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 2. Václav Kopecký vo svojej knihe zas píše o tom, ako im údajne Mirko Vesel na recepcii čl. vojenskej misie v Moskve rozprával, že Golian sa „vzbura“ na VPV spočiatku odmietal zúčastniť, „a teprve po dlhých váhaní a premlúvaní se kolísavé pridal ke vzpoure podnietené plukovníkom Mirko Veselom“. KOPECKÝ, V.: ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii ČSR a k boji KSČ za socialistické Československo. Praha 1960, s. 354 – 355. Sám Mirko Vesel o tom napísal, že po Čatlošovom prejave v rozhlas Golian jednoducho zmizol. Keď už bolo po všetkom a Vesel mu vytýkal, prečo nereagoval na Čatlošov prejav, vraj mu povedal, že „vieš Mirko, nemá každý takú povahu ako ty!“ (VESEL, M.: Vojenská příprava, s. 92.) Je zaujímavé, že o Golianovom bojazlivom postoji sa v tomto vyššie citované údaje zhodujú s článkom v Slovákovi, kde sa uvádza, že hlavný organizátor „československých vojsk“ Golian sa pred Kanákom a Zverinom v budove VPV dňa 29. 8. „skrýval a všade rozostavil svojich ľudí“. Boj plk. Kanáka a Zverina proti pučistom. Slovák, 25. 11. 1944, s. 3.

99 Povstalecky gréckokatolícky duchovný pplk. Violand Andrejkovič krátko po vojne Kanákovj manželke povedal, že Zverina postrelil osobne Mirko Vesel. KANÁKOVÁ, V.: Spomienky, s. 3. V citovanej knihe L. Takáča o Veselovcoch sa otázka, kto Zverina postrelil, nerieši. Bratia Veselovci ho vraj už postreleného našli (s. 74 – 75). Takýto istý alibistický postoj zaujal aj Mirko Vesel vo svojich pamätiach (Vojenská príprava, s. 90). Že by však hlavný iniciátor puču na VPV ani po rokoch nevedel, kto na Zverina strieľal, je krajne nepravdepodobné. V citovanom článku v Slovákovi „Boj plk. Kanáka a Zverina proti pučistom“ sa strelcom označuje zas istý rotný Mikuláš Maskaľuk. F. Čatloš sa v elaboráte o Ľubietovskom prípade ironicky pýta: „Zverin nestrielal, ale strelil doň Golianov desiatnik?“

100 FRAŠŤACKÝ, R.: Zo Slovenska cez Freya. In: KVETKO, M. – LIČKO, M. J. (zost.): Zborník úvah a osobných spomienok o SNP. Toronto 1976, s. 56. L. Takáč vo svojej knihe uvádza dve verzie chytenia plk. Kanáka. Na základe spomienky Ondreja Viazanicu uvádza, že vraj „Kanáka sa schoval v byte domovníka, odkiaľ sa nám prihlásil telefonicky. Chcel hovoriť s Mirkom Veselom. Prosil o zhovievavosť.“ O pár strán ďalej uvádza informáciu z článku v denníku Slovák, že „Kanáka využil situáciu a schoval sa v byte zariadenca Karola Staráčka, odkiaľ sa nepozorovane dostal na dvor a chcel preliezť cez plot na ulicu. Ostatný drôť mu v tom však zabránil. Čatár Dubovský tam dobehol s ostatnými členmi pohotovosti a plk. Kanáka zatkli.“ TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 76 a 79.

obranu, hoci žil od roku 1948 v exile, toho mnoho neprezradil.¹⁰¹

Vráťme sa však k ďalšiemu osudu zaistených slovenských dôstojníkov. Podľa Strakovho svedectva plk. Kanák povstaleckí vojaci chytili a doviedli na spravodajské oddelenie VPV, kam doniesli aj raneného plk. Zverina. „Po zorganizovaní stráže nastalo v budove ukladanie. Spolu s Mirkom Veselom šiel som do miestnosti sprav. odd. Zverin ležal na polnom lehátku a opýtal sa Vesela, čo s ním bude. Vesel odpovedal: „Nič sa neboj! Po ošetrení a vyzdravení ťa postavia pred súd. Ak si sa neprevinil proti republike Československej, tak nič. Ak dôjde súd k inému presvedčeniu, tak ťa obesia.“ Kanák sa na mňa smutne a vyčítavo pozrel a opýtal sa, prečo som ho o ničom neinformoval. „Nesmel som“, povedal som. Nato sa okolo seba poďíval a riekol: „Vidím, že ste všetci mladí. Keď ste sa už raz do toho dali, musíte vytrvať! Prajem Vám mnoho zdraru! Prosím vás ale, aby ste si zachovali slovenský ráz!“ Mimo Vesela a mňa, prítomní boli ešte npor. pech. Kubo, kpt. Milan Polák, ako sa pamätám aj npor. Hanus a 3 – 4 vojaci. Kanák ma potom požiadal, aby som odovzdal kľúče od jeho písacieho stolu manželke. Ako povedal, mal v ňom vkladnú knižku. Nevie vraj, ako dlho bude zaistený, tak aby mala z čoho žiť. Od tej chvíle som ho už nevidel.“¹⁰²

OSUDY PO ZATKNUTÍ

Podľa hodnotenia Jozefa Jablonického sa obsadenie budovy VPV odohralo živelné.¹⁰³ Traja autori, ktorí o udalostiach 29. augusta v Banskej Bystrici podrobne písali – hoci ideologicky stál každý na inej platforme – sa vcelku zhodli v určení hlavných aktérov udalostí. Pri obsadení budovy VPV, píše J. Jablonický, „hlavné slovo mali bratia-dvojčatá Mirko Vesel a Milan Vesel. Rozhodne a iniciatívne konal aj Oskár Lichner, Milan Polák a iní.“¹⁰⁴ V emigrácii píšuci F. Vnuk uvádza: „Kľúčovú úlohu pri obsadzovaní budovy zohral pplk. – neskoršie povýšený na generála – Mirko Vesel.“¹⁰⁵ Veselovcov ako hlavných aktérov uvádza konečne aj F. Čatloš.¹⁰⁶

O osudoch Kanáka, Zverina (a spoločníkov) po 30. auguste vieme len málo. Ako uvádza publikácia L. Takáča, zraneného plk. Zverina mal ošetrovať pplk. MUDr. Štefan Darvaš. Zverina mali následne odviesť do štátnej nemocnice, kde ho operovali. Následne, 2. septembra, ho mal Mirko Vesel aj s Golianom navštíviť. Podľa Veselových slov si s nimi Zverin želel hovoriť. „Plukovníkovi Zverinovi po operácii už bolo dobre a uzdravoval sa. Ale primár Petelen žiadal o jeho ďalšie ponechanie v nemocnici. Zverin v rozhovore s nami robil výčitky a zazlieval Golianovi, že po Čatlošovej reči, ktorú všetci vypočuli

v dôstojníckej jedálni po večeri, sa jednoducho vzdialil a nikto ho viac nevidel, nestaral sa o ostatných..., preto sa ujal Kanák velenia a ovládol situáciu. Že z toho dôvodu on (Zverin) i keď bol ustanovený zástupcom generála Turanca, túto funkciu neprevzal. Golianovi sa do ničoho nemiešal a ponechával mu voľnosť konania. Prosil, aby sme ho preto považovali za svojho a akonáhle bude môcť opustiť nemocnicu, pribrali ho k práci (...) Golian bol v rozpakoch a nereagoval na Zverinove výčitky (...) Nakoľko som chcel tento trápny rozovor pre Goliana ukončiť, povedal som, že nie je teraz vhodná doba na výčitky, až sa uzdraví, že sa celá jeho záležitosť vyšetrí a podľa výsledku sa uvidí, čo s ním...“¹⁰⁷

Kanák síce pri zatýkaní nebol zranený, no hneď po zatknutí a uväznení mu povstalci vykradli byt.¹⁰⁸ Kanák bol držaný na samotke. Niekoľkokrát ho však mohla navštíviť manželka.¹⁰⁹ Kanák si podľa všetkého uvedomoval, že dni jeho života sú spočítané a povstalci ho čoskoro zlikvidujú.¹¹⁰ Do väznice dovezli dodatočne aj Zverina, ktorý ako pacient po operácii ležal v štátnej nemocnici.¹¹¹ Presný deň jeho prevozu nepoznáme, no podľa všetkého to bolo vo chvíli, keď bolo o ich likvidácii rozhodnuté. Kedy a ako sa do väznice dostali aj traja nižší dôstojníci – prípadne či boli vôbec vzatí práve

101 FERJENČÍK, M.: Moje dojmy a skúsenosti i cesty do Moskvy a zo Slovenského národného povstania. In: Zborník úvah a osobných spomienok o SNP, s. 185. Nie je ťažké si domyslieť, prečo sa Ferjenčík o prípade nevyjadroval.

102 VHA Bratislava, ŠZ-X-25, spomienky J. Straku (strojopis), s. 7. Na 21. hodinu zvolal pplk. Golian zhromaždenie všetkých dôstojníkov a gázistov veliteľstiev pozemného vojska, brannej výchovy a civilnej obrany, kde zložili prisahu podľa čl. ústavy (s. 8).

103 Dôstojníci, ktorí sa náhodne stretli na nábreží Hrona v Banskej Bystrici, sa rozhodli konať. Hoci sa zišli náhodne, predsa každý mal niečo spoločné s tým, čo bolo na programe dňa. Improvizovaný útok na budovu VPV sa podaril. JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji 2. Štúdie a články. Bratislava 2006, s. 421.

104 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legend, s. 200.

105 VNUK, F.: Rebelanti a suplikanti, s. 102. Inde k Veselovcom pridáva aj partiu – O. Lichner, M. Polák, J. Marko.

106 Aj R. Fraštacký, ktorý bol na VPV onoho 29. augusta nakrátko zatknutý, v správe pre Londýn v novembri 1944 píše: „Len vďaka okolnosti, že terazší generál Vesel urobil v tú istú noc prepád na kasárne (...) som vyviazol z celej aféry živý.“ PREČAN, V. (zost.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 545, s. 834.

107 TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 75 – 76, 79.

108 Z listu H. Smýkalovej (rod. Kanákovvej) autorovi dňa 16. 7. 2012.

109 KANÁKOVÁ, V.: Spomienky, s. 3. Pri návšteve 13. 10. jej povedali, že už tam nie je, že bol presunutý a odopreli prezradiť kam.

110 „Máma ho chodila navštevovať. Jaký osud ho čaká asi tuší, pretože dával maminke rady, čo má dál dělat, jak se má postarat o mne, jaké mám dostat vzdělání a jiné.“ Z listu H. Smýkalovej (rod. Kanákovvej) autorovi dňa 16. 7. 2012.

111 TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 79.

Dobový pohľad na Banskú Bystricu (Zdroj: Cincík, J. G.: Slovensko na prelome)

odtiaľto – nie je jasné. Máme údaj, že do rána 12. októbra 1944 boli Kanák a Zverin – spolu s ďalšími slovenskými dôstojníkmi a rotmajstrami – väznení v krajskej väznici v Banskej Bystrici. To potvrdzuje napr. protokol z výsluchu s pplk. jazdectva Štefanom Horským. Horský bol v auguste 1944 pridelený v Liptovskom Sv. Mikuláši ako veliteľ 2. technickej brigády. Zatknutý bol dňa 28. augusta vojensko-partizánskou eskortou. Od 4. do 21. septembra ho držali v Banskej Bystrici. Potom bol prepustený a vyšetrovaný na slobode. Nakoniec ho k 1. októbru 1944 dali

do výslužby, no celý mesiac sa musel zdržiavať v Banskej Bystrici. Horský vypovedal, že spolu s ním boli v septembri väznení okrem Zverina a Kanáka aj pplk. Albrecht, pplk. Breyl¹¹², rtm. Kohút a ďalšie vojenské osoby. „... viem, že plk. Zverin, pplk. Klučík a plk. Kanák a nejaký stot. let. boli dňa 12. X. 1944 o pol piatej ráno odvezení z väzenia na mne neznáme miesto a neviem ďalej, čo sa s nimi stalo“, uzavrel svoju výpoveď na MNO v Bratislave 6. novembra 1944.¹¹³

V historiografii a publicistike sa málo zdôrazňoval jeden aspekt, a to,

že povstanie sa z hľadiska každodenného života obyčajného človeka javilo úplne inak, než pre súdobých politikov v Londýne či rečníkov na povojnových tribúnach. Predovšetkým bezpečnostné pomery na povstaleckom území boli v porovnaní s predošlým obdobím regresom. Prestal tu platiť zákon. Alebo povedané inak, platil tu len zákon sily. Realitou sa stali krádeže, vraždy, teror, odstreľovanie nepohodlných – najmä partizánmi. Slovanmi hlavného vojenského prokurátora povstaleckej armády pplk. Korbela v povstaní bola „gulka často nad zákonom“.¹¹⁴

112 Pri osobe Breyla si nemôžem odpustiť jednu autorskú poznámku. Stúpenec 1. SR gen. Turanec ho v roku 1942, počas protisovietskeho ťaženia, dal – ako veliteľ Rýchlej divízie – v súvislosti s dezerciou niekoľkých vojakov jeho jednotky – vypočúvať. V liste z toho istého roku Čatlošovi ho Turanec označil, že teraz je „síce Nemec, ale pred tým Čech, ako mnohí iní...“ MIČIANIK, P.: Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu III, s. 83. O dva roky nato ho horliví povstanci zatýkajú ako „režimistického“ dôstojníka...

113 VHA Bratislava, f. 55, 55-53-5, úradný záznam o vypočutí pplk. jazd. Štefana Horského.

114 Napriek funkcii akú mal sa neodvážil po povstaleckom teritóriu presúvať sám. „Keďže lúpeže a strieľanie po uliciach sa stávali každodennými, aj ja som chodil po meste dobre ozbrojený a často ma sprevádzali, okrem šoféra, ešte dvaja vojaci s automatmi.“ KORBEL, S. K.: Pamäti, s. 56 a 111. Jeden zo svedkov vtedajších udalostí, Ján Košút, o situácii na strednom Slovenskom trefne napísal, že sa začal „nekontrolovateľný ozbrojený banditizmus“. KOŠÚT, J.: V moci „hradného pána“. In: Kol: Dies Ater – Nešťastný deň 29. august 1944. Bratislava 1993, s. 175.

Ani v Ľubietovej v čase povstania neboli pomery bezpečné¹¹⁵ a s úpadkom povstania sa situácia ešte zhoršovala.¹¹⁶ Obec bola svedkom svojvoľného zatýkania slovenských občanov. Počas povstania tu bol umiestnený „zajatecký tábor“ v budove tamjšej školy. Prípravy na jeho zriadenie sa diali od 19. septembra 1944. Dňa 20. septembra prišli v tejto veci do obce mjr. just. J. Čipka, pplk. L. Trebichavský a npor. Stršák.¹¹⁷ Nasledujúci deň, 21. septembra tábor pojal prvých 15 – 20 zajatcov a postupne prichádzali ďalší. Veliteľom tábora bol ustanovený npor. Šípka, rodák z Lučatína. Zaisťenci nemali istý osud. Ako poznamenáva Ľubietovský evanjelický farár Ctibor Ján Handzo, už krátko po prijatí prvých zaisťencov, 22. septembra 1944, okrem zajatcov prichádzali aj partizáni so sovietskym nadporučikom, a „len a len vraj všetkých zajatcov postrieľať“. Veliteľ tábora ich však odmietol vydať.¹¹⁸

Práve v súvislosti so zajateckým táborom v Ľubietovej sa vynárajú pochybnosti o presnom dátume smrti šiestich dôstojníkov. Hoci v literatúre sa zaužíval 13. október, nedá sa vylúčiť, že k postrieľaniu došlo už o deň skôr, 12. októbra.¹¹⁹

Jozef Jablonický píše, že Kanák a Zverin boli v banskobystrickej väz-

nici do 12. októbra 1944. (Tento dátum potvrdzuje aj vyššie citovaná výpoveď pplk. Horského – pozn. autora) „Počas nasledujúcej noci ich eskortovali do zajateckého tábora v Ľubietovej. Cestou pri obci Ľubietová eskorta postrieľala zaisťených dôstojníkov, medzi ktorými boli Kanák a Zverin. Vraj pri pokuse o útek. Spôsob, ako eskorta chcela zahľadiť a zamlčať toto násilensťvo nasvedčuje, že zákrok bol neprimeraný.“¹²⁰

Je otázne, či po odvezení z Bystřice 12. októbra ráno išli priamo na smrť, alebo strávili ešte jeden deň, do 13. októbra rána, v zajateckom tábore v Ľubietovej. Dôkaz na to síce nie je, no niekoľko indícií jestvuje.¹²¹

Jedného zo zaisťených vraj – asi 10. októbra – prepustili a ostatní šiesti mali byť 12. októbra 1944 prevezení do Ľubietovej. Súčasne však bol vraj vydaný tajný rozkaz, aby cestou „zmizli“.¹²²

Stredná škola v Ľubietovej v 30. rokoch (Zdroj: Antikvariát Lazaretská v Bratislave)

- 115 Napovedá o tom aj žiadosť prednostu II. odd. Hlavného štábu partizánov, ktorý sa dňa 17. októbra 1944 obrátil na Národný výbor v Ľubietovej vo veci urýchlenného vyšetrenia „neprístojností“ tam sa zdržujúcich povstaleckých účastníkov. „Podľa sem došlého hlásenia na chate v Ľubietovej, vo výčape u chatára sa nesmierne opijajú partizáni, vojaci a četníci a robia pri tom výtržnosti.“ VHA Bratislava, f. 55, šk. 53, 55-53-1, č. 1467 dôv.
- 116 HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely. Bratislava 2001, s. 57.
- 117 Tamže, s. 35 – 36.
- 118 Tamže, s. 37. Svojho úmyslu sa ale nevzdali. Dňa 29. septembra Handzo znova zaznamenal: „Partizáni ustavične striehnu na zajatcov, chcú ich postrieľať, každú chvíľu je pred budovou školy vzrušenie“ (s. 40).
- 119 Presný dátum s istotou nepoznala ani rodina V. Kanáka. Hoci na úmrtnom liste V. Kanáka, ktorý po veľkých ťažkostiach od úradov nakoniec dostala, bol dátum 13. 10. 1944, viaceré svedectvá osôb, s ktorými rodina pracovala, hovorili o 12. 10. 1944.
- 120 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend, s. 200. Na inom mieste knihy: „Vojenská eskorta zastrelila uväzneného pplk. Františka Klúčika 13. októbra 1944 pri obci Ľubietová údajne pri pokuse o útek spolu s V. Kanákom, O. Zverinom a ďalšími uväznenými dôstojníkmi.“ Tamže, s. 277. V jednom z osobných rozhovorov v roku 2010 sa Jablonický vyjadril, že postriešenie vykonal spravodajský dôstojník povstaleckej armády npor. Sýkora.
- 121 Jedným zo zakladateľov tábora bol mjr. just. Ján Čipka, ktorého meno sa spája s ich vraždou. Okrem toho Handzo dosvedčuje, že už krátko predtým, začiatkom októbra, „do zajateckého tábora pribudlo niekoľko slovenských dôstojníkov, aj vyššej hodnosti – v armáde sa robí čistka“ (s. 43). M. Nováková z Ľubietovej v liste J. Kanákovi z 10. 2. 1946 píše, že veliteľ zajateckého tábora npor. Lukáč sa údajne vyslovil, že zastrelených poznal podľa mena a vraj práve podľa jeho svedectva boli do matriky zapísané aj mená šiestich obetí.
- 122 List J. Kanákovi od manželky (?) O. Zverina z Košíc dňa 29. 1. 1946. Kópia v osobnom archíve autora. Spomenutý prepustený mal po vojne zastávať vysokú funkciu.

Milena Nováková, farská gazdiná, ktorá v čase neobsadenosti Ľubietovskej fary túto administratívne viedla, v liste Jozefovi Kanákovi z 19. februára 1946 o údajnom priebehu vraždy píše: „V doline Ľubietovskej zastalo auto a jeden pán povedal: tak tu sme, z auta 6 pánov vysadili, cestičkou do hory viedli a postavili vedľa seba a jeden partizán automatom ich odstrelil, hrozné, len tak zemou ich prikryli. Pastier, idúc tou cestičkou, videl nohu, hneď to hlásil na Ľubietovskú žand. stanicu a za asistovania tun. strážm. Mateja Burcla ich vyhrabali, dali na voz a večer doviezli na Ľub. cintorín, tu jeden cigán vykopal jamu.“¹²³

Všetci šiesti boli zastrelení naraz. Je veľmi pravdepodobné, že „odsúdenci“ si museli sami vykopať jamu.

O vražde sa obec dozvedela v nedeľu 15. októbra 1944. Handzo píše: „Na popoludňajších službách Božích som sa dozvedel hroznú vec: Ľubietovský pastier Juraj Debnár Škrvňan našiel pri pasení kráv v Lučatínskej jame čerstvo navrhnutú zem. Keď ju odhrabával paličkou, objavil balík s pyžamou, zubnou kefkou a mydlom – koniec palice ostal zakrvavený. Privolať okoloidúceho kovorobotníka Samuela Lampera. Našli mŕtvolu v lesníckom obleku.¹²⁴ Lamper hlásil nález v Ľubietovej, nový veliteľ četníckej stanice tam hneď išiel (jeho meno nepoznám: prišiel sem nedávno z Krompách, lebo Palmaya preložili do Brezna) dostavila sa aj komisia. Našli až šesť mŕtvych: okrem lesníka piatich ďalších vo vojenských uniformách, údajne dôstojníkov. Jeden mal vraj

Tibor Ján Handzo v roku 1961

(Zdroj: Archív C. J. Handza)

celkom nové čižmy. Chcel som tam ísť s p. Križanom, ale strážmajster Burcl nás upozornil, že nás vyššie na ceste zastavia a nepustia ďalej. Neskôr mi richtár Rosenberg porozprával o tomto náleze podrobnosti. Mŕtvy boli ešte čerstvé, jeden z dôstojníkov bol zastrelený ranou do hlavy. Krv tiež čerstvá, zápach len veľmi slabý. Lesník bol vraj chudý, ostatní chlapi starší, zarastení. Richtára informovali, že mŕtve telá dopravujú do márníce nášho cintorína a po zistení totožnosti ich budú pitvať.“¹²⁵

Okrem spomenutých nálezcov a nemenovaných neznámych, pravdepodobne povstaleckých osôb, ktoré sa na miesto dostavili (a ktoré potom zamedzili prístupu ďalších osôb), videli

otvorený provizórny hrob na mieste vraždy aj niektoré deti. Rodák z Ľubietovej Ján P., ktorý mal vtedy 13 rokov, spomínal. „Toto sa stalo – ako je železničná stanica, od mostu, ako tečie Hron, od Lučatína asi 500 m je most a potom ide od mosta hore do Ľubietovskej doliny cesta. Od mosta to bolo asi 1 km.¹²⁶ Čiže oni ležali na začiatku doliny. Odtiaľ je to 4 km do osady Pod Lipou.¹²⁷ Ja som ich videl osobne. Bolo to doobeda. My sme boli ráno v Bystrici a odtiaľ sme sa vracali domov do Ľubietovej. A popri ceste sme si všimli – ako zvedaví chlapi – stopy pneumatík. Od tej hlavnej cesty do Ľubietovskej doliny šla úzka cestička do lesa. A tam sme videli stopy pneumatík – asi 10 – 20 m od tej cesty. Bola tam taká lúčka. Ale od cesty ju nebolo vidno, lebo tam boli stromy. No a tam, na tej lúčke, sme videli postrieľaných dôstojníkov. Šesť ich bolo a určite tam bol plukovník. Najprv sme si mysleli, že sú to Nemci. Tak potom vnohy na obecny úrad, tam už boli chlapi a tam sme oznámili, čo je. Odtiaľ to hlásili do Banskej Bystrice, že čo chlapi našli. Ani neviem, kde ich potom pochovali, ale boli sme prví, čo ich našli.“¹²⁸

Podľa farára Handza mŕtvych priviezol miestny občan Jozef Kútny Piovarčovie s četníkom¹²⁹, ktorý hneď zháňal vykopanú jamu. „Istý Ivanič šiel na našu četnícku stanicu a povoz poslali do katolíckeho cintorína, kde bola vykopaná jama. Tam mŕtvych pochovali – bez truhel, len tak, v šatách. Smutná a záhadná vec! Revolučný úkaz...“¹³⁰

123 Dodáva, že to bolo v noci o 10. hodine a vraj „menovaného cigána sami partizáni potom zastrelili“. List M. Novákovovej J. Kanákovi z 10. 2. 1946. Kópia v osobnom archíve autora.

124 S najväčšou pravdepodobnosťou nešlo o žiadneho lesníka, ale o plk. Kanáka. Ako totiž zachytáva situačná správa z 23. 1. 1945, svedkovia dr. Stránsky a por. Varinský, ktorí boli začas uväznení spolu s dôstojníkmi, vypovedali, že „plk. Kanák sedel v zelenom civilnom obleku“. Kto a prečo ho vyzliekol z uniformy, nevedno. VHA Bratislava, f. 55, 55-22-6.

125 HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely, s. 48.

126 Kanákova sestra Valéria mala o mieste vraždy nasledovný údaj: „Zastrelení boli 13. X. 1944 v Lučatínskej jame pri Ľubietovej, v horách, smerom ako ide cesta z Lučatína do Ľubietovej – odbočka do hory.“

127 K Ľubietovej oddávna patrili aj osady Huta, Močilie, Podlipa (Pod Lipou), Zábava a Píla.

128 Z rozhovoru autora s Jánom P. (1931, Ľubietová), Bratislava 6. 12. 2006.

129 Bol to pravdepodobne strážm. Matej Burcl, príslušník Ľubietovskej žandárskej stanice – počas povstania príslušník čl. četníctva –, ktorý s odbojom dlhodobo a aktívne spolupracoval.

130 HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely, s. 48.

Z uvedeného vidno, že žiadna identifikácia sa nekonala: kati – alebo tí, ktorí ich kryli – pravdepodobne vydali príkaz na urýchlené pochovanie a tým zahľadenie vraždy. Mali byť prepočovaní tak rýchlo, že boli vložení do prvej vykopanej jamy, pričom sa ani nepýtali na súhlas správcu cintorína – miestneho katolíckeho farára. Ten preto následne „všade protestoval, že boli pochovaní v ich cintoríne bez jeho vedomia, bez modlitby“.¹³¹ Všetko toto sa zbehlo v priebehu jedného-jediného dňa.¹³²

NEÚSPEŠNÉ POKUSY O VYŠETRENIE MASAKRY (1944 – 1945)

Ak môžeme veriť memoárom šéfa povstaleckej prokuratúry¹³³ Korbela, otázku otvorenia Ľubietovského masakru inicioval práve on, a to ešte v čase povstania. Pripomeňme, že okrem oficiálnych informácií, ktoré dostával z titulu svojej funkcie, bol aj blízkym osobným priateľom Ľubietovského ev. farára Handza.¹³⁴ Korbela píše: „Sláva povstania bola hodne poškodená dvomi masovými vraždami, ktoré spáchali naši a ruskí partizáni. Jedna sa stala v Hájnikoch¹³⁵ a druhá v Ľubietovej.“ O Kanákovi píše, že pár dní ho držali vo vojenskej väznici a neskôr, bez vedomia vojenského prokurátora, ho dôstojníci spravodajskej služby vybrali z väzenia a spolu s plukovníkom Zverinom a štyrmi ďalšími dôstojníkmi odviezli do Ľubietovej, kde ich všetkých postrieľali guľometom a narýchlo zahrabali.¹³⁶ „Výšetrovanie tejto vraždy bolo dlho potlačované a odkladané a nakoniec protizákonne – lebo nešlo o politickú, ale o obyčajnú a vopred

Samuel Karol Korbela ako československý generál (Zdroj: Archív N. Rice-Korbelovej)

uváženu vraždu – po vojne amnestované. Dôstojníci, ktorí sa zúčastnili na týchto vraždách a tiež „sudca“ (Čipka)¹³⁷, ktorý dával prednosť strieľaniu a nie súdeniu a schvaľoval ich, nemohli byť postavení pred súd, lebo ich chráni-

131 Tamže, s. 49.

132 List vdovy Julianny Zverinovej z 17. 2. 1946. Kópia listu v osobnom archíve autora.

133 Čo je veľmi zaujímavé, iný povstalecký prokurátor, Anton Rašľa, ktorý obdobie SR i SNP vo svojich knihách podrobne opísal, Ľubietovskej masacre nevenoval ani zmienku.

134 HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely, s. 45.

135 V septembri 1944 partizáni v Hájnikoch pri Sliači zastrelili poslanca Snemu SR kňaza Antona Šaláta, Jána Klinovského a niekoľko ďalších osôb. Mŕtvolu hodili do Hrona.

136 Tiež uvádza, že hrob, z ktorého vyčnievali údy obetí objavil miestny pastier. KORBEL, S. K.: Pamäti, s. 108.

137 Ján Čipka (1908 – 1945) – dôstojník slovenskej armády, prednosta senátu Vojenského súdu v Bratislave (1939 – 1944). Za povstania bol členom Preverovacej komisie a neskôr predsedom Vojenského povstaleckého tribunálu. Po porážke povstania člen štábu partizánskej brigády J. V. Stalin. V 1945 povýšený na podplukovníka. Zomrel za neobjasnených okolností v júni 1945 v Žiline.

li ruskí partizáni a určití komunistickí velitelia.“¹³⁸ Uvádza pritom, že ešte za povstania sa dostal do slovného sporu s Čipkom, ktorý bol „viac vojakom než sudcom, kým ja, ako šéf vojenskej justície a hlavný prokurátor som sa usiloval zachovať čistý štít vojenskej justície až do konca. Zvlášť sme sa zrazili, keď prišli na svetlo brutálne vraždy plukovníkov Kanáka, Zverina a ešte ďalších štyroch dôstojníkov a keď som zistil, že určitá grupa mladých dôstojníkov vojenskej spravodajskej služby a aj sám Čipka boli tam v pozadí.“ Keď Čipkovi masaker vyčítal a povedal, že raz sa za to bude musieť zodpovedať, „veľmi sa rozzúril a ako to viem od iných justičných dôstojníkov, začal plánovať, ako sa ma zbaviť“.¹³⁹ Vyšetrenie sa vraj nepodarilo aj pre nedostatok času. „Keďže zamotaná povaha zločinu si vyžadovala dôkladné vyšetrovanie, kým naša bojová situácia sa zo dňa na deň zhoršovala a únik do hôr sa zdal byť našou spásou, zatknutie zločincov v tom čase sa zdalo nepraktickým. Zločinci však cítili, že ruka zákona na nich raz dopadne, a tak sa usilovali odstrániť svedkov hrozného zločinu. Jeden vojak zmizol bez stopy a ja – ako som sa dozvedel neskôršie – musím byť šťastným, že som ich spiknutie prežil. Hádám náhly ústup do hôr mi v tom smere pomohol.“¹⁴⁰

O prípade krátko informoval aj slovenský rozhlas. Presné znenie správy

nemáme zachytené, no vo večerných správach dňa 25. novembra 1944 sa spomínali mená plukovníkov Kanáka a Zverina, ktorí sa „pri obsadzovaní budovy VPV postavili partizánom“¹⁴¹ na odpor“. V ten istý deň bol o osude plukovníkov publikovaný aj článok v denníku *Slovák* pod názvom „Boj plk. Kanáka a Zverina proti pučistom“. V denníku aj v rozhlase sa uvádzalo, že na krajskom súde boli zaistení do 12. októbra, potom ich odviezli do Ľubietovej a zastreli. ¹⁴²

Po porážke povstania – i keď v okupačných podmienkach – sa o prípad svojich šiestich dôstojníkov začalo zaujímať aj MNO. Vo spravodajských fondoch slovenskej armády sa z januára 1945 zachovali najmenej dve informácie o vyšetrovacej komisii ustanovenej práve na tento účel. V situačnej správe č. 1 z 18. januára 1945 čítame o výsledku pátrania, ktoré absolvoval spravodajský dôstojník. „Spoločný hrob šiestich dôstojníkov u Ľubietovej: Po dlhšom pátraní od snúbenici npor. Schindlera dozvedel som sa nasledovné. Plukovník Zverin, plk. Kanák, pplk. Klučík, npor. Schindler, npor. Schmidt a por. Fercer 13. okt. o pol piatej hodine ráno boli odvezení do Ľubietovej. Podľa rozprávania ľudí z osady Pod Lipou, ktorá je asi 2 – 3 km od Ľubietovej v polovici okt. 1944 boli tam pohrebení šiesti slov. dôstojníci. Nie je presne zistené, kto ich odstrelil, ale pohrebili ich miestni

ľudia z Pod Lipy. Za túto prácu mohli si z nevožňíkov zobrať šaty. Tak snúbenica npor. Schindlera poznala u pastiera z Pod Lipy nohavice npor. Schindlera a u druhého človeka zasa pyžama. Jama je veľká 2 krát 2 a môže ju ukázať viacej ľudí v Ľubietovej. Je nutné, aby sa ihneď začalo s vykopávkou a identifikáciou menovaných. Podľa môjho názoru menovaní si toľko zaslúžili u armády, aby s vyšetrovaním celého prípadu bolo urýchlené a naložené viacej úsilia. Od zlikvidovania povstania už uplynulo 2 a pol mesiaca a celá vec je len v zárodku vyšetrovania. Keď by sa jednalo o nejakých politikov, i nepatrných, už by bola celá vec dávno vyšetrená a v novinách ospievaná ako veľké martýrstvo.“¹⁴³

V inom hlásení, z 23. januára 1945, prednosta oddelenia mjr. gšt. Alexander Matúš uvádza, že MNO chce odoslať do Ľubietovej komisiu, ktorá by identifikovala mŕtvolu zastrelených slovenských dôstojníkov, ktorí sú pochovaní v Ľubietovej.¹⁴⁴ Zdá sa však, že komisia svoju činnosť ani len nezačala.¹⁴⁵

Medzitým sa na MNO obracali aj nešťastné manželky zastrelených dôstojníkov.¹⁴⁶ Oficiálne však ony, ani ďalší rodinní príslušníci zastrelených nemali úmrtie potvrdené od žiadnej inštitúcie. Skôr naopak, kde-kto ich omotával rôznymi fámami, že napr. Kanák sa vraj dostal posledným lietadlom do ZSSR, že „ustupoval na

138 KORBEL, S. K.: Pamäti, s. 103 a 120.

139 Tamže, s. 108.

140 Tamže, s. 85 – 86.

141 Prípomeňme, že v dobovej terminológii sa termíny „povstalci“ a „partizáni“ často plietli.

142 Za informáciou o rozhlasovej správe Handzo dodáva: „takže už vieme mená dvoch obetí, ktoré našli v Lučatínskej jame“ (s. 72). Rozhlasovú správu si desaťročia nosila v mysli aj Kanáková sestra Valéria: „Povstanie bolo potlačené, slovenský rozhlas hlásil medzi inými správu, ktorú som na vlastné uši počula: Plk. Kanák a plk. Zverin sa nechceli zapojiť do povstania, preto boli uväznení a odvezení na Ľupčiansky zámok, kde ich pravdepodobne odstrelili.“ Oficiálne sa však nedozvedela rodina nič, brat ostal „nezvestný“.

143 VHA Bratislava, f. 55, 55-22-6, situačná správa č. 1 z 18. 1. 1945, s. 6. Meno dôstojníka je nečitateľné.

144 „Žiadam o zistenie, jestli komisia môže v uvedenej obci nerušene pracovať, totiž jestli nebude ohrozená partizánmi. Hláste tiež, jestli je cesta do Ľubietovej bezpečná. Vybavte urýchlene. Na stráž!“ VHA Bratislava, f. 55, šk. 63, 55-63-6, č. 10562, 1945, 23. 1. 1945, identifikácia zastrelených slov. dôstojníkov v Ľubietovej, súrne.

145 Na prvom z dvoch vyššie citovaných hlásení je totiž rukou dopísaná bližšie nedatovaná poznámka istého totníka (meno nečitateľné), že identifikačná komisia, ktorú určilo MNO, bola zrušená a „identifikovanie mŕtvol prevzala identifikačná komisia pri vel. SD Palisády 42“.

146 Na MNO prišiel dňa 19. januára 1945 list od Julianny Zverinovej z Trenčína, manželky plk. Zverina. „Vraj mŕtvolu môjho manžela sa má nachádzať v cintoríne v Ľubietovej, kde ho partizáni odstrelili“, píše a zároveň prosí o identifikáciu. VHA Bratislava, f. 55, šk. 63, 55-63-6, list J. Zverinovej.

Slovutný pán minister!

Prepáčte že Vás
vyruším ale mám k Vám veľ-
kú prosbu.

Práve mi dali pe-
diť vojenské nemecké úrady, že
dostali radiogram z B. Bystřici
ohľadom môjho manžel plk. B.
Loxina.

Vraj mŕtvola môjho
manžela sa má nachádzať v
ciutrine v Ľubietovej, kde ho
partizáni odstrelili. Identifika-
cia však nebola ešte prevedená.

Preto Vás veľmi pro-
sim slovutný pán minister že-
by ste bol tak laskavý a dal tie
mŕtvolu identifikovať.

Vďaka mi, veľmi by sa

mi uložilo keby som vedela celkom
určite, či sa medzi tými 6 dôstojník-
mi ne nachádza aj mužola môjho man-
žela.

Čiže prosím veľmi prosím
slovutný pán minister, budete tak lás-
kavý a dajte ich identifikovať čo
skôr.

Ďakujem vám za vašu lás-
kavosť a prepáčte že som sa dovo-
lila vyrušovať váš týmto mojim lis-
tom.

Ďakujem vám veľmi prosím slovutný
pán minister, ak by ste by daco ve-
del, budete tak dobrý a svojou
cestou mi to dajte na vedomie.

Za vašu laskavosť vopred
ďakujem. S veľkou úctou zostávam

Vaša stráž!

Juliana Zverinová
manž. pluk.

Prečím

Prečím 16. jan. 1945.

Hitlerova ul. 14.

Donovaly“ a pod. Mikuláš Ferjenčík, dôstojník slovenskej armády a súčasne sused rodiny Kanákovcov v Banskej Bystrici navštívil Valériu Kanákovú dňa 24. októbra 1944 v jej byte, pričom jej, podľa slov jej dcéry, „velmi zdvořile sdělil, že přijíždí z letiště Tri Duby, kde se setkal s tatínkem, který maminku pozdravuje a vzkazuje, že odlétá do Ruska“.¹⁴⁷ Tento „pozdrav“ by jasne nasvedčoval tomu, že práve Ferjenčík, ktorý patrilo ako povereník pre obranu k povstaleckej špičke, bol o všetkom minimálne dokonale informovaný.¹⁴⁸

Zabitie šiestich dôstojníkov orgány okupovanej Slovenskej republiky jednoducho už vyšetriť nestihli a orgány ľudovodemokratického Československa sa o to ani len nepokúsili. Okolo celého prípadu zavládlo až nápadne podozrivé mlčanie. Akiste to súviselo i s atmosférou strachu, aká sa na Slovensku vytvorila v lete 1944 a pokračovala aj po vojne. Negatívne stránky odboja sa jednoducho stali tabu. Svoje možno zohral aj fakt, že hlavný podozrivý z vraždy po vojne zaujali vysoké vojenské či politické pozície.

Zamlčovanie sa týkalo nielen najvyšších sfér – politickej, vojenskej, potom aj historiografie, publicistiky – ale aj najnižšej úrovne. Nielen vražda – čo je pochopiteľné – sa udiala v tajnosti, ale aj všetko ostatné, čo sa prípadu týkalo po 13. októbri 1944.

Už krátko po ledabole pochovaní obetí, keď hrob 15. októbra náhodou objavili, k nemu nemal byť nik pripustený – ani miestni faráři. Predstavitelia obce, richtára, zavádzali tým, že

Viliam Kanák (Zdroj: Archív H. Smýkalovej)

mŕtvolu dopravia do miestnej márnice a bude zistená ich totožnosť. Stal sa však presný opak – chvatné uloženie na katolícky cintorín v Ľubietovej ešte v ten istý deň, 15. októbra – „tajne, v noci a bez obradov“, čo bola živná pôda pre najrôznejšie špekulácie o dôvodoch smrti zastrelených.¹⁴⁹ Vdovám zastrelených vyšších dôstojníkov nepovolili po skončení vojny urobiť exhumáciu.¹⁵⁰ Manželka O. Zverina sa – po tom, ako nedostala povolenie na exhumáciu tela manžela – pokúšala v lete 1945 hrobové miesto v Ľubietovej nájsť a „trochu upraviť“. Miestny farár jej sľúbil, že tak urobí „niekedy večer“, takže vdova mala oprávnený dojem, že „každý sa toho akosi bojí, a preto hrob nemá ani kríža.“ Zúfalo

teda konštatuje, že „je to veľmi smutná udalosť, tým hroznejšia, že nik nevie udať dôvody, prečo boli bez vyšetrovania zastrelení“.¹⁵¹ Autocenzúra sa nevyhla ani kronikárom.¹⁵²

Je možné, že ako priamy dôsledok snahy zahľadiť stopy zločinu „zmizli“ okrem šiestich dôstojníkov aj ďalší dvaja ľudia.¹⁵³ V každom prípade, ľudia, ktorí sa s masakrom nejakým spôsobom dostali do kontaktu, ovládol strach. Ani tí, čo o prípade „iba“ vedeli, sa k nemu nechceli vyjadrovať. V korešpondencii rodín pozostalých dôstojníkov sa stretávame s takýmito vyjadreniami: „Pravdu viem od ľudí, ktorí boli prítomní pri pochovávaní, viazaná som však sľubom, že ich neprezradím.“

Niekdajší Ľubietovský katolícky farár Strelka nepriamo poprel, že by do úmrtnej matriky zapísal šesť obetí odboja on. V liste bratovi V. Kanáka datovanom 16. februára 1946 z fary v Hornej Ždani – kde pôsobil po vojne – píše: „Raz neskoro v noci prišli chlapi s lopatami so žiadosťou, aby som vyznačil miesto na cintoríne, kde by mohli kopat hrob pre šiestich; kto to bol, nevedel som, ani som nikoho nepochoval, ani do matriky nezavádzal. Ostatné len z reči ľudu uvádzam. Najviac sa rozprávalo o ppl. Zverinovi, o ppl. Kanákovi nie. Tváre boli zablatené, vraj nebolo nikoho poznať. Mŕtvolý neboli zisťované, pri exhumácii bol prítomný žand. stržm. Burcl, ktorý je i teraz pri NB v Ľubietovej. Miesto bolo posvätené len nedávno cirkevne. Dve mŕtvolý boli údajne vyšších

147 Z listu H. Smýkalovej (rod. Kanákovvej) autorovi dňa 16. 7. 2012.

148 Podľa niektorých informácií Ferjenčík, ktorý emigroval do USA, nakoniec spáchal samovraždu.

149 Dňa 16. 10. 1944 si Handzo zapísal: „O včerajších mŕtvych sa v obci veľa rozpráva. (...) Hovorí sa o zastrelených špiónoch, druhá verzia je o odsúdencoch na smrť, ktorí sa pokúsili o útek. Iní zas vravia o osobnej pomste, ďalší o partizánoch. Ale je to smutný chýr, ktorý sa o našej Ľubietovej dostane do sveta!“ HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely, s. 49.

150 List vdovy Julianny Zverinovej z 17. 2. 1946. Kópia listu v osobnom archíve autora.

151 Oficiálne bol jej muž vraj nezvestný. List J. Kanákovi od manželky (?) O. Zverina z Košíc dňa 29. 1. 1946. Kópia v osobnom archíve autora.

152 Jednotlivé slovenské obce a mestá mali v rokoch 1945 – 1948 posilať na vybrané štátne inštitúcie (okresný národný výbor, Matica slovenská, VHÚ Praha) ako správy o vojnových obetiach, tak aj celkovo o priebehu odbojových udalostí. Ľubietovský incident sa však dôsledne zamlčoval. Keď napríklad v roku 1946 Vojenský historický ústav z Prahy požadoval „zoznam obetí za býv. režimu“, stanica NB v Ľubietovej (v z. štržm Burcla) v oficiálnej odpovedi z 20. 9. 1946 poslala len (časť) mien tých občanov, ktorí zahynuli ako obeť nemeckej okupácie. VHA Praha, sbírka Domáci odboj, škatuľa (šk.) 13, Ľubietová.

153 Ako sa to objavilo v zmienkach vyššie. Toto však netvrdím ako fakt, keďže sa to nedá overiť z iných zdrojov.

dôstojníkov, jedna v lesníckom kabáte a ostatní nižší dôstojníci. Exhumácia v cintoríne nebola doteraz prevedená žiadna. Totožnosť [myslí sa podľa všetkého zápis v úmrtnnej cirkevnej matrike – pozn. autora] pravdepodobne bola udaná tým, kto ich do Ľubietovej poslal. Dokumenty mŕtvol, ako i dištinkcie, boli údajne spálené neďaleko v ohništi. Toto je zhruba, čo viem.¹⁵⁴ Je pravdepodobné, že farár Strelka, ktorý si ako katolícky správca v „revolučnej“ Ľubietovej vytrpel svoje už cez povstanie a koncom vojny (bol partizánmi nakrátko aj internovaný) sa v októbri 1944 do matriky bál podpísať a ani po skončení vojny sa k matričnému zápisu nehlásil.¹⁵⁵

Kanáková sestra Valéria hneď po vojne navštívila veliteľstvo 4. vojenskej oblasti v Bratislave. Výsledok? „Niektorí dôstojníci spomínali, že boli s ním na fronte, že bol dobrý človek, zahryzli sa do perí a nič.“ Na dôležitú stopu ju

však nasmeroval istý Banskobystričan so slovami, že „ak pán major Mirko Vesel, ktorý bol do posledného momentu v Ban. Bystrici, nebude vedieť o vašom p. bratovi, potom už nikto na svete“. A tak napísala Veselovi list, v ktorom zdôraznila, že sa obracia na neho ako na človeka – dôstojníka hodného dôvery a že znesie každú pravdu. Výsledok? „Ale pán major sa neozval. Až 2. 1. 1946 som dostala list – už od pplk. Mirka Vesela z Košíc – kam bol medziasom preložený. V liste sa ospravedlňuje, že sa oneskoril, že ma chcel navštíviť osobne a sladkými slovami píše, že „Váš brat Vilko položil život na oltár vlasti. Viem, že ste veľmi hlboko nábožensky založená, a preto Vám môžem oznámiť len to, že odpočíva na rím. kat. cintoríne. Na podrobnosti sa nepýtajte, lebo Vám ich nemôžem povedať.“ Bola prekvapená, odkiaľ vie o jej „hlbokej nábožnosti“, no na podrobnosti o bratovi sa ho – podľa jeho odpovede – viac

nepýtala. No Božím riadením bola už krátko na to neznámym dobrodincom nasmerovaná na katolíckeho kňaza, ktorý bol so zavraždenými väznený v krajskej väznici a bol s nimi ako posledný pred ich deportáciou. Valéria Kanáková píše: „Bola to malá dedinka smerom na Myjavu z N. Mesta nad Váhom. Dnes sa už ani na to nepamätám, lebo ma vtedy požiadal, aby som meno nikam neuvádzala. Povedala som mu, o čo ide. Ukázala som mu list od Vesela. Pri čítaní vybuchol, udrhel na stôl a zakričal: Sviňa!..., on bol z tých, ktorí ho majú na svedomí (...) 13. okt. ráno /mali sme vedľa celu/ Vilo si vypiskoval. Ich vzali, aj Vila K., Zverinu a ešte štyroch. Mňa vzali písať zápisnicu /Zverin: ‚Vráťte mi hodinky‘. Na čo tí dvaja partizánski páni: ‚Na čo mu budú? On ich už nebude potrebovať‘./“ Následne si kňaz uvedomil, o čo ide. Chlapcov vyzval, aby si vzbudili dokonalú ľútosť a dal im rozhrášenie. Sväté prijímanie prijali podľa tohto kňaza o 5. hodine ráno. Následne, o 5.30 „prišiel muž s automatom, neznámy, sobrali 6 dôstojníkov do auta bez dokladov, bez všetkého“.¹⁵⁶

Dcéra Valérie Kanákovovej si spomínala aj na ďalšie „stopy“, s ktorými sa členovia rodiny počas pátrania po otcovi (resp. bratovi) stretávali. „Až tatínek zmizel, mama nedostala žiadne vysvetlenie, jediné, čo jí bolo sdeleno, ale nevím kým, bolo, že tatínek byl svině a katolík. Nastalo pátrání – dlouhodobá cesta k pravdě, na které se podílela řada lidí, mimo maminky tatínkovi sourozenci teta Valika a strýc Janko.“¹⁵⁷

MNO venovalo osudu svojich „stratených“ dôstojníkov len jednu vetu v interných materiáloch.¹⁵⁸

Ľubietovská evanjelická fara (Zdroj: P. Nový)

154 List farára Ladislava Strelku zo 16. 2. 1946. Kópia vo vlastníctve autora. (Časť z listu aj v knihe „Tu sú levy“, s. 74.)

155 Zaujímavé je, že pod šiestimi menami zavraždených v matrike nie je uvedené meno pochováajúceho kňaza, ale len termín „Pastor communis“. Bývalá farská gazdina (domvedúca) Milena Nováková potvrdila, že v čase zápisu bol Ľubietovským katolíckym farárom práve Ladislav Strelka. List M. Novákovovej J. Kanákoví zo dňa 4. 2. 1946. Kópia v osobnom archíve autora.

156 KANÁKOVÁ, V.: Spomienky, s. 4, tiež jej list z 30. 1. 1946.

157 Z listu H. Smýkalovej (rod. Kanákovovej) autorovi dňa 16. 7. 2012.

158 Prednosta 4. oddelenia Veliteľstva 4. oblasti Bratislava plk. gšt. Ján Krnáč dňa 25. 5. 1946 do Zverinovej, Kanákovovej, ale aj Klučíkovej kvalifikačnej listiny uviedol jednu a tú istú formulu: „Menovaný údajne zomrel v dobe národného povstania.“

SPRISAHANIE MLČANIA A JEHO TRHLINY (1945 – 1989)

Ako bolo spomenuté, v historiografii bol Ľubietovský prípad do roku 1989 tabu. Publikované spomienky vojenských osôb, ktoré sa dňa 29. augusta pohybovali na VPV a ktoré mali čo dočinenia so zatknutím slovenských dôstojníkov verných SR, o pozadí ich zabitia zhodne mlčia. Výnimkou boli niektoré samizdatové práce J. Jablonického.¹⁵⁹

Veľmi cenné, hoci sprostredkované svedectvo, nachádzame u J. Straku, ktorý písal: „V rokoch 1946 – 49 pôsobil som v Prahe na Vysokej válečnej škole ako prednášateľ všeob. taktiky. Gen. Nosko¹⁶⁰ nastúpil do funkcie zástupcu veliteľa školy asi v r. 1947. Pri jednej príležitosti opýtal som sa ho, čo sa stalo s plk. Kanákom. Odpovedal, že

Kanáka bol spolu so Zverinom, pplk. del. Klúčikom, ešte s jedným vyšším dôstojníkom a mne neznámym npor. Schulzom súdený riadnym vojenským súdom a všetci uvedení boli odsúdení na smrť. Rozsudok vykonal pri Ľubietovej v dobe, keď priestor ovládaný povstalcami sa povážlivo zmenšoval a odsúdených dôstojníkov nebolo možné vláčiť po horách s ustupujúcim vojskom.“¹⁶¹ Z Noskových slov – ak sú tlmočené presne – by vyplývala jedna vec: neboli zastrelení na žiadnom úteku, ako to preberal napr. J. Jablonický.¹⁶² Nemohlo to byť ani pre nedostatok miesta v zajateckom tábore v Ľubietovej.¹⁶³ No zároveň možno spochybniť aj Noskove slová, že by šlo o „riadny vojenský súd“. Za takmer 70 rokov od skončenia SNP nik z historikov nepublikoval ani inak nedoložil takýto súdny rozsudok,

hoci je známych zopár iných rozhodnutí povstaleckých orgánov, ktoré potrestali smrťou niektoré osoby.¹⁶⁴ Nečudo preto, že práve táto pasáž pomerne stručných Strakových spomienok, narúšajúca oficiálny obraz SNP, z publikovanej verzie „vypadla“.¹⁶⁵

Reflexii tragického prípadu sa v spomienkach venoval aj bývalý generál Čatloš, ktorý bol – napriek spoločenskej blokácii – alebo azda práve preto – pisateľsky veľmi aktívny. Akcii na VPV v Banskej Bystrici venoval vo svojich rozsiahlych (a roztrúsených) memoárových poznámkach viacero zmienok. Podľa jednej takejto poznámky zo 60. rokov naznačil, že by za likvidáciou dôstojníkov mohol stáť sám Golian.¹⁶⁶ Prípady však nakoniec venoval osobitný trojstránkový elaborát krátko pred smrťou, asi v roku

- 159 Ani ten sa však o ňom nevyjadruje vždy rovnako. Z niektorých jeho vyjadrení sa zdá, že verzii o „zastrelení na úteku“ príliš neveril – alebo ju aspoň nepriamo spochybňoval. Inde zas píše o „zastrelení“ ako takom. Napr. v roku 1982, v študijnej pomôckke „Kto je kto“ v medailóniku venovanom O. Zverinovi napísal: „Zverin, Ondrej (28. 1. 1896 – 13. 10. 1944 Ľubietová) (...) počas prepravy autom, vraj pri pokuse o útek, pri Ľubietovej ho zastrelila vojenská eskorta spolu s plk. Viliamom Kanákom, pplk. Františkom Klúčikom a ďalšími.“ JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji 2, s. 348. V samizdate z roku 1986 (Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch) píše o Kanákovi len to, že vojenská eskorta ho zastrelila. JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji. Štúdie a články. Bratislava 2004, s. 379. Za upozornenie stojí aj to, že takisto Š. Hanus v citovanej spomienke dáva termín „zastrelení na úteku“ do úvodzoviek – pozri vyššie.
- 160 V zastúpení ministra dňa 22. júla 1948 v česky(!) písanom liste svojmu niekdajšiemu šéfovi Čatlošovi pripomína na margo jeho prihlášky do čl. brannej moci zo 6. februára 1947, že rozsudkom Národného súdu v Bratislave z 10. decembra 1947 bol odsúdený na 5 rokov a tiež okrem iného na stratu vojenských hodností a všetkých pôžitkov. Za tým Nosko ironicky dodáva, že „vaša prihláška bude založená ke spisum jako marná. MNO předkládá Vás proto podle § 144 br. př. do počtu mužstva jako vojína v záloze.“ Na margo Noskovho listu si Čatloš 1. augusta 1948 zapísal: „Toto gen. Nosko ostentativně mi poslal ako pozdrav nepřítelství, hoci on tiež kolaboroval!“ Dodajme, že ani Nosko sa dlho netešil z pobytu na výslní komunistického pražského MNO: už v roku 1953 bol aj on prepustený z armády. ŠTEFANSKÝ, V.: Generál Ferdinand Čatloš. (Biografický náčrt). Bratislava 1998, príloha: gen. J. Nosko odmieta Čatlošovu prihlášku zo dňa 6. februára 1947.
- 161 VHA Bratislava, ŠZ-X-25, spomienky J. Straku (strojopis), s. 8.
- 162 Tomu, že boli zastrelení počas úteku, neveril ani ďalší z mužov 29. augusta na VPV, npor. Hanus. Inkriminovaný termín dal totiž do úvodzoviek, píšuc: „Obaja boli uväznení a pozdejšie „na úteku“ zastrelení.“
- 163 Ako totiž zaznamenáva Handzo, ešte niekoľko dní po ich zabití boli do tábora vození rôzni iní zajatci. HANDZO, C. J. – HANDZOVÁ, V.: Údery a údely, s. 54 – 55.
- 164 Napr. denník 1. ČSAS uvádza dochovaný rozsudok nad troma partizánmi, ktorí v noci zo 16./17. septembra 1944 na moste v Hájnikoch surovým spôsobom zavraždili 11 osôb. VHA Bratislava, zbierka OVDS, denník 1. ČSAS z 25. 9. 1944, taj. rozkaz č. 20. Prípady sa tiež spomínajú u Rašlu. RAŠLA, A.: Polní prokurátor vzpomíná. Praha 1970, s. 37 – 39.
- 165 Originál Strakových memoárov sa nachádza v archívoch, takže porovnaním ľahko zistíme, že „nevhodné“ pasáže boli (či už zostavovateľmi alebo vydavateľom) jednoducho z knižného vydania vypustené. Bližšie pozri: STRAKA, J.: Rušná noc na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici. In: CSÉFALVAY, F. – DAŠKOVÁ, A. (zost.): Pamät ľudu 3, s. 179 – 181.
- 166 Tu ale treba dodať, že 13. 10. bol už veliteľom povstaleckého vojska gen. Viest, takže táto Čatlošova hypotéza ostáva skôr nepravdepodobnou. Jeho slová však napriek tomu možno odcitovať: „Plk. Kanák bol schopný veliteľ, ktorý sa aj inak ako ľudáckeho pôvodu zastal verejne (v novinách Slovák) českých manželiek dôstojníkov na Slovensku a do poľa bol mnou vyslaný, aby zabraňoval veliteľovi divízie plk. Pilfouskovi slepo plniť zverské nariadenia nemeckého velenia slovenskými oddielmi. Bol takto aj vyskúšaným protifašistickým bojovníkom! Golian na Kanáka žiarlil i označil ho za maďaróna, hoci rodinným i iným príslušenstvom bol skôr on bližší k Maďarom než Kanák (...) Kanák už chytený na spravodajskom oddelení Golianovho štábu sa vyslovil, že nebol by sa staval proti povstaniu, keby ho doň boli zasnútili. A ten- to Kanák bol nemilosrdne zastrelený pre takú osobnú malichernosť a nevraživosť.“ Cit. podľa: VNUK, F.: Rebelanti a suplikanti, s. 101.

Hrob obetí partizánskej vraždy na cintoríne v Ľubietovej (Foto: A. Hruboš)

1971.¹⁶⁷ Čatloš si zaznačil, že generál Jozef Marko mu 12. novembra 1971 povedal, že „dr. Jablonický má v evidencii túto vec a zistil Ferjenčíkove nariadenie, aby hrob po zastrelených prehĺbili tak, že sa stratia vyčnieva-

júce údy popravených, leďabolo zahrabané“.¹⁶⁸ Vzápätí pokračuje: „Gen. Nosko sa vyslovil kedysi, že popravu nariadila vojenskopolitická komisia čo súd s piatimi členmi. Vraj blížila sa katastrofa povstania a čo mali robiť

s týmito zajatcami? (...) Kto bol v tej komisii /súdnej/ čo nariadila popravu? Nechcem v nedostatku svedectiev menovať jej členov, avšak poukázať na výber z týchto činiteľov mi káže povinnosť: gen. Ferjenčík /zmizol v emigrácii a je naň ľahko zvaľovať celú vinu! /mal zahladzovať stopu hlbším hrobom, než ho pôvodne vykopali. Ako vieme, obaja Veselovci – gen. Mirko a plk. Milan vykonávali nie bojové funkcie potom v Povstaní, lež politické a už touto povahou svojej činnosti patrili do trestnej komisie.¹⁶⁹ Či boli v nej, to sa tají, hoci vo vlastnom záujme mali by sami sa dokázateľne dištancovať, ak v nej neboli! To nerobia a neodhaľujú skutočnosť!¹⁷⁰ Ako justiční experti boli v SNP gen. dr. Rašla, gen. dr. Trebichavský, gen. dr. Korbel a neskorší predseda Nár. súdu dr. Igor Daxner. Títo do komisie tohto druhu živelne patrili! Čo velenie, generáli Golian a Nosko, nestarali sa o osud v zajatí držaných? Keďže Golianovi ‚vydobyli‘ veliteľskú budovu Veselovci, nie je vylúčené, že aj popravu Kanákovcov dal rozhodnúť iným, ponechávajúc si, pravda, zásluhy a slávu pre seba! Toto sú náznaky na identifikovanie členov trestnej komisie. Okruh na výber je veľmi úzky a kto tu robí tajnosti, ten cíti na sebe aj tú vinu, neprehradzuje iných – z ‚kolegiality‘? Sám generál Marko, vydávajúc sa za mohykána vojenského ústredia pre SNP, je tu nápadne tabu! Svet oslavujúci hrdinstvo SNP nechce mať jasno vo všetkých nuansách jeho priebehu? Prečo sa potom hlása ‚pravda‘ o SNP?“¹⁷¹

167 Čatloš zomrel v roku 1972.

168 ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 1.

169 Pripomeňme tu funkcie niektorých menovaných osôb v povstaleckej armáde: pplk. Mirko Vesel – prednosta politickej správy veliteľstva povstaleckej armády, mjr. Milan Vesel – veliteľ posádky v Banskej Bystrici, pplk. Mikuláš Ferjenčík – povereník SNR pre národnú obranu, mjr. gšt. Július Nosko – náčelník štábu povstaleckej armády, mjr. Ján Čipka – justičný dôstojník na veliteľstve povstaleckej armády.

170 Podľa vyjadrenia Imricha Kružliaka (1914) v diskusii na vedeckom seminári Slovenská historická identita v XX. storočí pri príležitosti 100. výročia narodenia Pavla Čarnogurského (1908 – 1992) dňa 13. mája 2008 v Bratislave, vo verejnej diskusii spomínal, že Mirko Vesel, v čase, keď žil v Nemeckej spolkovej republike spoluúčasť svojho brata v Ľubietovskom prípade nepriamo priznal. Sám Milan to však poprel. Hoci spolu s bratom patrili k povstaleckému vedeniu, mali rozhodujúci podiel na zatknutí Kanáka i Zverina, o ich tragickom konci sa vyjadruje v duchu „my nič, my muzikanti“: „Mne samému ani pohnútky, ani spôsob uskutočnenia a na či rozkaz – nie je nič známe.“

TAKÁČ, L.: V krutom storočí, s. 75. Ani Mirko sa však svojím podielom nechválil, čo si všimol aj F. Vnuk a ironicky napísal: „Hoci v 1948 emigroval, Vesel sa akosi zdráhal zvečniť svoj podiel na tejto masacre. Asi z tých dôvodov, že v tom čine bolo ozaj málo, na čo by mohol byť dôstojník v spoločnosti slušných ľudí hrdý.“ VNUK, F.: Rebelanti a suplikanti, s. 102.

171 ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 1.

OTÁZNIKY OKOLO DÔVODOV VRAŽDY

Vyvrátenie otázky, prečo povstalecké vedenie prepustilo množstvo iných väzňov či zajatcov, ale zlikvidovalo práve šiestich dôstojníkov. Túto otázku si už pred 40 rokmi položil aj Čatloš. „*Vecne vzato, v čom mohol byť Kanák nebezpečným Povstaniu, keď toto bolo už po stránke vojenskej potlačené? Ba či povstalci postrieľali všetkých Nemcov, ktorých zajali? Kanák mohli spokojne vypustiť a Kanák by bol z vďačnosti nad takým činom im aj sľúbil – a svoj sľub dodržal, ako ho poznáme – že sa proti SNP nepostaví nijakým činom ani službou nikomu! Argument kohokoľvek, že čo by sa robilo so zajatcami, keď nastal boj v horách spôsobom partizánskym, neobstojí, a mravne už vôbec nie! Kanák zradcom SNP nebol, lebo o ňom nevedel, a tak zradil to, o čom nevie, ani nemohol! (...) Keď vedeli Čatloša a Turanca letecky dopraviť do Moskvy, prečo si s Kanákom, Zverinom atď. nevedeli inak*

poradiť? Len vyloženou vraždou podľa spôsobu Kuchta-Veličkovom? Pre zbabelých povstalcov nariadil podpísaný Nosko ich na mieste činu „skoliť“!“¹⁷²

Zdá sa, že iniciátorov ich odstránenia netreba hľadať kdesi v sovietskych vojensko-politických centráloch, ale doma, medzi vyššími dôstojníkmi povstaleckej armády, teda ich niekdajšími kolegami.¹⁷³ Sotva to však bolo iba preto, že zaujali negatívny postoj k povstaniu. Predbežne sa zdá prijateľnou hypotéza, že v prípade Zverina a Kanáka išlo o kľúčových svedkov prevratu v budove VPV. V situácii, keď bolo jeho hlavným strojcom zrejme, že ich podnik – napriek prvotným optimistickým víziám padá, sa pravdepodobne obávali, že práve títo dvaja dôstojníci by mohli byť svedkami pri ich vyšetrovaní či súdení, či už zo strany slovenských alebo nemeckých orgánov.

Nech boli pohnútky aktérov masakru akékoľvek, možno konštatovať, že traja vyšší dôstojníci patrili k špičke slovenskej armády, ako svojou od-

bornosťou, skúsenosťami, tak aj národno-štátnym uvedomením. To, že 29. augusta 1944 ostali verní prísaha Slovenskej republiky, neznamená, že by spáchali „zradu na povstaní“. Do príprav povstania totiž zasvätení neboli, ani nebolo ich povinnosťou ho podporiť, a preto ho nemohli ani nijako zradiť. Prečo však boli zlikvidovaní aj ďalší štyria dôstojníci – a ako sa vôbec ich prípady spojili – nie je zrejmé. Nevie, kto bol členom onej „revolučnej päťky“, a kto samotný akt vykonal. No mená podozrivých sa v texte objavili, a to nie raz. Okrem jedného, ktorý zahynul tesne po vojne (Čipka), sa všetci stali generálmi: či už krátko po vojne alebo in memoriam. No mená šiestich obetí pripomína dnes už len malá tabuľka na Ľubietovskom cintoríne.

Ľubietovská vražda nebola a už ani nebude vyšetrená. Nie je to ani v možnostiach autora týchto riadkov, a ani to nebolo jeho cieľom. Jeho ambíciou bolo len to, aby sa na túto udalosť nezabudlo. V záujme historickej pravdy.

Martin Lacko • Forgotten Murder in the Name of the Slovak National Uprising. The Case of Slovak Officers on 13th October 1944 in Ľubietová

In spite of huge number of publications on the history of the Slovak National Uprising and the Czechoslovak resistance in Slovakia, there are still, almost 70 years later, aspects remaining less known or taboo. One of them is the case of six Slovak Army officers, who kept their loyalty oath to the Slovak Republic, who did not want to fight for the revival of Czechoslovakia. They were arrested after the Uprising broke out and murdered on 13th October 1944 in Ľubietová. Although the background of the tragedy has still not been fully clarified, we may presume that high rank officers of the Slovak National Uprising Army, i.e. the former colleagues of those murdered officers were the main organisers.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)

Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia 1. Slovenskej republiky, pričom doteraz publikoval asi 40 vedeckých štúdií, doma i v zahraničí. Je zostavovateľom edícií dokumentov Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), Denníky vojakov z východného frontu 1941 – 1944, Proti Poľsku, spoluzostavovateľom ročeniek Historické rozhľady (I. – VII.), spoluautorom dvoch monografií – 1. východomoslimský pluk SS na Slovensku, Modrová 1157 – 2007 a autorom ďalších troch monografií – Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942 – 1943, Slovenské národné povstanie 1944 a Slovenská republika 1939 – 1945.

- 172 Tento rozkaz veliteľstva povstaleckej armády z 13. 9. 1944 (hoci plne nikdy nerealizovaný) nariaďoval dezercie a zbabelosť povstaleckých vojakov ich veliteľom trestať na mieste odstrelom. V historiografii sa desaťročia zamlčieval, hoci historikom odboja bol známy. V plnom znení bol publikovaný až v roku 2005. O niektorých menej známych povstaleckých dokumentoch. In: Historické rozhľady, roč. 2, 2005, č. 2, s. 325 – 332. Tiež <http://rozhlady.webnode.sk/produkty/ii-2005/>
- 173 Naznačoval by to údaj, že ešte 29. augusta odišiel z Banskej Bystrice (odosielateľ nie je presne identifikovaný) do Ústredného štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve rádiogram s otázkou, „čo robí so zatknutými slovenskými dôstojníkmi“, pričom ako zatknutí „vlastizradcovia“ sa menovali plk. jazd. Horský a pplk. del. Klučík. Odpoveď náčelníka ÚŠPH gen. Strokača z 1. septembra 1944 znela: „So zatknutými zradcami, slovenskými dôstojníkmi, riešte otázku na mieste podľa situácie.“ In: Kol.: Dies Ater. Nešťastný deň 29. august 1944. Druhé, upravené vydanie. Bratislava 1994, s. 147.

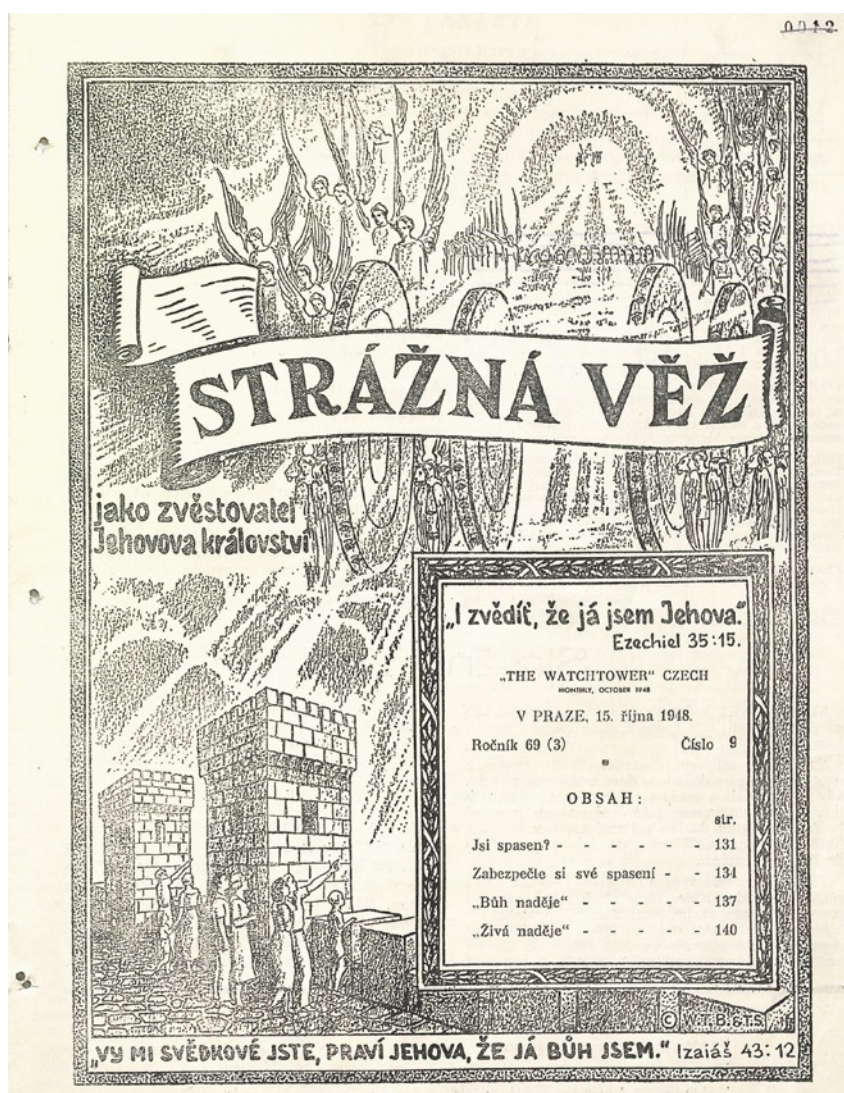
ČINNOSŤ JEHOVOVÝCH SVEDKOV A ICH PERZEKÚCIE V ČESKOSLOVENSKU 1948 – 1953

IVAN A. PETRANSKÝ

Jehovovi svedkovia v Československu patrili v čase nástupu komunistickej diktatúry v roku 1948 medzi málopočetné náboženské skupiny. Napriek tomu sa čoraz zrejmejšou stávala skutočnosť, že spôsob ich života a ich náboženské presvedčenie je v zásadnom nesúlade s predstavami režimu o budovaní socialistickej spoločnosti. Neprekvapuje preto, že sa v čase najsilnejších perzekúcií na začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia stali aj Jehovovi svedkovia terčom ostrého prenasledovania, ktoré napokon vyústilo do série súdnych procesov v celom Československu.

V rokoch 1945 – 1948 mohli Jehovovi svedkovia v Československu legálne vyvíjať svoje aktivity, hoci nie oficiálne ako náboženská spoločnosť. Pôsobili na báze dvoch spolkov so sídlom v Prahe: Medzinárodné združenie bádateľov biblie, československá vetva (so slovenskou odbočkou so sídlom v Bratislave) a Strážna veža, biblická a traktátna spoločnosť, československá vetva.¹ Celosvetová centrála Jehovových svedkov sídlila v americkom Brooklyne, New York. Po komunistickom prevrate v roku 1948 sa nový režim v Československu rozhodol zakročiť proti tejto náboženskej komunite. Už 2. júla 1948 Povereníctvo vnútra zastavilo činnosť spolku Medzinárodné združenie bádateľov biblie, československá vetva so sídlom v Prahe, odbočka pre Slovensko v Bratislave. Dlho na seba nenechala čakať ani celoštátna likvidácia činnosti Jehovových svedkov v Československu. Dňa 29. novembra 1948 a v ďalších dňoch sa uskutočnil rozsiahly celoštátny zásah sprevádzaný

1 O pôsobení Jehovových svedkov v Československu v tomto období pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v Československu 1945 – 1949. In: Pamäť národa, ročník (roč.) 6, 2010, číslo (č.) 2, strana (s.) 4 – 22.

České vydanie časopisu Strážna veža z októbra 1948 (Zdroj: ABS)

domovými prehliadkami, výsluchmi i väznením, ktoré postihlo kľúčových predstaviteľov Jehovových svedkov. Na sedemnástich Jehovových svedkov, vrátane ich hlavného predstaviteľa 33-ročného Bohumila Müllera, podala Oblastná úradovňa Štátnej bezpečnosti (ŠtB) v Prahe v decembri 1948 trestné oznámenie, pred súd ich však napokon nepostavili. Po väzbe, ktorá trvala do leta 1949, ich umiestnili do táborov nútenej práce. Po administratívnej stránke bola legálna činnosť Jehovových svedkov spečatená 4. apríla 1949, keď ministerstvo vnútra rozpustilo oba ich spolky v Československu.²

UTAJENÁ ČINNOSŤ

Pôsobenie Jehovových svedkov v ilegale sa začalo tvoriť prakticky hneď po zásahu bezpečnostných síl v novembri 1948. Uväznením celého osadenstva biblického domu v Suchdole pri Prahe, kde Jehovovi svedkovia sídlili, zostala koordinačná činnosť paralyzovaná len na niekoľko týždňov. Na slobode aj po tomto zásahu zostali viacerí Jehovovi svedkovia, ktorí mali organizačné nadanie a schopnosť nadviazať na činnosť Bohumila Müllera a jeho spolupracovníkov. Do popredia vystúpil predovšetkým 23-ročný Ján Sebin. Sebin ešte na konci roku 1948 inicioval v Bratislave poradu krajských služobníkov z celého Slovenska, aj za účasti krajských služobníkov z Čiech a Moravy. Po nej nasledovali ďalšie porady. Jehovovi svedkovia sa zhodli, že zaistenie viacerých ich popredných zástupcov nemusí automaticky znamenať zákaz verejnej činnosti, bude však potrebné pripraviť sa aj na takúto možnosť. V takom prípade sa malo ďalej pokračovať v činnosti, hoci bez usporadúvania verejných prednášok, zhromaždení či misijnej činnosti

z domu do domu. Zvestovatelia mali naďalej príležitostne vydávať svedectvo. Skupiny sa mali rozdeliť na menšie podskupiny, aby sa neschádzalo na jednom mieste viac než 10 osôb.³

Krajskí služobníci mali vo svojom voľnom čase naďalej vykonávať službu v kraji a navštevovať skupiny. Dohodli sa, že krajskí služobníci zo Slovenska sa budú stretávať v Bratislave a z Čiech a Moravy v Prahe. Z bezpečnostných dôvodov zavrhl spoločné stretnutia všetkých krajských služobníkov z Československa. Postupne sa ustálilo aj rozdelenie zodpovednosti za jednotlivé kraje: Vladimír Nahálka mal na starosti kraj od Bratislavy smerom na Zvolen a Zlaté Moravce, Ján Sebin kraj od Hlohovca po Ilavu, Milan Drahoš od Žiliny po Poprad a skupiny na strednom Slovensku v okolí Brezna nad Hronom a Jelšavy (roku 1951 bol Drahošov kraj rozdelený na dve časti a druhú z nich – oblasť Žiliny, Prievidze a Handlovej – viedol Štefan Tóth). Ján Bali-Kotora a Michal Moskal' sa starali o slovenské skupiny na východnom Slovensku. Južným oblastiam, vrátane skupín s prevažne maďarskými veriacimi, sa na západnom Slovensku venoval Štefan Krajčí, na strednom Slovensku Tibor Haffner a na východnom Slovensku Jozef Marošan.⁴

František Gros bol oblastným služobníkom pre Čechy. Gros dostal priamo na starosť Prahu a Plzeň, Antonín Holub Karlovarsko, Jaroslav Hála ml. severné pohraničie, Ondrej Porubský Pardubicko a Českoobudějovicko, Vlastimil Pacal Liberecko. Oblastným služobníkom pre Moravu sa stal Josef Sklenák. Sklenák bol v rámci činnosti v ilegálnych štruktúrach Jehovových svedkov priamo zodpovedný za severnú Moravu (neskôr bol kraj rozdelený na dve časti a Těšínsko mal na starosti

Albín Sikora a po ňom Leopold Kozel), Václav Novák za Brno a okolie Olomouca a jeho švagor Karel Vala za strednú Moravu.

Spočiatku sa krajskí služobníci z Čiech a Moravy schádzali spoločne v Prahe u Františka Grosa. Ešte v priebehu roka 1949 sa kvôli bezpečnosti začali krajskí služobníci z Moravy schádzať v Brne alebo Ostrave. Zaužívalo sa, že v prvú nedeľu bola schôdza v Prahe, druhú v Brne alebo Ostrave a tretiu v Bratislave. Všetky porady na Slovensku i v Česku viedol Ján Sebin, ktorý bol počas neprítomnosti Bohumila Müllera aj vedúcim diela Jehovových svedkov v celoštátnom meradle. Nadviazal kontakt s Müllerom ešte počas jeho pobytu v tábore nútenej práce. Sebin ho spolu s Františkom Grosom navštívil a informoval o prebiehajúcej aktivite. Dohodli sa, že sa Müller do nej hneď po svojom návrate zapojí. Po tom, ako sa v novembri 1949 vrátil na slobodu, napísal Müller Sebinovi list a vyzval ho, aby ho navštívil. Ešte pred koncom roka 1949 Sebin Müllera navštívil a informoval o činnosti Jehovových svedkov. Müller opäť prevzal ich vedenie. Sebin naďalej viedol schôdzky na Slovensku v prípade, ak ich nevedel samotný Müller.⁵

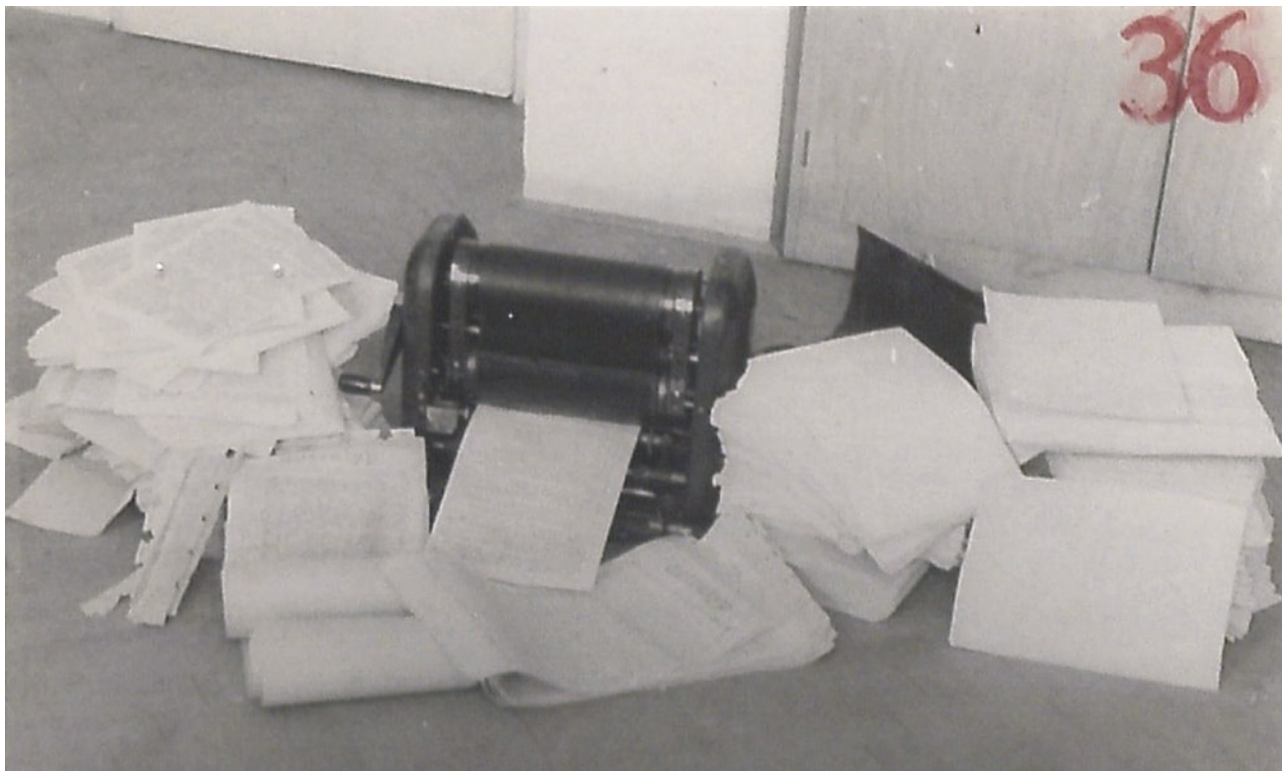
Prechod do ilegality so sebou priniesol aj otázku, ako nahradiť dovtedy legálne tlačené a distribuované periodiká a inú literatúru. Na začiatku roka 1949 Ján Sebin zabezpečil prisun nemeckej verzie periodík Jehovových svedkov *Strážna veža* a *Informátor* zo Švajčiarska. Časopis *Strážna veža* následne prekladal do slovenčiny, z ktorej ho Jaroslav Hála ml. prekladal do češtiny. Obe verzie sa prepisovali na blany a následne ich Ondrej Zaťko v Piešťanoch doma rozmnožoval na cyklostyle, ktorý v Prahe kúpil priamo od výrobcu Ján

2 Tamže, s. 13 – 22.

3 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), V-690 MV. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebina z 5. 3. 1952.

4 Archiv Ústavu paměti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB S-ŠtB) Bratislava, Vyšetrovacie spisy, archívne číslo (a. č.) V-606. Protokol o výpovedi Š. Tótha z 18. 7. 1952; ABS, V-690 MV. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebina z 5. 3. 1952; ABS, V-690 MV. Protokol o výpovedi V. Nahálku zo 4. 10. 1952.

5 ABS, V-690 MV. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebina z 5. 3. 1952, 17. 4. 1952; Protokol o výpovedi B. Müllera, 27. 2. 1952 z 3. 10. 1952; Úsekový protokol o výpovedi F. Grosa z 20. 3. 1952.

Rozmnožovací stroj u Milana Drahoša v Borovciach (Zdroj: ABS)

Sebin. V slovenčine sa tlačilo okolo 130 a v češtine 90 výtlačkov. Neskôr pribudlo maďarské vydanie, prepisované na základe textov dodávaných z Budapešti, a nemecké vydanie. Časopisy sa poštou distribuovali do všetkých častí štátu.⁶

Neskôr rozmnožovací stroj od Zátka premiestnili z bezpečnostných dôvodov na menej frekventované miesto do Boroviec (neďaleko Piešťan) k Milanovi Drahošovi. Rozmnožovanie tam chodil nepravidelne zabezpečovať Ondrej Porubský. Vzhľadom na prerušenie spojenia s Maďarskom bolo potrebné články prekladať aj do maďarčiny, čo mal na starosti Štefan Krajčí. Systém sa postupne stabilizoval a v rokoch 1950 – 1951 vychádzala *Strážna veža* v slovenčine, češtine a nemčine takmer pravidelne v mesačných inter-

valoch. Menej často v dôsledku problémov s prekladom vychádzala maďarská verzia. Najvyššie dosiahnuté počty výtlačkov v slovenčine, češtine a maďarčine presahovali sto kusov, v nemčine to bolo niekoľko desiatok kusov. V septembri 1949 začali Jehovovi svedkovia podobným spôsobom v štyroch jazykoch vydávať aj *Informátor* a postupne takto rozmnožovať aj ďalšiu literatúru.⁷

Pokračovať v distribúcii aktuálnej literatúry Jehovových svedkov v ilegale by nebolo možné bez pravidelných kontaktov so zahraničím. Na začiatku roka 1949 sa Sebin obrátil na Alfreda Rütimanna z bernskej odbočky spoločnosti *Strážna veža*, s ktorým sa už predtým osobne poznal. Zaistenie československých Jehovových svedkov mu v liste oznámil slovami, že „ochoreli“

a „boli odvezení do nemocnice“. Požiadal ho o zasielanie časopisu *Strážna veža* a obežníka *Informátor* v nemčine, čo sa v nasledujúcich mesiacoch pravidelne realizovalo. Informácie prúdili aj opačným smerom a prostredníctvom Rütimanna sa do zahraničia dostávali od Sebinu správy o činnosti Jehovových svedkov v Československu. Rütimann Československo niekoľkokrát aj osobne navštívil. Keďže sa postupne pravidelnosť prísunu literatúry od Rütimanna do Československa znižovala, po Müllerovom návrate sa na neho Sebin obrátil s výzvou nájsť spoľahlivejší druh kontaktu so zahraničím. Napokon sa podarilo vytvoriť spojenie prostredníctvom Jehovovho svedka zo Šluknova Horsta Halseho, ktorého brat Waldemar žil v Nemeckej demokratickej republike.⁸

6 Tamže. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebinu z 5. 3. 1952.

7 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-606. Protokol o výpovedi M. Drahoša z 24. 6. 1952; ABS, V-690 MV. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebinu z 5. 3. 1952.

8 ABS, V-690 MV. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebinu z 5. 3. 1952, 2. 7. 1952; Protokol o výpovedi B. Müllera z 27. 2. 1952; Úsekový protokol o výpovedi J. Hálu ml. z 26. 2. 1952; Zápis o výpovedi J. Hálu ml. z 25. 3. 1952.

Svoju skrytú prácu vykonávali Jehovovi svedkovia s pomocou dobrovoľných finančných príspevkov. Každá skupina mala svoj fond „Dobrá nádej“. Hradili sa z neho cestovné náklady. V prípade, že zostali prostriedky, podporovali skupiny aj krajského služobníka a pomáhali mu tak uhrádzať cestovné výdavky. Existoval aj spoločný celoštátny fond, ktorý spravoval Ján Sebin. Hradili sa z neho písacie či rozmnožovacie stroje, papier, farba, blany. Pomáhal tiež vykrývať schodky, ktoré mali niektorí krajskí služobníci.⁹

Systém ilegálnej činnosti, ktorý sa vytvoril v roku 1949, fungoval s väčšími či menšími personálnymi a organizačnými zmenami až do začiatku roka 1952. V tomto období o aktivitách Jehovových svedkov v Československu s relatívnou spokojnosťou informovali aj výročné správy Jehovových svedkov. V správe za služobný rok 1949 uviedli: „Napriek snahám československej vlády zabrániť ľuďom počuť čokoľvek s výnimkou toho, čo oni chcú, aby počuli, tam bolo v auguste 1949 stále 1514 Božích služobníkov hlásajúcich posolstvo. V krajine, kde majú Jehovovi svedkovia zakázané zhromažďovať sa na skutočnú oslavu Najvyššieho Boha, stále 372 ľudí dobrej vôle

ukázalo počas roka svoje odhodlanie chváliť Boha tým, že sa pred svedkami dali pokrstiť.“¹⁰

Aj správa za služobný rok 1950 konštatovala: „Napriek skutočnosti, že dieľo je zakázané, bol 86-percentný nárast počtu zvestovateľov za posledných 12 mesiacov, ktorý vystúpil na najvyššie číslo 2882. Toto samozrejme vyvoláva hnev v komunistickom režime, ktorý ovláda Československo. (...) Ale napriek všetkým ťažkostiam a zlému zaobchádzaniu dielo napreduje a bude pokračovať na česť a slávu Jehovovho mena a slova. Ľudia dobrej vôle v Československu budú nájdení a požehnaní slovom pravdy.“¹¹ Vo výročnej správe za služobný rok 1951 zhodnotili Jehovovi svedkovia tri roky svojho tajného pôsobenia: „Po celý tento čas bolo dielo Jehovových svedkov zakázané. Ale bratia poznajú príkaz: ‚Daj Bohu, čo je Božie.‘ Mali zodpovednosť a vykonávali ju bez ohľadu na zákaz vydaný ľudskou mocou. Navzdory všetkým reštrikciám, chýbajúcej literatúre a osobnému nebezpečenstvu, Jehovovi svedkovia v Československu napredujú pomáhajúc iným ovciam.“¹²

Služobný rok 1951 bol posledným rokom, za ktorý Jehovovi svedkovia uverejnili štatistiku svojej činnosti v Československu v celosvetovej

správe. Prehľad o relatívne úspešnej činnosti Jehovových svedkov v Československu v služobných rokoch 1948 – 1951 podáva tabuľka. Poskytuje údaje o priemernom a vrcholnom počte zvestovateľov, percentuálnom vzraste priemerného počtu zvestovateľov v porovnaní s predchádzajúcim rokom, distribuovanej literatúre, počte hodín strávených v službe, počte nových predplatiteľov, počte jednotlivých časopisov, počte dodatočných návštev (návštev u ľudí, ktorí pri prvom kontakte prejavili záujem) a počte existujúcich skupín.¹³

Odhady početnosti Jehovových svedkov v Československu, ktoré vychádzali z informácií bezpečnostných zložiek, boli ešte vyššie. Na jeseň 1951 odhadovala Štátna bezpečnosť ich počet na 10 000. Z nich najviac žilo v Bratislavskom (1500) a Prešovskom kraji (1500). V Nitrianskom kraji ich bolo približne sedemsto. Po päťsto Jehovových svedkov sa odhadovalo v krajoch Praha, Ústí nad Labem, Ostrava, Brno a Košice. Približne štyristo Jehovových svedkov žilo v Libereckom kraji, dvesto v Karlovarskom a dvesto v Olomouckom kraji.¹⁴ Na jar 1952 odhadovala Štátna bezpečnosť počet Jehovových svedkov v Československu až na 14 000.¹⁵

Činnosť Jehovových svedkov v Československu v služobných rokoch 1948 – 1951

Služobný rok	Priemer zvestovateľov	% vzrast oproti predchádzajúcemu roku	Najvyšší počet zvestovateľov	Celkovo literatúry	Celkovo hodín	Noví predplatitelia	Jednotlivé časopisy	Dodatočné návštevy	Počet skupín
1948	1581	26	1991	254 283	284 198	3813	77 599	98 596	196
1949	1290	-18	1642	74 969	161 489	448	7737	63 066	237
1950	2403	86	2882	14 360	220 792		1089	91 456	271
1951	3310	38	3705	9663	272 617		476	108 366	292

9 Tamže. Úsekový protokol o výpovedi J. Sebinu z 5. 3. 1952.

10 1950 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1949, s. 141.

11 1951 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1950, s. 140 – 141.

12 1952 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1951, s. 120.

13 Tabuľka zostavená podľa: 1949 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1948, s. 20 – 21; 1950 Yearbook of Jehovah's Witnesses, s. 22 – 23; 1951 Yearbook of Jehovah's Witnesses, s. 24 – 25; 1952 Yearbook of Jehovah's Witnesses, s. 246 – 247.

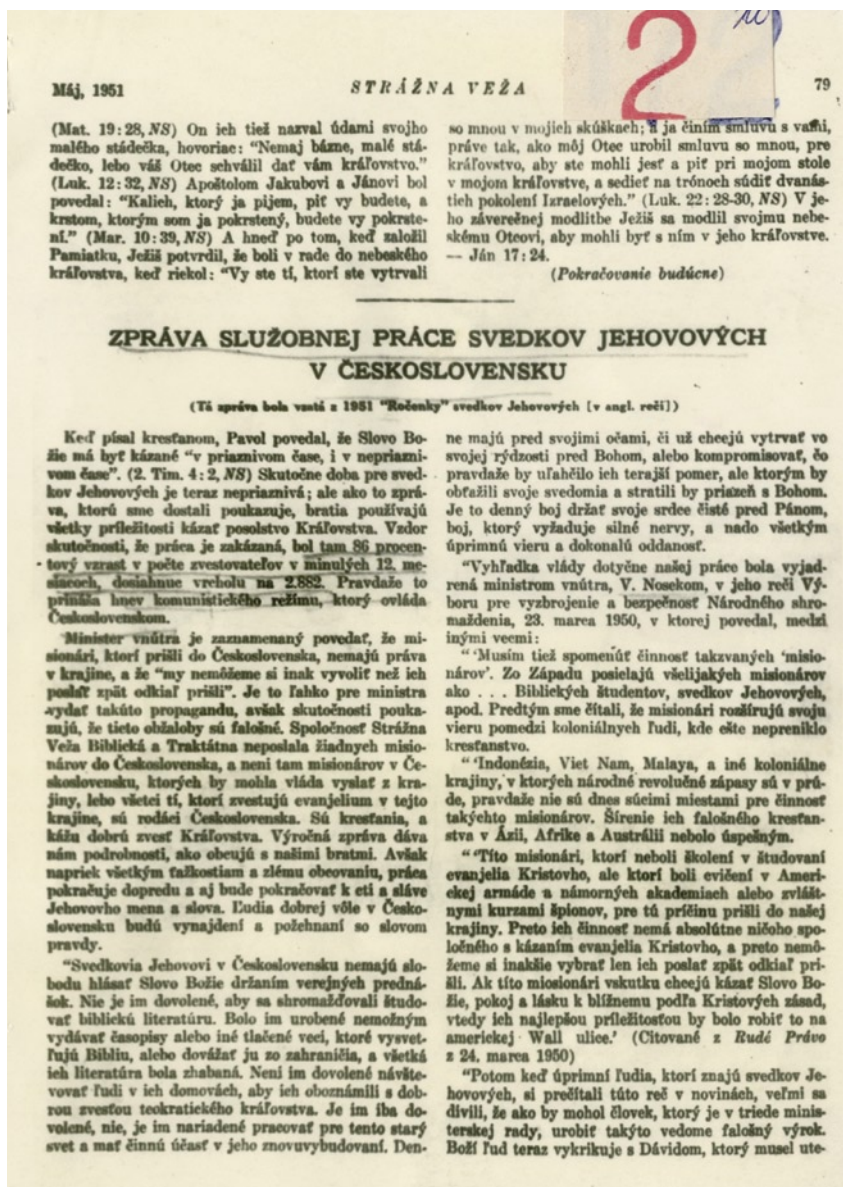
14 ABS, f. H, svazek 706, hlavný svazek. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB z 12. 10. 1951.

15 Tamže. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB zo 6. 5. 1952.

ZAČIATKY PERZEKÚCIÍ

Komunistická štátna moc začala činnosť Jehovových svedkov výraznejšie vnímať na začiatku päťdesiatych rokov. Zaujímavým dokladom stúpajúceho záujmu, ktorý sa prostredníctvom tlače stal aj súčasťou propagandy, bola jedna z pasáží prejavu ministra vnútra Václava Noska, ktorý predniesol 23. marca 1950 v brannom a bezpečnostnom výbore Národného zhromaždenia. Okrem iného povedal: „Za zmienku stojí i činnosť t. zv. ‚misionárov‘. Zo západu k nám posielajú rôznych misionárov, ako napríklad Mormonov, bádateľov biblie, Jehovových svedkov atp. Predtým sme čítali, že misionári šíria svoju vieru medzi koloniálnymi národmi, medzi ktoré doteraz nepreniklo kresťanstvo. Dnes však Indočína, Vietnam, Malajsko a iné koloniálne krajiny, kde sa rozvíja národnorevolučný boj, nie sú vhodnou pôdou pre činnosť takýchto misionárov. Nedarí sa im šíriť ich falošné kresťanstvo v Ázii, Afrike alebo Austrálii. Preto sa títo ‚misionári‘, otužili nie štúdiom Kristovho evanjelia, ale výcvikom v amerických vojenských a námorných akadémiách alebo v špiónskych kurzoch, vydali na púť i do našej vlasti. Ich činnosť však nemá absolútne nič spoločné s hlásaním Kristovho evanjelia, a preto nezostáva nič iné, len ich poslať, odkiaľ prišli. Ak budú chcieť títo misionári naozaj hlásať božie slovo, mier, pokoj a lásku k blížnemu podľa Kristových zásad, tak k tomu majú práve najlepšiu príležitosť predovšetkým na americkom Wall Streete.“¹⁶

Štátna bezpečnosť venovala na konci štyridsiatych rokov skrytým aktivitám Jehovových svedkov ešte relatívne malú pozornosť a nemala o nich dostatočné informácie. Až v roku 1950 začali jej jednotlivé útvary vo väčšej miere podávať hlásenia o ich „ilegálnej činnosti“

Informácia o situácii Jehovových svedkov v Československu z výročnej správy za rok 1950 sa prostredníctvom slovenského vydania Strážnej veže z mája 1951 dostala aj na Slovensko (Zdroj: AUPN)

a prišlo k vybudovaniu agentúrnej siete. Prostredníctvom nej získala ŠtB viac informácií o aktivitách a osobách spojených s činnosťou Jehovových svedkov, a to nielen na najvyššej úrovni

v celoštátnom meradle, ale aj v regiónoch. Štátna bezpečnosť na základe toho prišla k záveru, že „ide o veľmi nebezpečnú ilegálnu protištátnu sektu, postavenú na masovom základe“.¹⁷

- 16 Ještě důsledněji hájit vymoženosti lidové demokracie. In: Rudé právo, roč. 30, 24. 3. 1950, č. 71, s. 3. Jehovovi svedkovia reagovali na tento publikovaný prejav vo svojej výročnej správe za rok 1950: „Po tom, ako úprimní ľudia, ktorí poznajú Jehovových svedkov, čítali tento prejav v tlači, veľmi sa čudovali, ako môže človek na poste ministra vlády vysloviť takéto vedome nepravdivé vyjadrenie. Boží ľud teraz volá s Dávidom, ktorý musel utiecť pred prenasledovaním Saula: ‚Každého dňa prekrúcajú moje slová. Každá ich myšlienka o mne cieľi na zlé.‘ – Ž 56,5.“ 1951 Yearbook of Jehovah's Witnesses, s. 142.
- 17 ABS, f. H, svazek 706, hlavný svazek. Správa referátu č. 2032 z 23. 4. 1952.

K ostrému konfliktu medzi komunistickou mocou a Jehovovými svedkami muselo zákonite prísť. Už samotnú skutočnosť, že centrála spoločnosti Strážna veža, od ktorej prijímali pokyny a ktorej poskytovali informácie, sa nachádzala v Spojených štátoch amerických, nemohol nechať totalitný režim nepovšimnutú. Viaceré z postojov, ktoré Jehovovi svedkovia zásadovo prejavovali, boli v príkrom rozpore s predstavami režimu o budovaní socializmu a boji proti „západnému imperializmu“. Odmietanie vojenskej služby Jehovovými svedkami bolo pre vládnucu moc neakceptovateľné, rovnako ako napríklad neochota časti Jehovových svedkov zúčastňovať sa na voľbách, angažovať sa v politických a masových organizáciách či podpísať rozličné rezolúcie a mierové výzvy. Systém, ktorý vyžadoval od každého občana aktívnu zúčastnenosť tak našiel v Jehovových svedkov jedného zo svojich nepriateľov.

V dňoch 3. – 6. októbra 1951 sa uskutočnila inštrukcia na krajských veliteľstvách ŠtB v jedenástich krajoch, v ktorých boli Jehovovi svedkovia najrozšírenejší. Krajské veliteľstvá začali pracovať na príprave návrhov na zatknutie organizátorov aktivít Jehovových svedkov, ktorým bolo možné dokázať ich činnosť. Dňa 12. októbra 1951 podal 2. sektor Veliteľstva ŠtB veliteľovi ŠtB „návrh na likvidáciu ilegálnej sekty Jehovovi svedkovia“ a realizačný plán. Podľa tohto návrhu mali byť ráno 9. novembra 1951 v jedenástich krajoch zatknuté desiatky Jehovových svedkov, členov ústredného vedenia a ďalších organizátorov. Následne sa mali v priebehu troch dní uskutočniť stovky domových prehliadok, ktorých cieľom by bolo získanie závažného materiálu a rozrušenie masovej činnosti Jehovových svedkov. Akcia mala vyvrcholiť prípravou súdnych procesov v jednotlivých krajoch.¹⁸

V USA vytlačené slovenské vydanie Strážnej veže z júna 1951, ktoré sa distribuovalo aj na Slovensku (Zdroj: AÚPN)

K celoštátnej „realizácii“ predstavitelov Jehovových svedkov napokon prišlo o tri mesiace neskôr, než sa pôvodne navrhovalo. Akcia sa začala ráno 4. februára 1952 a v rámci nej ŠtB zatkla 120 Jehovových svedkov. Z nich o najväčší počet (23) sa postaralo Krajské veliteľstvo ŠtB v Prešove, nasledovali krajské veliteľstvá v Ostrave (21), Bratislave (14), Liberci (12), Prahe (10) a Košiciach (8). Uskutočnilo sa celkovo

850 domových prehliadok.¹⁹ Michal Žobrák, ktorý bol jedným z desiatok zatknutých Jehovových svedkov, si na dramatickú noc z 3. na 4. februára 1952 spomínal: „Asi o tretej nadržanom polícia zobudila celú moju rodinu. Bez vysvetlenia mi nariadili, aby som išiel s nimi. Nasadili mi putá, zaviazali oči a hodili ma na korbú nákladného auta k niekoľkým ďalším. Skončil som v samoväzbe.“²⁰

18 Tamže. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB z 12. 10. 1951.

19 Tamže. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB zo 6. 5. 1952. Pozri tiež: MARTINEK, B.: Náboženská společnost a stát: Historie svědků Jehovových v Československu. Praha 2000, s. 28 – 29.

20 ŽOBRÁK, M.: Rozhodli sme sa pre Božiu vládu. In: Strážna veža hlásajúca Jehovovo kráľovstvo, roč. 125, 1. 11. 2004, č. 21, s. 27.

Jarmila Šimánová, ktorú 4. februára 1952 zatkli v rodičovskom byte v Prahe, si na tento osudový deň spomenula: „Policia dala každého z nás – matku, otca, môjho brata Pavla a mňa – do inej miestnosti, ku každému postavila stráž a začala prehľadávať byt. Po takmer 12 hodinách ešte stále hľadali. Keď spísali zoznam všetkej literatúry, ktorú našli, zabalili ju do škatúl. Potom mi nariadili, aby som nastúpila do auta, nasadili mi tmavé okuliare. Zdalo sa to zvláštne, ale podarilo sa mi trochu pohnúť okuliarmi a vidieť, kam ma vezú. Tie ulice som dobre poznala. Naším cieľom bolo smutne známe veliteľstvo Štátnej bezpečnosti.“²¹

Jehovovi svedkovia boli hneď po zatknutí podrobovaní vypočúvaniu, ktorými chceli vyšetrovacie orgány získať informácie o ich organizácii, získavaní literatúry, náboře nových členov, financovaní, spojení s broklynskou centrálou, vzťahu k službe v armáde či členstvu v komunistickej strane a masových organizáciách. Výsluchové skupiny dostali inštrukcie, „aby si uvedomili, že majú pred sebou hlavných organizátorov, všetko fanaticky založených a sekte oddaných,

ktorí sú šťastní, ak môžu priniesť pre svoje učenie obeť. Preto je nutné, aby boli výsluchy vedené takticky, nech sa súdruhovia nedajú vyprovokovať otvoreným odporom, alebo apatickým mlčaním, ale nech vynikajú politicky a odzbrojujú príslušníkov sekty pokojným vystupovaním.“²²

Napriek starostlivej príprave akcie sa vyskytli aj viaceré nedostatky pri jej realizácii. Časť zatknutých (27 osôb) čoskoro prepustili, keďže sa ukázalo, že ide o radových veriacich, či dokonca ľudí, hlásiacich sa k inej viere (Apoštolská viera, veriaci v Krista, českobratská cirkev). Naopak, dlhší čas trvalo, kým bezpečnostné zložky odhalili a zatkli viacerých kľúčových predstaviteľov z radov Jehovových svedkov. Ako nevyhovujúce sa ukázalo aj roztrieštenie akcie medzi trinásť krajských veliteľstiev ŠtB. Problémy pri koordinácii viedli napokon k rozhodnutiu centralizovať vyšetrovanie 32 kľúčových predstaviteľov Jehovových svedkov na Krajskom veliteľstve ŠtB v Prahe, kde ich vypočúvanie dostala na starosť zvláštna skupina.²³

Existuje ne jeden záznam spomienok Jehovových svedkov, ktorí sa v ro-

koch 1952 – 1953 stali obeťou systematickej perzekúcie zo strany Štátnej bezpečnosti. Vypovedajú o metódach vyšetrovateľov nielen voči Jehovovým svedkom, ale aj vo všeobecnej rovine voči všetkým skutočným či fiktívnym nepriateľom komunistického režimu v najkritičnejšom období masových perzekúcií na začiatku päťdesiatych rokov. Napríklad Josef Sklenák sa o svojich zážitkoch z väzenia vyjadril: „Rohy cely, v ktorej som bol držaný, boli natreté umývatel'ným náterom, pretože nám búchali hlavami do steny.“²⁴ Michal Žobrák o svojom väznení, ktoré sa začalo 4. februára 1952, povedal: „Celý mesiac so mnou nikto neprehovoril. Jediný človek, ktorého som videl, bol strážca, ktorý mi cez otvor vo dverách strkal dnu trochu jedla. Potom ma predviedli pred vyšetrovateľa (...) Keď sa rozkričal, že som špión, pokračoval: „Náboženstvo je tmárstvo, žiaden Boh neexistuje! Nemôžeme dovoliť, aby ste našich pracujúcich ohlupovali. Buď kat spod vás odkopne stolček a vy odvisnete, alebo tu zhnijete vo väzení. A keby prišiel sem váš Boh, aj jeho zabijeme!““²⁵

Literatúra Jehovových svedkov, ktorú zadržala Štátna bezpečnosť na Liberecku (Zdroj: ABS)

21 HÁLOVÁ, J.: Vyše 40 rokov komunistického zákazu. In: Prebudte sa!, roč. 76, 22. 4. 1995, č. 8, s. 18.

22 ABS, V-690 MV. List veliteľa 2. oddelenia Krajského veliteľstva ŠtB v Prahe 6. oddeleniu z 2. 2. 1952.

23 ABS, f. H, svazek 706, hlavný svazek. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB zo 6. 5. 1952.

24 MÜLLER, L. – SLUPINA, W.: Verfolgung und Unterdrückung der Zeugen Jehovas in der Tschechoslowakei. In: Kirchliche Zeitgeschichte, roč. 17, 2004, č. 1, s. 205.

25 ŽOBRÁK, M.: Rozhodli sme sa pre Božiu vládu, s. 27.

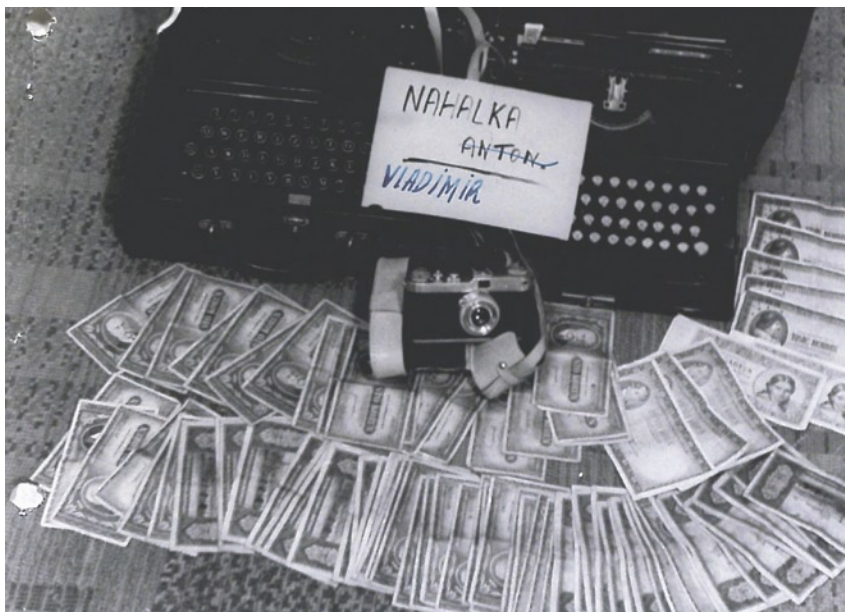
Michal Žobrák (Zdroj: AÚPN)

Ako v prípade ostatných Jehovových svedkov, aj u Michala Žobráka chcel vyšetrovateľ docieľiť, aby sa priznal k nepriateľskej činnosti. „Na to však potrebovali zlomiť našu vôľu a donútiť nás, aby sme sa ‚priznali‘ k vykonávaným obvineniam. Po vypočúvaní tej noci mi nebolo dovolené spať. O niekoľko hodín ma opäť vypočúvali. Tentoraz odo mňa vyšetrovateľ žiadal, aby som podpísal vyhlásenie: ‚Ja ako nepriateľ ľudovodemokratického Československa som nevstúpil do JRD, lebo som čakal Američanov.‘ Keď som odmietol podpísať túto lož, poslali ma do trestnej cely, takzvanej korekcie. Tam mi zakázali spať, ležať i sedieť. Mohol som len stáť alebo chodiť. Keď som bol už vyčerpaný, ľahol som si na betónovú podlahu. Strážcovia ma potom priviedli do kancelárie vyšetrovateľa. ‚Podpíšete?‘ opýtal sa ma. Keď som znova odmietol, udeľ ma do tváre. Začala mi tiecť krv. Potom zavolať strážcov a vyštekol: ‚Chce sa zabiť. Potrebuje dozor!‘ Tak ma poslali späť do samoväzby. Počas šiestich mesiacov sa tieto vyšetrovacie taktiky pri mnohých príležitostiach opakovali.“²⁶

O tom, čo prežívali zatknutí Jehovovi svedkovia po 4. februári 1952, ho-

vorila aj spomienky Bohumila Müllera: „Počas ďalších takmer 14 mesiacov som nesmel opustiť celu samoväzby s rozviazanými očami. Z cely ma približne každý druhý deň odviedol vyšetrojúci referent do svojej kancelárie, kde som bol podrobený dlhým výsluchom spojeným s prehováraním, aby som sa

priznal, že som vykonával špionáž a že som sa dopustil velezrady. Bol napísaný rad protokolov, ktoré boli vždy znovu zničené a písané nové. Vyšetrojúci referenti vyvíjali stále nové snahy vsunúť do zápisu aspoň nejaký náznak priznania k výzvednej službe. Také zápisy som opätovne odmietal podpísať.“²⁷

Pri domovej prehliadke v decembri 1952 našla Štátna bezpečnosť u Vladimíra Nahálku v Bratislave dva písacie stroje, fotoaparát a 15 600 Kčs v hotovosti (Zdroj: ABS)

26 Tamže, s. 27 – 28.

27 Ročenka svědků Jehovových 2000. Brooklyn, New York 2000, s. 180.

HLAVNÝ SÚDNY PROCES

Štátna bezpečnosť plánovala pripraviť v Prahe hlavný proces s najvýznamnejšími slovenskými a českými Jehovovými svedkami. Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti v Prahe 10. apríla 1952 navrhlo veliteľovi Štátnej bezpečnosti zahrnúť do skupiny, proti ktorej sa bude viesť proces celoštátneho významu, celkovo šesťnásť osôb: Ján Bali-Kotora, Milan Drahoš, Ondrej Fogel, František Gros, Jaroslav Hála ml., Horst Halse, Jozef Marošan, Michal Moskaľ, Bohumil Müller, Vladimír Nahálka, Václav Novák, Ondrej Porubský, Ján Sebin, Josef Sklenák, Albín Sýkora, Karel Vala. Ostatní zo zatknutých mali byť využití ako svedkovia alebo zaradení do skupín na krajskej úrovni.²⁸

Okruh osôb, s ktorými Štátna bezpečnosť rátała pri príprave kľúčového celoštátneho procesu, sa postupne zužoval. 2. sektor Veliteľstva ŠtB 6. mája 1952 navrhol veliteľovi ŠtB zahrnúť do tejto skupiny len osem osôb: František Gros, Jaroslav Hála ml., Štefan Krajčí, Bohumil Müller, Vladimír Nahálka, Václav Novák, Ondrej Porubský, Ján Sebin. Malo ísť o verejný proces, o ktorom by informovala tlač a rozhlas, „aby najširšie masy pracujúcich spoznali zhubnú činnosť sektárstva, čím ostatné sekty na našom území budú mať sťaženú prácu a ŠtB bude môcť ľahšie prenikať, lebo pracujúci budú nápomocní pri ich odhaľovaní“.²⁹

Napokon 19. augusta 1952 dalo Krajské veliteľstvo ŠtB v Prahe Hlavnej správe ŠtB návrh na verejný súdny proces „s členmi protištátnej organizácie Jehovovi svedkovia“ Jánom Sebinom a spol. Obvinení boli v poradí: Ján Sebin, Bohumil Müller, František Gros, Vladimír Nahálka, Jaroslav Hála ml., Ondrej Porubský, Václav No-

vák a Ondrej Fogel. „Verejným súdnym pojednávaním bude odhalená pravá tvár protištátnej organizácie, ktorá pre svoju rozvratnícku činnosť riadená z tábora imperialistických štátov rafinovane využívala cítenie nábožensky založených osôb.“³⁰ Takéto zloženie skupiny zostalo definitívne. Siedmi z ich členov patrili ku krajským služobníkom v Čechách, na Morave a na Slovensku. Posledný člen – Ondrej Fogel – nemal v štruktúrach Jehovových svedkov významnejšie postavenie. Pretože však išlo o zámožného podnikateľa, vlastníka tkáčovne v Podunajských Biskupiciach a pletiarne v Dunajskej Strede, malo jeho zaradenie do skupiny vytvoriť dojem prepojenia činnosti Jehovových svedkov s páchaním hospodárskej kriminality.

Pražské krajské veliteľstvo zároveň s návrhom na súdny proces podalo trestné oznámenie. S jeho textom však nebol spokojný náčelník Hlavnej správy ŠtB, ktorý na základe vyjadrení operatívnych orgánov a pracovníkov svojho 6. odboru požiadal 19. septembra 1952 pražskú krajskú správu o jeho prepracovanie i o prepracovanie protokolov. Okrem iného mu prekážalo, že v texte trestného oznámenia nebola „vzdvihnutá a jasne postavená hlavná trestná činnosť, t. j. organizovanie rozvratnej činnosti a cieľ organizácie – zvrat v našom štáte a vytvorenie náboženského štátu“.³¹ Krajská správa na základe toho prepracovala trestné oznámenie a s dátumom 9. októbra 1952 ho podala Štátnej prokuratúre v Prahe.

Úvahy o veľkom divadelnom verejnom procese sa však postupne začali rozplývať. Proti sa postavila Štátna prokuratúra v Prahe, ktorá namietala, že sa obvineným nedokázalo riadenie cudzou výzvednou službou a že nie je predpoklad, že budú vypovedať

proti „sekte“. Neustále predlžovanie príprav procesu (dva plánované termíny procesu – august a september 1952 – sa nedodržali) spôsobovalo Štátnej bezpečnosti čoraz väčšie problémy. V polovici decembra 1952 stále nebolo jasné, akým spôsobom sa proces uskutoční, a tak sa náčelník pražskej krajskej správy František Svoboda obrátil na ministerstvo národnej bezpečnosti. Upozornil na narastajúce komplikácie: „Všetci obvinení sa nachádzajú v tunajšej väzbe a v poslednej dobe odmietajú a nechcú niektorí z nich vypovedať podľa protokolov. Toto sa prejavuje aj v agentúrnych správach, a to v tom smere, že na celách obvinení hovoria o tom, že pri procese nebudú vypovedať tak, ako majú uvedené v protokole a že sa budú ospravedľňovať tým, že celú činnosť robili z hľadiska náboženského.“³²

Práve na základe obáv, že by verejný proces nemusel vôbec vyjsť podľa predstáv, rozhodol na druhý deň námestník ministra národnej bezpečnosti Antonín Prchal o uskutočnení neverejného procesu.³³ Trvalo ďalšie takmer tri mesiace, kým krajský prokurátor v Prahe Jaroslav Adamec podal Krajskému súdu v Prahe obžalobu na osem Jehovových svedkov. Obvinenia sa vzťahovali na činnosť od roku 1949. Prokurátor obvineným kládol za vinu, že organizovali ilegálne skupiny zamerané na boj proti ľudovodemokratickému zriadeniu, rozširovaním ilegálnych tlačovín rozvinuli protištátnu propagandu zameranú na poškodenie budovateľského úsilia, nabádali k bojkotu masových organizácií, ignorovaniu mierového hnutia, odmietaniu brannej povinnosti. Túto činnosť mala celoštátna organizácia vedená Jánom Sebinom a neskôr Bohumilom Müllerom uskutočňovať aj v spolupráci s „imperialistickou cudzinou“.

28 ABS, V-690 MV. List Krajského veliteľstva ŠtB v Prahe ministerstvu národnej bezpečnosti – veliteľovi ŠtB z 10. 4. 1952.

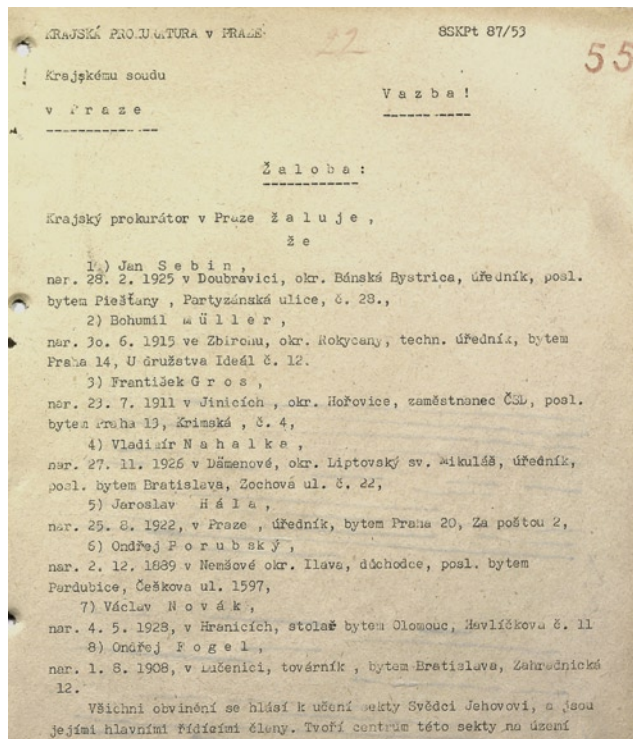
29 ABS, f. H, svazek 706, hlavný svazek. List Veliteľstva ŠtB – 2. sektor veliteľovi ŠtB zo 6. 5. 1952.

30 ABS, V-690 MV. List Krajského veliteľstva ŠtB v Prahe ministerstvu národnej bezpečnosti – Hlavnej správe ŠtB z 19. 8. 1952.

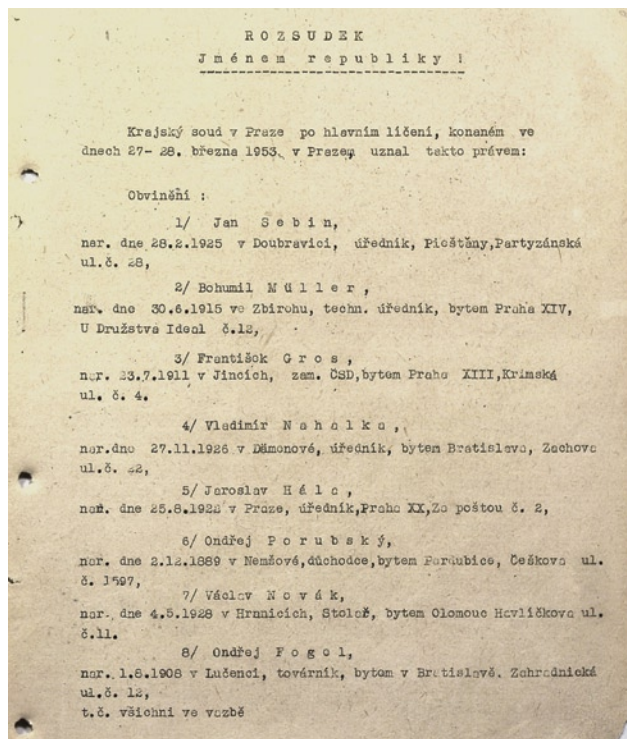
31 Tamže. List Hlavnej správy ŠtB Krajskej správe ŠtB v Prahe z 19. 9. 1952.

32 Tamže. List Krajskej správy ŠtB v Prahe ministerstvu národnej bezpečnosti z 15. 12. 1952.

33 Tamže. List Hlavnej správy ŠtB Krajskej správe ŠtB v Prahe zo 16. 12. 1952.

Obžaloba Krajskej prokuratúry v Prahe proti Jánovi Sebinovi a spol. z marca 1953 (Zdroj: ABS)

Rozsudok Krajského soudu v Praze nad Jánom Sebinom a spol. z marca 1953 (Zdroj: ABS)

Prokurátor na základe toho skonštatoval, že všetci spáchali trestný čin velezrady. Okrem toho Ján Sebin, Bohumil Müller a Jaroslav Hála ml. mali spáchať aj trestný čin vyzvedačstva a Ondřej Fogel trestné činy krátenia dane, ohrozenia zásobovania a ohrozenia devízového hospodárstva.³⁴

O pätnásť dní neskôr sa začalo pred senátom Krajského súdu v Prahe vedenom Vladimírom Podčepickým hlavné pojednávanie proti Jánovi Sebinovi a spol. Bolo tajné „vzhľadom k tomu, že verejným pojednávaním by mohlo byť ohrozené štátne tajomstvo“.³⁵ Skončilo sa už nasledujúci deň, 28. marca 1953, keď súd – potom, čo konanie proti Ondrejovi Fogelovi vo veci krátenia dane a ohrozenia devízového hospodárstva vylúčil na samostatné pojednávanie – vyniesol rozsudok. Plne vyhovel návrhu prokurátora a všetkých uznal za

vinných z velezrady, Sebinu, Müllera a Hálu ml. aj z vyzvedačstva a Fogela z ohrozenia zásobovania (mal zatajiť zásobu surovín na výrobu textilného tovaru).³⁶

Súd v odôvodnení označil Jehovových svedkov popri Vatikáne a sionistických organizáciách za jednu z „rozviedok amerického imperializmu v boji proti nám a za zničenie nášho štátu“. Prípadné pochybnosti „logicky“ vyvrátil: „Nesmie nikoho mýliť, že táto sekta vznikla už pred viac rokmi. Boli zneužívané ešte omnoho staršie inštitúcie.“ Špionážnu zápletku prípadu súd doložil na kontaktoch Jehovových svedkov s Alfredom Rütimannom zo švajčiarskej pobočky spoločnosti Strážna veža. Súd ho označil za „špionážneho agenta“. Rozvratné úsilie malo smerovať najmä do priemyselných častí štátu, aby čo najviac poškodilo budovateľské

úsilie. Medzi previneniami Jehovových svedkov súd v rozsudku zmienil aj napádanie Sovietskeho zväzu, štvanie proti socializmu či odopieranie brannej povinnosti. Aj odmietanie krvnej transfúzie bolo klasifikované ako „znižovanie obranyschopnosti nášho ľudu“.³⁷

Súd pri určení výšky trestov „prihliadol k značnému stupňu spoločenskej nebezpečnosti trestnej činnosti obvinených“. Ten mal spočívať v tom, že ju vykonávali „v rozsiahlom meradle medzi širokými masami pracujúceho ľudu a svoju trestnú činnosť namierili i proti brannosti národa“. Najvyšší trest – osemnásť rokov odňatia slobody – uložil súd Bohumilovi Müllerovi, „ako vedúcemu celej skupiny, ktorý húževnato a iniciatívne prácu celej organizácie riadil“ a Ondrejovi Fogelovi, „ktorý svojím nepriateľ-

34 Tamže. Obžaloba krajského prokurátora v Prahe proti J. Sebinovi a spol. z 12. 3. 1953.

35 Tamže. Protokol o hlavnom pojednávaní proti J. Sebinovi a spol. z 27. – 28. 3. 1953.

36 Tamže. Rozsudok Krajského soudu v Praze z 28. 3. 1953.

37 Tamže. Rozsudok Krajského soudu v Praze z 28. 3. 1953.

stvom voči republike nedáva záruku polepšenia kratším trestom“. O tri roky menej mali vo väzení stráviť Ján Sebin, František Gros a Jaroslav Hála ml. Vladimír Nahálka bol odsúdený na dvanásť, Václav Novák na osem a Ondrej Porubský na päť rokov odňatia slobody.³⁸ Zo všetkých odsúdených sa odvolal len Ondrej Fogel. Najvyšší súd v Prahe jeho odvolanie 4. novembra 1953 zamietol.³⁹

Hoci bol proces proti predstaviteľom Jehovových svedkov neverejný, komunistická moc sa snažila o jeho propagandistické využitie v boji proti „americkým imperialistom“. Dňa 29. marca 1953 vydala ČTK správu, ktorú následne uverejnila tlač. Informovala v nej o priebehu procesu a uviedla: „Americkí imperialisti vo svojej nenávisti k ľudovodemokratickému Československu sa nevyhýbajú žiad-

nym prostriedkom, aby odvrátili náš pracujúci ľud od cesty k socializmu. Okrem toho, že k nám posielajú svojich špiónov, diverzantov a záškodníkov, že v štvavej rozhlasovej kampani špinia Československo, podporujú systematicky aj iné spôsoby rozvratnej činnosti proti nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu. Zvlášť nebezpečné sú z nich tie, ktorých zločinný charakter nie je vždy na prvý pohľad zrejmý.“⁴⁰

Jehovovi svedkovia odsúdení v celoštátnom procese v marci 1953 (zľava doprava): Ján Sebin, Bohumil Müller, František Gros, Vladimír Nahálka, Jaroslav Hála ml., Ondrej Porubský, Václav Novák, Ondrej Fogel (Zdroj: ABS)

38 Tamže. Rozsudok Krajského súdu v Prahe z 28. 3. 1953. O súdnom procese pozri tiež: MARTINEK, B.: Náboženská společnost a stát, s. 29 – 30.

39 ABS, V-690 MV. Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe zo 4. 11. 1953.

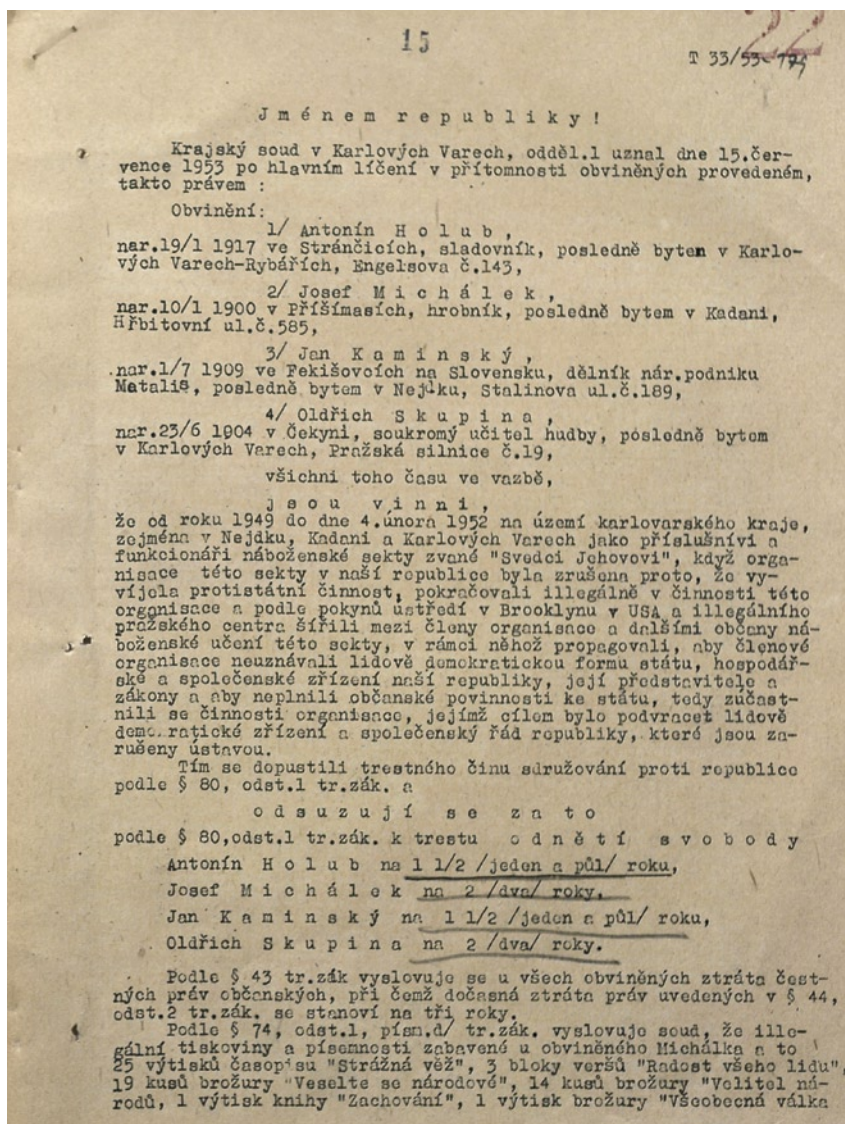
40 Proces s rozvratnou sektou „Svědci Jehovovi“. In: Rudé právo, roč. 33, 30. 3. 1953, č. 89, s. 2.

PROCESY REGIONÁLNEHO ROZMERU

Po celoštátnom súdnom procese nasledovalo doriešenie káuz menšieho rozsahu a miestneho meradla, ktoré sa stali predmetom rozhodovania krajských súdov. Súdne procesy postihli krajských služobníkov i ďalších aktívnych Jehovových svedkov. Spomeňme aspoň tie súdne procesy, ktoré sa dotkli jednotlivých krajských služobníkov.

Krajský súd v Prahe presne o mesiac od hlavného procesu, dňa 28. apríla 1953 na neverejnom pojednávaní spečatil osud skupiny krajského služobníka pre Liberecko Vlastimila Pacala. Medzi jej členov boli okrem Pacala zaradení Vladislav Cihelka, Josef Valenta, Jaroslav Hála st. a Jarmila Šimánová. Senát vedený Vojtěchom Rudým uznal Vlastimila Pacala za vinného z velezrady a vymeral mu trest odňatia slobody na desať rokov. Ostatní sa podľa rozsudku dopustili trestného činu združovania proti republike, za čo boli Josef Valenta a Jaroslav Hála st. odsúdení na štyri, Vladislav Cihelka na tri a Jarmila Šimánová na dva roky odňatia slobody. Najvyšší súd v Prahe po odvolaní znížil 29. júla 1953 Pacalovi trest na sedem rokov a Valentovi na tri roky.⁴¹

Súdny proces s krajským služobníkom na Karlovarsku Antonínom Holubom sa uskutočnil na základe obžaloby, ktorú 26. mája 1953 podal krajský prokurátor v Karlových Varoch.⁴² Hlavné pojednávanie s vylúčením verejnosti bolo pred Krajským súdom v Karlových Varoch 15. júla 1953. Predsedom senátu bol Hynek Švejkovský. Antonína Holuba odsúdil súd za spáchanie trestného činu združovania proti republike na jeden a pol roka odňatia slobody. Za rovnaký trestný čin odsúdil aj troch ďalších obžalovaných: Josefa Michálka a Oldřicha Skupinu na dva roky a Jana Kaminského na jeden a pol roka odňatia slobody.⁴³

Rozsudok Krajského súdu v Karlových Varoch nad Antonínom Holubom a spol. z júla 1953

(Zdroj: ABS)

V dňoch 5. – 6. mája 1953 bol na Krajskom súde v Ostrave pred senátom pod vedením Josefa Grebeníčka súdny proces proti Josefovi Sklenákovi a spol. Okrem kľúčovej postavy činnosti Jehovových svedkov na Morave pred súdom vtedy stálo ďalších pätnásť osôb. Obžalobu na nich podal krajský prokurátor v Ostrave 16. apríla 1953.⁴⁴ Súd odsúdil Josefa Sklenáka za trestný

čin velezrady na dvanásť rokov odňatia slobody. Ostatných uznal za vinných zo združovania proti republike a odsúdil na trest v rozmedzí jeden až dva roky odňatia slobody (Leopold Koziel a Marie Siostrzonková jeden rok, Edmund Pavlenka, Josef Beniska, Alois Miczek, Emílie Macíčková, Stanislav Šimek, Teofil Štefek, František Wozniczak a Jan Matuszský na pätnásť mesia-

41 ABS, V-943 MV. Rozsudok Krajského súdu v Prahe z 28. 4. 1953; Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe z 29. 7. 1953.

42 ABS, V-435 Karlovy Vary. Obžaloba krajského prokurátora v Karlových Varoch proti A. Holubovi a spol. z 26. 5. 1953.

43 Tamže. Rozsudok Krajského súdu v Karlových Varoch z 15. 7. 1953.

44 ABS, V-739 Ostrava. Obžaloba krajského prokurátora v Ostrave proti J. Sklenákovi a spol. zo 16. 4. 1953.

Jehovovi svedkovia odsúdení v Karlových Varoch v júli 1953 (zľava doprava): Antonín Holub, Josef Michálek, Jan Kaminský, Oldřich Skupina (Zdroj: ABS)

cov, Albín Sikora, Bruno Kapinus a Jan Bajtek a Ludvík Kopidol na osemnásť mesiacov a Jan Sopuch na dva roky). U siedmich odsúdených súd nariadil aj ochrannú liečbu, ktorú však zrušil odvolací Najvyšší súd 20. augusta 1953.⁴⁵

Štátna bezpečnosť mala záujem aj na odsúdení ďalšieho z moravských krajských služobníkov Karla Valu. Zatkli ho v marci 1952 a podrobovali vyšetrovaniu. Počas väznenia sa u Valu objavili zdravotné problémy, vrátane duševnej choroby (Vala bol už pred rokmi zbavený svojprávnosti). Časť svojej väzby strávil v nemocnici. Krajská správa Štátnej bezpečnosti v Gott-

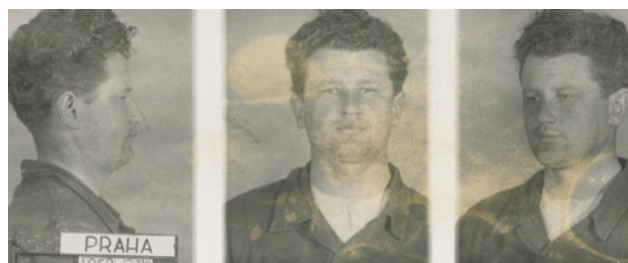
waldove naňho 10. októbra 1952 podala Štátnej prokuratúre v Brne trestné oznámenie pre trestný čin združovania proti republike.⁴⁶ Karel Vala sa napokon pred súdny tribunál nepostavil. Gottwaldovský krajský prokurátor trestné stíhanie proti nemu 3. marca 1954 zastavil vzhľadom na skutočnosť, že Vala nebol trestne zodpovedný.⁴⁷

Krajského služobníka Štefana Krajčího vyšetrovali a súdili v rámci Nitrianskeho kraja. Zaradili ho do skupiny s ďalšími tromi Jehovovými svedkami. Krajský prokurátor v Nitre na nich podal obžalobu 8. mája 1953. Požadoval Krajčího odsúdiť za trestný

čin velezrady a ostatných za trestný čin združovania proti republike.⁴⁸ Hlavné pojednávanie proti skupine Štefan Krajčí a spol. sa konalo 2. júna 1953 na Krajskom súde v Nitre pred senátom na čele s predsedníčkou Alžbetou Trattnerovou. Ten neuznal v prípade Krajčího za dokázanú velezradu a všetkých uznal za vinných zo spáchania trestného činu združovania proti republike. Štefan Krajčí bol odsúdený na osem rokov odňatia slobody, ostatní na nižšie nepodmienečné tresty: Štefan Szücs na tri roky, Štefan Baják na štyri roky a Jozef Pál na päť rokov odňatia slobody.⁴⁹

Karel Vala (Zdroj: ABS)

Štefan Krajčí (Zdroj: AÚPN)

45 Tamže. Rozsudok Krajského súdu v Ostrave zo 6. 5. 1953; Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe z 20. 8. 1953.

46 ABS, V-1926 Brno. Trestné oznámenie na K. Valu z 10. 10. 1952.

47 Tamže. Uznesenie o zastavení trestného stíhania K. Valu z 3. 3. 1954.

48 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-2121. Obžaloba krajského prokurátora v Nitre proti Š. Krajčímu a spol. z 8. 5. 1953.

49 Tamže. Rozsudok Krajského súdu v Nitre z 2. 6. 1953.

Východoslovenskí krajskí služobníci Jozef Marožan, Michal Moskaľ a Ján Bali-Kotora sa stali obeťami súdnych procesov pred krajskými súdmi v Košiciach a Prešove v júli 1953. Obžalobu na Jozefa Marožana a štyroch ďalších Jehovových svedkov v Košickom kraji podal krajský prokurátor 11. júna 1953. Hlavné pojednávanie prebehlo 23. júla 1953 na Krajskom súde v Košiciach pred senátom Jána Benčuru. Ten

uznal všetkých za vinných zo spáchania trestného činu združovania proti republike. Jozef Marožan bol odsúdený na trest odňatia slobody na šesť rokov. Aj ostatní Jehovovi svedkovia skončili s nedpodmienečnými trestami: Hynek Hradil a Tibor Tomašovský na osem rokov, Ján Kočiš a Štefan Dobránsky na jeden rok.⁵⁰

V tom istom čase prebiehal aj súdny proces proti Jehovovým svedkom

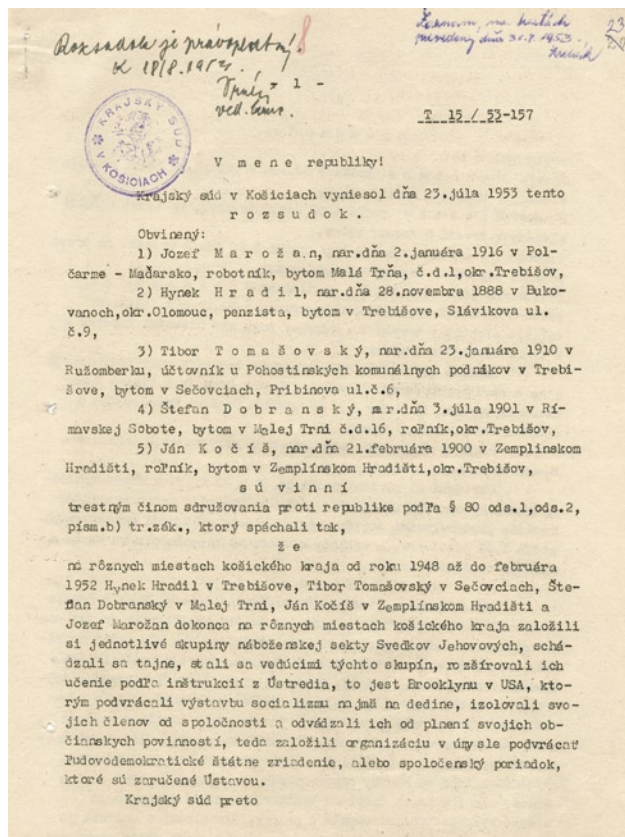
z Prešovského kraja. Na základe obžaloby z 9. júna 1953 odsúdil senát Juraja Pittela po dvojdnovom neverejnom pojednávaní na Krajskom súde v Prešove dňa 24. júla 1953 za velezradu Michala Moskaľa na šesť a Jána Baliho-Kotoru na päť rokov odňatia slobody. Okrem nich poslal za trestný čin združovania proti republike do väzenia ďalších desať Jehovových svedkov z východného Slovenska: na štyri a pol roka Vojtecha

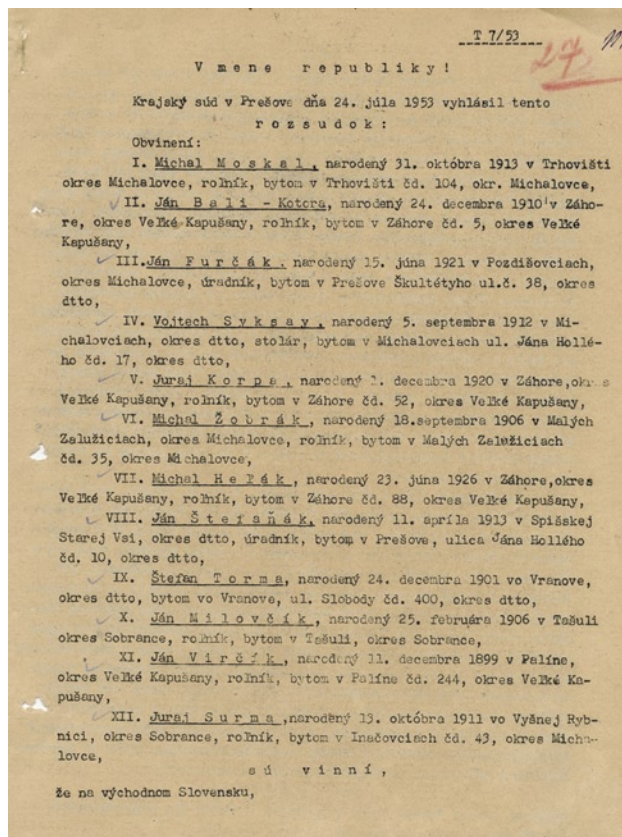
Jozef Marožan (Zdroj: AÚPN)

Michal Moskaľ (Zdroj: AÚPN)

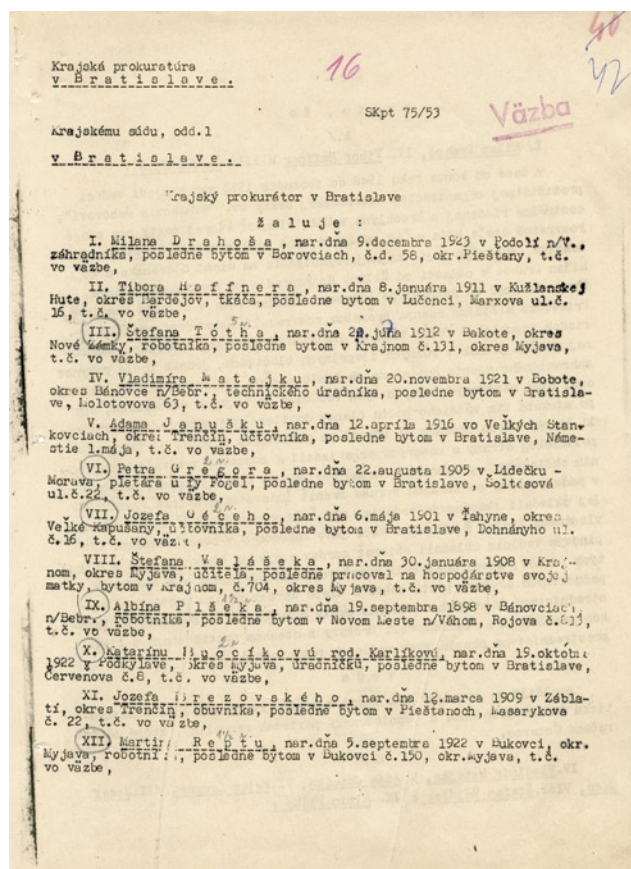

Rozsudok Krajského súdu v Košiciach v procese proti Jozefovi Marožanovi a spol. z júla 1953 (Zdroj: AÚPN)

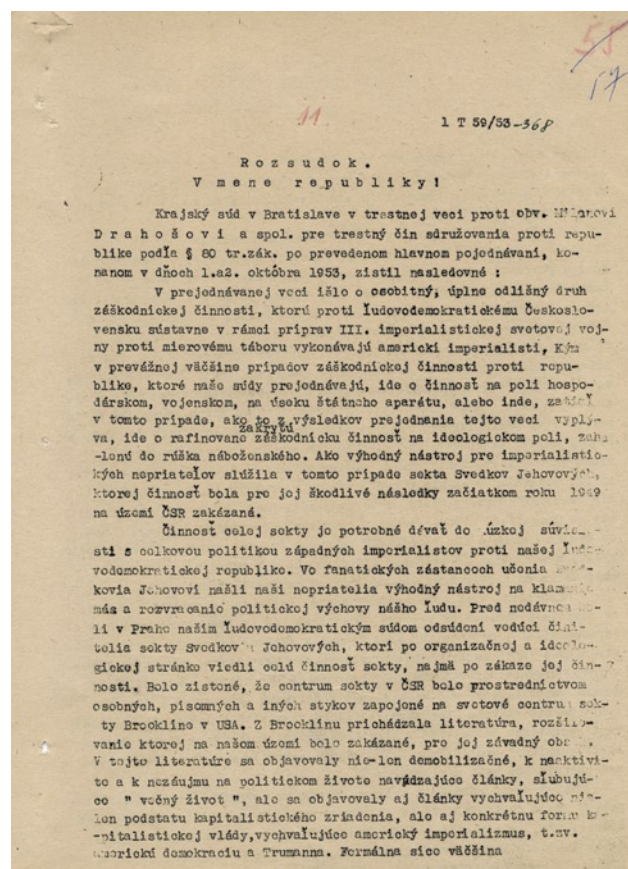

Rozsudok Krajského súdu v Prešove v procese proti Michalovi Moskaľovi a spol. z júla 1953 (Zdroj: AÚPN)

50 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-120. Rozsudok Krajského súdu v Košiciach z 23. 7. 1953.

Obžaloba Krajskej prokuratúry v Bratislave proti Milanovi Drahošovi a spol. z júla 1953 (Zdroj: AÚPN)

Rozsudok Krajského súdu v Bratislave v procese proti Milanovi Drahošovi a spol. z októbra 1953 (Zdroj: AÚPN)

Siksaya, Jána Štefaňaka a Juraja Surmu, na štyri roky Jána Furčáka, na tri a pol roka Štefana Tormu a Jána Milovčíka, na tri roky Michala Žobráka a Jána Virčika, na dva a pol roka Juraja Korpu a Michala Heľaka.⁵¹

Na začiatku októbra 1953 v Bratislave vyniesli rozsudok v procese proti trom slovenským krajským služobníkom Milanovi Drahošovi, Tiborovi Haffnerovi a Štefanovi Tóthovi. Krajský prokurátor na nich podal obžalobu Krajskému súdu v Bratislave 27. júla 1953.

Obvinil ich z pokusu rozvrátiť ľudovo-demokratické štátne zriadenie a spoločenský poriadok republiky. Spolu s nimi boli obžalovaní ďalší deväti Jehovovi svedkovia.⁵² Hlavné pojednávanie proti skupine Milan Drahoš a spol. trvalo dva dni⁵³ a prebiehalo pred senátom Juraja Uhrína a s vylúčením verejnosti. Súd vyniesol rozsudok, ktorým nevyhoveli obžalobe žiadajúcej odsúdiť Drahoša, Haffnera a Tótha za velezradu. Za trestný čin združovania proti republike však odsúdil Milana Drahoša na osem, Tibo-

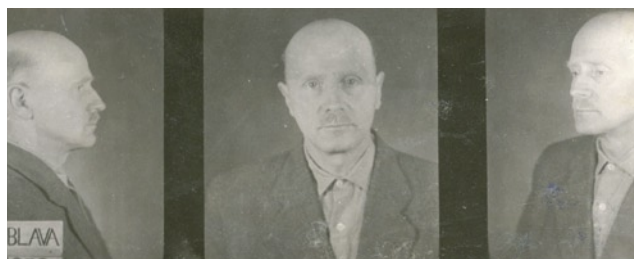
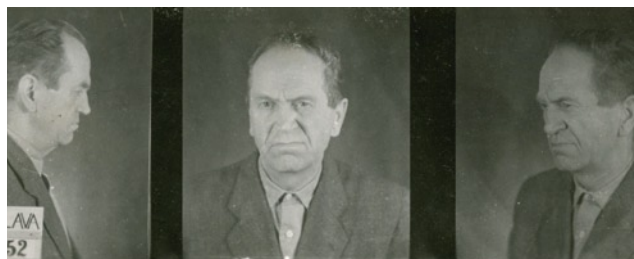
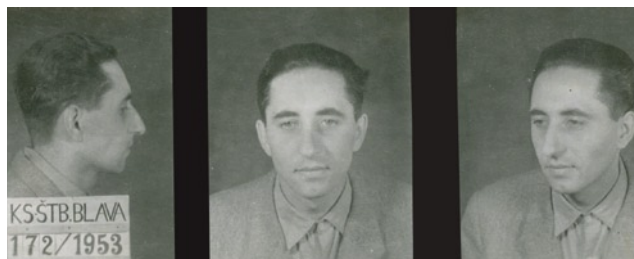
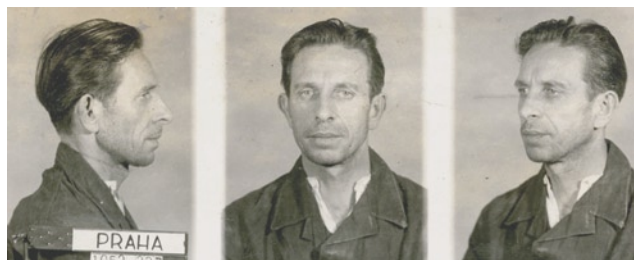
ra Haffnera na sedem, Štefana Tótha, Vladimíra Matejku, Štefana Valáška, Jozefa Brezovského a Adama Janušku na päť, Petra Gregora a Jozefa Geceho na dva roky a Albína Plška na jeden a pol roka odňatia slobody. Za trestný čin nepriateľského konania proti republike bola Katarína Buociková odsúdená na dva roky a Martin Repta na jeden a pol roka odňatia slobody. Najvyšší súd v Prahe na základe odvolania Vladimíra Matejku a Adama Janušku im 9. februára 1954 znížil trest na tri roky.⁵⁴

51 Tamže, a. č. V-588. Rozsudok Krajského súdu v Prešove z 24. 7. 1953. V časopisoch Jehovových svedkov boli publikované spomienky obetí tohto procesu: BALI, J.: Príbeh vyskúšanej viery zo Slovenska. In: Prebúdte sa!, roč. 83, 22. 12. 2002, č. 24, s. 19 – 23; ŽOBÁK, M.: Rozhodli sme sa pre Božiu vládu, s. 24 – 28.

52 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-606. Obžaloba krajského prokurátora v Bratislave proti M. Drahošovi a spol. z 27. 7. 1953.

53 Podľa zápisnice o hlavnom pojednávaní prebiehal proces v dňoch 30. septembra – 1. októbra 1953, podľa údajov v rozsudku to bolo v dňoch 1. – 2. októbra 1953.

54 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a. č. V-606. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave z 2. 10. 1953; Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe z 9. 2. 1954.

Jehovovi svedkovia odsúdení v procese s Milanom Drahošom a spol. v Bratislave v októbri 1953 (zľava doprava): Milan Drahoš, Tibor Haffner, Štefan Tóth, Adam Januška, Vladimír Matejka, Peter Gregor, Jozef Gece, Štefan Valášek, Albín Plšek, Katarína Buociková, Jozef Brezovský, Martin Repta (Zdroj: AÚPN)

V nejednom prípade sa uväznení Jehovovi svedkovia nedožili ukončenia vyšetrovania či právoplatného rozsudku. V skupine Vlastimil Pacal a spol. pôvodne figuroval trhový predajca hračiek Emil Lín. Nedožil sa však ani hlavného pojednávania. Zomrel vo väzbe vo veku 46 rokov necelé dva mesiace pred jeho konaním.⁵⁵ V tej istej skupine bol začlenený Jaroslav Hála st., ktorého Krajský súd v Prahe v apríli 1953 odsúdil na štyri roky odňatia slobody. Odvolal sa, konečného rozsudku sa však nedožil. Zomrel v júni 1953, niekoľko týždňov pred odvolacím pojednávaním ako 53-ročný.⁵⁶

Vo vyšetrovacej väzbe v Olomouci sa skončil život 61-ročného Františka Kapinusa, ktorý bol v rokoch 1946 – 1949 prvým predsedom československej vetvy spoločnosti Strážna veža. Štátna bezpečnosť – po tom, ako rozhodla, že ho nezaradí do celoštátneho procesu – s ním počítala ako s „hlavným páchatelom“ v rámci Olomouckého kraja. Bývalý podplukovník československej armády Kapinus, ktorý prežil viacročné väznenie

v nacistickom koncentračnom tábore, sa nedokázal vyrovnáť s vyšetrovaním komunistickou Štátnou bezpečnosťou. O samovraždu sa pokúsil už v marci 1952. Štátna bezpečnosť vtedy skonštatovala, že tým „*chcel ujsť spravodlivému trestu*“.⁵⁷ Napokon sa František Kapinus 4. júla 1952 v cele obesil na rukáve svojej košele.⁵⁸

O zostrených perzekučných zásiachoch proti Jehovovým svedkom v rokoch 1952 – 1953 informovala vo svojich výročných správach aj brooklynská centrála spoločnosti Strážna veža. V správe za služobný rok 1952 písala o Československu málo, uviedla, že Jehovovi svedkovia tam prežívajú ťažké časy, ale nebolo by múdre dávať detailné správy o tamjšom dianí. „*Komunisti robia všetko, čo môžu, aby zastavili dielo, ale neuspeli, lebo bojujú proti Bohu. Modlíme sa, aby tam Jehova naďalej žehnal a posilňoval bratov.*“⁵⁹ Správa za rok 1953 už dávala podrobnejšie informácie o súdnych perzekúciách Jehovových svedkov, ktoré v tom čase prebiehali a dodatkom k nim konštatovala. „*To,*

čo títo krutí, diktátorskí vládcovia teraz robia Jehovovým svedkom, je akoby to robili samotnému Kristovi. Jehova povedal, že jeho je pomsta a iste sa im odplatí.“⁶⁰

Zatknutím kľúčových ilegálnych predstaviteľov Jehovových svedkov v roku 1952 a ich odsúdením nasledujúci rok dostala činnosť tohto náboženského spoločenstva zásadnú ranu. Niekoľko mesiacov niesla znaky vážneho úpadku, bolo však len otázkou času, kedy sa obnoví a bude pokračovať tam, kde museli Jehovovi svedkovia pod vedením Bohumila Müllera na začiatku roku 1952 v dôsledku násilného zásahu skončiť. Postupne sa vytvorili pod vedením 46-ročného Konstantina Paukerta v celom Československu nové štruktúry, ktoré nahradili tie predchádzajúce. Činnosť Jehovových svedkov sa teda nepodarilo zlikvidovať. V utajení naďalej pokračovala, rovnako však pokračovala aj snaha Štátnej bezpečnosti o jej odhalenie a zastavenie. Boj komunistickej štátnej moci proti Jehovovým svedkom v Československu tak vstúpil do svojej ďalšej etapy.

Ivan A. Petránský • Activities of Jehovah's Witnesses and Their Persecution in Czechoslovakia in 1948–1953

After the Communist regime was installed in 1948, the Jehovah's Witnesses had to terminate their legal activities in Czechoslovakia, however they secretly went on with their work. The Communist regime detected those activities with the help of the State Security and identified them as seditious. The persecutions against the Jehovah's Witnesses culminated in the period of 1952–1954. In February 1952, the State Security carried out an extensive nation-wide action. 120 Jehovah's Witnesses were arrested and the preparation of trials started after that. The main trial against the representatives of the Jehovah's Witnesses took place at the Regional Court in March 1953 in Prague. Beside others, the leading Jehovah's Witnesses were sentenced, Bohumil Müller (18 years of prison) and Ján Sebin (15 years of prison). After the main trial further trials followed in other Czechoslovak regions in 1953 and 1954. Local representatives of the Jehovah's Witnesses were sentenced in those trials. However the State Security could not stop the activities of the Jehovah's Witnesses from the long-term perspective, as they continued with the new leadership.

Ivan A. Petránský, PhD. (1976)

Absolvoval magisterské štúdium histórie, archívniectva a pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a doktorandské štúdium slovenských dejín v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Je predsedom Správnej rady Ústavu pamäti národa. Venuje sa slovenským dejinám 20. storočia, predovšetkým z hľadiska vzťahov štátu a cirkvi. Napísal vedecké monografie *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946* (2001) a *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka* (2008).

55 ABS, V-943 MV. Protokol o hlavnom pojednávaní proti V. Pacalovi a spol. z 28. 4. 1953.

56 Tamže. Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe z 9. 9. 1953.

57 ABS, f. H, svazek 706, hlavný svazek. Správa referátu č. 2032 z 23. 4. 1952.

58 ABS, V-2243 Ostrava. List MNB – Krajskej správy ŠtB Olomouc Štátnej prokuratúry, 5. oddelenie Brno z 29. 7. 1952.

59 1953 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1952, s. 143 – 144.

60 1954 Yearbook of Jehovah's Witnesses. Brooklyn, New York 1953, s. 134.

MECHANIZMUS PERZEKÚCIÍ NORMALIZAČNÉHO REŽIMU – PRÍPAD „TIBOR NOVOTNÝ A SPOL.“

PETER JAŠEK

„Nebol som ani hrdina a nebol som ani zbabelec. (...) Chcem byť iba svedomím, ktoré nemlčí. Chcem byť svedomím ľudí, ktorí to svoje potlačili. Pre lepšie postavenie a pre väčšie sústo na tejto planéte.“ Takto začal Vojtech Ottmar svoju knihu *Podvratník*, v ktorej vyrozprával svoje útrapy z vypočúvaní Štátnou bezpečnosťou, komunistických väzňov a zaradenia do života v normalizačnom Českoslovenku s paragrafom podvracanie republiky. Príbeh jeho a ľudí z „protištátnej skupiny Novotný a spol.“, v rámci ktorej bol súdený, je dôkazom, že komunistický režim neváhal ani v 80. rokoch siahnuť k tvrdým perzekúciám svojich odporcov.

Normalizačný režim, ktorý sa postupne etabloval po podpise moskovských protokolov československou delegáciou 26. augusta 1968, znamenal ukončenie demokratizačného procesu Pražskej jari. Po potlačení protestov proti okupácii, masovej čistke v Komunistickej strane Československa (KSČ) a prijatí nového ideologického „kánonu“ *Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ* sa deklarovala existencia tzv. reálneho socializmu a spoločnosť sa vrátila k faktickému uplatňovaniu vedúcej úlohy KSČ a marxisticko-leninskej ideológie. Normalizačný režim mal len malú podporu ľudí a svoju legitimitu opieral najmä o sovietske okupačné vojská. Preto bolo preň dôležité, aby získal ak už nie podporu, tak aspoň tichý súhlas obyvateľstva. Podarilo sa mu uzavrieť nepísanú zmluvu s občanmi. Na jednej strane garantoval zabezpečenie určitého životného štandardu, prácu, zbavenie existenčných starostí,

Tibor Novotný na fotografii z vyšetrovacieho spisu (Zdroj: AÚPN)

zaručenie niektorých sociálnych istôt, ale na druhej strane vyžadoval apolitickosť, rezignáciu na dianie vo verejnom živote a manifestačne deklarovanú podporu počas oficiálnych príležitostí, ako boli voľby či oslavy socialistických sviatkov. Politika sa mala stať výlučne záležitosťou straníckej nomenklatúry, kým občan sa mal sústreďovať na súkro-

mie. Väčšina obyvateľstva túto nepísanú dohodu akceptovala.

Našli sa však aj ľudia, ktorí sa s ňou nezmierili a vyvíjali aktivity nekorešpondujúce s politikou normalizačného režimu. Vtedy režim neváhal voči týmto ľuďom praktizovať širokú škálu represívnych a perzekučných opatrení. Hoci ich intenzita zďaleka nedosahovala rozmery obdobia 50. rokov, stali sa súčasťou normalizačného režimu, ktorého roky vlády sa do slovenskej histórie zapísali ako „čas bez dejín“. Medzi najčastejšie používané perzekučné opatrenia režimu môžeme zaradiť prepustenie z práce a (alebo) vyhodenie rodinných príslušníkov (najčastejšie detí) zo štúdia na vysokej škole, či sledovanie Štátnou bezpečnosťou spojené s pravidelnými výsluchmi. Niektorí ľudia boli nútení odísť do exilu. Najprísnejšiu formu perzekúcií predstavovali súdne procesy a väzenie protirežimných aktivistov. Zároveň dodnes evidujeme niekoľko prípadov neobjasnených vražd v 80. rokoch.¹

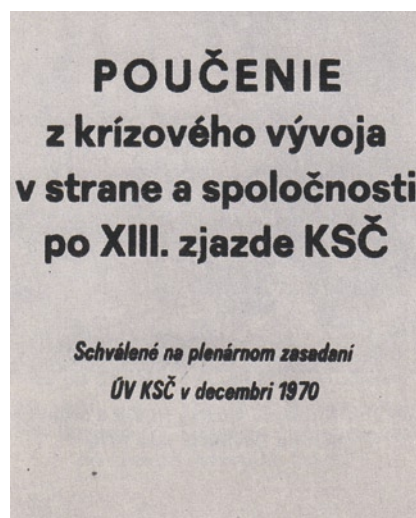
1 K perzekúciám v období normalizácie pozri napr. SIVOŠ, J. (zost.): XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989. Bratislava 2008; JABLONICKÝ, J.: Samizdat o disente III. Záznamy a písomnosti. Bratislava 2007; JAŠEK, P.: Štátna bezpečnosť a nelegálne štruktúry na Slovensku v období normalizácie. In: Pamäť národa, ročník (roč.) 6, 2010, číslo (č.) 4, strana (s.) 4 – 14; DUBOVSKÝ, P.: November 1989 a cirkev na Slovensku. In: JAŠEK, P. (zost.): 20. výročie Nežnej revolúcie. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 11. – 12. november 2009. Bratislava 2010, s. 146 – 158; STRAPCOVÁ, K.: „Pravicoví oportunisti“ pod dohľadom štátnej bezpečnosti. In: Pamäť národa, roč. 4, 2008, s. 47 – 60; SIVOŠ, J.: Alexander Dubček a ŠtB. In: Eurodomino, roč. 1, 2008, č. 12, s. 12 – 14.

V období normalizácie došlo u nás k viacerým vykonštruovaným procesom proti odporcom režimu, ktoré sa končili väzením obžalovaných. Už nástup normalizácie priniesol prvú vlnu väzenia. Na Slovensku sa najznámejšími stali súdne procesy proti novinárom Pavlovi Ličkovi a Ladislavovi Kalinovi, v druhej polovici 60. rokov aktívnymi účastníkmi reformného procesu. Nástup normalizácie pre nich znamenal prepustenie zo zamestnania, čo ich od ďalšej kritiky režimu neodradilo. Výsledkom boli dva súdne procesy. V roku 1971 bol publicista Pavel Ličko odsúdený na 18 mesiacov väzenia nepodmienečne za kontakty so zahraničnými novinármi, ktorých informoval o pomeroch v Československu po sovietskej invázii a obvinený bol aj z „*hrubého hanobenia dr. Husáka*“.² Ladislav Kalina bol počas tzv. leta procesov v roku 1972 odsúdený na 2 roky väzenia nepodmienečne. Oba procesy boli súčasťou rozsiahlej vlny perzekúcií v Československu toho roku.³

Ďalšia vlna súdnych procesov na Slovensku súvisela predovšetkým s aktivitami tajnej cirkvi, ktoré režim v snahe potrestať jej predstaviteľov najčastejšie charakterizoval ako „*marenie štátneho dozoru nad cirkvami*“. Takto charakterizoval režim vo svojom vlastnom jazyku modlitbové stretnutia, kontemplácie či čítanie náboženskej literatúry organizované aktivistami tajnej cirkvi mimo vedomia oficiálnej štátnej moci. K politickým procesom proti aktivistom tajnej cirkvi dochádzalo predovšetkým v 80. rokoch.⁴ V tomto období sa postupne čoraz väčšmi ukazovalo zaostávanie režimu v ekonomických, technologických či

ľudskoprávných otázkach. Netýkalo sa to iba predstaviteľov tajnej cirkvi, režim v tomto období vedel zasiahnuť represiami proti všetkým svojim odporcom. A to najmä takým, ktorí útočili na jeho najcitlivejšie miesta.

Dôkazom je aj súdny proces proti skupine „Novotný a spol.“, ktorý Štátna bezpečnosť (ŠtB) rozpracovala v prvej polovici 80. rokov. Nebol to jediný proces toho obdobia. Naopak,

Smutne známe Poučenie z krízového vývoja, kľúčový ideologický dokument normalizácie (Zdroj: Socialistické Slovensko)

práve v rokoch 1983 – 1984 vrcholili procesy proti aktivistom tajnej cirkvi, resp. veriacim obyvateľom. V auguste 1982 boli obvinení a zatknutí Helena Gondová a František Novajovský, ktorým chcela ŠtB dokázať organizovanie náboženského života v Bratislave, ale súdnym procesom sledovala zastrašenie všetkých náboženských aktivistov. Súdne pojednávanie sa začalo v januári

1983 a obžalovaní dostali trest jeden rok nepodmienečne, ktorý bol zmenený na podmienený.⁵ Dňa 27. marca 1983, na Kvetnú nedeľu, spustila ŠtB po celom Slovensku rozsiahlu akciu s krycím menom VÍR. V jej priebehu obsadila domy tajných františkánov na rôznych miestach Slovenska a v Česku. Príslušníci ŠtB v nich urobili domové prehliadky a zhabali náboženskú literatúru, bohoslužobné predmety či vkladné knihy. Spolu zatkli 15 ľudí, ktorých obvinili z marenia dozoru nad cirkvami, pretože vyvíjali činnosť v štáte nepovolenom františkánskom ráde. Na podporu františkánov sa však rozpútala mohutná kampaň doma aj v zahraničí, pod tlakom ktorej režim od súdneho procesu upustil.⁶ V decembri 1983 na slovensko-poľských hraniciach chytili troch mladíkov, ktorí mali v batohoch náboženskú literatúru, obrázky a magnetofónové pásky. Tieto veci získali od poľských kolegov výmenou za tovary, ktoré boli v Poľsku nedostatkové. Súdny proces sa konal v roku 1985 a Alojz Gabaj s Branislavom Borovským boli odsúdení na 14 mesiacov nepodmienečne, Juraj Konc na 12 mesiacov nepodmienečne.⁷ Súdne procesy sa viedli v tomto období aj proti ľuďom, ktorých chytili pri ilegálnom pokuse o prechod železnej opony smerom do Rakúska. Títo ľudia boli obžalovaní z trestných činov proti bezpečnosti republiky.⁸ Aj ich výsledkom boli nepodmienečné tresty väzenia.

Podľa výšky rozsudku však najväčším súdnym procesom v období 80. rokov na Slovensku bol proces „Novotný a spol.“. Vyšetrovatelia ŠtB sa v ňom pokúsili vytvoriť protištátnu skupinu z ľudí, ktorých najväčším prečinom bol kritický postoj k politike KSČ v prvej

2 MARUŠIAK, J.: Slovenská spoločnosť a normalizácia. In: Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie. Liberecký seminár 2001. Liberec 2002, s. 117.

3 http://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Kalina

4 Rekonštrukciu týchto prípadov pozri ČARNOGURSKÝ, J.: Váznil ich za vieru. Bratislava 1990.

5 Tamže, s. 74 – 75.

6 Tamže, s. 86 – 87; BALÁZS, M.: Kvetná nedeľa 1983 alebo akcia VÍR. In: Domino efekt, roč. 1, 2007, č. 12, s. 8 – 9.

7 ČARNOGURSKÝ, J.: Váznil ich za vieru, s. 106 – 111.

8 Pozri MORBACHER, L. – PEKAROVIČ, T.: Ilegálne úteky z Československa v rokoch 1948 – 1989. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMO-LÍK, P. (zost.): Zločiny komunizmu na Slovensku 1948:1989 (1). Prešov 2001, s. 524 – 525.

polovici 80. rokov. Najdôležitejším a zároveň vedúcim údajnej skupiny bol Tibor Novotný⁹. Popri ňom boli do prípadu zahrnutí aj Vojtech Ottmar¹⁰, Severín Cvečka¹¹ a Dušan Ralbovský¹².

ZATKNUTIE A PRÍPRAVA PROCESU

Ako sa stalo, že štyria radoví občania normalizačného Československa sa na jeseň 1983 ocitli vo vyšetrovacej väzbe a vyšetrovatelia Štátnej bezpečnosti na nich uvalili obvinenie z podvracania republiky podľa § 98?

Dňa 12. júna 1983 sa dostali do rúk príslušníkom Štátnej bezpečnosti dva anonymné listy. Jeden bol adresovaný Vladimírovi Máchovi vo Washingtone a bol určený na preklad pre prezidenta USA Ronalda Reagana¹³. Druhý list bol určený Ivanovi Medekovi¹⁴, redaktorovi *Hlasu Ameriky* do Viedne. V liste Ivanovi Medekovi nájdeme tvrdú kri-

tiku normalizačného režimu: „*U nás sú to kvetnaté reči versus realita (...) mala to byť spoločnosť bez rozdielov, a aj tak jeden chodí do práce Tatrou 613 a druhý v natrieskanej električke, a týchto rozdielov je požehnané. (...) Vám je hej, vy ste len vykorisťovaní, pokiaľ my aj z piesku do akvária dokážeme urobiť podpultový predaj. Ani o korupciu nie je núdza, podpláca sa všade. Všetko musíme vidieť ružovo, všetko musíme vidieť ako v Andersenovej rozprávke, a beda tomu funkcionárovi, ktorý by poslal reálne hlásenie hore. Z vrchu chcú mať všetko v poriadku, musí sa blýskať, všetko musí byť jednohlasné. Z toho všetkého mi je na zvracanie. Kým sa strana opierala o ľud, mala jeho podporu. Teraz dá viac na obušok – a tak to aj vyzerá. Preto Vás prosíme – pomôžte aj ostatným ľuďom otvoriť oči, venujte sa vo Vašom vysielaní nešvárom, ktoré u nás panujú.*“¹⁵

Ešte závažnejšie ako táto kritika režimu boli ďalšie pasáže listu. Autor ho napísal preto, aby si overil, že ním odoslané pohľadnice Medekovi skutočne prišli a že v ďalšej komunikácii budú používať spojenie, o ktorom sa rozprávali v osobnom rozhovore.¹⁶ Kľúčovou pasážou listu bola časť, v ktorej autor prosí v mene ilegálnej organizácie Medeka, aby našiel zdroj na ich financovanie. O ilegálnej organizácii píše: „*Na minimálnu činnosť potrebujeme 4 – 5 písacích strojov, ostatné veci máme (...) ide o asi 600 – 800 dolárov. Ak nie je možné zabezpečiť tieto zdroje, obrátim sa na cirkevné zdroje, prípadne priamo na prezidenta Reagana. Situácia je opravdu taká, že za daných vhodných podmienok si nemôžeme dovoliť byť v nečinnosti (...) Už nás nič nebrzdí, len financie (...) kostra organizácie je už vybudovaná, do troch mesiacov sme schopní mať 200 – 250 ľudí po*

- 9 Tibor NOVOTNÝ (1947) pôsobil v čase svojho zatknutia ako železničný výpravca vo Veľkých Levároch. Pochádzal z robotníckej rodiny, otec bol účastník protifašistického odboja, mladší brat bol zamestnaný ako príslušník Zboru národnej bezpečnosti (ZNB). V rokoch 1973 – 1980 pracoval v Závodoch valivých ložísk (ZVL) Skalica. Medzitým v roku 1974 vstúpil do KSČ a v rokoch 1976 – 1977 absolvoval Internátnu strednú školu pre pracujúcich v Trnave, ktorú ukončil maturitou. Následne začal študovať odbor psychológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (UK) v Bratislave, v roku 1979 však bol vylúčený zo štúdia. V rokoch 1980 – 1982 pracoval v bani Staříč, od januára 1982 odišiel robiť ako posunovač k železnici. Žil v domácnosti s manželkou a štyrmi deťmi. Do protikomunistickej činnosti sa zapojil už koncom 70. rokov, o. i. pomáhal ako kuriér prevážať podpisy signatárov Charty 77 do Prahy k Havlovcom či do Zlína k Devátym.
- 10 Vojtech OTTMAR (1945) v čase svojho zatknutia pracoval v Atómovej elektrárni Jaslovské Bohunice ako majster hygienickej slučky. Pochádzal z robotníckej rodiny, dlhé roky pracoval na železnici ako sprievodca osobných vlakov, až v roku 1978 prešiel do novo otvorenej Atómovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach. V roku 1976 požiadal o prijatie za člena KSČ, jeho žiadosť však bola zamietnutá, koncom 70. rokov však bol za člena KSČ prijatý. Popri svojom zamestnaní bol aktívnym prispievateľom do rôznych dobových novín a časopisov, najviac do závodných novín či už na železnici, alebo v atómovej elektrárni. Žil v domácnosti s manželkou a tromi deťmi.
- 11 Severín CVEČKA (1943) v čase zatknutia pracoval ako baník v bani Staříč pri Frýdku-Místku. Pochádzal z roľníckej rodiny a pôvodne pracoval ako novinár, následne ako baník. Potom znova pracoval ako redaktor jedného závodného časopisu v Čechách a od roku 1977 opäť nastúpil ako baník do bane Staříč. Členom KSČ bol od 60. rokov, v roku 1979 však na vlastnú žiadosť zo strany vystúpil. Počas vyšetrovania to komentoval slovami: „Rozchádzal som sa so stranou v niektorých veciach a nechcel som strane škodiť tým, že by som na členských schôdzach oficiálne vyjadroval iný názor a medzi robotníkmi iný.“ Žil v domácnosti s manželkou a tromi deťmi.
- 12 Dušan RALBOVSKÝ (1959) v čase zatknutia pracoval ako posunovač na železnici v Kútoch. Pochádzal z robotníckej rodiny, od vyučenia robil na železnici. Bol slobodný.
- 13 Ronald REAGAN (1911 – 2004), politik Republikánskej strany a 40. prezident USA (1981 – 1989). Bol dôležitým predstaviteľom amerického neokonzervativizmu. V oblasti zahraničnej politiky je obdobie jeho vlády charakterizované nástupom konfrontačnej politiky voči Sovietskejmu zväzu, ktorá však po nástupe Gorbačova viedla k uvoľneniu vo vzájomných vzťahoch a v konečnom dôsledku priviedla USA k víťazstvu v studenej vojne.
- 14 Ivan MEDEK (1925 – 2010), český muzikológ a novinár. Pracoval ako hudobný kritik a organizátor. V roku 1968 vstúpil do Lidovej strany s cieľom jej obnovy, po invázii vojsk krajín Varšavskej zmluvy z nej však vystúpil. Patril medzi prvých signatárov Charty 77, pod tlakom režimu však v roku 1978 odišiel do emigrácie. Usadil sa vo Viedni, kde pôsobil ako komentátor rozhlasovej stanice Hlas Ameriky. Spolupracoval však aj s rádiom Slobodná Európa či BBC. Po roku 1989 pôsobil ako poradca Českej filharmónie, ministerstva kultúry a neskôr aj ako vedúci prezidentovej kancelárie. Viac pozri MEDEK, I.: Děkuji, mám se výborně. Torst 2005, 130 s.
- 15 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol. Dokumentácia, s. 9.
- 16 Tamže, s. 3.

celom Slovensku a na strednej Morave. Je tendencia prejsť po aktivizácii ako opozičná strana do polo-illegality (...) Všetko sa to javí pomerne slušne, preto prosím, aby ste pomohli s financovaním.“ V ilegálnej organizácii mali byť ľudia najrôznejších profesií a zamerania, „ktorých spája len to, že majú otvorené oči“.¹⁷

V liste prezidentovi USA Ronaldovi Reaganovi od toho istého autora je požiadavka na finančnú pomoc pre opozičnú skupinu demokratického typu. Skupina sa mala rozširovať od roku 1972 a jej činnosť bola ilegálna, mala sa však stať chrbticou budúcej politickej strany. V liste sa píše, že by táto organizácia rada vyvíjala politickú činnosť ako tlač letákov, prípadne vydávanie malého časopisu, v ktorom by ľudia informovali o svojich cieľoch. Autor touto cestou prosil zorganizovať medzi krajanmi v USA zbierku na finančnú podporu jeho organizácie, pretože potrebuje kúpiť písacie stroje a papiere. Žiadal o finančnú podporu 12 000 dolárov. Vraj keby dostal neja-

ké peniaze už v roku 1980, dávno by o jeho organizácii bolo počuť.¹⁸

Príslušníci ŠtB vyhodnotili listy ako „mimoriadne závažné protištátné písomnosti“ a okamžite sa pustili do rozpracovania prípadu. Vytvorili operačnú skupinu z troch členov (npor. Bartoš, npor. Danko, nstrm. Kováčik), ktorí mali spracovať časový plán agentúrno-operatívneho pátrania. Rátali pritom s využitím všetkých dostupných spravodajsko-technických prostriedkov, operatívnych kombinácií a dlhodobým využitím sledovania.¹⁹ Riadiacim orgánom akcie bol menovaný npor. Ján Bartoš, za včasné a presné plnenie úloh v rozpracovávaní akcie zodpovedal kpt. JUDr. Milan Lazorišák.²⁰

Počas vyšetrovania ŠtB vymyslela legendu o tom, že spomínané listy našli príslušníci pohraničnej stráže na hraničnom priechode Petržalka 2 pohodené na zemi. V skutočnosti ich odovzdal príslušníkom ŠtB jej tajný spolupracovník s krycím menom RAJKA, Anton Písečný.²¹ Písečný mal listy, ktoré dostal od Tibora Novotného, po-

slat' do Rakúska prostredníctvom šoférov kamiónov, ktorí chodili brať drevo do podniku, kde pracoval.²² Novotný požiadal o ich dopravenie do Viedne pre advokáta, ktorý mu pomáha vybavovať dedičstvo v Rakúsku. Šoféri mali listy vhodit' do poštovej schránky po prekročení hraníc.

Zatiaľ však príslušníci ŠtB vedeli iba toľko, že listy odovzdal Tibor Novotný a bola v nich kontaktná adresa na Dušana Ralbovského. List bol podpísaný „Vaši poslucháči s otvorenými očami“. Dňa 4. júla 1983 podalo 3. oddelenie 2. odboru XII. správy ZNB²³ Bratislava návrh na založenie agentúrno-pátracieho zväzku s krycím menom SKALA, v ktorom sa malo viesť pátranie po „pisateľoch listov závažného protisocialistického obsahu“. Následne podalo to isté oddelenie návrh na previerku osoby Tibora Novotného s krycím menom SPOJKA.²⁴ ŠtB ho od začiatku identifikovala ako ústrednú postavu prípadu, keďže práve on odovzdal inkriminované listy Písečnému. Popri ňom hneď ŠtB zaviedla spis

17 Tamže. Pozri tiež Tamže, Prípad Novotný a spol., s. 2.

18 Tamže. Dokumentácia, s. 10.

19 AÚPN, archívne číslo (arch. č.) 69246. Návrh na založenie agentúrno-pátracieho zväzku, s. 3.

20 Tamže.

21 Pod krycím menom RAJKA zaevidoval 25. júna 1979 odbor vojenskej kontrarozviedky 10. leteckej armády zväzok pod registračným číslom (reg. č.) 02169 v kategórii kandidát tajnej spolupráce. Zväzok bol 12. 12. 1979 prevedený do kategórie agent. Archivovaný bol 26. 2. 1990 pod arch. č. A-61562.

22 AÚPN, arch. č. 69246.

23 XII. správa ZNB bola správou kontrarozviedky v Bratislave. Vznikla po reorganizácii útvarov kontrarozviedky v roku 1974 a zaoberala sa predovšetkým „realizovaním výkonnej kontrarozviednej činnosti vo vybraných objektoch a problematikách federálneho charakteru dislokovaných na Slovensku“. Jej 2. odbor mal na starosti boj proti „vnútornému nepriateľovi“ a zabezpečoval „ochranu pred nepriateľskou činnosťou členov pravice a bývalých funkcionárov, ochrana proti ideologickej diverzii“. 3. oddelenie zabezpečovalo popri iných aj problematiku Spoločenské organizácie Národného frontu, v ktorej zaevidovalo Novotného zväzok. Viac o organizácii a náplni práce jednotlivých odborov a oddelení XII. správy ZNB pozri SIVOŠ, J. (zost.): XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989.

24 Pozri registračné protokoly kontrarozviedky, dostupné na URL <http://www.upn.gov.sk/regpro/>, Tibor Novotný. Samotný Novotný bol už v predchádzajúcom období evidovaný v registroch ŠtB ako dôverník s krycím menom TIBI v problematike VYSOKÉ ŠKOLY, tento spis však bol v januári 1980 zrušený. Pozri AÚPN, arch. č. 69246. Tibor Novotný na margo záznamu uvádza: „Nič som o tomto nevedel. Všetko začalo tým, že na internáte v Mlynskej doline sa na našom WC objavil nápis: ONLY WHITE, tzn. len pre bielych. Nakoľko som mal medzi zahraničnými študentmi veľa priateľov, videl sa mi tento nápis ako krajne urážlivý voči mojim priateľom. V snahe napraviť túto rasovú urážku, oznámil som toto na vedenie VŠ kolaje v Mlynskej doline. Títo potom volali na VB! Druhý deň ma vypočúvali neznámi príslušníci bezpečnosti v civile, ktorým som nálež popísal a ukázal. Spísali o incidente nejakú zápisnicu a od tej doby som nič o tomto prípade nepočul, ani som nikým nebol vyzvaný k podrobnejšiemu prešetreniu. Nik mi neoznámil, že by som bol evidovaný od tejto príhody na VB, či ŠtB ako ich spolupracovník! Nemal som o zázname ani tušenia!“ Treba tiež uviesť, že do kategórie Dôverník zapisovali príslušníci ŠtB osoby bez ich vedomia, teda dotyční ani nemuseli vedieť, že sa v záznamoch ŠtB nachádzajú.

preverovanej osoby pod krycím menom KURIER na meno Dušan Ralbovský, ktorý zaevidovala 6. júla 1983.²⁵

Príslušníci ŠtB zatiaľ mali iba signál a neboli si istí, či Novotný je autorom listov alebo iba ich doručovateľom Písečnému. Preto hneď realizovali podrobnú štátnobezpečnostnú previerku Novotného, v rámci ktorej o ňom zisťovali čo najpodrobnejšie informácie, vrátane takých detailov, ako bolo jeho pôsobenie na vojne či v dedinskom Socialistickom zväze mládeže (SZM) v Plaveckom Štvrtku. Previerku urobili aj na školách, ktoré študoval, monitorovali všetky jeho kontakty aj jeho pracovisko, kde sa zamerali na jeho možnosti získavať informácie, „ktoré by mohli byť zaujímavé pre špeciálne služby protivníka“.²⁶

Vyšetrowanie prípadu rýchlo pokračovalo a už 31. augusta 1983 schválil náčelník XII. správy ZNB v Bratislave návrh na začatie trestného stíhania proti zatiaľ neznámej skupine osôb. Hlavným vyšetrovateľom prípadu bol menovaný kapitán Ladislav Verčík.²⁷ Zachytené listy sa stali základom vykonštruovania obžaloby, podľa ktorej „sa neznámi páchatelia pokúsili z nepriateľstva k socialistickému spoločen-

Dušan Ralbovský na fotografii po zatknutí
(Zdroj: AÚPN)

Kapitán Ladislav Verčík
(Zdroj: ABS)

skému a štátnemu zriadeniu republiky od presne nezistenej doby vykonávať protispoločenskú a protištátnu činnosť v spojení s cudzím činiteľom“.²⁸ Dňa 9. septembra Správa vyšetrowania ŠtB v Bratislave prijala plán realizácie akcií SPOJKA a KURIÉR proti Tiborovi Novotnému a Dušanovi Ralbovskému. Realizácia prípadu bola rozplánovaná do troch etáp. V prvej sa malo zabrániť dokonat' uvedený „trestný čin“; v druhej sa mal zadovážiť dôkazový a dokumentačný materiál proti obvineným a v poslednej sa mala odhaliť prípadná ďalšia trestná činnosť obvinených.²⁹

Dňa 12. septembra 1983 Správa vyšetrowania ŠtB schválila plán vyšetrowania s cieľom „zistiť, objasniť a dokumentovať celý rozsah trestnej činnosti Tibora Novotného; zdokumentovať nepriateľstvo k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky; podvratnú činnosť Tibora Novotného proti tomuto zriadeniu; úmysel vykonávať podvratnú činnosť proti republike“. Vyšetrowatelia sa mali zamerať na skutočnosti, kedy, kde a kým bolo rozhodnuté založiť protištátnu organizáciu, jej sídlo, názov, mená funkcionárov a členov, rozsiahlosť, organizačnú štruktú-

25 Pozri registračné protokoly kontrarozvedky, dostupné na URL <http://www.upn.gov.sk/regpro/>, Dušan Ralbovský.

26 AÚPN, f. Vyšetrowacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1053.

27 JUDr. Ladislav VERČÍK (1951, Bratislava) vstúpil do služieb Ministerstva vnútra 1. 3. 1971 hneď po ukončení vojenskej služby. Do ZNB bol prijatý ako hliadkový príslušník Pohotovostného útvaru MV SSR a hneď po nástupe absolvoval Nástupnú školu Pohotovostného útvaru Verejnej bezpečnosti Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky (VB MV SSR) v roku 1972. V septembri 1972 bol prevelený na pozíciu príslušníka obvodného oddelenia VB Košice, v novembri však prišiel zlom v jeho kariére. Bol totiž prevelený na Odbor vyšetrowania ŠtB Košice. V septembri 1973 začal študovať kriminalistický smer na Právnickej fakulte Univerzity Karlovej (UK) Praha, ktorý úspešne ukončil 10. 10. 1978. S pozíciou vyšetrovateľa zrejme súviselo aj jeho väčšie stranické angažovanie. Od 1. 11. 1970 bol členom Socialistického zväzu mládeže a 25. 10. 1974 sa stal kandidátom KSČ a do strany vstúpil 20. 10. 1976. Dňa 1. 2. 1975 bol preložený na Správu vyšetrowania ŠtB pri Federálnom ministerstve vnútra (FMV), kde pôsobil vo funkcii staršieho referenta vyšetrovateľa 1. oddelenia III. odboru. V júli 1975 bol povýšený do hodnosti podporučíka. V októbri 1975 bol ustanovený do funkcie staršieho vyšetrovateľa III. odboru. Medzitým bol v júli 1977 povýšený do hodnosti poručíka a vo februári 1979 dokonca do hodnosti nadporučíka. Dňa 1. 9. 1979 nastúpil ako starší vyšetrovateľ špecialista na 2. oddelenie III. odboru, 1. 1. 1981 potom ako starší vyšetrovateľ špecialista na II. odbor. V období od septembra do konca novembra 1981 absolvoval 3-mesačný kurz vyšetrovateľov ŠtB pri Vysokej škole Felixa Dzeržinského v Moskve a vzdelanie si ešte zvýšil absolvovaním jedného ročníka špeciálneho postgraduálneho kurzu pre náčelníkov a kádrové rezervy vyšetrovateľov ŠtB v rokoch 1982 – 1983. Následne bol vo februári 1983 povýšený na kapitána. Dňa 1. 6. 1987 nastúpil na pozíciu staršieho vyšetrovateľa špeciálneho odboru vyšetrowania Bratislava. Vo februári 1988 bol povýšený do hodnosti majora a 1. 10. 1988 postúpil do pozície staršieho vyšetrovateľa špecialistu Odboru vyšetrowania ŠtB Bratislava. Zo svojej funkcie bol odvolaný 31. januára 1990 a zaradený do zálohy pre prechodne nezaradených príslušníkov ZNB. Dňa 31. 3. 1990 bol zo závažných osobných dôvodov uvoľnený zo služobného pomeru ZNB. Zdroj: Archiv bezpečnostných složek Praha, Personálna karta Ladislava Verčíka.

28 AÚPN, f. Vyšetrowacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1.

29 Tamže, s. 984.

ru, materiálne zabezpečenie, program a cieľ. Zároveň mali zmapovať styk s cudzinou, najmä Novotného návštevy na amerických veľvyslanectvách a spojenie s rozhlasovými stanicami *Rádio Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky*, ako aj budovanie kanálov na ilegálne spojenie so zahraničím.³⁰

Po pláne práce rýchlo nasledovali konkrétne opatrenia, ktoré sa začali realizovať v septembri. Na prvom mieste bola úloha začať trestné stíhanie a pripraviť uznesenia na vykonanie domových prehliadok. Na ne sa príslušníci ŠtB starostlivo pripravili zabezpečením motorových vozidiel a potrebnej techniky, ako aj „papierových“ formalít vrátane informovania pracovníkov miestnych národných výborov. Deň pred vykonaním domových prehliadok začali oboch obvinených sledovať príslušníci 4. odboru XII. správy ZNB (správa sledovania) s pomocou techniky. Domová prehliadka a následné zatknutie Novotného sa uskutočnili 20. septembra. Tibor Novotný si na udalosti spomínal takto: „*Pri vcho- de stáli volga a lada 1500 v nepriro- dzených parkovacích polohách a asi 4 – 5 dobre oblečení muži v stredných rokoch. Nemohol som sa ani dostať k zámku. 'Vy ste pán Novotný?' 'Keď som prikývol, päť operatívco- v so zbraňami pod baloniakmi ma v- tlačilo do auta. Šialenou rýchlosťou sme sa presunuli na Okresné oddelenie VB Malacky. Kapitán Verčík bez zaklo- pania vtrhol do kancelárie náčelníka oddelenia, bez pozdravu ukázal preu- kaz a požiadal o okamžité uvoľnenie miestnosti. Vystrašený náčelník zasa- lutoval bez čiapky a hneď z miestnosti vypadol. Mňa prilepili tvárou ku zdi, rozkopli mi nohy a vykonali detailnú osobnú prehliadku. Nevedel som prečo to všetko je, ale zachoval som navonok*

pokoj. Intenzívne som premýšľal, na čo mi prišli, no z ich slov a konania sa ne- dalo vydedukovať nič! Pri prehliadke mi našli v režijnej preukážke ukrytú viedenskú adresu Ivana Medeka. Vy- znamne si ju podávali jeden druhému. Potom mi ukázali povolenie k domovej prehliadke s tým, že po ôsmej hodi- ne, keď budú deti v škole, vyrazíme na prehliadku. Zarazila ma pečiatka Generálnej prokuratúry na Povolení k prehliadke bytu, ale odpovedali mi len 'na veľkú diery treba veľkú zá- platu'.“³¹ Pri domovej prehliadke sa príslušníci ŠtB (traja vyšetrovatelia, štyria príslušníci XII. správy) zame- rali na písacie stroje, korešpondenciu, písomnosti písané strojom aj rukou, vzorky nepoužitých papierov, uhľové papiere, lepidlá, útržky písomností, osobné doklady, magnetofónové pás- ky, denníky a poznámky.³² Prehliadka bola mimoriadne podrobná a trvala až do popoludňajších hodín. Novotnému zhabali predovšetkým osobnú koreš- pondenciu, ktorá sa v budúcom procese stala jedným z hlavných dôkazových materiálov „protištátnej“ činnosti Novotného a jeho kamarátov.³³ Po do- movej prehliadke bol Tibor Novotný zatknutý a odvedený do vyšetrovacej väzby v bratislavskom Justičnom paláci. Dňa 22. septembra 1983 bolo proti nemu vznesené obvinenie za podvra- canie republiky.³⁴

Ešte v ten istý deň bol zaistený aj Du- šan Ralbovský, ktorého pomoc „proti- štátnej skupine“ mala spočívať v tom, že „*prisľúbil ubytovať cudzieho štátneho príslušníka, ktorý mal prísť s finančnými prostriedkami na protištátnu činnosť (...)* mal ukrývať písacie a rozmnožova- cie stroje kúpené z týchto peňazí, ktoré mali slúžiť na protištátnu činnosť“.³⁵ Dušana Ralbovského však po vypočutí ako podozrivého prepustili na slobodu,

kde jeho vyšetrovanie a vypočúvanie pokračovalo ďalej. Vyšetrovatelia uzna- li, že nie sú dôvody držať ho vo vyšetro- vacej väzbe, ale žiadosť o oslobodenie spod obžaloby neuznali.

Po zatknutí a následných vypočú- vaniach Tibora Novotného a Dušana Ralbovského vyšetrovatelia pridávali ďalšie podrobnosti do prípadu, pre- dovšetkým ďalších obvinených. Dňa 28. septembra 1983 zaregistrovali príslušníci ŠtB pod krycím menom KANÁL pozorovací zväzok na meno Severína Cvečka. Cvečka bol Novot- ného kamarát a spolupracovník z čias, keď robil v bani. Dňa 5. októbra 1983 príslušníci ŠtB vykonali u neho domo- vú prehliadku, počas ktorej mu zhabali osobnú korešpondenciu a magnetofó- nové pásky. Na druhý deň bol Cvečka predvolaný na miestnu stanicu ZNB vo Vsetíne, kde ho zaistili a eskortovali do Bratislavy. Tam bol zadržaný a poslaný do vyšetrovacej väzby. Dňa 7. októbra bolo proti nemu vznesené obvinenie z trestného činu spoluúčasti na pod- vracaní republiky. Podľa oficiálneho obvinenia „*spolu s Tiborom Novotným (...)* vykonávali aktívnu podvratnú činnosť proti záujmom ČSSR v oblasti politickej a ideologickej, vyhotovovali, zhromažďovali a rozširovali písomné materiály do relácie rozhlasovej stani- ce *Hlas Ameriky* a *Slobodnej Európy* zamerané proti spoločenskému a štát- nemu zriadeniu ČSSR“.³⁶

Ako ďalší zväzok zaregistrovala ŠtB 17. októbra 1983 pod krycím me- nom OMAR pátrací zväzok na osobu Vojtecha Ottmara, ktorý mal byť po- slednou osobou „protištátnej skupi- ny“. Toho navštívili 19. októbra 1983 v práci, odkiaľ ho odviezli do jeho bytu v Trnave, kde následne vykonali domo- vú prehliadku. V jej priebehu okrem korešpondencie objavili aj zbierku

30 Tamže, s. 996.

31 Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným 2. mája 2012 v Bratislave.

32 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 987.

33 Tamže, s. 984 – 986.

34 Tamže, s. 22.

35 Tamže, s. 15.

36 AÚPN, arch. č. 69246, Správa o súčasnom stave vyšetrovania, s. 4.

SEVERÍN CVEČKA
Jméno a příjmení osoby

Datum narození 18. 5. 1943

Rodné číslo _____

Název objektu: _____ Adresa objektu: _____
Druh trestného činu: _____ Místo trestného činu: _____

Registrační číslo	Druh svazku - spisu	Okres, odbor oddělení	Datum
28875	PO		28. 10. 1983
	OSOBNÍ		10. 10. 1983

Záznamy o kontrole svazku - spisu nebo seznámení se s jeho obsahem

Datum	Okres, odbor oddělení	Důvod seznámení, nebo č. rozhodnutí o kontrole	Podpis a slož. průkaz

Pozorovací svazek Severína Cvečka (Zdroj: AÚPN)

Vojtech OTTMAR
Jméno a příjmení osoby

Datum narození 8. 7. 45.

Rodné číslo _____

Název objektu: _____ Adresa objektu: _____
Druh trestného činu: _____ Místo trestného činu: _____

Registrační číslo	Druh svazku - spisu	Okres, odbor oddělení	Datum
28942	PO		17. 10. 1983
	OSOBNÍ		21. 10. 1983

Záznamy o kontrole svazku - spisu nebo seznámení se s jeho obsahem

Datum	Okres, odbor oddělení	Důvod seznámení, nebo č. rozhodnutí o kontrole	Podpis a slož. průkaz
26. 10. 83	100. 2000	prohlaš.	160123 mj. 5. 10. 83

Pozorovací svazek Vojtecha Ottmara (Zdroj: AÚPN)

starých zbraní, ktoré Ottmar zbieral. Väčšina zbraní bola neschopná strelby, čo však príslušníkom ŠtB neprekážalo a zabavili ich ako dôkazový materiál. Na druhý deň predvolali Ottmara na vypočúvanie do budovy ŠtB na Drieňovej ulici v Bratislave. Tam mu oznámili rozhodnutie o umiestnení do vyšetrovacej väzby.³⁷ Ottmar bol popri spoluúčasti na trestnom čine podvracania republiky obvinený aj z trestného činu nedovoleného ozbrojovania. Spoluúčasť na Novotného „trestnom čine“ mala byť v tom, že „pomáhal Novotnému zhromažďovať rôzne informácie

z okolia svojho bydliska a z pracoviska, zamerané proti spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky, za účelom ich odoslania a zverejnenia v kapitalistickom zahraničí a v štvavých vysielateľoch Hlas Ameriky a Slobodná Európa“.³⁸

Proti hlavným obvineným zbierala ŠtB okrem materiálov z domových prehliadok a výpovedí aj ďalšie materiály, predovšetkým vypočúvaním najrôznejších svedkov.³⁹ Aj preto boli domové prehliadky vykonané u ďalších Novotného známych, ako Štefan Maďarič, František Nádaský, Emanuel

Zákmečník a Antonín Menšík, ktorí však neboli zadržaní ani obvinení.

Koncom októbra vyšetrovanie pokračovalo, keď vo väzení už boli všetci členovia budúcej „protištátnej skupiny“. Odborný písomoznalečný posudok Výskumného ústavu FMV jednoznačne určil, že dva zachytené anonymné listy napísal Tibor Novotný na svojom písacom stroji.⁴⁰ Novotný sa počas vypočúvania fakticky priznal, že je ich autorom. Z „protištátnej“ činnosti ho usvedčili aj výpovede ďalších vypočúvaných. Medzi ďalšími dôkazmi boli veci zhabané počas domových

37 OTTMAR, V.: Podvratník. Trnava 1996, s. 37.

38 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 12.

39 Tamže, s. 1000.

40 Tamže, s. 144 – 145.

prehliadok nielen u Novotného, ale aj u jeho známych, najmä vzájomná korešpondencia. Na Novotného bolo vznesené obvinenie, podľa ktorého „z nepriateľstva k spoločenskému a štátnemu zriadeniu postupne na území ČSSR a v zahraničí najneskôr od roku 1981 až do súčasnosti vykonával v spojení s cudzou mocnosťou a cudzím činiteľom podvrtnú činnosť proti spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky“.⁴¹ Generálna prokuratúra predlžovala vyšetrovaciu väzbu v súlade s potrebami vyšetrovateľov, ktorí na čele s kapitánom Verčíkom prikráčili k podrobnému vyšetreniu celého prípadu, v ktorom zachytené listy boli iba povestným vrcholom ľadovca. Cieľom vyšetrovateľov bolo vykonštruovať obvinenie aj na Ottmara a Cvečka a v súdnom procese odsúdiť celú „skupinu“ za podvracanie republiky na dlhoročné väzenie. Tomu podriadili ďalšie vyšetrovanie.

AKO SA ČLOVEK MOHOL STAŤ V OBDOBÍ NORMALIZÁCIE PODVRATNÍKOM

Z vyšetrovania vyplynulo, že všetci ľudia zaradení do Novotného skupiny mali veľké výhrady voči panujúcemu režimu, ktorého nedostatky si plne uvedomovali a vo vzájomných rozhovoroch a listoch o nich otvorene písali. To sa ukázalo byť ich najväčším zločinom a skutočnou príčinou, prečo sa ocitli vo väzení a pred súdom. O čo teda v tomto prípade išlo?

Normalizačný komunistický režim začal koncom 70. rokov stagnovať a na povrch postupne vyplávali najrôznejšie problémy súvisiace s politikou režimu a dotýkajúce sa každodenného života občanov. Väčšina ľudí sa snažila s týmito problémami zžiť, alebo ak ich už kritizovali, robili to v súkromí či v úzkom kruhu priateľov, kde sa nemuseli báť prezradenia. Strach pred perzekúciami bránil občanom otvorene kritizovať chyby režimu, aj keď v mnohých prípadoch mali dosah na kvalitu života.

Netýkalo sa to iba „radových“ občanov, ale aj nižších straníckych funkcionárov či členov KSČ. Všeobecný trend – s výnimkou niekoľko málo disidentov – bol pred problémami zatvárať oči.

Tibor Novotný však bol iným typom človeka. Už od roku 1969 nebol spokojný so situáciou, aká sa v Československu vytvorila. Odkedy začal pracovať, všimol si nedostatky a nešváry na pracovisku a v celej spoločnosti, a chcel proti nim niečo robiť. Už v roku 1978 písal Ottmarovi: „Mám dojem, že u nás vládne organizované rozkrádanie všetkého. Hnus, bodrel. A voláme stále po náprave. No v skutočnosti sa svinstvo len podporuje. Mám pocit, že keď nekradnem, som protisplodenský živel.“⁴² Korupcia, šmelinárstvo a protekcionárstvo, ktoré videl na každom kroku, ho hnevali a podnecovali k aktivite.

Aj ako člen KSČ často vystupoval na straníckych schôdkach s kritikou všetkých nedostatkov, s ktorými sa

na svojom pracovisku ZVL Skalica stretol. Jeho kritika mu však priniesla namiesto nápravy iba problémy. V roku 1980 mal pohovor s nadriadenými a stranícka delegácia podniku ho kvôli jeho kritickému prístupu označila za „nositeľa pravicových myšlienok“. To ho v kritike neodradilo. Keď sa náprava ani tak nekonala, rozhodol sa obrátiť na vyššie inštitúcie a písal na miestne orgány KSČ. Ani to však nepomáhalo, preto napísal otvorený list na najvyšší stranícky orgán, Ústredný výbor (ÚV) KSČ. Neváhal dokonca osobne navštíviť niektorých popredných komunistických funkcionárov, ako boli Vasil Biľak či Jozef Lenárt. Všade dostal iba sľuby, po ktorých sa nič nemenilo.

Kvôli pomerom na pracovisku v Skalici odišiel pracovať do baní na Morave. Tam boli medzi baníkmi iné pomery ako v Skalici. Novotný bol prekvapený, keď mu počas nástupu do

Napriek zhoršujúcej sa vnútropolitckej situácii sa aj v polovici 80. rokov okázalo oslavovali režimné sviatky (Zdroj: Socialistické Slovensko)

41 Tamže, s. 5.

42 Tamže, s. 1080.

práce robotníci priamo povedali, že ho na službu vezmú iba vtedy, ak vystúpi z KSČ. Nadávky na komunistov boli medzi robotníkmi úplne bežné.⁴³ Novotný aj pod týmto dojmom koncom 70. rokov dospel k definitívnemu presvedčeniu, že ak sa má v Československu zlepšiť situácia, musí byť čo najviac ľudí informovaných o skutočných pomeroch v republike, najmä o prešlápech straníckych funkcionárov. Aj pred kolegami v bani často hovoril na margo nekalých praktík, že to nevydrží a musí s tým niečo robiť.⁴⁴ Vyjadril to aj v jednom z listov Cvečkovi: „*Načo taký početný stav príslušníkov VB? To je strach a obava, to je jediný (okrem armády) oporný stĺp „nášho“ socializmu a „ich“ výdobytkov. Ale toto nebude mať dlhú platnosť. Ľudia nie sú ani slepí ani hlúpi. Len ich dať dohromady a na malý dav sa nalepiť ďalší.*“⁴⁵

Keďže oficiálne médiá boli cenzurované, existovali dve cesty, ako možno občanov Československa informovať o skutočných pomeroch. Jednou bolo vydávanie ilegálnej literatúry a druhou zahraničné vysielanie rozhlasových staníc, ktoré bolo možné v Československu zachytiť aj napriek sieti rušičiek. Novotný sa vydal na obe. Pri tomto rozhodnutí zohrávala svoju úlohu aj skutočnosť, že jeho listy na ÚV KSČ ostali nevypočuté.⁴⁶

Rozhlasové vysielanie *Hlasu Ameriky* aj *Rádia Slobodná Európa* začal Novotný počúvať v polovici 70. rokov, aby mal viaceré zdroje informácií. Dôležitým míľnikom v celom prípade bol vznik hnutia Solidarita v Poľsku v lete 1980. Novotný Solidaritu obdivoval, pretože prinútila poľský režim sadnúť si za rokovací stôl a dokonca pristúpiť

na niektoré jej požiadavky. Novotnému napadla myšlienka spolupracovať so Solidaritou a vyjadriť jej sympatie.⁴⁷ V liste Vojtechovi Ottmarovi z roku 1980 napísal svoj názor na situáciu v Poľsku: „... *taká masa ľudí bezdôvodne neštrajuje. V Poľsku je to ako u nás: trpí sa jedným komplexom. Ztvárňajú sa oči pred slabými stránkami a nedostatkami. Kocháme sa sebestímm úspechom a maskujeme chyby. (...) Nadriadené orgány sú izolované od faktov skutočného života. Najviac sa izolujú sami (zvláštne obchody, vysoké platy).*“⁴⁸ Písal aj o tom, ako ho prekvapila naivita československých médií píšucich o poľských udalostiach, písal s veľkým oneskorením. Práve to považoval za príčinu, prečo ľudia počúvali *Slobodnú Európu* a *Hlas Ameriky* a na ich základe si robili názor na udalosti vo svete. Novotný označil spôsob informovania zo strany vlády za „*nepremyslené šlendriánstvo*“. Navyše, na severe Moravy ľudia bežne sledovali poľskú televíziu, ktorá prinášala objektívnejšie informácie o dianí v Poľsku. Mohol aj konfrontovať písanie československej tlače s priamymi svedectvami poľských baníkov, ktorí v bani Staříč pracovali.

V bani sa okrem iných Novotný spriatelil s baníkom Severínom Cvečkom. Okrem pôvodu (obaja boli zo Záhoria) ich spájala aj blízkosť politických názorov, predovšetkým na poľské udalosti. Cvečka pravidelne počúval rozhlasové vysielanie *Hlasu Ameriky* a *Rádia Slobodná Európa* a v rozhovoroch často vyslovoval kritické názory na pomery vládnuce v spoločnosti a na pracovisku. Toto priateľstvo ho utvrdzovalo v tom, že veľa ľudí je nespokojných s pomermi. Preto začal konať.

Vo februári 1981 sa Novotný rozhodol napísať list poľskej Solidarite. Odovzdal ho jednému poľskému baníkovi pracujúcemu vo Frýdku-Místku a majúcej kontakt na jedno z okresných sídiel Solidarity. V liste vyjadril Solidarite sympatie a spomínal možnosť vzájomného stretnutia sa zástupcu Solidarity a Novotného organizácie, na ktorom by si vymenili skúsenosti a prípadne by od Solidarity dostal nejaké peniaze na činnosť. Pôvodne chcel list poslať priamo lídrovi Solidarity Lechovi Walesovi, ale na neho nemali poľskí baníci kontakty. S vyjadrením sympatií Solidarite súhlasil aj Cvečka. Aj podľa neho Solidarita odkrývala nedostatky poľskej spoločnosti.⁴⁹ Až keď bol v Poľsku vyhlásený výnimočný stav, stanné právo a Solidarita bola zakázaná, sa Novotný prestal pokúšať o ďalšie kontakty.⁵⁰

Bol to však iba prvý krok. Keď mu od Solidarity neprichádzala odpoveď, vycestoval v júni 1981 na dvojdnovú návštevu Varšavy. Tam navštívil americké veľvyslanectvo, kde odovzdal list, v ktorom sa predstavil ako organizácia, ktorá sa nechala strhnúť poľskými udalosťami, ale nemá peniaze na činnosť, a preto žiada o finančnú podporu.⁵¹ Na americkom veľvyslanectve vo Varšave bol preto, lebo vedel, že v Prahe je prísne strážené. Aj tento list ostal bez odpovede, podobne ako list poslaný po poľských baníkoch Solidarite. Pre Novotného však táto návšteva predstavovala pomyselné prekročenie Rubikonu. Cvečkovi o návšteve napísal, že „*urobil závažný krok v živote*“, keď sa rozhodol navštíviť americké veľvyslanectvo vo Varšave. Doslova napísal: „*Chcem konečne niečo proti našim nešvárom*

43 Tamže, s. 235.

44 Tamže, s. 441.

45 Tamže, Dokumentácia, s. 82/a.

46 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 14.

47 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 187.

48 Tamže, Dokumentácia, s. 82.

49 Tamže, Prípad Novotný a spol., s. 414.

50 Tamže, s. 211.

51 Tamže, s. 592.

*podniknúť a potrebujem materiálnu pomoc na zakúpenie niekoľkých písacích strojov, kopu papiera a pravidelné spojenie.*⁵²

V tom čase mu napadla aj myšlienka založiť ilegálnu organizáciu, ktorej by bol jednatelom a vedúcim. Cieľom organizácie mala byť demokratizácia republiky podľa vzoru medzivojnovej Československej republiky, preto sa mala zaoberať propagáciou demokratických Masarykových ideí a v praktickej rovine rozmnožovaním rôznych letákov, výziev a bulletinu, prostredníctvom ktorých by informovali občanov o prechmatoch vedúcich funkcionárov a rôznych problémoch viditeľných v každodennom živote.⁵³ Cvečkovi o nápade vydávať bulletin hovoril v lete 1981. Jeho výroba sa mala rozbehnúť koncom roku 1981, keď očakával peniaze od Solidarity alebo z amerického veľvyslanectva. Cvečkovi sa myšlienka vydávať bulletin príliš nepozdávala. Novotný však odpovedal, že sa popálil, keď hovoril otvorene, a preto chce veci riešiť posielaním listov.⁵⁴ Cieľom vydávania bulletinu bolo informovať čo najširší okruh ľudí o prešľapoch vedúcich funkcionárov, pretože práve to bola účinná forma boja proti týmto neduhom.⁵⁵ Tento názor prezentoval aj vyšetrovateľom. Cesta, ktorou sa uberala spoločnosť, bola podľa neho zlá a bolo treba s tým niečo robiť. On chcel robiť aspoň to, že by vydával bulletin a letáky o chybách a prechmatoch funkcionárov, ktoré by potom rozposielal do schránok ľudí. Prostriedkom mala byť aj ilegálna organizácia starajúca sa o vydávanie tlačovín.⁵⁶ Mali v nej byť ľudia pripravujúci bulletin

Ivan Medek, komentátor Hlasu Ameriky
(Zdroj: Děkuji, mám se výborně)

a tí, ktorí by ho roznášali ľuďom do schránok. V skutočnosti činnosť jeho organizácie napokon z viacerých príčin (najmä nedostatok peňazí, času a spolupracovníkov) zostala iba teoretická, v rovine prípravy a nikdy žiadny bulletin nevydali.⁵⁷

Novotný sa svojich plánov niečo robiť nemienil vzdať a v roku 1982 vo svojej aktivite pokračoval. V apríli 1982 sa odhodlal navštíviť veľvyslanectvo USA v Prahe, čo napokon vyznelo dostratená. V liste Cvečkovi napísal, že ho pustili iba k po česky hovoriacim sekretárkam, ktorým nedôveroval, lebo nevedel, „či sú oddané pracovníčky amerického veľvyslanectva alebo našej bezpečnosti“.⁵⁸

V júli 1982 potom Novotný odišiel do Viedne. Oficiálnou zámienkou cesty bolo odфотографovať hrob svojho starého otca. Vo Viedni sa skontaktoval s hlásateľom rádia *Hlas Ameriky* Ivanom Medekom. Kontakt na neho našiel v telefónnom zozname, z ktorého si odpísal jeho adresu. Telefonicky sa dohodli na stretnutí v jednej viedenskej vinárni, kde mali asi dvojhodinový rozhovor. Medek sa najviac zaujímal o to, či ľudia v Československu počúvajú *Hlas Ameriky*, čo si o vysielaní myslia, či o ňom debatujú a odporúčajú to iným.⁵⁹ Novotný mu opísal svoju organizáciu pôsobiacu už od roku 1972, ktorá ho vyslala dohodnúť sa s Medekom na finančných a organizačných otázkach.⁶⁰ Činnosť organizácie mala byť podobná ako poľská Solidarita, potreboval však peniaze na zakúpenie rozmnožovacích a písacích strojov, aby mohli vydávať bulletin. Medek mu odpovedal, že peniaze nemá ako zabezpečiť a keď si chce zarobiť, mohol by posilať informácie pre rozhlasové správy, „surový materiál“, ktorý by Medek použil vo vysielaní *Hlasu Ameriky*.⁶¹ Peniaze by mu mohol dať iba v prípade, ak by o Novotného skupine bolo počuť, aby svet vedel, že v Československu sa niečo deje. Navrhol, aby Novotného skupina zorganizovala letákovú akciu či dokonca štrajk.⁶² Na konci stretnutia si vymenili adresy a dohodli sa na ďalšej spolupráci. Novotný mu mal posilať informácie, ktoré by boli podpísané R+R alebo Róbert + Richard. Podľa tohto podpisu by Medek poznal, že ide o Novotného organizáciu a navyše by sa kryl pred odhalením bezpečnosťou.

52 Tamže, s. 1085.

53 Tamže, s. 246.

54 Tamže, s. 506.

55 Tamže, s. 457.

56 Tamže, s. 322.

57 Tamže, s. 348 – 350.

58 Tamže, Dokumentácia, s. 34.

59 Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným v Bratislave 2. mája 2012.

60 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 202.

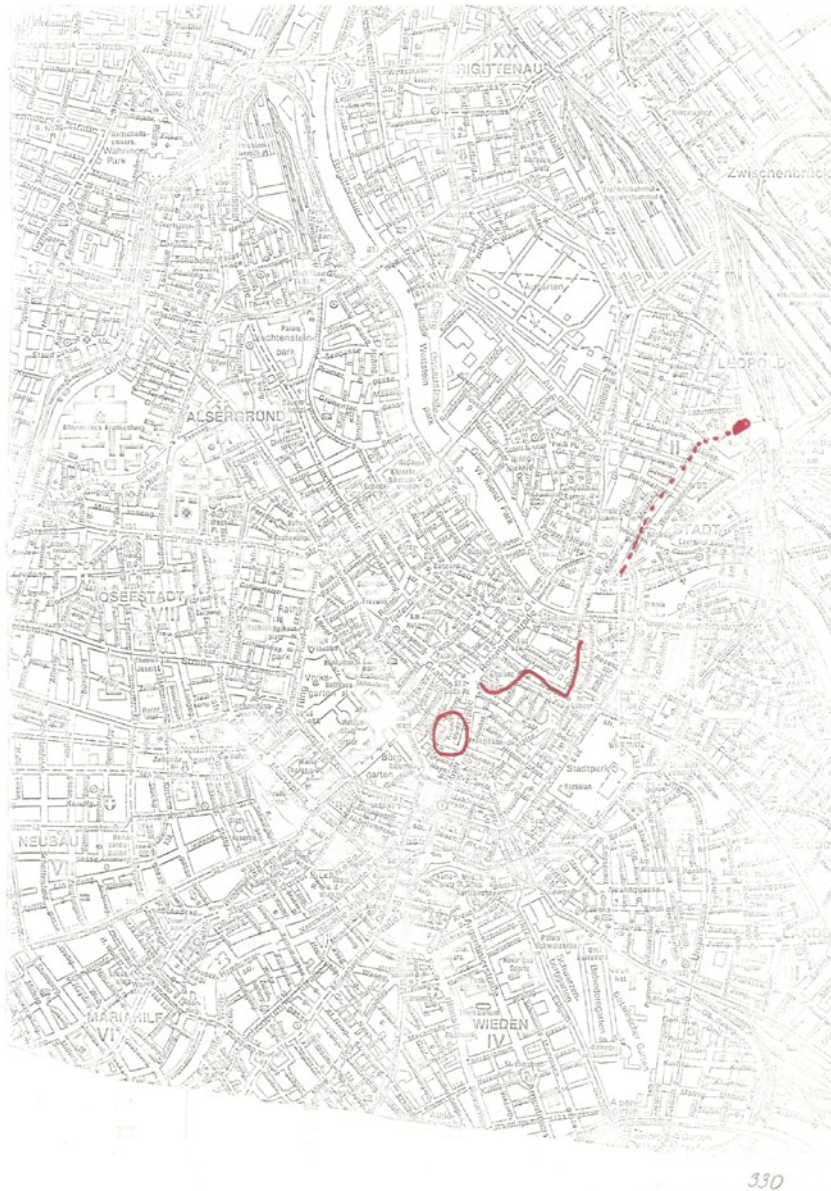
61 Tamže, s. 219.

62 Tamže, s. 275.

Po návrate z Viedne sa Novotný rozhodol, že činnosť organizácie začne posielaním správ a fejtónov *Hlasu Ameriky*, ako mu to navrhol Medek. Príprava bulletinu sa tak dostala do úzadia a správy o prešľapoch funkcionárov a nešvároch v spoločnosti mali najskôr posielat' *Hlasu Ameriky*. Články sa mali zamerať na nálady obyvateľstva, reakciu na uznesenia vlády, veci, s ktorými sú ľudia nespokojní, mali poukazovať na vysokú životnú úroveň popredných funkcionárov a ich výhody. Tieto informácie Novotný získaval vlastným pozorovaním a rozhovormi s ľuďmi.⁶³ Novotný poslal Medekovi na dohodnutú adresu dve pohľadnice, ďalšie, nachytnané doma mu zhabali počas domovej prehliadky.⁶⁴ V budúcnosti plánoval využiť aj svojich priateľov, ktorí by posielali pohľadnice zo všetkých kútov Slovenska. Tým by sa robil dojem rozvetvenej organizácie. Keď však na prvé dve pohľadnice neprišla žiadna odpoveď a jeho správy neboli odvysielané ani v *Hlase Ameriky*, rozhodol sa využívať pre styk s Medekom iný kanál. Keď sa mu Anton Písečný, pracujúci v podniku vyvážajúcom drevo do Rakúska, sám ponúkol, že mu môže zabezpečiť dovoz nedostatkového materiálu z Rakúska prostredníctvom šoférov nákladných automobilov, Tibor Novotný súhlasil a rozhodol sa po ňom poslať Medekovi ďalšie listy. Vtedy Písečný listy odovzdal ŠtB.

Novotný ale nezavrhol možnosť vydávať bulletin, len popri ňom chcel vydávať aj letáky, ktoré by na základe telefónnych zoznamov posielal vytipovaným ľuďom do schránok. V letákok by otvorene písal o prechmatoch, o ktorých sa v novinách a oficiálne nehovorí. Mali teda byť „spravodajstvom bez cenzúry“.⁶⁵ Preto mal bulletin mať názov *Bez cenzúry*.

Do týchto aktivít Novotný zapájal aj svojich kamarátov, hoci ich o všetkom neinformoval. Jeho najbližším

Mapa Viedne, ktorú Novotnému ako „dôkazový materiál“ zhabali príslušníci ŠtB
(Zdroj: AÚPN)

spolupracovníkom bol kolega z bane, Severín Cvečka, známy ako človek nesúhlasiaci s politikou KSČ a počúvajúcí vysielanie *Hlasu Ameriky* aj *Rádia Slobodná Európa*. Odtiaľ čerpal informácie, ktorými argumentoval v diskusiách s baníkmi. Vysielanie počúvali spolu s Novotným a konfrontovali ho s informáciami z domácej tlače. Oba-

ja sa zhodli, že v Československu sa mimoriadne rozrástli korupcia, rodinkárstvo, úplatky a oficiálne miesta proti tomu postupovali neúčinne, vymklo sa im to z rúk. Blízkosť politických názorov a kritické postoje voči politike KSČ zblížili Novotného s Cvečkom najmä v čase, keď sa rozoberala poľská kríza v rokoch 1980 – 1981.

63 Tamže, s. 572.

64 Tamže, s. 287.

65 Tamže, s. 289.

Práve rozhovory so Severínom Cvečkom Novotného definitívne utvrdili v názore, že oficiálne sťažnosti vedeniu podnikov, resp. štátu nepomôžu a že vysokí funkcionári sa v záležitostiach bežných ľudí neangažujú. Cvečka ho prehovoril, že ak chce niečo zmeniť, najlepšie je informovať ľudí o tom, čo sa skutočne deje a nie iba diskutovať.⁶⁶ Cvečkovi povedal o svojej návšteve Viedne aj o ilegálnej organizácii, ale iba v informatívnej rovine a bez podrobností. Úlohou Cvečku malo byť písanie článkov do bulletinu a redigovanie letákov, najmä českej verzie. Po návrate z Viedne Novotný požiadal Cvečku, aby mu poslal nejaký námet na uverejnenie v prvom čísle ilegálneho časopisu. Sám hovoril o prešľapoch a nabádal Cvečku, aby ho o podobných veciach informoval a on ich pošle do západných vysieláčov.⁶⁷ Novotný mal pripravený článok „Svedectvo o praktikách a zneužívaní moci funkcionárov KSČ a štátnych orgánov“. S Cvečkom rátal aj pre prípad, keby za ním prišiel niekto zo Západu a pýtal sa na organizáciu. Bol by mu predstavil Cvečku ako člena, aby to urobilo dobrý dojem, že ich je viac než jeden. Cvečka mu sľúbil, že keby za Novotným niekto zo Solidarity či Západu prišiel, na stretnutie by prišiel.⁶⁸ Keď však Novotný odišiel pracovať späť na Slovensko, ich vzájomné kontakty sa prerušili a odvtedy nemohlo byť ani reči o zapojení Cvečku do Novotným plánovanej činnosti.

Po návrate z Viedne v roku 1982 zaangažoval Novotný do svojich aktivít nepriamo aj Ralbovského. Vedel o ňom, že je slobodný a býva sám v jednoizbovom byte. To mohlo byť ideálne miesto na ubytovanie prípadného emisára zo Západu, ktorý by prišiel rokovať s Novotným. Ralbovský

mu sľúbil poskytnúť byt, ale nebol oboznámený s účelom. Novotný mu sľúbil za ubytovanie hosťa peniaze, čo odstránilo posledné Ralbovského pochybnosti.⁶⁹ Aby Ralbovský vedel, že ide o Novotného človeka, dohodli sa na heslách.⁷⁰ V skutočnosti za celý rok Ralbovského nik nenavštívil.

Do najbližšieho okruhu Novotného kamarátov patrili viacerí ľudia, ktorí mali kritický názor na vnútropolitický vývoj a ktorým prekážalo, že sa o najrôznejších prešľapoch nehovorilo. To boli najvhodnejší adepti na spoluprácu pri tvorbe bulletinu. Navyše boli z rôznych miest Slovenska, čo zväčšovalo zdroje informácií. Novotný popri Severínovi Cvečkovi oslovil predovšetkým Vojtecha Ottmara z Trnavy, s ktorým sa kamarátil od druhej polovice 70. rokov, keď spolu absolvovali Strednú internátnu školu pre pracujúcich. Od skončenia školy boli v pravidelnom kontakte. Novotný poznal Ottmarove výhrady voči režimu, preto bol preň ideálnym spolupracovníkom. V kri-

tickom postoji ho utvrdzovali osobné skúsenosti. Napr. mu odmietli vydať poviedky v denníku *Smena*, keďže „neboli zamerané na socialistický realizmus“, a aj iné redakcie mu vyčítali nedostatok politickej angažovanosti.

V lete 1981 Novotný informoval Ottmara o tom, že spolu s ďalšími kamarátmi z bane Staříč, ktorí boli rovnakého zmýšľania ako on, chcú založiť skupinu ľudí na spôsob Charty 77, ktorá by vypracúvala rôzne vyhlásenia k občanom, rozmnožovala by letáky, písomnosti a tieto by medzi verejnosťou šírla ilegálnym spôsobom. Nemenoval konkrétne osoby, iba hovoril, že sú to inteligentní ľudia s prehľadom.⁷¹ Organizácia sa mala postupne rozširovať o ďalších ľudí, majúcich výhrady voči režimu. Novotný ponúkol Ottmarovi členstvo, pričom jeho úlohou by bolo pomáhať s koncipovaním letákov a vyhlásení. Aj Ottmarovi Novotný hovoril, že prostriedky zabezpečí zo Západu, predovšetkým rozmnožovaciu techniku.⁷²

Tibor Novotný a Vojtech Ottmar v Skalici v roku 1981 (Zdroj: Archív T. Novotného)

66 Tamže, s. 300.

67 Tamže, s. 462.

68 Tamže, s. 692.

69 Tamže, s. 280.

70 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 214.

71 Tamže, s. 569.

72 Tamže, s. 570.

Vo vzájomných rozhovoroch a listoch sa bavili o rôznych prešľapoch straníckych funkcionárov, o ktorých vedeli. Dokonca v prípade „citlivých“ tém Ottmar žiadala, aby boli jeho listy zničené. Spomínal mu napr. okolnosti, za akých sa funkcionári v Trnave obohatili na požiari obchodného domu Prior, keď pokúpili nepoškodený materiál za mimoriadne výhodné ceny. Práve to boli informácie, ktoré Novotný potreboval jednak pre *Hlas Ameriky*, jednak pre plánovaný bulletin či letáky. Niektoré informácie potom poslal do Viedne Medekovi, aby ich uverejnil v *Hlase Ameriky*, čím si chcel overiť, že jeho listy boli doručené. Ottmar mu však informácie nedával s cieľom ich zverejnenia, hoci vedel, že Novotný posielal príspevky do *Hlasu Ameriky*.⁷³ Azda „najzávažnejšia“ bola informácia o zneužití moci jednou z najvyšších komunistických funkcionárook, členkou Predsedníctva ÚV KSS a predsedníčkou Ústredného výboru Slovenského zväzu žien, bývalou partizánkou Elenou Litvajovou.⁷⁴ Tá sa rozhodla postaviť si chatu na lukratívnom pozemku v blízkosti Kunovskej priehrady pri Senici, kde však mala stáť pôvodne zotavovňa pre deti. To však všemocnej Litvajovej neprekážalo a presadila, aby sa radšej stavala jej chata.⁷⁵

Ako pohnútku svojej činnosti Novotný uvádzal množstvo škandálov komunistickej vlády, na ktoré sa nemieni iba pozerieť. Hovoril, že keď mu neodpísal ÚV KSČ, bude prechmaty pranierovať vo vysielaní *Hlasu Ameriky* a *Slobodnej Európy*. Ottmara

Elena Litvajová (v strede) na schôdzke Slovenského zväzu žien Klátová Nová Ves

(Zdroj: klatovanovaves.sk)

požiadal, aby mu dodával informácie o korupčných aférach a zdiskreditovaných funkcionároch zo svojho okolia. Po návrate z Viedne ho nabádal, aby písal aspoň fejtóny pre *Hlas Ameriky*. Ottmar to odmietol, hoci sa v rozhovoroch o podobných veciach rozprávali a odhovárал aj Novotného, aby nič také nepodnikal, pretože to „smrdí kriminálom“ a mal by myslieť na svoje deti.⁷⁶ Sám ako dôvod svojej neochoty zapojiť sa do podobnej činnosti uvádzal obavy o svoju rodinu, hoci sa netajil výhradami voči režimu.

Za aktívnych členov organizácie chcel Novotný získať iba Cvečku a Ottmara. Obom dal kontaktné adresy, na ktoré mali posielat správy pre *Hlas Ameriky* aj s heslom, ktorým sa majú

podpísať (R+R), aby Medek vedel, že ide o Novotného organizáciu.⁷⁷ Listy mali byť písané familiárne, na začiatku a konci s informáciami rodinného charakteru a pravým obsahom v strede.⁷⁸ Ani jeden však do *Hlasu Ameriky* nenapísal. Niektoré informácie o ilegálnej skupine či príprave bulletinu hovoril Novotný aj ďalším ľuďom, ich prípadnú spoluúčasť však len sondoval a mala sa obmedziť na technickú stránku, napr. distribúciu letákov a bulletinu do schránok či dodávanie informácií.⁷⁹ To bola príčina, prečo napokon členmi skupiny v procese „Novotný a spol.“ boli popri Novotnom len Ottmar a Cvečka; Ralbovský bol stíhaný na slobode. Na Novotného „protištátnu“ činnosť sa podarilo ŠtB prísť až po

73 Tamže, s. 314.

74 ELENA LITVAJOVÁ (1924 – 1999) pochádzala z robotníckej a komunistickej rodiny z Uhrovcu. Aktívne spolupracovala s partizánmi ako ošetrovateľka, neskôr ako členka partizánskej skupiny Jana Žižku. Do KSČ vstúpila v roku 1945. Po vojne pracovala ako funkcionárka v rôznych organizáciách, napr. Zväze slovenských partizánov či Československom zväze mládeže aj v straníckom aparáte. Jej politická hviezda naplno vyšla v období normalizácie, keď podľa straníckych hodnotení „nezakolísala v krízovom období“ a „v rokoch 1968 – 1969 patrila k oporám marxisticko-leninských síl v KSČ“. Najviac sa preslávila ako predsedníčka Slovenského zväzu žien. Viac o jej politickej kariére pozri LONDÁKOVÁ, E.: Elena Litvajová. In: PEŠEK, J. a kol.: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989. Prešov 2003, s. 210 – 211.

75 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 577 – 579; Podrobnejšie o prípade chaty pozri OTTMAR, V.: Podvratník, s. 64 – 66.

76 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 14.

77 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 383.

78 Tamže, s. 470.

79 Tamže, s. 362.

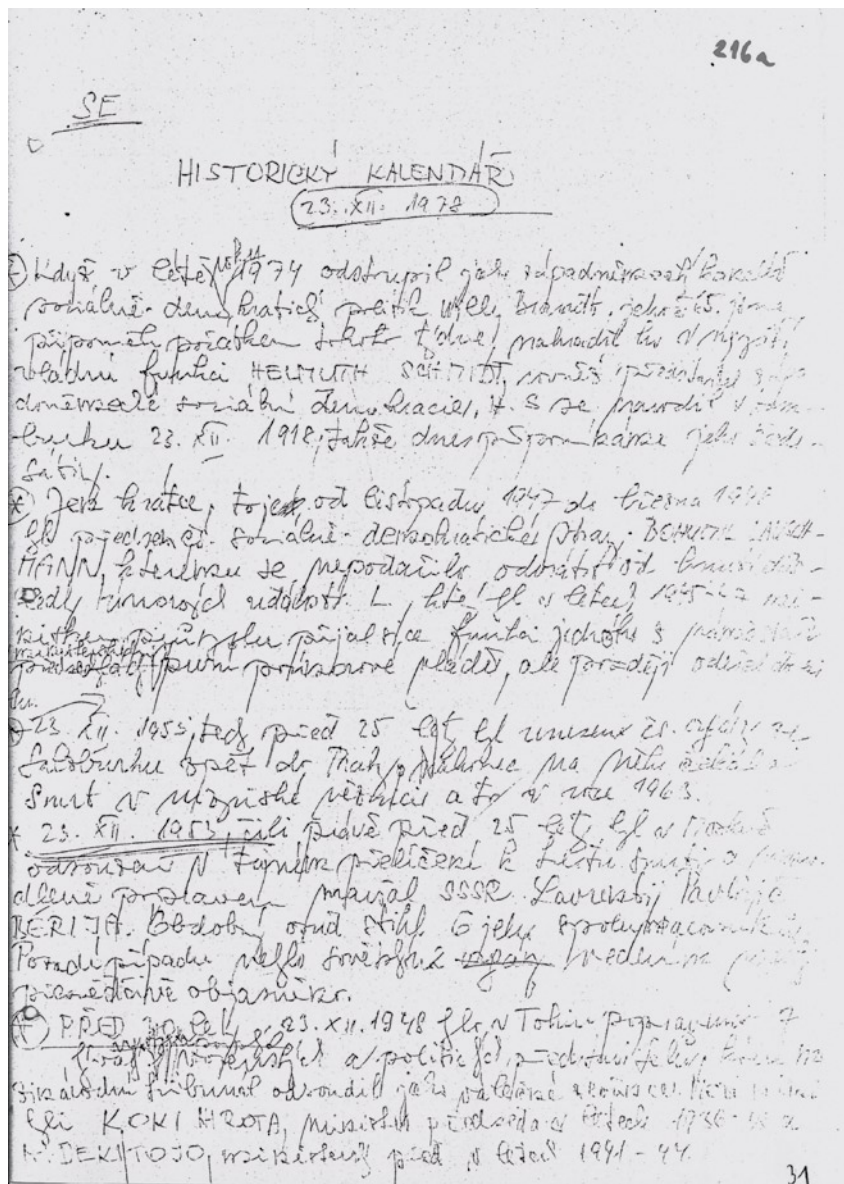
troch rokoch rôznych aktivít, o to rýchlejšie však chcela Novotného a jeho „skupinu“ odsúdiť.

VYŠETROVACIA VÄZBA

Po uväznení Ottmara v októbri 1983 sa skupina vyšetrovateľov na čele s kapitánom Verčíkom zamerala na získanie dôkazov, aby mohli obvinených v súdnom procese odsúdiť. Veľa dôkazov im poskytli domové prehliadky u obvinených. Väčšinu usvedčujúceho materiálu našli počas domových prehliadok. U Tibora Novotného išlo o pohľadnice písané na krycie adresy *Rádia Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky* aj s dohodnutým podpisom RplusR. Novotný sa priznal, že poslal na tieto krycie adresy už dve pohľadnice a ďalších päť, ktoré našla ŠtB počas domovej prehliadky, plánoval poslať.⁸⁰ Zhabané však boli aj ďalšie predmety, adresa Ivana Medeka, mapa Viedne a Prahy, osobná korešpondencia či účtenky zo zberných surovín.

Počas bytovej prehliadky u Cvečku ŠtB zhabala predovšetkým záznamy vysielania *Hlasu Ameriky* a *Rádia Slobodná Európa*, ktoré si Cvečka nahrával na magnetofónové pásky alebo zapisoval do poznámkového zošita. Spolu mal až 76 kaziet nahrávok! Tiež u neho našli novinové výstrižky a osobné zápisky z roku 1968 odsudzujúce sovietsku okupáciu. Spolu s nimi zhabali aj fotografie sovietskej okupačnej armády z roku 1968 či knihy Edvarda Beneša a Tomáša G. Masaryka.⁸¹ Podobne aj osobnú korešpondenciu, najmä tú s Tiborom Novotným.

Aj domová prehliadka u Vojtecha Ottmara poskytla vyšetrovateľom ŠtB veľa dôkazného materiálu. Vojtech Ottmar počas prehliadky odovzdal listy, ktoré Novotnému písal, ako aj svoje vlastné literárne práce. Vyšetrovateľov viditeľne potešila zbierka

Prepisy nahrávok zhabaných Cvečkovi počas domovej prehliadky (Zdroj: AÚPN)

starých zbraní, ale aj 17 amerických dolárov, ktoré neskôr príslušníci ŠtB vydávali za „väčší obnos peňazí“. Je symptomatické, že keď ich vyšetrovatelia u Ottmara našli, opýtali sa, či ich nedostal za prácu pre *Hlas Ameriky*. Nález dolárov aj starých zbraní bol

pre vyšetrovateľov priam darčekom, ktorému sa nezakryte potešili, pretože v tom čase bolo držanie cudzích valút bez povolenia trestné.⁸²

Domové prehliadky ukázali, že kľúčovou postavou celej skupiny je Tibor Novotný. Jeho vypočúvania, aj

80 Tamže, s. 77.

81 Tamže, s. 89.

82 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 23. Zároveň sa po zatknutí Ottmara konala v Atómovej elektrárni celopodniková stránica schôdza, na ktorej sa čítala správa ŠtB, podľa ktorej v jeho byte bolo nájdené väčšie množstvo amerických dolárov, zbraní a výbušnín. Malo ísť dokonca o moderné automatické zbrane a také množstvo výbušnín, že by sa s nimi dali vyhodiť do vzduchu dva činžiaky. Podobne aj nájdených dolárov malo byť niekoľko tisíc. Takú správu ŠtB vymyslela, aby kompromitovala obvinených. Pozri tamže, s. 160.

ďalších členov „skupiny“, viedol kapitán Verčík. Metódy vypočúvania sa v porovnaní s 50. rokmi výrazne zmenili. Nebolo v nich prítomné fyzické násilie, vyšetrovatelia sa skôr snažili využívať psychológiu a hrozby v podobe často používanej metódy „dobrý verzus zlý“ vyšetrovateľ. Napríklad počas vypočúvania, keď sa nevyvíjalo v súlade s predstavami vyšetrovateľa, ten prerušil výsluch a povedal, že ak sa obvinenému nepáčia jeho metódy, môže ho prevziať kolega z „vedľajšej miestnosti“. Podobne aj v prípade, ak by chcel zapierať a nepriznať „určité skutočnosti“.⁸³ Jeden z obvinených si spomína aj na podávanie drog v káve počas vypočúvania, po ktorých obvinení pociťovali veľkú úzkosť a strach.⁸⁴ Ďalší vyšetřovaný bol zas konfrontovaný s informáciami z rodinného prostredia, ktoré vyšetrovateľ získal na základe odpočúvania zabezpečovaného technickými prostriedkami.⁸⁵

Inak vypočúvanie prebiehalo väčšinou formou „priateľského“ rozhovoru a s prestávkami trvalo viac ako päť mesiacov. Výsluchy viedli aj v období medzi Vianočnými sviatkami. V januári 1984 vyšetrovatelia konštatovali, že „obžalovanému bola v plnej miere dokázaná trestná činnosť podvracania republiky v spojení s cudzou mocou“, čo im potvrdila aj skúška na detektore lži, ktorú absolvoval Novotný. Vyšetrovateľov navyše definitívne ubezpečilo, že Novotný nebol v kontakte so západnými špiónážnymi službami.⁸⁶ Podobne absolvoval vypočúvanie na polygrafe aj Cvečka. Vyšetrovatelia tak mohli konštatovať, že obvinení im v zásade hovorili pravdu.⁸⁷

Aktivity Tibora Novotného, ktoré ŠtB vyšetřovaním a dôkazmi zrekonštruovala, stačili na podanie obžaloby a začatie súdneho procesu. ŠtB vypočula v súvislosti s prípadom spolu 41

Vyšetrovací spis v prípade „Novotný a spol.“ (Zdroj: AÚPN)

svedkov, z ktorých prevažná časť podľa vyšetrovateľov jeho „vinu“ potvrdila.⁸⁸ Novotný počas prvých vypočúvaní nepriznával charakter svojej aktivity proti režimu a snažil sa ju zastierať

záujmom o dianie v Poľsku v súvislosti so Solidaritou, najmä keď sa dozvedel, že USA poukazujú na jej konto veľké peniaze. Podobne aj na stretnutie s Medekom vo Viedni šiel vraj preto,

83 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 54.

84 Priebeh vyšetřovania pozri tamže, s. 54 – 57.

85 Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným v Bratislave 2. mája 2012.

86 AÚPN, f. Vyšetřovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1132.

87 Tamže, s. 1141.

88 AÚPN, arch. č. 69246.

Gejza Šlapka a Gustáv Husák na tribúne pri oslave výročia SNP (Zdroj: Socialistické Slovensko)

lebo mu napadlo, že by mohol získať peniaze pre seba, ktoré by vydával za peniaze pre organizáciu.⁸⁹ Počas vyšetrovania uvádzal, že mnohé veci, ktoré poslal do *Hlasu Ameriky* alebo o nich písal v listoch, počul v rozhovoroch neznámych ľudí, teda že informácie systematicky nezbiehal.

Túto obranu však vyšetrovatelia rýchlo vyvrátili jeho vlastnými výpoveďami a ťarchou dôkazov. Presvedčivo dokázali, že vyššie uvedené tvrdenia sú fabulácie a hlavným motívom jeho činnosti bol odpor k režimu. Novotný bol konfrontovaný najmä s materiálom zhabaným počas domovej prehliadky, kde sa našli všetky potrebné usvedčujúce dôkazy: neodoslané pohľadnice s kryciami adresami rozhlasových staníc v zahraničí, osobná korešpondencia, rukopisné poznámky a pod. Vyšetrovateľom potom bolo ľahko

konfrontovať jeho výpovede s materiálom, v ktorom písal frázy typu „niečo pre Slobodnú Európu“ a nasledovali informácie – klebety o ľuďoch, ako predseda slovenskej vlády Peter Colotka, členka Predsedníctva ÚV Komunistickej strany Slovenska a predsedníčka Slovenského zväzu žien Elena Litvajová, či ďalší poprední stranícki funkcionári na celoštátnej a regionálnej úrovni. Novotný priznal, že tieto informácie považoval za podklady pre *Hlas Ameriky*.⁹⁰ Vyšetrovatelia sa ešte snažili zhoršiť Novotného situáciu a nájsť dôkazy svedčiace o trestnom čine vyzvedačstva podľa § 105, čo by bol pre Novotného ďalší priťažujúci prvok. Chceli Novotnému dokázať pravidelný styk s predstaviteľmi niektorej zo západných rozvedok. Toto definitívne vyvrátilo až vypočúvanie na polygrafe.

Podľa obžaloby naplnil Novotný skutkovú podstatu trestného činu podvracania republiky, pretože konal úmyselne, z nepriateľstva k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky, proti jej spoločenskému a štátnemu zriadeniu a v spojení s cudzou mocou a cudzím činiteľom.⁹¹ Podľa obžaloby nebezpečnosť konania Novotného „je veľká a je daná významom záujmu, ktorý je v trestnom zákone v oblasti základov republiky chránený a bol konaním Novotného ohrozený. Nebezpečnosť jeho konania je umocnená tým, že ju konal v spojení s cudzou mocou a zapájal do nej ďalšie osoby. Snažil sa získať osoby, aby vytvoril organizáciu za účelom podvrátenia spoločenského a štátneho zriadenia.“⁹²

Novotný na záver výpovede povedal: „Nepodnikol som žiadne konkrétne veci v našej republike, ktorými by som chcel presvedčiť ‚druhú stranu‘ o skutočnej aktívnej činnosti z mojej strany. Túto činnosť som vyvíjal sám zo svojho vlastného podnetu a nikým som sa do detailu o mojich zámeroch a cieľoch neradil.“⁹³ Sám však pri jednom vypočúvaní uviedol ako motív svojej činnosti: „Inšpirovala ma skutočnosť, že existuje veľa nešvárov v našej spoločnosti, ktoré nie sú vybavené tak, ako by si zasluhovali.“⁹⁴ Na záver vyšetrovania už pod ťarchou dôkazov povedal, že teraz sa s tým nedá nič robiť a bol zmierený s trestom, ktorý si mal odseďovať vo väzení.⁹⁵

Kým Novotný bol podľa vyšetrovateľov usvedčený a jeho obžaloba (a v podstate aj odsúdenie) prichystané, iný pohľad bol na zvyšok „skupiny“. Už samotné označenie „skupina“ bolo problematické, pretože Cvečka, Ottmar a Ralbovský sa navzájom ani nepoznali. Vyšetrovatelia ŠtB však mali od

89 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 200.

90 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 399.

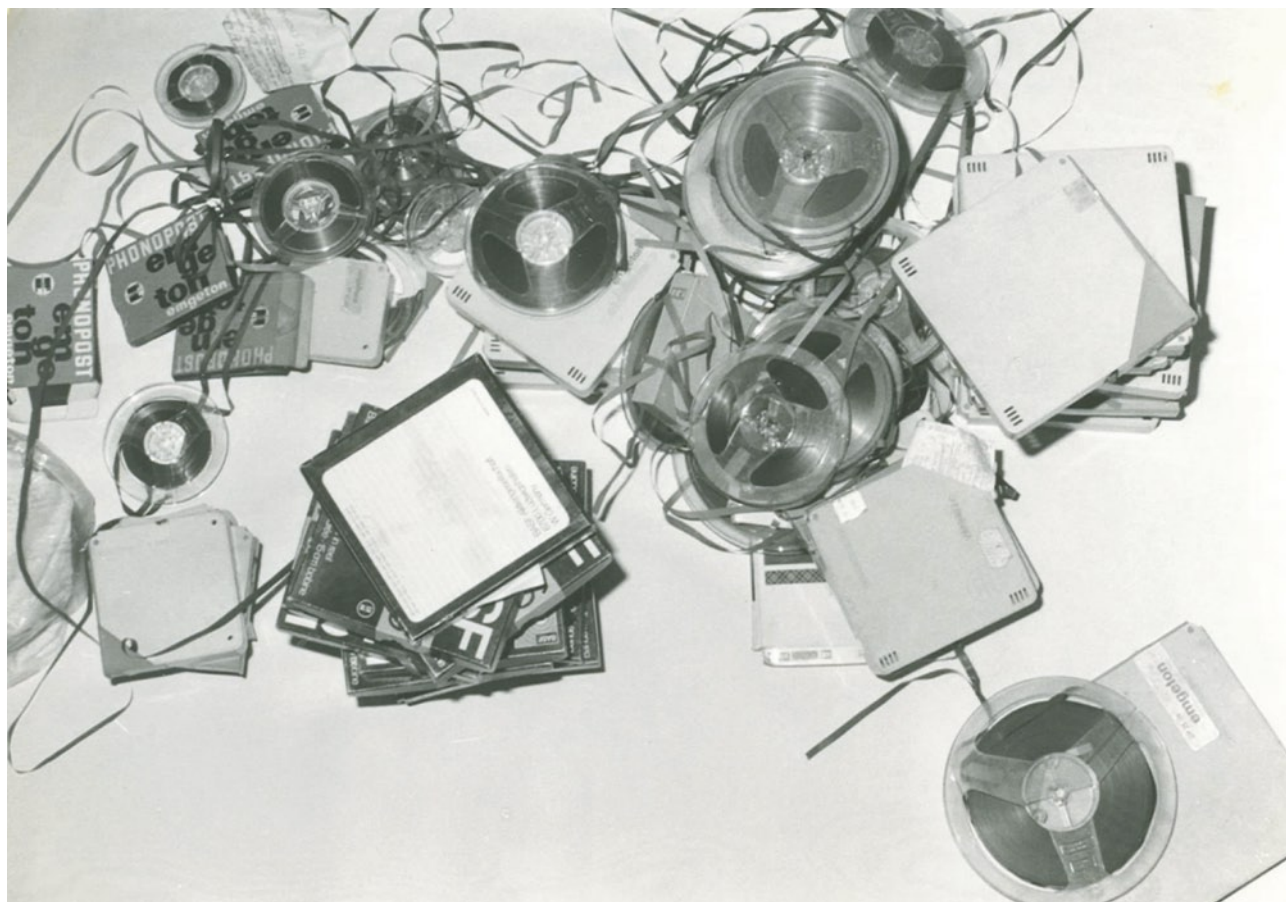
91 Tamže, s. 963.

92 Tamže, s. 963.

93 Tamže, s. 207.

94 Tamže, s. 290.

95 Tamže, s. 187.

Materiály zozbierané pri domovej prehliadke Severína Cvečku (Zdroj: AÚPN)

začiatku zámer takúto „protištátnu“ skupinu vytvoriť. Najskôr si mysleli, že takouto „skupinou“ by mohli byť ľudia uvedení v jednom zo zoznamov, ktorý našli počas domovej prehliadky u Novotného. Na zozname boli mená ľudí aj s adresami z celého Slovenska. Neskôr však vysvitlo, že išlo o ľudí, ktorí s Novotným absolvovali kurz pre železničných výpravcov v Gelnici.⁹⁶ Preto svoju pozornosť upriamili len na tých Novotného známych, s ktorými sa pravidelne stretával a pravidelne korešpondoval.

V prípade Dušana Ralbovského sa vyšetrovatelia zhodli, že nemôžu dokázať jeho aktívny podiel na Novotného trestnej činnosti.⁹⁷ Jediným dôkazom proti nemu bol kúsok novinového pa-

piera s heslom, prostredníctvom ktorého sa mal ubytovať neznámy cudzinec u Ralbovského. Popri tom mali vyšetrovatelia len adresu Ralbovského uvedenú v zachytenom liste. Vypočúvania potvrdili, že Novotný dostal od Ralbovského prísľub cudzinca ubytovať, nepovedal mu však, o koho má ísť.

V prípade Cvečku išlo o „najsľabší článok“. Vyšetrovatelia konštatovali, že jeho spolupáchateľstvo bolo dokumentované len nepriamymi dôkazmi s vyvrátenou právnou silou. Cvečka už po nástupe do vyšetrovacej väzby podal sťažnosť proti obvineniu, pretože sa necítil byť vinný. Aj jemu však veľmi pritlačili materiály nájdené počas domovej prehliadky. Nešlo iba o listy Novotnému, z pohľadu vyšetrovateľov

ho kompromitovali aj záznamy z vysielania *Hlasu Ameriky* a *Rádia Slobodná Európa* a rukou písané poznámky k nim. Cvečka argumentoval, že si zápisy robil ako bývalý novinár, ktorý chce byť informovaný. Vyšetrovatelia ho potom konfrontovali s prítlačujúcimi faktami: opisom reportáže o Charte 77, jeho poznámkami o porušovaní náboženských práv v ČSSR typu „*spoločná modlitba vyžaduje štátny súhlas*“. Cvečka sa bránil záujmom o Chartu, pretože v tlači prebehla iba všeobecná informácia, ktorej neveril. Opísal si napr. dobový vtíp, podľa ktorého v Československu bude len vtedy dobre, keď sa vytvoria dve vrstvy – jedna vrstva komunistov a druhá vrstva hlíny a vápna nad nimi.⁹⁸ Obranou Cvečku

96 Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným v Bratislave 2. mája 2012.

97 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1039 – 1040.

98 Tamže, s. 522.

bol argument, že nikomu o vysielaní nehovoril, ani o tom s nikým okrem Novotného nehovoril, nerozširoval informácie. Je zaujímavé, že Cvečka sa odvolával na podpísanie helsinských dohovorov o ľudských právach česko-slovenskými predstaviteľmi, podľa ktorých počúvanie zahraničného rozhlasu a čítanie tlače nie je ničím trestným. Bolo to však márne.

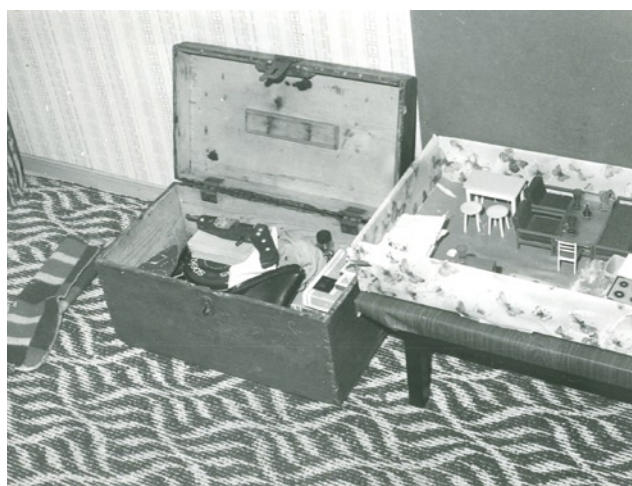
Obžaloba Cvečkovi pripočítala počúvanie *Hlasu Ameriky* a *Rádia Slovenská Európa* spolu s Novotným. Počas rozhovorov sa bavili o nešvároch, ktoré sa v spoločnosti vyskytovali, a o tom, ako informovať čo najširší okruh ľudí. Podľa vyšetrovateľov ŠtB bolo preukázané, že Cvečka bol stotožnený s názormi vysielanými *Hlasom Ameriky* a používal ich v rozhovoroch so známymi. Odborníci ŠtB si obsah nahrávok pozorne vypočuli a skonštatovali, že rozhodujúcim motívom Cvečku pri nahrávaní týchto relácií bol „nepriateľský postoj k socialistickému zriadeniu a snaha o ich rozširovanie v čo najširšom okolí“.⁹⁹

Podobne aj Ottmara počas vypočúvania konfrontovali s materiálmi

dosvedčujúcimi jeho protirežimné zmýšľanie. Patrili medzi ne zošit s poznámkami, kde okrem iného uviedol: „... tupí, primitívni politici by chceli literárnych kritikov bez ohľadu nato, aký to bude mať literárny dosah. ÚV je všemocné a všerozhodujúce božstvo. (...) Zdá sami to horšie ako za Bachovho absolutizmu.“¹⁰⁰ Ottmar sa podľa nich vo výpovediach čiastočne priznal. Na svoju obhajobu uviedol, že Novotnému odmietol pomáhať s koncipovaním leťákov. Podľa žalobcov to bolo účelové, pretože „nešlo o zásadný a principiálny nesúhlas, ale len o opatrnosť z obavy, aby v prípade odhalenia nebol trestne stíhaný“. V ich očiach to bol len formálny nesúhlas, lebo Novotnému aj naďalej hovoril o rôznych klebetách. Navyše, už počas domovej prehliadky sa vyšetrovateľ Verčík pýtal Ottmara, prečo o názoroch a činnosti Novotného nič nepovedal ŠtB. Keď Ottmar povedal, že kamaráta prosto nemohol udať za politické názory, Verčík mu na to odvetil: „Naše zákony hovoria toľko, že neoznámenie trestného činu, ako je napr. krádež, nie je trestné. Ak však niekto neoznámi vraždu alebo trestný

čin proti republike, je to spolupáchateľstvo.“¹⁰¹

Vojtechovi Ottmarovi priťažilo, že vo vzájomnej korešpondencii s Novotným „si vymieňali negatívne postoje k politike KSČ a tie neustále rozvíjali“.¹⁰² Ďalšia absurdnosť obvinenia bola v tom, že obvinení „bagatelizovali výsledky dosiahnuté pri výstavbe socialistickej spoločnosti a zameriavali sa prevažne na zvýrazňovanie nedostatkov, ktoré zveličovali a podľa vzoru nepriateľskej západnej propagandy ohovárali a špinili vedúcich funkcionárov KSČ“.¹⁰³ Pre celý prípad je typická jedna príhoda. Pri jednom výsluchu Verčík vyčítal Ottmarovi, že ako člen KSČ si mal viac všimnúť dosiahnuté úspechy a nemal iba nepremyslene kritizovať a upozorňovať na veci, ktoré vedeniu KSČ ublížili a poškodili jeho povest' v zahraničí prostredníctvom rozhlasového vysielania.¹⁰⁴ Zrejme to bola hlavná príčina, prečo ŠtB tak intenzívne pracovala na tomto prípade. Veď práve dodávanie informácií poškodzujúcich povest' normalizačného režimu pred medzinárodnou verejnosťou bolo z pohľadu KSČ najhorším

Domová prehliadka u Vojtecha Ottmara (Zdroj: AÚPN)

99 Tamže, s. 1197 – 1198.

100 Tamže, s. 621.

101 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 15.

102 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 955.

103 Tamže.

104 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 88.

zločinom, ktorého sa mohli obyvatelia Československa dopustiť. Vinou Ottmara bolo, že vedel o Novotného snahe založiť ilegálnu organizáciu na spôsob Charty 77 a písať letáky a bulletiny. Najväčšou vinou však bolo, že od roku 1980 poskytoval Novotnému informácie, vlastné názory a stanoviská na dianie z miesta svojho bydliska, v ktorých „znevažoval funkcionárov a zveličoval neúspechy“.¹⁰⁵

Dôležitú súčasť spisov vyšetrovateľských tvorili aj kádrové posudky, ktoré vyšetrovateľom dodali známi obžalovaných, najčastejšie kolegovia z práce, rodina, zamestnávateľia a Miestny národný výbor (MNV). Tieto posudky pre nich vyznievali väčšinou priaznivo, a preto sa do konštrukcie obžaloby veľmi nehodili. Posudky zamestnávateľov aj MNV nemali žiadne výhrady, skôr vyzdvihovali usporiadané rodinné pomery, v ktorých všetci žili. Obžalovaní mali dobrú povesť vo svojom okolí, boli z robotníckych rodín a „viedli riadny život pracujúceho človeka“, čo boli pre nich poľahčujúce okolnosti.¹⁰⁶ Cvečku sa zastávali kolegovia, ktorí ho nikdy nepočuli vystupovať proti socialistickému zriadeniu. O vysielaní *Slobodnej Európy* a *Hlasu Ameriky* podľa nich nikomu nehovoril. V práci ho hodnotili ako výborného pracovníka, ochotného každému pomôcť. Podľa vedúcich kritizoval iba chyby pri práci a o politike nehovoril skoro vôbec. Na margo vystúpenia Cvečku z KSČ predsedu Základnej organizácie (ZO) KSČ svedčil, že prišiel sám so žiadosťou vystúpiť zo strany, pretože informácie pre členov strany sú slabé, skreslené a ako člen nemôže KSČ dostatočne obhajovať pred nestraníkmi.¹⁰⁷

Vždy sa však našiel niekto, kto vedel priťažitiť. V prípade Tibora Novotného to bol práve Anton Písečný, ktorý nielenže odovzdal jeho listy príslušníkom ŠtB, ale ešte podal na neho aj veľmi zlý posudok. O Severínovi Cvečkovi jeden svedok povedal, že sa nevedel zmieriť s rokom 1968 a jeho potlačením, pretože podľa neho sa vtedy spoločnosť uberala správnym smerom. Podľa tohto svedectva aj počas udalostí v Poľsku schvaľoval vývoj, akým sa uberala Solidarita. Páčilo sa mu, ako si robotníci vydobyli väčšie práva. Vojtechovi Ottmarovi priťažil posudok predsedu ZO KSS Františka Vranoviča v jeho bývalom zamestnaní na železnici. Obvinil ho, že vstupoval do KSS iba kvôli prospechárstvu a nie ako presvedčený komunista. Tento názor si vytvoril na základe sledovania Ottmara na pracovisku, ktorý navyše „za politiku strany sa nikdy neangažoval, skôr stále hľadal chyby a kritizoval. Viacerých jeho známych vstup Ottmara do strany prekvapil, lebo v minulosti mal k tomu vždy zamietať stanovisko.“¹⁰⁸ Vranovič vo svojom posudku zdôraznil kritické výhrady, ktoré Ottmar v minulosti voči komunistom vyslovil.

Z pohľadu nadechádzajúceho súdu vyzerali hrozivo aj motívy, aké vyšetrovatelia prisúdili obvineným. U Cvečku malo byť motívom spoluúčasti nepriateľstvo k spoločenskému a štátnemu zriadeniu ČSSR, čoho dokladom malo byť sústavné počúvanie zahraničných rozhlasových staníc. Tento vplyv utvrdzoval Novotného v názoroch. U Ottmara mal byť motív taký istý, čoho dokladom bola korešpondencia a výpovede svedkov. U Ralbovského

bola podľa obžaloby motívom konania ziskuchtivosť.¹⁰⁹

Pobyt vo väzení bol pre obvinených mimoriadne ťažký. Podmienky panujúce vo vyšetrovacej väzbe v Justičnom paláci boli hrozné. Otrasná hygiena, biedna strava a časté vypočúvania museli obvinených poznačiť.¹¹⁰ Nečudo, že počas zaistenia stále podávali prostredníctvom pridelených obhajcov žiadosti o prepustenie na slobodu. Tieto žiadosti treba vnímať v kontexte ťažkej sociálnej situácie, v ktorých sa ocitli ich rodiny, veď všetci mali manželky a malé deti. Novotný mal štyri, Ottmar a Cvečka tri. Ich situácia bola taká zlá, že Cvečkova manželka musela po jeho uväznení požiadať o vyplácanie sociálnej podpory.¹¹¹ Cvečka aj preto žiadal o rekvalifikovanie jeho trestného činu. Novotného žiadosť o zrušenie vyšetrovacej väzby Generálna prokuratúra zamietla, vraj by svoje styky so zahraničnými činiteľmi mohol využiť na nedovolené opustenie republiky.¹¹² Ottmar považoval obvinenie zo spoluúčasti na podvracaní za neopodstatnené, podobne ako nedovolené ozbrojovanie, keďže šlo iba o záľubu. Prokuratúra žiadosť zamietla s odôvodnením „trvajúcej hrozby, že Ottmar bude pokračovať vo svojej trestnej činnosti“.¹¹³ Odpoveďou na žiadosti obžalovaných bolo iba neustále predlžovanie vyšetrovacej väzby až do 20. apríla 1984, resp. do konania súdneho procesu.

Aby útrap nebolo málo, na obvinených boli vo väzení nasadení tajní spolupracovníci ŠtB, ktorí od nich sodovali ich názory.¹¹⁴ Novotný sa 27. septembra pokúsil poslať svojmu švagrovi Štefanovi Maďaričovi z väzenia moták. V ňom písal, že z nich

105 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 973.

106 Tamže, Rozsudok krajského súdu, príloha vyšetrovacieho spisu č. V 17813, s. 10.

107 Tamže, Prípad Novotný a spol., s. 827.

108 Tamže, s. 863.

109 Tamže, s. 962.

110 O podmienkach vo vyšetrovacej väzbe viac OTTMAR, V.: Podvratník, s. 41 – 52.

111 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 933/2.

112 Tamže, s. 912.

113 Tamže, s. 923.

114 Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným z 2. 5. 2012 v Bratislave; OTTMAR, V.: Podvratník, s. 94.

Budova Justičného paláca, v ktorom boli obžalovaní držaní vo vyšetrovacej väzbe (60. roky)
(Zdroj: AÚPN)

chcu urobiť veľkú skupinu: „... každého môjho priateľa teraz považujú za člena protištátnej skupiny. Urobia z toho veľký monstrproces.“¹¹⁵ Tento odovzdal svojmu spoluväzňovi, ktorým bol tajný spolupracovník ŠtB s krycím menom LUKY a tento ho odovzdal príslušníkom ŠtB.¹¹⁶

Vyšetrovanie trvalo dlhšie ako sa pôvodne očakávalo aj preto, lebo vyšetrovatelia sa snažili nájsť súvislosť s akciou PÁSKA, v ktorej ŠtB pátrala po rozširovateľoch magnetofónových záznamov so „štvavým“ textom. Súvislosť s Novotného skupinou sa však nepodarilo dokázať.¹¹⁷ Veľkú pozor-

nosť venovali vyšetrovatelia aj pátraniu po „protišťatných“ písomnostiach šírených v okresoch, v ktorých zatknutí pôsobili v rokoch 1981 – 1983. Pozornosť zamerali na protisovietske letáky nájdené 19. a 20. augusta 1983, na výročie sovietskej okupácie v Košiciach. Expertíza zistila, že predlohy týchto letákov boli písané na písacom stroji Vojtecha Ottmara.¹¹⁸ Až porovnanie na základe odtlačkov prstov ukázalo, že nie sú zhodné s odtlačkami na obálkach. Nepresnosť v posudku bola spôsobená tým, že Ottmarov stroj bol relatívne nový a ešte nemal špecifické dopodrobna vyprofilované znaky.¹¹⁹

Tak sa uzavrelo vyšetrovanie, počas ktorého tím na čele s kapitánom Verčíkom dal dokopy obžalobu celej Novotného skupiny. Vyšetrovanie sa skončilo návrhom Generálnej prokuratúry, aby podala trestné oznámenie. Súdny proces sa mohol začať.

SÚD

Výšku trestu obžalovaných mal stanoviť súd. Už počas zadržania sa kapitán Verčík vyhrážal Ottmarovi, že za nedovolené ozbrojovanie môže dostať tri roky a za podvracanie až 10 rokov nepodmienečne.¹²⁰ Prvé súdne pojednávanie proti obžalovaným sa uskutočnilo v apríli 1984 s vylúčením verejnosti.¹²¹ Ešte kým sa súdny proces začal, museli obvinení vymeniť svojich obhajcov. Obhajca Vojtecha Ottmara pár dní pred pojednávaním napísal list, že súdny proces bude prísne tajný, a preto ho nebude môcť obhajovať. Ottmarovi aj ďalším obžalovaným pridelili obhajcov „so zvláštnou dôverou štátu“. Na súde títo obhajcovia vystupovali umiernené a vôbec sa nesnažili obhajovať skutočné záujmy obvinených.¹²² Obžalobu vypracovali vyšetrovatelia ŠtB, súdne pojednávanie sa konalo na Krajskom súde v Bratislave a predsedom súdneho tribunálu bol JUDr. Peter Szabó. Súd trval tri dni a pred tribunálom sa ocitli ako hlavný obvinený Tibor Novotný a s ním obžalovaní Severín Cvečka, Vojtech Ottmar a Dušan Ralbovský. Obžaloba znela: Novotný – podvracanie republiky a rozkrádanie majetku v socialistickej vlastníctve; Cvečka – účasť na podvracaní republiky; Ottmar: účasť na podvracaní republiky a nedovolené ozbrojovanie; Ralbovský: účasť na podvracaní republiky.¹²³ Súdneho procesu sa chcel

115 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 307.

116 Tamže, s. 1223.

117 AÚPN, arch. č. 69246. Správa o súčasnom stave vyšetrovania, s. 4.

118 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 161.

119 Tamže, s. 1190.

120 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 38.

121 Tamže, s. 145.

122 Tamže, s. 143.

123 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 973 – 975.

zúčastniť aj kapitán Verčík, sudca ho však na pojednávanie nepustil.¹²⁴

Širšie zdôvodnenie Novotného obžaloby znelo: „Novotný od začiatku 1981, kedy v Poľsku vrcholilo hnutie Solidarity, začal sympatizovať s týmto hnutím. A pod jeho vplyvom, ako aj pod vplyvom vysielania zahraničných ideodiverzných štvavých vysielaciek Slobodnej Európy a Hlasu Ameriky sa rozhodol vykonávať podvratnú činnosť s cieľom vyvolávať nedôveru, nepriateľstvo k socializmu, politike KSČ u občanov ČSSR. Jednou z foriem jeho podvratnej činnosti malo byť aj vydávanie bulletinu ‚bez cenzúry‘, prostredníctvom ktorého chcel šíriť tendenčne skreslené správy informácie.“¹²⁵ V obžalobe sa spomínali konkrétne prípady, ako žiadal svojich známych, aby sa zapojili do činnosti jeho organizácie. Obžaloba konštatovala: „motívom konania Novotného pri spáchaní trestného činu podvracania republiky je nepriateľstvo k spoločenskému a štátnemu zriadeniu ČSSR“, čo malo byť zrejme z obsahu jeho korešpondencie.¹²⁶

Zároveň ho vyšetrovatelia ŠtB obžalovali aj z rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve. Dôvodom tohto obvinenia bolo, že v čase, keď pracoval ako elektrikár v bani, „odcudzoval opotrebované strieborné elektrické kontakty, z ktorých domov predával do zberných surovín“. Podľa vyšetrovateľov spôsobil škodu 41 671,20 Korún československých (Kčs). V skutočnosti mal doklady od zberných surovín, podľa ktorých mu za striebro zaplatili 15 975 Kčs.¹²⁷ Aj na tomto príklade vidno snahu vyšetrovateľa „vymôcť“ obžalovaným čo najprísnejší trest. Veď vôbec nebral do úvahy, že časť odovzdaného striebra pochádzala z Novotného súkromných rodinných zbierok! Napokon sudca vy-

So synom Marcelom pred nástupom do školy v auguste 1983, mesiac pred zatknutím
(Zdroj: Archív T. Novotného)

číslil hodnotu „ukradnutého“ striebra na 9118 Kčs a vtedajší Novotného zamestnávateľ Doly Staříč dokonca len na 4394 korún, teda oveľa nižšiu hodnotu, než akú vyčíslil kapitán Verčík.¹²⁸

Absurdnou na tomto obvinení bola už skutočnosť, že Novotný zbieral striebro iba z vyradených elektrických kontaktov, ktoré boli v baniach voľne pohodené ako nepotrebné a nikto o ne nemal záujem. Ak by ich Novotný nebol využil, boli by zasypané. Táto obžaloba ale mala dva účelové ciele: priťažitiť Novotnému, aby jeho trest bol prísnejší, a zároveň ho súdiť nielen za politický, ale aj za kriminálny priestupok, ktorý by bol o to závažnejší, čím vyššia by bola finančná hodnota odovzdaného striebra.

„Trestná činnosť“ Severína Cvečku mala spočívať v tom, že „z nepriateľstva k spoločenskému a štátnemu zriadeniu ČSSR od roku 1981 do svojho zadržania 6. októbra 1983 vo Frýdku-Místku a inde, v spojení s cudzími

činiteľmi, vykonával podvratnú činnosť proti záujmom ČSSR v oblasti politickej a ideologickej najmä tým, že zhromažďoval písomné a zvukové materiály, zamerané proti spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky z rozhlasových staníc Slobodná Európa a Hlas Ameriky a týmto utvrdzoval teraz už odsúdeného Tibora Novotného v jeho podvratnej činnosti“.¹²⁹

Podobne aj Vojtech Ottmar bol súdený za to, že „z nepriateľstva k spoločenskému a štátnemu zriadeniu ČSSR od roku 1981 do svojho zadržania 19. októbra 1983 na rôznych miestach na území ČSSR, v spojení s cudzou mocou a cudzími činiteľmi, vykonával podvratnú činnosť proti spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky tým, že zhromažďoval rôzne informácie z okolia svojho bydliska i pracoviska, ostro zamerané proti štátnemu a spoločenskému zriadeniu ČSSR, zasielal ich teraz už odsúdenému Tiborovi Novotnému, a tým ho utvrdzoval v jeho

124 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 146 – 147.

125 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 946.

126 Tamže, s. 960.

127 Tamže, s. 952.

128 Tamže, s. 197.

129 Tamže, Prípad Novotný a spol. Rozsudok najvyššieho súdu, príloha vyšetrovacieho spisu č. V 17813, s. 4.

podvratnej trestnej činnosti“.¹³⁰ Ako u Tibora Novotného, aj proti Vojtechovi Ottmarovi sa snažili vyšetrovatelia nájsť nejaký kriminálny delikt. V jeho prípade im poslúžilo zhabanie zbierky starých zbraní, ktorú našli počas domovej prehliadky. Pre Ottmara bolo zbieranie starých zbraní koníčkom, ktorému sa dlhodobo venoval. Zbrane a komponenty na výrobu výbušnín boli poslané na expertízu znalcom odboru kriminalistiky Federálneho ministerstva vnútra. Záver znaleckého posudku bol jednoznačný: granát bol použiteľný iba na školské účely; podobne aj zmes manganistanu draselného označili ako nevýbušnú. V prípade zbraní expertíza označila väčšinu ako strel'by neschopné. Tým vlastne dali za pravdu obvinenému Vojtechovi Ottmarovi.¹³¹

Osobitnou postavou bol Dušan Ralbovský, ktorý, aj keď bol vyšetrovaný na slobode a aj keď sa vyšetrovateľom ŠtB nepodarilo dokázať jeho aktívnu účasť na Novotného činnosti, predsa sa ocitol pred súdom. Jeho výpoveď vniesla do celého smutného prípadu dávku smiechu, lebo keď sa ho sudca opýtal, či veril Novotného rečiam o ubytovaní cudzieho agenta, odpovedal so záhoráckym nárečím: „Pán sudca, veď ja som vedel, že obžalovaný Tibor je komunista, a povedzte mi, pán sudca, kto by dnes komunistom veril?“¹³² Ralbovský bol nakoniec zbavený obžaloby.

Súd napokon prebehol oveľa objektívnejšie, ako to aj samotní obžalovaní čakali. Priznal obvineným poľahčujúce okolnosti. Novotnému, že až do „spáchania trestnej činnosti“ viedol „riadny život pracujúceho človeka“, priznal sa k „trestnej činnosti“ a „pomáhal pri objasňovaní trestnej činnosti príslušným orgánom“.¹³³ Priťažilo mu dlhšie obdobie „páchania trestnej činnosti“. Vynesený trest 5 rokov vä-

zenia nepodmienečne mal podľa súdu stačiť, pretože Novotný bol mladý, bolo možné ho prevychovať a bol otcom 4 maloletých detí. Aj v prípade Ottmara uviedli poľahčujúcu okolnosť „riadny život pracujúceho človeka“. V prípade Cvečku sudca uznal, že výpisky z vysielania rádii nikde nerozširoval, nesúhlasil s vydávaním časopisu a o ilegálnej organizácii ani nevedel. Aj Ottmarovi pomohlo odmietnutie podieľať sa na tvorbe časopisu, podobne Ralbovský, ktorý iba prisľúbil pomôcť ubytovať niekoho, nevedel ani o časopise, ani o organizácii.¹³⁴ Obžalovaným pomohol robotnícky pôvod ich rodín aj skutočnosť, že na svojich pracoviskách mali dobrú povesť.

Prvý súd rozhodol na základe výpovedí o odsúdení Tibora Novotného na trest 5 rokov odňatia slobody nepodmienečne za podvracanie republiky (§ 98) a rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve (§ 132). V prípade Vojtecha Ottmara rozhodol o treste 8 mesiacov nepodmienečne za nedovolené ozbrojovanie (§ 185). Napriek tomu boli Ottmar, Cvečka aj Ralbovský oslobodení z trestného činu spoluúčasti

na podvracaní republiky.¹³⁵ Podľa sudcu totiž dodávanie informácií Novotnému boli iba „bežné klebety“ a „pivné reči“, ktoré sa nedali považovať za podvracanie. Pretože Ottmar si odsedel 8 mesiacov vo vyšetrovacej väzbe, po súdnom procese bol prepustený na slobodu, podobne ako Cvečka.¹³⁶

Hneď prvé chvíle na slobode ukázali, že prípad nie je z pohľadu režimu uzavretý. V prvý deň, keď išiel Ottmar do práce, ho sledovali príslušníci ŠtB. Už krátko po zatknutí navyše pracovali stranické organizácie na pracoviskách jednotlivých aktérov na ich diskreditácii. Zvolali schôdzky zamestnancov, kde ich o prípade skreslene informovali. Zneužili podružné obvinenia z kriminálnych trestných činov a vykresľovali obvinených ako zlodejov. To však nebolo všetko. Na druhý deň Ottmara zavolali na pracovisko ŠtB v Atómovej elektrárni Jaslovské Bohunice. Na stretnutí ho príslušník podnikovej ŠtB oslovil so žiadosťou o spoluprácu. Argumentoval, že ľudia v podniku vedia o jeho väznení a obvinení z podvracania republiky, preto pred ním budú otvorene kritizovať

Zbierky zbraní Vojtecha Ottmara (Zdroj: AÚPN)

130 Tamže.

131 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 169.

132 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 147; Tiež Archív autora. Rozhovor s Tiborom Novotným v Bratislave 2. 5. 2012.

133 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1243.

134 Tamže, s. 1231 – 1232.

135 Tamže, s. 1225 – 1226.

136 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 152.

režim. ŠtB v Jaslovských Bohuniciach chcela mať podchytené, čo si ľudia v skutočnosti myslia. Ottmar spolu-prácu odmietol.¹³⁷

Perzekučná mašinéria režimu sa v prípade oslobodených ešte nezastavila. Ťažko rekonštruovať „hýbateľov“ nasledujúcich udalostí v zákulisí, pretože nám k tomu chýbajú archívne pramene. Isté je iba to, že niekto nebol spokojný s výsledkom súdneho konania a trestami pre Novotného kamarátov. Indície smerujú k tomu, že to boli niektorí komunistickí funkcionári, ktorí tlačili na to, aby sa prípad týmto verdiktom neuzavrel. O koho mohlo ísť? Možno o dotknutých a v korešpondencii spomínaných funkcionárov, najmä Elenu Litvajovú. Možno to bol kapitán Verčík, vyšetrovateľ, ktorý sa netajil záujmom o čo najprísnejšie odsúdenie „skupiny“, prípadne niektorý iný vyšší funkcionár ŠtB. Každopádne, prípad sa súdom neuzavrel a pokračoval ďalej.

Proti rozsudku sa (zrejme na ich popud) odvolal krajský prokurátor. Vo svojom zdôvodnení žiadal preskúmať pasáže rozsudku, ktoré Ottmara, Cvečku a Ralbovského oslobodili spod obžaloby spoluúčasti na podvracaní republiky. Odvolací súd skutočne zistil „chyby“ v pôvodnom rozsudku Krajského súdu. V prípadoch Cvečku a Ottmara sa súd prvého stupňa „nevysporiadal so všetkými okolnosťami“. Krajský prokurátor sa tak proti rozsudku odvolal. Odvolal sa aj Tibor Novotný, ktorý vo svojom odvolaní vyčítal postup orgánov prípravného konania, ktoré podľa neho prebiehalo

neseriózne. Vyšetrovateľ vyvolal atmosféru, v ktorej vypovedal to, čo chcel vyšetrovateľ počuť.¹³⁸ Jeho odvolanie bolo zamietnuté, na rozdiel od toho, ktoré podal prokurátor.

Druhé pojednávanie, na odporúčanie Najvyššieho súdu SSR, prebehlo na Krajskom súde. Podľa odvolaní prokurátora: „Krajský súd sa nevyporiadal s eventualitou, že nepriateľstvo k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu ako motívu konania páchatela možno vyvodíť aj z ich aktívneho a sústavne (vedome) prejavovaného záporného vzťahu k niektorým určitým základným znakom socialistického, spoločenského a štátneho zriadenia republiky. Tiež sa tento súd nevyrovnal s tým, že pomocou sa rozumie aj podpora páchatela. Súd pochybil v tom, že činnosť Cvečku a Ottmara neposúdil ako psychickú pomoc.“¹³⁹

Krajský súd v Bratislave rozhodol 4. júla 1985. Tentoraz uznal Ottmara aj Cvečku vinných z účasti na trestnom čine podvracania republiky. Cvečku odsúdil na odňatie slobody na 18 mesiacov, Vojtech Ottmar (zohľadnené bolo aj nedovolené ozbrojovanie) dostal trest dva roky. V oboch prípadoch však išlo o tresty podmienené. Ani to ale nestačilo, pretože podľa všetkého niektorí komunistickí funkcionári chceli oboch dostať do väzenia. Proti rozsudku sa opäť odvolal krajský prokurátor. Tentoraz bola výška trestov určená správne, pochybenie však bolo v ich udelení podmienené. Podľa odvolania „uvedeného pochybenia sa krajský súd dopustil evidentne preto, lebo jed-

nostranne podcenil osoby páchatelov a ich dobré hodnotenie zamestnávateľom aj národným výborom z miesta bydliska. Na druhej strane nedocenil stupeň spoločenskej nebezpečnosti ich konania (...) konkrétne významu chráneného záujmu, proti ktorému bol ich čin mierený, spôsob vykonávania činu a dĺžku doby, po ktorú bol páchaný, jeho možných následkov.“¹⁴⁰

Preto bol s Cvečkom a Ottmarom aj ďalší súd, ktorý prebiehal na pôde Najvyššieho súdu Slovenskej socialistickej republiky. Ten, za predsedníctva JUDr. Štefana Minárika,¹⁴¹ zmenil podmienené tresty Cvečku na Ottmara na nepodmienené. Toto rozhodnutie bolo prijaté v Bratislave 25. septembra 1985, a proti tomuto rozsudku nebolo možné podať odvolanie. Preto Cvečka a Ottmar museli nastúpiť ešte v roku 1985 na výkon trestu. Je pozoruhodné, že Ottmara ešte aj tesne pred nástupom trestu do väzenia kontaktovali príslušníci ŠtB z jeho pracoviska a žiadali ho o spoluprácu, tentoraz mal donášať informácie na svojich spoluväzňov, čo malo „byť výhodné pre Vás aj pre nás“.¹⁴² Ottmar opäť odmietol a zrejme aj to bol dôvod, prečo si spolu s Cvečkom svoje tresty v plnej výške odsedeli. Podobne aj Tibor Novotný, ktorý z päťročného trestu strávil vo väzení štyri roky. Ani po prepustení z väzenia sa však útrapy obvinených neskončili. Boli prepustení z práce a pri hľadaní zamestnania ich ako politických väzňov odmietali prijať. Paragraf 98 ich prenasledoval až do pádu komunistického režimu.

137 Tamže, s. 162.

138 AÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, č. V 17813, Prípad Novotný a spol., s. 1252.

139 Tamže, Rozsudok krajského súdu, príloha vyšetrovacieho spisu č. V 17813, s. 6.

140 Tamže, s. 7.

141 Z angažovania sa sudcu Minárika na prípade možno evokovať jeho prorežimné postoje. Napokon, dokladom toho je jeho služobný postup. V roku 1988 bol JUDr. Štefan Minárik navrhnutý do funkcie námestníka predsedu Najvyššieho súdu Slovenskej socialistickej republiky. Na nástup do tejto funkcie mal všetky potrebné predpoklady. Popri odbornom právnom vzdelaní mal aj potrebné stranícke školy. V roku 1983 dostal dokonca vyznamenanie „Vzorný pracovník rezortu Ministerstva spravodlivosti“. V návrhu na menovanie sa píše, že „na doterajších pracoviskách sa prejavil ako iniciatívny a zodpovedný pracovník. (...) Orientuje sa na prísny postih páchatelov hospodárskych trestných činov a inej závažnej protispoločenskej trestnej činnosti. Iniciatívne sa angažoval v rôznych funkciách. V súčasnosti je podpredsedom ZO KSS a členom komisie právnej výchovy a propagandy SÚV SZM.“ Pozri Národný archív Praha, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1986 – 1989, Zväzok P72/88, bod 9.

142 OTTMAR, V.: Podvratník, s. 179.

ZÁVER

Prípad „Novotný a spol.“ názorne ilustruje perzekučný mechanizmus takmer vo všetkých jeho rovinách. Je pritom zaujímavé, že doterajšia literatúra venujúca sa perzekúciám komunistického režimu tento prípad vôbec nespomína, hoci hlavný odsúdený, Tibor Novotný, dostal na obdobie 80. rokov priam exemplárny trest 5 rokov väzenia. Z doterajšieho výskumu vyplýva, že tento prípad unikol aj pozornosti organizácií bojujúcich za ľudské práva, napr. Výboru na ochranu nespravodlivo stíhaných (VONS), ktorý referoval o politických procesoch v Československu.

Prípad ilustruje aj úlohu ŠtB ako jedného z hlavných represívnych orgánov režimu. Novotného „protištátnu“ činnosť odhalila prostredníctvom siete tajných spolupracovníkov a následne jej príslušníci rozpracovali celý prípad, vrátane sledovania, zatknutia, domových prehliadok, vyšetrovania a konštrukcie obžaloby. Boli to vyšetrovatelia ŠtB, ktorí viedli vypočúvania a vytvorili obžalobu. Ako však ukazuje aj tento prípad, nebola to iba ŠtB, ktorá bola súčasťou perzekučného mechanizmu. Ten veľmi vhodne dopĺňali aj prokuratúra, súdy a obhajcovia, i keď v ich prípade nebola poplatnosť režimu ani zďaleka taká, ako pri ŠtB.

Potvrdzujú to viaceré odvolania proti oslobodzujúcemu rozsudku Ottmára a Cvečku. Treba poukázať aj na výrazné odlišnosti v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami komunistického režimu. V tomto prípade jeden zo sudcov dokázal viesť proces čo možno najobjektívnejšie a v dvoch prípadoch dokonca obžalovaných oslobodil, čo by bolo v 50. rokoch nemysliteľné. Osobitnú pozornosť si zaslúžia aj ďalšie opatrenia režimu, napríklad prepustenie z práce a škandalizácia týchto ľudí. Od chvíle zatknutia až po pád režimu boli fakticky „občanmi 2. kategórie“, ktorí sa mohli zamestnať iba vo vybraných manuálnych prácach.

Spomenutý prípad poukazuje na ochotu režimu siahnúť ešte aj v polovici 80. rokov k veľmi prísnemu, v prípade Novotného až päťročného trestu odňatia slobody nepodmienečne, v prípade ostatných členov jeho „skupiny“ až dvojročnému väzeniu. Čo viedlo režim k takýmto prísny trestom? Na túto otázku ťažko dať jednoznačnú odpoveď. Prvá polovica 80. rokov sa však niesla v znamení eskalácie studenej vojny, pričom napätie medzi mocenskými blokmi bolo väčšie ako v 70. rokoch. Do toho zasiahli aj udalosti v Poľsku, ktoré boli pre Novotného takým dôležitým medzníkom. Režim v tejto vyhrotenej situácii potreboval zabrániť úniku informácií, ktoré

ho pred medzinárodnou verejnosťou kompromitovali. Jeho slabým miestom bola práve vnútropolitická situácia, porušovanie dohôd o ľudských právach a nespokojnosť obyvateľstva so situáciou v štáte. Keď ŠtB zachytila signál, že informácie o domácich škandáloch sa dostávajú na povrch v zahraničí, musela rozhodne zasiahnuť. Novotný a jeho kamaráti vlastne svojou činnosťou zasiahli najcitlivejšie miesto režimu. Azda práve tu treba hľadať príčinu výšky ich trestov.

V najširšom zmysle poukazuje prípad na neschopnosť normalizačného režimu vyrovnáť sa s kritikou negatívnych javov inak ako perzekúciou voči tým, ktorí na ne upozorňujú. Veď motívom konania Novotného bola kritika režimu a jeho politických predstaviteľov, ktorí tak často zneužívali svoju moc. Začiatkom 80. rokov sa už režim dostával do krízy, ktorá sa odrážala v každodennom živote ľudí. Problémom si boli takmer všetci vedomí, ale málokto mal odvahu o nich otvorene hovoriť. A ešte menej ľudí našlo odvahu robiť niečo pre ich nápravu. Aj preto treba oceniť každého, kto túto odvahu našiel, aj za cenu väzenia a útrap, ktoré vedel normalizačný režim pripraviť tým, ktorí neboli ochotní sa mu podriaadiť.

Peter Jašek • Mechanism of Normalisation Regime Persecutions. The Case of Tibor Novotný and comp.

The case of Tibor Novotný and comp. illustrates also the mission of the State Security as one of the main repressive bodies of the regime. Novotný's 'anti-state' activities were detected through a network of secret collaborators and later the whole case was elaborated, including monitoring, arresting, house searching, investigating and constructing the accusation. The State Security investigators organised the interrogations and made the accusation. However, also this case shows that not only the State Security was part of the persecution mechanism. The prosecutor, courts and public defenders played their roles as well, although they were not that loyal to the regime as the State Security was.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983)

Štúdium histórie absolvoval na Trnavskej univerzite. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa venuje obdobiu I. Slovenskej republiky s užším zameraním na vojenské dejiny a dejinám Československa v období normalizácie. Je autorom niekoľkých štúdií, zostavovateľom viacerých zborníkov a spoluautorom niekoľkých monografií.

METÓDY PRESVIEDČANIA ROĽNÍKOV NA VSTUP DO JEDNOTNÝCH ROĽNÍCKYCH DRUŽSTIEV NA PRELOME 50. A 60. ROKOV

MARTINA FIAMOVÁ

V druhej polovici 50. rokov 20. storočia vstúpila kolektívizácia do svojej ďalšej fázy, ktorá mala definitívne uzavrieť proces premeny československého vidieka v duchu socialistických zásad. Pre roľníkov, ktorí ešte snahám režimu kládli odpor, nastalo obdobie stupňujúceho sa nátlaku a konfrontácie s násilnou formou presviedčania na vstup do jednotných roľníckych družstiev. K slovu sa opäť dostali súdne i mimosúdne formy nátlaku, známe už zo začiatku 50. rokov.

Po určitom relatívne pokojnom období medzi polovicou roka 1953 a polovicou roka 1955, spôsobenom sériou zväčša dočasných politických, hospodárskych, sociálnych a právnych úľav režimu voči roľníkom, nastúpila v procese socializácie československého vidieka fáza opätovného intenzívneho prenasledovania „kulakov“, ako aj vrstvy malých a stredných roľníkov.¹

Vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) nebolo ochotné nájsť cestu dlhodobejšej koexistencie súkromnej poľnohospodárskej malovýroby súčasne so socialistickým štátnym a družstevným sektorom, ako to bolo napr. v Poľsku, Maďarsku a Nemeckej demokratickej republike (NDR), nehovoriac o možnosti podporovať rozvoj rodinných hospodárstiev schopných dosahovať dobré hospodárske výsledky. Uvažovalo len o dosiahnutí úplne kolektívizovaného poľnohospodárstva v čo najkratšom čase. Dôsledkom bola masívna podpora vzniku nových väčšinových družstiev a urýchlenie zániku súkromných hospodárstiev väčších roľníkov. Na jar roku 1955

začalo vedenie KSČ sériu rokovaní, ktorých cieľom bolo definitívne vyriešenie otázky odstránenia „kulakov“ a hľadanie najúčinnějších metód, ako to dosiahnuť. Tieto kroky viedli v roku 1958 k uzneseniu politického byra Ústredného výboru (ÚV) KSČ „Problémy likvidácie kulactva ako triedy v súvislosti s dovŕšením výstavby socializmu v našej zemi.“ K otvorenému zámeru prejsť k ďalšej fáze aktívnej kolektívizácie však smerovalo už zasadnutie ÚV KSČ 29. a 30. júna 1955, pričom sa vychádzalo z tézy o využití všetkej poľnohospodárskej pôdy tzv. úpadkových hospodárstiev pre výrobné a výkupné účely a z „nutnosti“ naďalej uskutočňovať politiku obmedzovania a zatlačania „kulactva“.²

Na konci r. 1956 bolo v jednotných roľníckych družstvách (JRD) združených len 30 % hospodárstiev s výmerou od 5 do 15 ha, čo len dokazuje nechúť stredných roľníkov vstupovať do družstiev, v dôsledku čoho sa na tieto hospodárstva sústredila intenzívna propagandistická kampaň. Voči zostávajúcim bohatým roľníkom sa však sledoval cieľ priviesť ich hospodárstva do úpadku

a k bankrotu, aby ich následne museli odovzdať bez náhrady štátu či JRD. Zvyšoval sa preto tlak na roľníkov, aby podpísali rozpisy výroby a súčasne stúpil počet poľnohospodárov, ktorí boli odsúdení za neplnenie dodávok. Spolu s cieľom zlikvidovať zvyšky kulactva, hlásaným aj XI. zjazdom KSČ v roku 1958, bolo nevyhnutné splniť i úlohu dokončenia kolektívizácie, t. j. dostať o. i. do družstva všetkých poľnohospodárskych malovýrobcov. Svoju snahu v tomto smere vystupňovala prokuratúra aj bezpečnostné orgány. Štátna bezpečnosť ešte v tomto období evidovala stovky kulakov, či už v rámci družstiev alebo mimo nich, „snažiacich sa škodiť a rozvracať“ štátne zriadenie.³

Kým na začiatku procesu kolektívizácie v roku 1949 obhospodarovalo v celom Československu viac ako milión hektárov pôdy približne 35 000 poľnohospodárskych podnikov s výmerou 20 až 50 ha, v roku 1958, teda v čase, keď došlo k poslednému sčítaniu hospodárstiev, existovalo už len 6254 podnikov s výmerou nad 15 ha s takmer 113 500 hektármi pôdy. Niekoľko stoviek hospodárstiev v priebehu

1 JECH, K.: Soumrak selského stavu 1945 – 1960. Praha 2001, strana (s.) 157 – 161.

2 Tamže, s. 161 – 179. HLAVOVÁ, V.: Kulak – triedny nepriateľ. „Dedinský boháč“ v kontexte kolektívizácie na Slovensku (1949 – 1960). Bratislava 2010, s. 70 – 72.

3 HLAVOVÁ, V.: Kulak – triedny nepriateľ, s. 72 – 76.

Zo schôdze JRD (Zdroj: klatovanovaves.sk)

tohto roka zlikvidovali úrady, pretože boli v konkurze alebo opustené.⁴ Napriek tomu, že malo ísť o známku „vítazstva socializácie“ na dedine, úplnú likvidáciu súkromného hospodárenia sa režimu dosiahnuť nepodarilo.

Predkladané dokumenty, ktoré sa týkajú Prešovského kraja v období prelomu 50. a 60. rokov, jasne ukazujú, že aj v tejto finálnej fáze najintenzívnejšieho kolektivizačného procesu metódy presvedčania roľníkov, ktorí ešte nevstúpili do JRD, sprevádzal v množstve prípadov surový nátlak a ich súčasťou boli vyhrážky, fyzické útoky, ponižovanie, obmedzovanie osobnej slobody či neoprávnený výkup.⁵ Podobné postupy znamenali hrubé porušenie práv roľníkov, a to i napriek tomu, že nešlo o také vyhrotené formy prenasledovania ako na začiatku 50. rokov.

Uverejnené dokumenty pochádzajú z činnosti Inšpekcie ministra vnútra z roku 1960. Tento úrad vznikol na základe uznesenia vlády tajným rozkazom ministra národnej bezpečnosti (NB) v apríli 1953 ako Inšpekčné od-

delenie ministra NB, ktorého úlohou bolo zabezpečovať ústrednú kontrolu činnosti zložiek ministerstva a vzhľadom na to malo byť nezávislé a podriadené priamo ministrovi NB Karolovi Bacílkovi. Základnou úlohou oddelenia bolo, na základe uvedeného rozkazu, preverovanie plnenia rozkazov ministra NB, dodržiavanie štátnej disciplíny a zachovanie zákonnosti v aparáte NB. Pri svojej práci mali pracovníci inšpekcie postupovať metódou štúdia dokumentov a rozhovorov s členmi MNB, tajné vyšetrovanie mohli začať len na príkaz ministra. V apríli 1953 súčasne vznikli aj inšpekčné útvary na krajských správach, ktoré podliehali krajským náčelníkom.

V septembri 1953 došlo k zlúčeniu MNB s ministerstvom vnútra (MV), na čelo ktorého sa postavil Rudolf Barák, pričom na základe novej organizačnej štruktúry ministerstva bolo Inšpekčné oddelenie ministra NB premenované na Inšpekčné oddelenie ministra vnútra, avšak bez toho, aby sa v ňom fakticky niečo zmenilo. Inšpekcia ostala (až do pádu komunistického režimu)

v kompetencii ministra vnútra. Ťažisko kontrolnej činnosti inšpekcie malo spočívať v preventívnej práci, jej aktivita však popri kontrole plnenia straníckych a vládnych uznesení, zákonov a nariadení ministra smerovala aj ku kontrole materiálno-technického a finančného zabezpečenia a k vyšetrovaniu trestnej činnosti páchanej príslušníkmi MNB a neskôr MV. V druhej polovici 50. rokov sa Inšpekčné oddelenie čoraz väčšmi venovalo ďalším dvom činnostiam, a to riešeniu podnetov a sťažností občanov a prešetrovaniu nezákonnej činnosti príslušníkov bezpečnostného aparátu v 50. rokoch, čo nakoniec tvorilo väčšinu jeho práce. Rozkazom ministra vnútra Lubomíra Štrougala z decembra 1962, ktorým sa zriaďoval Kontrolno-inšpekčný odbor ministra vnútra, bolo Inšpekčné oddelenie MV zlúčené s inými menšími inšpekčnými útvarmi. K zmene názvu tohto odboru na Inšpekciu ministra vnútra došlo v roku 1964.⁶

Texty publikovaných dokumentov sú uvádzané v pôvodnom znení a neprešli jazykovou úpravou.

4 JECH, K.: Die Repressionen gegen die Großbauernschaft während der Kollektivierung der tschechoslowakischen Landwirtschaft. In: BRENNER, Ch. – HEUMOS, P.: Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Mnichov 2005, s. 319 – 336.

5 Častou reakciou roľníkov na toto jednanie boli úteky pred agitátormi, ale aj ich fyzické napadnutie.

6 BÁRTA, M.: Inšpekcie ministra vnútra v letech 1953 – 1989. Výběr dokumentů. Praha 2009, s. 9 – 17.

Dokument č. 1

1960, 26. január. Správa náčelníka Inšpekcie ministra vnútra mjr. Aloisa Šlechtu o hrubom spôsobe získavania roľníkov do JRD v Prešovskom kraji

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Inšpekcia MV ČSSR Praha, škatuľa (šk.) 5, inventárna jednotka (inv. j.) 922.

V Praze dne 26. ledna 1960

Dne 25. ledna 1956 dostavil se na inspekci ministra s. kpt. WEBER, z krajské správy MV Prešov, t. č. ve škole MV, který mě při dotazu jakým způsobem se řeší zemědělská problematika na prešovsku sdělil asi následující:

Od r. 1953 až do r. 1956 se v prešovském kraji po událostech v roce 1953 družstva zemědělská vůbec nezakládala a po r. 1956, že se přikročilo k zakládání JRD v mnoha případech nesprávně. Na toto, že vždy upozorňoval a posílal zprávy na IV. správu MV⁷, na základě čehož tam byli loňského roku asi v květnu soudruzi ze IV. správy (s. BREJCHA⁸). Pokud je mu známo sdělil, že s. MILAN⁹, okresní náčelník VB¹⁰ ve SNINĚ t. č. ve škole pro VB v Praze na příkaz ved. taj. OV-KSS¹¹ ve Snině držel tři dny ve vazbě jednu ženu v souvislosti se zakládáním JRD, když na to upozornil, že je to nesprávné měl z toho velké nepříjemnosti ze strany OV-KSS ve Snině a přešetřovali to pracovníci ÚV-KSS¹² a výsledek šetření byl takový, že je všechno v pořádku, že se nic nestalo. Dále sdělil, že slyšel případ, kdy se agitátoři nastěhovali i s postelema do světnice zemědělce, který nechtěl podepsat přihlášku do JRD a byli tam tak dlouho až jmenovaný zemědělec přihlášku podepsal.

Potvrdil též, že každý večer vyjížděli z Prešova tři nebo čtyři autobusy a agitačními skupinami získavat zemědělce do JRD. Členové těchto agitačních skupin nebyli vůbec vybíráni a přihlíženo k tomu, zda mohou tuto práci úspěšně plnit a byly mezi nimi také osoby, které KS-MV¹³ v Prešově rozpracovával. Též potvrdil, že je mu známo o tom, že zemědělci odcházeli před těmito agitačními skupinami do lesů. Sdělil, že případy z poslední doby nezná, neb již je od září m. r. ve škole v Praze a nejlepší informace, že může podat s. MIŇO¹⁴, s. CHLEBEC¹⁵ a s. KUCHAR¹⁶ z KS-MV Prešov.

Šlechta¹⁷

Dne 26. 1. 1960 zdělil s. Brejcha že v Prešově jsou tendence zatajovat Praze jaká je tam situace v zemědělské problematice. Zdělil též že přísl. KS MV v Prešově jezdí presvědčovat zemědělce z příkazu byra KV KSS¹⁸ v Prešově.¹⁹

7 IV. správa MV sa venovala ekonomickej kontrarozviedke. Jej náčelníkom bol od 22. 12. 1953 do 1. 12. 1962 pplk./plk. Jiří Rybín.

8 Jaroslav BREJCHA (nar. 1912) vstúpil do služieb MV v roku 1949. V roku 1953 bol premiestnený z Hlavnej správy (HS) ŠtB na Krajskú správu (KS) ŠtB Bratislava, neskôr pracoval v rámci IV. správy MV v Prahe. V rokoch 1961 až 1966 pôsobil v II. správe MV. Zo služieb MV bol prepustený vo februári 1968. Archiv bezpečnostních složek (ABS) Brno-Kanice, fond (f.) Osobní evidenční karty MV, Jaroslav Brejcha.

9 Ignác MILAN (nar. 1922) pôsobil v 50. rokoch v Odbore VB (O VB) Prešov a neskôr ako náčelník O VB v Snine. V 60. rokoch pracoval ako náčelník vyšetrovacieho odboru Správy VB (S VB) Košice, odkiaľ bol dočasne preložený do Správy vyšetrovania VB MV Slovenskej socialistickej republiky (SSR). Od roku 1975 bol odborným učiteľom na Práporčickej škole VB v Bratislave, v druhej polovici 70. rokov bol zaradený do zálohy MV SSR. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Ignác Milan.

10 Verejná bezpečnosť.

11 Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska.

12 Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska.

13 Krajská správa MV.

„Súborný plán splníme a prekročíme“ (Zdroj: Stanislav Barčák)

- 14 Michal MIŇO (nar. 1926) vstúpil do Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v Prešove v októbri 1950, kde neskôr pôsobil v 4. odbore KS MV. V KS MV Prešov pracoval až do marca 1960, keď sa v rámci územnej reorganizácie KS MV v Košiciach zlúčila s KS MV Prešov. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Michal Miňo.
- 15 Jozef CHLEBEC (nar. 1919) vstúpil do služieb MV v r. 1945, o rok neskôr absolvoval školu ZNB v Trenčianskych Tepliciach, v roku 1950 si doplnil vzdelanie v škole MV v Prahe. Po pôsobení na staniciach NB v Liptovskom Hrádku a Michalovciach v rokoch 1946 až 1948 sa stal veliteľom 2. odd. Krajského veliteľstva (KV) ŠtB Prešov. V rokoch 1953 až 1954 zastával vedúce pozície v rámci 3. a 4. odboru KS ŠtB Prešov (dňom 1. 1. 1954 boli KS ŠtB včlenené spolu s útvarmi VB a nápravných zariadení do KS MV). V KS MV Prešov pôsobil až do marca 1960. V nasledujúcich štyroch rokoch bol náčelníkom Okresného oddelenia (OO) MV Humenné, od roku 1964 st. referentom operatívnej skupiny OO MV Prešov a od r. 1966 starším referentom Oddelenia ŠtB v Prešove. Od marca 1970 do augusta 1972 pôsobil ako vyšetrovateľ dočasnej vyšetrovacej skupiny ŠtB S-ŠtB KS ZNB Košice. Od r. 1972 až do augusta 1974, keď bol z osobných dôvodov uvoľnený zo služby, pracoval ako st. referent Odd. letiskovej kontroly v Košiciach. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Jozef Chlebec.
- 16 Filip Ján KUCHÁR (nar. 1923) absolvoval základnú školu NB v Humennom v roku 1947, v roku 1948 pôsobil ako vodič služobného motorového vozidla na Odbočke štátnej bezpečnosti Humenné. V rokoch 1949 až 1958 zastával rôzne pozície na KV ŠtB Prešov, v KS VB Prešov a neskôr KS MV Prešov. Po absolvovaní dvojročnej školy MV F. E. Dzeržinského v Prahe sa stal starším referentom 4. odboru 1. odd. KS MV Košice, od roku 1963 starším referentom na OO MV Prešov. V rokoch 1966 až 1971 pôsobil na Odd. ŠtB v Prešove. Následne prešiel na pozíciu vedúceho Okresnej skupiny pasov a víz v Prešove, v roku 1976 sa stal náčelníkom Okresného odd. pasov a víz v Prešove. Zo služby bol uvoľnený z osobných dôvodov v máji 1979. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Filip Ján Kuchár.
- 17 Alois ŠLECHTA (nar. 1907) pôsobil na Inšpekčnom oddelení ministra NB a neskôr MV od 1. 4. 1953 až do 30. 11. 1962, keď bol z funkcie prepustený. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Alois Šlechta.
- 18 Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska.
- 19 Dopísané rukou.

Dokument č. 2

1960, 26. január. Správa Inšpekcie ministra vnútra o preverení spôsobu zakladania JRD v Prešovskom kraji zaslaná ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Inšpekce ministra vnitra.
Čj. IM-07/60.

V Praze dne 26. ledna 1960.
TAJNÉ

Ministr vnitra
s. Rudolf B a r á k,
zde.

Vážený soudruhu ministře!

K Vašemu příkazu, abych opatrně prověřil jakým způsobem jsou zakládána JRD v Prešovském kraji, na což jste byl upozorněn s. nám. pplk. DEMJANEM²⁰, sděluji toto:

Prostudováním materiálů, které má k dispozici IV. správa MV a hlavně pohovorem se s. RYBÍNEM, s. KRATINOUE²¹ a náčelníkem 4. odboru IV. správy MV s. PROCHÁZKOU, který má na starosti zemědělskou otázku a některými soudruhy z KS-MV Prešov možno konstatovat, že situace je taková jak je uvedeno v přípise, který Vám předal s. nám. DEMJAN. Proto považuji za nutné, aby nedostatky byly orgány Vaší inspekce objektivně prověřeny přímo na místě.

Vzhledem k tomu, že se tam bude pravděpodobně jednat ve větší míře o nedostatky a nesprávný postup se strany funkcionářů jak KV-KSS tak na KNV²² v Prešově, než ze strany bezpečnosti doporučuji proto, aby se s námi prověrky zúčastnil některý pracovník ÚV-KSČ (z problematiky zemědělské) anebo, aby ÚV-KSČ byl předem informován, že tyto nesrovnalosti budeme prověřovat.

Bylo mi též naznačeno v pohovorech s uvedenými soudruhy, že se v Prešově projevují tendence – Prahu o těchto věcech neinformovat.

Prosím o Vaše rozhodnutí.

Náčelník inspekce ministra:
nečitelný podpis
(mjr. Alois Šlechta)

Přílohy: 1/2. (čj. M-6253)

20 Štefan DEMJAN (nar. 1923) pracoval v letech 1956 až 1968 ako námestník ministra vnútra ČSR a ČSSR, kde do jeho kompetencie patrila od roku 1959 o. i. aj správa vyšetrovania MV. V roku 1968 bol preraďený do funkcie náčelníka IV. správy MV (správy sledovania). V roku 1971 bol vylúčený z KSČ. Svoju kariéru ukončil ako referent na Krajskom odbore pasov a víz v Prahe. KALOUS, J. a kol.: Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci. Praha 2009, s. 54 – 56.

21 Antonín KRATINA (nar. 1923) bol prijatý do ZNB v roku 1949. V 50. rokoch postupne pôsobil v Oddiele ŠtB Vlašim, KS MV Praha, ukončil školu v ZSSR a bol premiestnený do funkcie zástupcu náčelníka IV. správy MV. V 60. rokoch pokračoval v I. správe MV, HS ŠtB Praha a II. správe FSZS (Federálna správa zpravodajské služby) – hlavnej správe kontrarozvedky. V rokoch 1971 až 1974 pracoval v rámci II. správy FMV (Hlavnej správy kontrarozvedky). ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Antonín Kratina.

22 Krajský národný výbor.

Dokument č. 3

1960, 25. február. Správa Inšpekcie ministra vnútra o vyšetrení nesprávneho postupu niektorých agitátorov pri zakladaní JRD v Prešovskom kraji a o účasti príslušníkov MV pri agitácii, zaslaná ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Inšpekce ministra vnitra.
Čj. IM-08/60

V Praze dne 25. února 1960
TAJNĚ

Ministr vnitra
s. Rudolf Barák,
zde.

Zakládání JRD v prešovském kraji.
K t. čj. M-6253/59

V příloze předkládám zprávu o prošetření údajů npor. JELÍNKA ze Správy vyšetřování MV, kde upozorňuje na nesprávný postup některých agitátorů při zakládání JRD v prešovském kraji. Současně bylo prověřeno zapojení příslušníků MV v této akci.

Šetřením bylo zjištěno, že informace, které poskytl s. JELÍNKOVÍ zást. náčelníka odd. vyšetřování KS-MV Prešov npor. PETRIK²³ byly z větší části zkresleny a neproověřeny. Přesto však bylo při prověřování uvedeného záznamu zjištěno, že někteří agitátoři při přesvědčování rolníků o jejich vstupu do JRD používali nesprávných metod. Toto bylo projednáno s ved. taj. KV-KSS s. MOCKOVČIAKEM a vedoucími tajemníky na OV-KSS. Přestupky některých agitátorů i funkcionářů OV-KSS, ONV i MNV²⁴ byly stranicky řešeny.

Účast příslušníků MV při agitacích byla shora uvedenými funkcionáři hodnocena velmi kladně a našim šetřením nebyly zjištěny žádné závady z jejich strany.

Práce agitátorů je velmi stížena jednak pozůstatky politických chyb při zakládání JRD v r. 1951 – 1953, což mělo za následek rozpadnutí 207 JRD. Rolníci i dnes vidí v mnoha družstvech špatný příklad, neboť v některých z nich nedosahuje pracovní jednotka ani jednu korunu. Další překážkou je silné náboženské založení rolníků, vliv farářů a nízká kulturní úroveň lidí na vesnici, která pramení ze slabé osvětové práce. Rolníci lpí na půdě, do JRD nechtějí vstupovat a proto utíkají ve značném množství do Čech, kde jsou přijímáni do práce, aniž by měli příslušné potvrzení vydané MNV. Stáva se to i u takových rolníků, kteří již přihlášky do JRD podepsali. Tím je ze strany zaměstnavatelů porušováno vládní nařízení č. 39 ze dne 29. 7. 1952.

- 23 Juraj PETRÍK (nar. 1922) pôsobil od roku 1949 do roku 1960 na KV ŠtB Bratislava, v KS MV Bratislava a KS MV Prešov. Od apríla 1960 bol starším vyšetrovateľom v KS MV Košice, od roku 1969 pracoval ako vyšetrovateľ 2. odboru Správy vyšetrovania ŠtB MV SSR, o dva roky neskôr ako vyšetrovateľ Hlavnej správy vyšetrovania ŠtB FMV. Svoju kariéru ukončil ako zástupca náčelníka Odboru vyšetrovania ŠtB FMV Košice. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Juraj Petrík.
- 24 Okresný národný výbor, miestny národný výbor.

Zprávu předkládám na vědomí a doporučuji:

1) Aby s nesprávným přijímáním zemědělců z východního Slovenska do zaměstnání v Čechách byli seznámeni příslušní resortní ministři, kteří by zjednali nápravu ve smyslu dodržování vl. nař. č. 3 z 29. 7. 1952.

2) Uložit náčelníku HS-VB²⁵ Praha, aby v rámci prováděné reorganizace v MV bylo přihlédnuto k připomínkám vedoucích tajemníků OV-KSS na okresech Humenném a Medzilaborce, kteří si stěžovali na slabé obsazení OZ²⁶ v košickém kraji.

3) Na základě této prověrky uložit náčelníku inspekce ministerstva vnitra, aby provedl prověrku po linii zemědělství jak v Stb tak i VB na KS-MV Praha, Č. Budějovice, Plzeň, Brno, Ostrava, Bratislava a B. Bystrice.

Náčelník inspekce ministra:
nečitateľný podpis
(mjr. Alois Šlechta)

Přílohy:

1) zpráva o šetření	6 listů,
2) doklady č. 1 – 6	9 “ ,
3) původní spis	3 listy.

„Vpred k socializmu!“ (Zdroj: Stanislav Barčák)

25 Hlavná správa Verejnej bezpečnosti.

26 Okrskový zmocnenec.

Dokument č. 4 (Príloha k dokumentu č. 3)

1960, 24. február. Správa Inšpekcie ministra vnútra o vyšetrení nesprávneho postupu niektorých agitátorov pri zakladaní JRD v Prešovskom kraji a o účasti príslušníkov MV pri agitácii, zaslaná ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Inšpekce ministra vnitra.
Čj. IM-07/60

V Praze dne 24. února 1960
TAJNÉ

Zpráva

o prošetření údajů npor. JELÍNKÁ ze Správy vyšetřování MV, týkající se nesprávneho postupu agitátorů při zakládání JRD v prešovském kraji a o účasti příslušníků MV při těchto agitacích.

Prověření bylo provedeno se souhlasem vedoucího tajemníka KV-KSS s. MOCKOVČIAKA a ved. taj. OV-KSS Prešov s. KUBAŠOVSKÉHO a to tak, aby naší prošetřováním nebyla narušena prováděná socializace vesnice.

K případu byly vyslechnuty osoby, které nám označil npor. PETRIK, zást. náč. odd. vyšetřování na KS-MV Prešov. Jejich výsledkem bylo zjištěno, že někteří agitátoři při přesvědčování zemědělců ke vstupu do JRD používají nesprávných a někdy i hrubých forem.

Rolník Juraj KRIŠTOF, který je švakrem npor. PETRIKA vypověděl, že když si dne 14. 11. 1959 při sekání dřeva usekl část palce šla jeho manželka na MNV ve Chmelovci, kde byli v tu dobu shromážděni agitátoři. Aby je požádala o odvoz manžela do nemocnice. Jeden z agitátorů jí skutečně řekl, jak je uvedeno v záznamu npor. JELÍNKÁ, že si palec usekl proto, aby nemusel jít na vojenské cvičení. Jiný z agitátorů ho však okřikl s poukazem, že je mu třeba poskytnout první pomoc a odešel do jeho bytu.²⁷ Auto k odvozu KRIŠTOFA do nemocnice agitátoři nemohli poskytnout, protože ho v tu dobu na vesnici neměli. Není pravdou, že by na Jurajovi KRIŠTOFOVI agitátoři chtěli podepsat přihlášku do JRD a potom, že ho zavezou do nemocnice, jak je uvedeno v záznamu s. JELÍNKÁ. Na MNV pro pomoc byla jeho manželka a ne Juraj KRIŠTOF.

Při výslechu poukázal KRIŠTOF na některé nesprávné výroky vedoucího agitační skupiny s. BELEJE a dalších agitátorů, kteří je navštívili v pozdních večerních hodinách v bytě. Agitátoři tehdy nechťeli vyhovět žádosti manželky KRIŠTOFA, aby přestali kouřit, protože je v místnosti týden staré děcko, kterému kouř škodí. Odešli až na několikeré její vyzvání, aby přestali kouřit a chtěli, aby s nimi KRIŠTOF šel na MNV.²⁸ (Doklad č. 1) Bylo zjištěno, že s. BELEJ již na agitace nechodí a byl potrestán stranickým trestem 3. stupně, protože zatajil členství v HSLS a DS²⁹.

K tomu, že někteří zemědělci byli agitátory odvezeni autem několik kilometrů za vesnici a po odmítnutí podepsání přihlášky do JRD byli agitátory z auta vysazeni a museli jít domů pěšky navrhl s. PETRIK vyslechnout Josefa KURINČÁKA, Josefa JUREČKA, Juraja MAJERNÍKA a Jana MANKOŠE.

27 Ani tento agitátor však J. Krištofovi nepomohol. Ako uviedol vo svojej výpovedi z 11. 2. 1960: „Přišel ke mě, ale když viděl že hodně krvácím podíval se na zranění, opět je zakryl a odešel.“ AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922, Zápis o výpovedi so svedkom Jurajom Krištofom.

28 Z výpovede J. Krištofa 11. 2. 1960 v Prešove vyplýva, že v tom čase bolo asi 22. hodín a agitátori na naliehanie jeho manželky, aby prestali fajčiť, nedbali a fajčili po celý čas, keď sa nachádzali v jeho dome.

29 Hlinkova slovenská ľudová strana, Demokratická strana.

K Josefu KURINČÁKOVÍ npor. PETRIK uvedl, že jeho sestra Marie KRIŠTOFOVÁ potvrdí, že byl od agitátorů zbitý. Josef KURINČÁK k tomu vypověděl, že byl agitátory odvezen do jednoho podniku v Prešově, kde byl agitátory držen v jedné kanceláři od večera do následujícího dne až do večera. Tam byl přesvědčován, aby podepsal přihlášku do JRD, kterou také podepsal. V noci ho nechali prospat, koupili mu klobásku, žemle a cigarety, ale není pravdou, že by ho bili. Domů ho odvezli autem i s jeho manželkou, která za ním přišla do Prešova. (Doklad č. 3.)

Rolníka Josefa JUREČKA měli podle údajů npor. PETRIKA naložit do auta, odvézt na ONV v Prešově. Tam měl JUREČEK dostat žaludeční potíže a když na ně upozornil agitátory, ti se mu smáli. K případu JUREČEK vypověděl, že nikdy nebyl agitátory nikam odvážen. Koncem listopadu si ho agitátoři pozvali na MNV ve Chmelovci, kde proti němu jeden z mladších agitátorů použil hrubších slov. Vypověděl, že má žaludeční chorobu a do JRD odmítal vstoupit proto, aby nemohli poukazovat na to, že do JRD vstupují nemocní lidé. Agitátoři si z jeho nemoci nedělali usměšky. (Doklad č. 2)

Juraj MAJERNÍK měl podle údajů napor. PETRIKA potvrdit, že agitátoři zbili rolníka JUREČKA, kterému je přes 80 roků, protože odmítl podepsat přihlášku do JRD. K tomuto byla vyslechnuta Margita JUREČKOVÁ, která v době, kdy se toto stalo byla doma. Vypověděla, že tchán JUREČEK tehdy ležel v posteli, protože byl nemocen. Agitátoři na něho celou noc naléhali, aby jim podepsal přihlášku do JRD, což on odmítal. Když jsme při výslechu s JUREČKOVOU rozebírali otázku jakým způsobem agitátoři jejího tchána bili, ukázalo se, že tiho při naléhání na něho, aby podepsal přihlášku, ho rukama šťouchali do ramene a do hlavy. Při výslechu JUREČKOVÁ vypověděla, že jim jednou v noci agitátoři naházeli před dveře hnůj a na dvoře rozházeli složená prkna. Nikoho z agitátorů však přitom nepřistihli. (Doklad č. 4 a 5.)

Protože další výslechy rolníků z obce Chmelovce by mohly být z jejich strany nesprávně vykládány bylo od dalšího prošetřování obsahu záznamu npor. JELÍNKA upuštěno.

Když byla tato otázka rozebírána s ved. taj. KV-KSS s. MOCKOVČIAKEM uvedl, že na vesnici jezdí agitovat stovky agitátorů. Stanou se výjimky, kdy některý z agitátorů v zájmu, aby získal rolníka do JRD se dopustí při agitaci chyb. Uvedl řadu případů, kdy viníci byli potrestáni stranickými tresty, nevyjímaje funkcionáře OV-KSS, ONV a MNV. Např. v okrese Humenném byl takto potrestán taj. MNV VAGASKÝ a učitel ZBŮR za násilí na rolnících v Huncovcích. taj. ONV s. ANDRÁŠ a agitátoři s. KOČIŠ a GARVAN za násilí na rolníku Janu SURKOVIČOVÍ z obce Papina. V dalších případech byl proveden neoprávněný výkup dobytka a osiva, což muselo být z rozhodnutí KV-KSS vráceno rolníkům. Uvedl, že se agitátoři při agitaci někdy opili, nebo měli snahu spolu s funkcionáři na okrese některé rolníky zavírat, což jim zakázal. Naproti tomu uvedl, že rolníci dělají proti agitátorům různé provokace. Např. uvedl, že někdo ze členů rodiny, kterou přišli agitátoři navštívit ucpal komín, takže světnice byla plná kouře a druhý den museli přiotrávené agitátory nechat odvézt do nemocnice. V jiném případě se rolníci shromáždili před kostelem, kde se seřadili a demonstrativně prošli celou vesnicí. Když se jich nikdo z agitátorů nevšiml rozešli se.

Soudr. MOCKOVČIAK uvedl, že za r. 1959 bylo do JRD získáno přes 12.000 lidí a že se za m. r. ani jednou JRD nerozpadlo. Mnohá JRD však dobře neprosperují, neboť v kraji je kolem 35 úpadkových JRD a na jejich subvencování byla nyní uvolněna státní půjčka v částce 10 milionů Kčs splatná po 4 letech. Situace vypadá tak, že při jejich zakládání se přihlíží více k ekonomické stránce a že mnoha rolníkům není dost dobře jasná otázka socialisace vesnice a že přihlášky do JRD podepisují pod určitým nátlakem agitátorů, kteří na vesnici v zájmu jejich získání do JRD využívají všech možných forem jako nesplnění dodávek, přidělení stavebního materiálu apod.

Agitátoři jsou na vesnici dopravováni vozidly jednotlivých závodů, které také hradí výlohy spojené s jejich dopravou, protože OV-KSS by je samy nemohly uhradit. Taktéž je to s vozidly, které k tomuto účelu poskytla KS-MV. Na vesnici se odjíždí po pracovní době a proto dochází k tomu, že v rodinách rolníků se agitátoři zdržují až do pozdních večerních hodin. K přesvědčování rolníků na vesnici jsou udělovány několika týdně placené dovolené jejich příbuzným pracujícím na některém závodě v kraji.

Je pravdou, že lidé před agitátory odcházejí z vesnice jen proto, aby se vyhnuli styku s nimi a nemuseli podepsat přihlášku do JRD, při přesvědčování si vymýšlejí různé výmluvy jako např. že

mu otec dosud nepredal hospodárství, nebo že se do hospodárství přiženil a proto nemůže rozhodovat. Podepíši-li přihlášku kladou si různé podmínky jako např., že podpis bude platný vstoupí-li do JRD celá obec apod. Rolníci odcházejí před agitátory většinou do sousedních obcí, kde se zdržují i delší dobu. Jsou však případy, že mnoho lidí z vesnic a někdy i po podepsání přihlášky do JRD utíká do Čech, kde jsou přijímáni do práce, aniž by měli potvrzení od MNV. Tím je ze strany jejich zaměstnavatelů porušováno vládní nař. č. 39 z 29. 7. 52. V okrese Medzilaborce odešli téměř všichni muži z obcí Varechovce, Pravrovce, Svetlice a Zbojné. Prozatím není známo, kde se zdržují. Na okrese Snina odešli někteří rolníci z obce Smigovec, Sniny a Belé n. Cirochou. Z Č. Budějovic přišel na OV-KSS Snina dopis, ve kterém je oznamováno, že v Polesí-Radonice, obec Dolní Bukovsko se zdržuje 13 lidí ze Sniny, kteří o sobě tvrdí, že utekli z JRD, opíjejí se a páchají výtržností. V dopise se žádá, aby si pro ně přišli. Tyto úteký se vyskytují ve větší míře téměř na všech okresích. O podobném případě psaly prešovské noviny dne 1. 12. 1959. (Doklad č. 6)

Socialisace je velmi stěžována náboženským založením lidí z vesnice, kteří jsou pod vlivem farářů, kteří skrytými formami na ně působí, aby nevstupovali do JRD. Lidé jsou velmi pověřiví a snadno podléhají nesprávným vlivům, které brzdí socialisace vesnice. Na vesnici je nutno pozvednout nízkou kulturní úroveň lidí, kteří v důsledku slabé osvětové činnosti svůj volný čas tráví v hospodách. Další a snad největší překážkou jsou politické chyby v zakládání JRD v roce 1951 – 1953. Je to i myšlení rolníků, kteří lpějí na svém kousku půdy, který je v těžkých dřívějších dobách živil a obava z toho co se s nimi stane až dají půdu JRD, z nichž mnohá, jak sami vidí, velmi špatně prosperují, neboť pracovní jednotka v nich nedosahuje ani jednu korunu.

Příslušníci KS-MV Prešov se zúčastňovali agitací na 4 vesnicích prešovského okresu do poloviny ledna t. r. Podle možnosti a potřeb se agitací zúčastňovali 2 až 14 příslušníků. Ved. taj. OV-KSS s. KUBAŠOVSKÝ prohlásil, že jejich účast na agitacích hodnotí velmi kladně a proto je jim za jejich práci velmi povděčen. Agitací se zúčastňovali spolu s agitátory ze závodů, ale nesměli od rolníků přijímat přihlášky do JRD. Od poloviny ledna již na agitace nejezdí a podle prohlášení s. KUBAŠOVSKÉHO je již na agitace potřebovat nebudou. Ze S-VB³⁰ Prešov docházeli na vesnice přesvědčovat příslušníci své příbuzné, kteří ještě do JRD nevstoupili. Byl to jejich stranický úkol a na S-VB jsou již jen dva takovéto případy. Podobně to bylo prováděno i na O-VB³¹ v kraji.

V zájmu zjištění jak si při agitacích příslušníci MV počínali byly navštíveny okresy Prešov, Giraltovce, Stropkov, Svidník, Medzilaborce, Humenné, Snina, Vranov a Sabinov. K této otázce bylo hovořeno s náčelníky OO-MV³², vedoucím taj. OV-KSS pokud byli přítomni. Nebyl zjištěn ani jediný případ, že by některý příslušník si při agitaci nesprávně počínal. Naopak jejich účast při agitacích byla ze strany okresních funkcionářů hodnocena velmi kladně. Každý zjištěný případ nesprávného postupu agitátorů byl hlášen ihned ved. taj. OV-KSS a vedení KS-MV. Pouze na okrese Vranov n. Teplou³³ došlo ke stranickému potrestání náčelníka OO-MV npor. REPČÍKA³⁴ jako člena byra OV KSS. V tomto případě KV-KSS potrestal celé byro pro nesprávný postup při prováděném výkupu u rolníka, který odmítal vstoupit do JRD.

Dne 18. 11. 1859 došlo v obci Varechovce, okr. Medzilaborce, ke shluknutí občanů, kteří rozbíjeli okna MNV a tloukli agitátory. Při tomto byl vyklouben palec náčelníku OO-MV

30 Správa VB.

31 Odbor VB.

32 Okresné oddelenie MV.

33 Vranov nad Topľou.

34 Mikuláš REPČÍK (nar. 1925) nastúpil na KV ŠtB Prešov v októbri 1949, kde sa stal o niekoľko mesiacov veliteľom Oddielu ŠtB Snina. Od roku 1954 bol náčelníkom OO MV Bardejov a neskôr OO MV Vranov, v apríli 1960 sa stal starším referentom OO MV Prešov KS MV Košice. V rokoch 1966 až 1967 bol st. referentom Odd. ŠtB Prešov. Od augusta 1967 zastával rôzne funkcie v S VB Košice až do konca roka 1980. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Mikuláš Repčík.

por. ŠPAKOVI³⁵ a náč. SVB Prešov mjr. KORDÍK³⁶ byl poplivan. Vedoucí vzpory byla manželka předsedy MNV, která byla odsouzena k trestu odnětí svobody na 10 měsíců. Spolu s ní bylo odsouzeno 6 dalších osob k trestům od 4 do 10 měsíců rovněž nepodmíněně. Byly zachyceny signály, že obyvatelé sousední obce, jestliže se z Varechovců nikomu nic nestane vzpouru provedou také.

Ved. taj. OV-KSS v Humenném s. ČEMA si stěžoval na nízkou politickou úroveň okrskových zmocněnců VB, kteří neznají poměry a prostředí, ve kterém žijí. Na základě falešných přátelských vztahů přehlížejí nesprávnosti na dědině. Podobně si stěžoval i ved. taj. OV-KSS Medzilaborce, který poukázal na nedostatečnou iniciativu orgánů VB a slabé obsazení OZ v obcích Repojov, Svetlice, Vyšný Radvan, Vyšný a Nižný Čabin.

Závěr:

Jak bylo šetřením zjištěno dopoušejí se někteří agitátoři při své práci na vesnicích značných chyb, přestože jsou před odjezdy na vesnice instruováni ved. tajemníky OV-KSS. Je rovněž pravdou, že zjištěné případy jsou řešeny a někteří agitátoři z další agitace vyřazení a v závažnějších případech i stranicky potrestáni.

V důsledku toho, že někteří rolníci podepsali přihlášky do JRD, aniž by o správnosti toho byli přesvědčeni, mají pak k JRD vlažný postoj a nezáměr o to, aby dobře prosperovalo. To se pak odráží ve špatném hospodaření některých JRD, kterým po založení není věnována taková pozornost jaká je rolníkům dávana před tím, než přihlášky do JRD podepíší.

I když jsou případy nesprávného postupu agitátorů na vesnici ojedinělé působí nám politické škody, které se odrážejí v postoji rolníků, kteří odmítají vstupovat do JRD. Z těchto důvodů by bylo třeba, aby agitační práce mezi rolníky nebyla prováděna na masové základně jako dosud, ale aby byli k ní vybíráni soudruzi po politické stránce vyspělí a znající myšlení a práci rolníka. Proto se stává, že někteří agitátoři nemohou-li rolníka přesvědčit uchylují se k nesprávným a mnohdy hrubým metodám.

Nedostatky v agitační práci uvedené ve zprávě jsme zjistili při prošetřování účasti příslušníků MV na agitacích a prošetřování údajů s. JELÍNKA. Na vesnicích prošetřování prováděno nebylo vzhledem k tomu, že tuto získávací akci provádí KVKSS a OV-KSS.

Šetření provedli:

npor. Josef KOLPEK³⁷

npor. Rudolf ŠÁLA

npor. Otakar HEMYŠ³⁸

nečitelný podpis

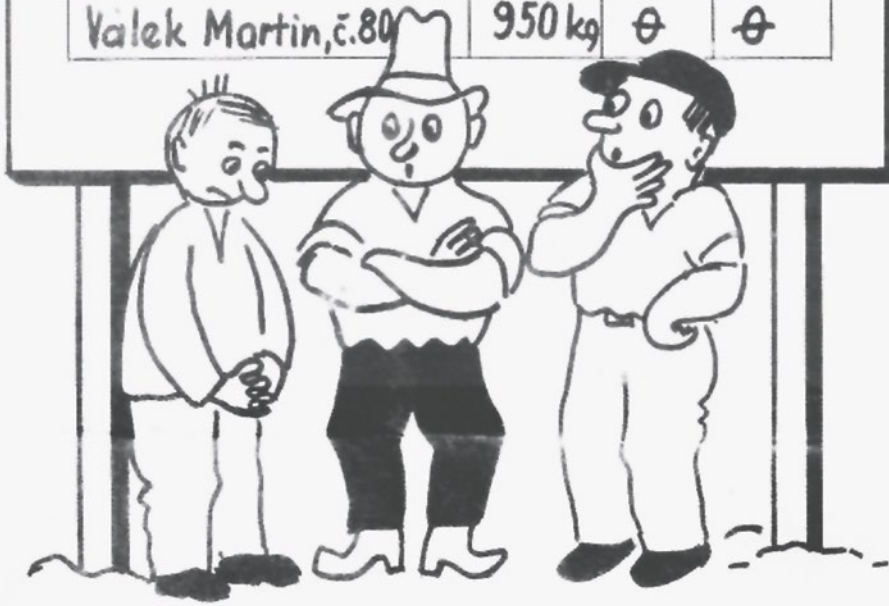
nečitelný podpis

- 35 Eliáš ŠPAK (nar. 1922) začal pracovať pre MV v roku 1946, keď pôsobil na Okresnom veliteľstve VB Košice. Od roku 1949 pracoval na KV ŠtB Prešov, od r. 1954 ako zástupca náčelníka V. odboru a náčelník OO MV Medzilaborce KS MV Prešov. 1. 4. 1960 nastúpil do funkcie staršieho referenta oper. skup. OO MV Humenné KS MV Košice. Kariéru ukončil na pozícii staršieho referenta Odd. ŠtB Spišská Nová Ves v rámci Správy ŠtB Košice. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Eliáš Špak.
- 36 Štefan KORDÍK (nar. 1925) začínal v roku 1947 ako príslušník Finančnej stráže Povereníctva vnútra v Bratislave. Od decembra 1950 pôsobil ako náčelník KV NB v Prešove. V rokoch 1953 až 1954 pôsobil vo funkcii náčelníka KS VB v Prešove, nasledujúci rok však strávil ako poslucháč školy milícií v ZSSR. Po svojom návrate sa stal náčelníkom S VB Prešov, od roku 1960 postupne zastával post zástupcu náčelníka S VB pre operatívnu v S VB Košice, náčelníka Odboru železničnej ochrany VB Košice a náčelníka zvláštného odboru S VB v Banskej Bystrici. V júli 1964 bol ustanovený do funkcie náčelníka školy MV v Spišskom Podhradí. V roku 1969 sa stal zástupcom náčelníka bezpečnostného odboru MV ČSSR. Od roku 1970 bol námestníkom ministra vnútra SSR pre VB a od roku 1975 aj hlavným veliteľom VB MV SSR. V roku 1976 bol premiestnený na FMV ČSSR, kde plnil funkciu náčelníka Kriminalistického ústavu Federálnej správy VB a zotrval tu až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1980. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Štefan Kordík.
- 37 Josef KOLPEK (nar. 1906) pracoval v 50. rokoch v rámci I. správy MV, neskôr na Inšpekčnom oddelení ministra vnútra, odkiaľ bol prepustený v roku 1961. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Josef Kolpek.
- 38 Otakar HEMYŠ (nar. 1913) vstúpil do služieb MNB v r. 1950. V prvej polovici 50. rokov pôsobil na KV StB Praha (KS MNB). Od roku 1955 pracoval na Inšpekčnom oddelení ministra vnútra, Kontrolno-inšpekčnom odbore ministra a od r. 1964 v Inšpekcii ministra vnútra, odkiaľ bol prepustený ešte v tom istom roku. ABS Brno-Kanice, f. Osobní evidenční karty MV, Otakar Hemyš.

Zábiedovo

PLNENIE DODÁVOK MÄSA v r. 1960

<i>Najhorejší neplniči</i>	PREDPIS NA ROK 1960	PLNENIE	
		JANUAR	FEBRUAR
Dulla Martin, č.d.53	4.186 kg	⊖	⊖
Chrenek Jozef, č.d.9	875 kg	⊖	⊖
Valek Martin, č.80	950 kg	⊖	⊖

UVAŽOVALI STE UŽ DVA MESIACE A
PREDPIS DODÁVOK SA VÁM NEZMENŠIL.
Lepšie bude pre vás samotných, keď
HNED' ZAJTRA
započnete svoje dodávky mäsa
PLNIŤ!

Leták vydaný Výkupným závädom v Trstenej, označujúci osoby, ktoré nesplnili dodávky mäsa (Zdroj: AÚPN)

Dokument č. 5

1960, 12. február. Zápis Inšpekcie ministra vnútra o výpovedi svedka Jozefa Kurinčáka

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Ministerstvo vnútra

Inšpekcie ministra

Č. j. IM-07/60

Vyhotoveno 2x

V Prešove dne 12. února 1960

TAJNÉ

Zápis o výpovědi
se svědkem

Josefem KURINČÁKEM, nar. 28. 5. 1907 ve Chmelovci, okr. Prešov, samostatně hospodařící rolník na 5 ha a 10 a půdy, ženatý, bytem Chmelovce č. 11. Přihlášku do JRD podepsal dne 10. 11. 1959.

Výslech byl započat v 9.15 hod.

Po napomenutí a poučení aby jako svědek mluvil pravdu, vypověděl:

Dne 9. listopadu jsem byl předvolán na MNV ve Chmelovci, odkud jsem byl agitátory odveden na MNV do Podhoran. V Podhoranech jsem byl asi od 13.00 hodin do večera asi do 19.00 hodin. Odtud jsem byl agitátory odvezen autem do jednoho podniku, nevím kterého, kde jsem byl agitátory držen v jedné kanceláři přes celou noc, až do následujícího dne do večera, kdy pro mě přišla moje manželka, která na mě čekala od 13.00 hodin do večera asi 20.00 hodin, kdy mě agitátoři propustili a s manželkou odvezli autem domů. Musím prohlásit, že mě agitátoři nebili, přesvědčovali mě o tom, abych podepsal přihlášku do JRD. Koupili mě klobásku, žemle a cigarety. Přihlášku do JRD jsem jim podepsal. Chtěl jsem jí podepsat již dříve, ale agitátorům jsem namítal, že by jí měli dříve podepsat větší rolníci, kteří mají větší výměry půdy než já. Ti dosud přihlášky nepodepsali.

Chtěl bych říci, že při jedné návštěvě agitátorů u mě v bytě asi v říjnu 1959 mě jeden z nich, jehož jménem neznám a který byl velmi mladý vyhrožoval, že mě dá po pysku.

To je vše, co bych vypověděl k činnosti agitátorů u nás na obci.

Výslech by ukončen v 9.45 hodin.

Vyslýchající: nečitelný podpis

Vyslýchaný: nečitelný podpis

Dokument č. 6

1960, 11. február. Zápis Inšpekcie ministra vnútra o výpovedi svedka Juraja Majerníka

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Ministerstvo vnútra

Inšpekcie ministra.

Č. j. IM-07/60

Vyhотовeno 2x

V Prešove dne 11. února 1960

TAJNÉ

ZÁPIS O VÝPOVĚDI

se svědkem

Jurajem MAJERNÍKEM, nar. 9. 7. 1914, ve Chmelovci, okr. Prešov, ženatý otec 5 dětí, robotník v Pozemních stavbách v Prešove, majetek 5 ha pudy v obci Chmelovec, bytem tamtéž č. 42.

Výslech byl započat v 13.45 hod.

Po upozornění, aby vypovídal pravdivě, svědek vypověděl:

Co se mě týká proti jednání agitátorů nemám nic, snad jen to, že když se mnou hovořili o podepsání přihlášky do JRD, tak mě říkali, že jsem protistátně zaměřený a podobné. Přihlášku do JRD podepsala moje manželka koncem listopadu 1959, protože většina majetku byla její, do hospodářství jsem se přiznal.

Jan JUREČKO z obce Chmelovce, kde bydlím mě říkal začátkem ledna tohto roku, že když se ukrýval před agitátory, kteří jezdili do obce, navštívila skupina agitátoru, kterou vedl s. BELEJ v domě jeho otce, kterému je přes 70 roku a chtěli na něm, aby jim podepsal přihlášku do JRD. Když jim podpis odmítnul, bili prý ho agitátoři po hlavě a jeho ženu že stiskli za krk. Kterou dobu se toto stalo nevím ale dovedl by to povídat on. Do dnes Jan JUREČKO přihlášku do JRD nepodepsal.

Před tím také nevím dobu kdy se to stalo prý jednou v noci když nechtěli agitátorum otevřít dveře, naházeli jim před ně hnuj a na dvoře prý JUREČKOVI polámali a rozházeli nějaké dřevěné desky.

V obci je celkem 53 čísel a pouze 9 jich dosud nepodepsalo. Teď jsou v obci pouze dva agitátoři a lidi o nich říkají na co tam jsou, když nic nedělají. Obec je v nepořádku protože se při podpisech kladly různé podmínky, jako že podpis bude platný když ho schválí otec, nebo že bude platný když bude 51 podepsaný, některé přihlášky podepsali děti /dospělé/, když nebyli rodiče doma. Teď by bylo třeba dát obec dohromady a agitátoři by se jí měli více věnovat.

Výslech byl ukončen ve 14.25 hodin.

Vyslýchající: nečitelný podpis

Vyslýchaný: nečitelný podpis

Dokument č. 7

1960, 11. február. Zápis Inšpekcie ministra vnútra o výpovedi svedkyne Margity Jurečkovej

AÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 5, inv. j. 922.

Ministerstvo vnútra
Inšpekcie ministra.
Č. j. IM-07/60
Vyhotoveno 2x

V Prešově dne 11. února 1960

TAJNÉ

ZÁPIS O VÝPOVĚDI

se svědkem

Margitou JUREČKOVOU, nar. 25. 4. 1926 v Jancovicích, okr. Bardějov, pracuje v hospodářství svého tchána Jana JUREČKA, které má rozlohu 8 ha vlastní půdy. Bytem Chmelovec, č. 26
Výslech byl započat v 16 hod.

Po poučení, aby vypovídala pravdivě, Margita JUREČKOVÁ vypověděla:

Bylo to ve čtvrtek asi asi týden před vánočními svátky v roce 1959 přišla k nám do bytu odpoledne jedna skupina agitátorů, která nás přesvědčovala o nutnosti vstupu do JRD. Večer je vystřídala další skupina 12 ti agitátorů. Agitátoři se střídali až do rána do 7 hodiny. Otec mého manžela Jan JUREČEK byl nemocen a ležel v posteli. Agitátoři ho stále nutili, aby podepsal přihlášku do JRD při čemž do něho neustále šťouchali a to do ramene a do hlavy. Takto to s ním dělali celou noc až do rána druhý den jich přišlo do chalupy 40 a ani se tam k nám nemohli vejít, část jich musela stát na chodbě. Chtěli na mně, abych podepsala přihlášku a když jsem jí podepsat nechtěla, žádali mě, abych jela s nimi, nešla jsem nikam. Při tomto někteří z agitátorů sypali na plotnu papriku, snad proto, aby nás kouř dusil.

V noci po vyhlášení družstva, což bylo několik dnů před Novým rokem zaházeli nám agitátoři dveře hnojem asi metr vysoko. Dveře nám pomazali kravincem a chalupu blátem. Na dvoře nám rozbily dvě bečky a rozházeli hromadu složených prken.

Při výslechu byl přítomen manžel jmenované Jan JUREČKO, nar. 26. 1. 1916 ve Chmelovci, který v době kdy se přihodily shora uvedené věci nebyl doma. Vypověděl, že byl v té době u svých příbuzných protože nechtěl přijít do styku a agitátory, kteří ho nutili k podepsání přihlášky do JRD, kterou nemohl podepsat, protože je všechen majetek jeho otce, který do JRD nechce vstoupit, protože je starý a kdyby do něho vstoupil od nikoho by nic nedostal. Dále s nimi nechtěl přijít do styku proto, že měli agitátoři vždy něco vypíto a obával se že by s nimi přišel do konfliktu. Je nás celkem 6 dětí a nevím co otec komu dá. Kdyby dal majetek mě, do družstva bych vstoupil, protože tam podala přihlášky většina rolníků z obce.

Výslech byl ukončen ve 16.45 hodin.

Vyslýchající: nečitelný podpis

Vyslýchaná: Margita Jurečková
Jan Jurečko

Súkromne hospodáriaci roľníci pri žatve (Zdroj: Memory of Nation)

Martina Fiamová • Methods of Persuading the Peasants to Enter Agricultural Cooperatives by the End of the 1950s and in the Early 1960s

In the second half of 1950s, the phase of repeated intensive persecution of the ‘kulaks’, as well as small and middle-size farmers was launched as part of the countryside socialisation process having the aim of full collectivisation of the Czechoslovak agriculture. The documents referring to Prešov region, coming from the end of the 1950s and early 1960s, clearly show that persuading the farmers in that final phase of the most intensive collectivisation process was accompanied by brutal compulsion, threats, physical attacks, humiliation, personal freedom restrictions or unauthorised purchase of the property from those who had still not enter the United Agricultural Cooperatives (JRD). Similar steps represented severe interference with the rights of those people, in spite of the fact that those forms of the persecution were not that extreme as it was the case in the beginning of the 1950s.

PhDr. Martina Fiamová (1977)

Absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v odboroch história, archeológia a nemecký jazyk. Od roku 2008 pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, kde sa venuje problematike holokaustu a násilnej socializácii československého poľnohospodárstva. Je spolueditorkou zborníka z medzinárodnej vedeckej konferencie *Prenasledovanie cirkví v štátoch strednej a východnej Európy* (2010).

PÄŤ STRATENÝCH ROKOV

OSUDY VOJNOVÉHO ZAJATCA Z JUŽNÉHO SLOVENSKA V ZSSR V ROKOCH 1943 – 1947

ZOLTÁN KÖRÖS

Druhá svetová vojna priniesla so sebou množstvo zničených ľudských osudov a pre milióny znamenala významný zásah do ich životov. Jedným z nich bol aj Károly Tóth. Keď po Viedenskej arbitráži obsadili maďarské vojská južné Slovensko, bol vo veku, keď sa mal stať vojakom česko-slovenskej armády. Osud však chcel inak a mladý Károly bol na východný front odvelený v radoch maďarskej armády. Koniec vojny ho však, napriek tomu, že po slovensky nevedel, zastihol už ako Slováka – po zajatí pri Brest-Litovsku sa totiž s vidinou ľahšieho prepustenia pred Rusmi zahral na Slováka. Domov sa vrátil až na jeseň 1947, viac ako dva roky po skončení vojny.

Keď Nemecko 22. júna 1941 začalo vojnu proti ZSSR, nerátalo s priamou vojenskou účasťou Maďarského kráľovstva. Jeho územie chcelo využiť iba na prechod svojej armády a zásobovanie. Maďarsko nemalo územné požiadavky voči Sovietskemu zväzu a slabosť jeho ozbrojených síl bola dostatočným dôvodom na zachovanie neutrality. K operácii Barbarossa sa hneď v prvých dňoch pridali okrem iných aj Rumunsko (22. júna) a Slovensko (23. júna), krajiny, ktoré po dvoch viedenských arbitrážach stratili územia v prospech Maďarska. Vo vysokých kruhoch maďarskej politiky vznikla obava z nepriazne zo strany Nemeckej ríše, ktorá mohla viesť k strate týchto území. Preto 27. júna 1941 Maďarsko vyhlásilo vojnu Sovietskemu zväzu. Na východný front poslalo 45-tisícový vojenský kontingent, Karpatskú skupinu (Kárpát csoport). Na územiach za Dnestrom sa v boji angažovala už len jej najmodernejšia časť – Rýchla divízia (Gyorshadtest). Straty maďarských jednotiek v protisovietskej vojne boli

Károly Tóth (Zdroj: Archív autora)

pomerne vysoké a maďarskej strane sa podarilo po dlhých rokovaní s Nemeckou ríšou dosiahnuť stiahnutie Rýchlej divízie ešte pred koncom roku 1941.¹

Na jar 1942 Nemecko potrebovalo posilu, čo v apríli toho roku viedlo

k vyslaniu maďarskej 2. armády v počte 200 tisíc mužov organizovaných v deviatich peších a jednej obrnenej divízii. Pod vedením generála Gusztáva Jánya dosiahla 2. armáda v júni 1942 front pri Kursku. Mala brániť frontový úsek v šírke 200 kilometrov pri Done južne od Voroneže. Na konci roka 1942 sa čoraz väčšmi ukazovali problémy spojené s nedostatočnou výbavou maďarských jednotiek. Napriek naliehavým prosbám maďarského vojenského velenia nedostali dostatočné množstvo vojenského materiálu zo strany Nemecka, ktoré malo problémy aj s vlastným zásobovaním. To, čo pre Nemeckú ríšu znamenal Stalingrad, bol pre Maďarsko tzv. Don kanyar – ohyb Donu. Dňa 12. januára 1943 sovietske tanky prešli cez zamrznutý veľtok a prelomili maďarské línie. Výsledkom bola jedna z najbolestivejších vojenských porážok v maďarskej vojenskej histórii – zahynulo približne 30 tisíc honvédov a približne 50 tisíc sa ich dostalo do zajatia, odkiaľ sa väčšina už nikdy nevrátila. Maďarsko-nemecké vzťahy dosiahli

1 ABBOTT, P. – THOMAS, N.: Germany's Eastern Front Allies 1941 – 1945. London 1985, strana (s.) 12 – 15; OROS I. a kol.: Magyarország a XX. században. I. Kötet – Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Szekszárd 1996, s. 112 – 123; GOSZTONYI, P.: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest 1992, s. 15 – 54; KLIMENT, CH. K. – BERNÁD D.: Maďarská armáda 1919 – 1945. Praha 2007, s. 15 – 31.

bod mrazu a zvyšky 2. armády boli postupne stiahnuté z frontu.²

Po katastrofe pri Done sa rozhodlo o reorganizáciách ozbrojených síl. Koncom roku 1943 sa na východnom fronte nachádzalo 9 ľahkých divízií v sile približne stotisíc mužov pod názvom Maďarské okupačné sily (Magyar Megszálló Erők). Napriek viacerým pokusom regenta Miklósa Horthyho a predsedu vlády Miklósa Kállaya ich stiahnutie domov Hitler jednoznačne odmietol. Následkom rýchleho postupu sovietskych vojsk sa boje do konca roka presunuli k severovýchodným Karpatom. Nemecké vedenie neverilo svojmu spojencovi a 19. marca 1944 vojensky obsadilo Maďarsko, čím sa začala jedna z najtemnejších etáp maďarských dejín spojená s prechodom frontu, bombardovaním miest, prenasledovaním politických nepriateľov a holokaustom. Už začiatkom roku 1944 sa začala mobilizácia maďarskej 1. armády, začiatkom apríla sa začalo jej preskupenie do Haliče, kde prešla do obranných pozícií.³

Koncom augusta 1944 sa Rumunsku podarilo úspešne prejsť na sovietskú stranu, čo v krátkom čase otvorilo cestu vojskám 2. ukrajinského frontu do Karpatskej kotliny z juhovýchodu. Na rozdiel od rumunského prípadu, Horthyho zle pripravený pokus o „vyskočenie“ z vojny dňa 15. októbra 1944 sa skončil úplným fiaskom a nastolením vlády radikálnej fašistickej Strany šípových krížov (Nyilaskeresztes párt) na čele s „vodcom národa“ Ferencom Szálasiom. Maďarská vláda a armáda sa dostali pod úplnú nemeckú kontrolu. Hoci sa Karpatská kotlina považovala za vedľajšie bojisko, nemecké a maďarské jednotky kládli tuhý odpor. Dobýjanie Budapešti, ktorú sovietske vojská chceli obsadiť za pochodu, sa pretiahlo na celé dva mesiace – až

Maďarskí honvédi pri troskách sovietskeho lietadla (Zdroj: Archív J. Süllä)

do februára 1945 – a spôsobilo jeho civilnému obyvateľstvu nesmierne utrpenie. V marci sa nemecké vedenie v priestore Balatonu odhodlalo na jednu zo svojich posledných väčších útočných operácií, ale jej úspech bol iba dočasný. Maďarsko ostalo na strane Hitlera až do konca vojny, a tým sa zaradilo na stranu porazených štátov. Celková strata obyvateľstva Maďarska medzi rokmi 1941 až 1945 sa odhaduje na 830 až 950 tisíc ľudí, z toho asi 340 až 360 tisíc vojakov. Okrem veľkých materiálnych škôd a nutnosti zaplatiť vojenské reparácie malo Maďarsko ešte jeden naliehavý problém – zajat-

cov, ktorí boli v rukách Sovietskeho zväzu a jeho západných spojencov.⁴

Podľa rôznych dobových prameňov sa do sovietskeho zajatia dostalo 3,5 – 3,8 milióna osôb. Medzi nimi bolo veľké množstvo civilistov, ale väčšinou išlo o vojakov z armád nacistického Nemecka a jeho spojencov. Systém sovietskych zajateckých táborov existoval v období rokov 1939 až 1956. V tomto časovom období bolo pod dohľadom Ľudového komisariátu vnútra – NKVD (od roku 1946 Ministerstva vnútra – MVD) približne 500 zajateckých táborov a takmer 400 pracovných práporov. Na ich správu a riadenie

2 ABBOTT, P. – THOMAS, N.: Germany's Eastern Front, s. 15 – 16; GOSZTONYI, P.: A magyar honvédség, s. 59 – 108; KLIMENT, CH. K. – BERNÁD D.: Maďarská armáda, s. 32 – 33.

3 GOSZTONYI, P.: A magyar honvédség, s. 125 – 150; KLIMENT, CH. K. – BERNÁD D.: Maďarská armáda, s. 33 – 34; OROS I. a kol.: Magyarország a XX. században, s. 131 – 135.

4 ABBOTT, P. – THOMAS, N.: Germany's Eastern Front, s. 19 – 20; GOSZTONYI, P.: A magyar honvédség, s. 166 – 286; KLIMENT, CH. K. – BERNÁD D.: Maďarská armáda, s. 34 – 49; OROS I. a kol.: Magyarország a XX. században, s. 135 – 145.

bol v rámci uvedených orgánov vytvorený samostatný štátny orgán – Správa/Hlavná správa záležitostí zajateckých a internovaných (UPVI/GUPVI – Главное управление по делам военнопленных и интернированных), a tak boli zajatecké tábory úplne oddelené od systému trestných a nápravných táborov pod správou GULAG-u.⁵

V rokoch 1941 – 1942 bolo v sovietskom zajatí veľmi málo maďarských zajatcov. Ich počet prudko vzrástol začiatkom roku 1943 po katastrofe maďarskej 2. armády. Záplava zajatcov zaskočila aj samotné sovietske orgány – z vyše 210 tisíc zajatcov, ktorí boli začiatkom februára 1943 v sovietskom zajatí, bolo vyše 31 tisíc Maďarov. Spomedzi všetkých rokov, počas ktorých fungovali v ZSSR zajatecké tábory, bola najvyššia úmrtnosť práve v roku 1943. Ďalšie hlásenie z decembra toho roku hovorí už iba o niečo vyše troch tisíckach maďarských zajatcoch – to znamená, že ich prežila len asi desatina.⁶

Nový veľký nárast počtu maďarských zajatcov sa začal na jeseň 1944, keď sa boje presunuli na územie vtedajšieho Maďarského kráľovstva.⁷ V tom období sa začala aj internácia civilného obyvateľstva, ktoré okrem Maďarov postihlo aj Švábov, nemeckú menšinu v Maďarsku. Internácie slúžili predovšetkým na zabezpečenie zázemia pred nepriateľskými elementmi. Na miestach s húževnatejším odporom maďarských a nemeckých síl sa postup Červenej armády spomalil a sovietske vojenské velenie cítilo, že bude lepšie preukázať vyšší počet vojenských zajatcov – ich počet sa jednoducho doplnil z radov civilistov. Takýto prípad nastal aj pri dobýjaní Budapešti, keď vedenie 2. ukrajinského frontu odhadlo počet budúcich zajatcov na 188 tisíc, čo bolo takmer dvojnásobkom ich

skutočného počtu. V januári posledného vojnového roku už bolo v rukách Sovietov vyše 125 tisíc osôb a číslo rástlo až do konca vojny.⁸ Z územia vojnového Maďarska sa do sovietskeho zajatia dostalo približne 555 až 565 tisíc občanov Maďarska. Počet zomretých zajatcov sa odhaduje nad 66 tisíc. Z vyššie uvedeného celkového počtu sa na územie ZSSR dostalo približne 385 až 390 tisíc zajatcov a internovaných (z toho počtu približne dve tretiny boli členmi maďarských ozbrojených síl), ostatní tvorili skupinu osôb – zajatcov a civilistov – z nich väčšinu už v roku 1945 prepustili na slobodu.⁹

Repatriácie zajatcov sa začali hneď po kapitulácii Nemecka – práceneschopných zajatcov púšťali domov a práceschopných odvážali do pracovných táborov v sovietskom vnútrozemí. Prepúšťanie sa netýkalo príslušníkov SS, SD, SA, Gestapa, Strany šípového kríža a iných osôb podozrivých z účasti na vojnových zločinoch. Do druhej polovice novembra 1945, keď odišiel posledný transport prvej veľkej vlny prepúšťania, bolo prepustených vyše milióna osôb, z toho takmer 190 tisíc maďarských zajatcov. V marci 1946 ostávalo v zajatí takmer 236 tisíc Maďarov. Pracovné nasadenie zajatcov v ZSSR bolo najintenzívnejšie v roku 1946 a v prvej polovici nasledujúceho roka, a tak bol počet prepustených maďarských zajatcov v roku 1946 relatívne nízky – čosi vyše 18 tisíc. Druhá vlna veľkého prepúšťania sa začala v máji 1947. Do konca toho roku bolo prepustených približne 93 tisíc maďarských zajatcov. V roku 1948 nasledovala tretia veľká vlna s približne 89 tisíc prepustenými zajatcami. V januári 1949 ostávalo v sovietskom zajatí ešte 12 tisíc Maďarov, ktorých postupne prepúšťali v nasledujúcich rokoch – po-

sledné malé skupiny zajatcov sa vrátili domov až v roku 1956.¹⁰

Sovietsky zväz utrpel spomedzi všetkých štátov zúčastnených v 2. svetovej vojne najväčšie straty – podľa súčasného konsenzu išlo o 27 – 28 miliónov zabitých sovietskych občanov. Jeho materiálne škody tvorili 41 % celkových strát všetkých zúčastnených štátov. Európska časť ZSSR bola po štyroch rokoch vojny v troskách, katastrofálna hospodárska situácia a nedostatok pracovných síl mali za následok, že sovietsky štát sa pokúsil túto situáciu napraviť použitím pracovných síl – zajatcov a internovaných z nepriateľských štátov. Hoci bola v sovietskych zajateckých táboroch vysoká úmrtnosť – z približne 3,5 milióna zajatcov registrovaných v zajateckých táboroch v ZSSR umrelo približne 580 tisíc – sovietskym zámerom v prípade brania zajatcov nebola genocída, ale využitie pracovnej sily. Len na porovnanie, podľa nemeckých výpočtov z 5,7 milióna zajatých občanov Sovietskeho zväzu bolo nažive ku koncu vojny iba 2,4 milióna, čiže v nacistickom zajatí zomrelo približne 3,3 milióna zajatcov – 57 percentná úmrtnosť trojnásobne prevyšovala úmrtnosť zajatcov v sovietskom zajatí. Zaobchádzanie so sovietskymi vojakmi zo strany nacistov bolo organickou súčasťou plánu ničenia národov, ktoré nacistická ideológia považovala za menejcenné, v najlepšom prípade vhodné na zotročenie.¹¹ To samozrejme neospravedlňuje mieru bezohľadnosti a neľudskosti, akú museli zajatci v sovietskom zajatí prežiť. Treba to vnímať v zrkadle skutočnosti, že Stalinov režim tiež systematicky vyvražďoval z jeho pohľadu nepriateľské skupiny obyvateľstva – namiesto nacistického národa, rasy tu išlo o isté spoločenské

5 VARGA É. M.: Magyarok szovjet hadifogságban (1941 – 1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest 2009, s. 12 – 13.

6 Tamže, s. 141 – 142.

7 Po nastolení Szálasiho režimu bolo Maďarské kráľovstvo oficiálne premenované na Maďarský štát.

8 VARGA É. M.: Magyarok szovjet, s. 144 – 145.

9 Tamže, s. 163 – 168.

10 Tamže, s. 169 – 182.

11 Tamže, s. 17 – 19.

Most na rieke Bug pomenovaný po Miklósovi Horthym (Zdroj: Archív J. Sülla)

Presun príslušníkov maďarskej armády v Sovietskom zväze (Zdroj: Archív J. Sülla)

kategórie, triedy, ktorým bolo odopreté právo na existenciu. V prípade vojenských zajatcov išlo „iba“ o ich najväčšie využitie pre potreby vojnou zničeného hospodárstva ZSSR.

Ako nám napovedá aj prípad ústrednej postavy nášho príbehu, Károlya Tótha, osud jednotlivca závisel od mnohých faktorov – miesta a dĺžky zajatia, svojvôle väzňateľov a personálu zajateckých táborov, druhu práce, medziľudských kontaktov, schopností, osobných vlastností zajatca a šťastia.

Károly Tóth sa narodil 26. októbra 1917 v Kráľovej nad Váhom do rodiny Pétera Tótha a jeho manželky Etelky Pintérovej. Bol tretím najstarším dieťaťom zo siedmich súrodencov. Rodina mala na miestne pomery väčší majetok – Péter Tóth viedol prosperujúce hospodárstvo a bol členom predstavenstva obce a obecným pokladníkom. Rodičia vychovávali svoje deti v katolíckom duchu – Károlyov mladší brat István sa mal stať dokonca kňazom. Obidve strany rodiny – Tóthovci aj Pin-

térovci – boli maďarskej národnosti, pred 2. svetovou vojnou vedel z rodiny po slovensky iba Péter, ktorý strávil časť detstva v rodine majcichovského richtára, aby sa naučil po slovensky. Károly navštevoval miestnu maďarskú ľudovú školu a po jej skončení pomáhal na gazdovstve svojich rodičov. Po období rokov 1941 až 1947, ktoré sú témou tohto článku, sa vrátil do civilného života: už rok po príchode zo zajatia sa oženil s Jozefín Kocsisovou. Manželský pár ostal bezdetný. Károly počas prvých rokov po príchode zo zajatia samostatne hospodáril, ale po kolektivizácii vstúpil do Jednotného roľníckeho družstva, kde pracoval ako traktorista. V poľnohospodárstve pracoval až do dôchodku. V čase, keď som s ním robil rozhovory – v období od septembra 2009 do októbra 2010 – bol najstarším žijúcim Kráľovčanom, ktorý sa v radoch maďarskej armády zúčastnil 2. svetovej vojny na východnom fronte. Pôvodne som ho vyhľadal, aby mi poskytol informácie o mojom starom otcovi, Lénártovi Szullóovi, ktorý s ním prežil istý čas v zajatí, no sila jeho príbehu ma presvedčila, aby som sa mu venoval podrobnejšie. Nazdávam sa, že jeho príbeh bude zaujímavý – a prínosný – aj pre slovenských čitateľov. Osudy Slovákov a Maďarov z južnej časti Slovenska, ktorí boli v rokoch 1938 – 1945 ako maďarskí štátni občania príslušníkmi Maďarskej kráľovskej armády, ostávajú totiž pre slovenských čitateľov pomerne neznáme – jednak kvôli jazykovej bariére, ale aj celkovej nespracovanosti osudov tejto skupiny ľudí v slovenskej historiografii.

Pán Tóth zomrel 28. novembra 2010, necelé dva mesiace po našom poslednom rozhovore, ale celý jeho príbeh som dopodrobna zaznamenal – celkovo ide o takmer 28 hodín audiozáznamu. Bol to človek s veľkým rozprávačským talentom a zmyslom pre dramatickosť aj humor – o svojich osudoch hovoril pútavo a tento duch som sa snažil pretať aj do rukopisu jeho príbehu. Na nasledujúcich stranách by som chcel priblížiť jeho skrátenú verziu aj slovenskému čitateľovi.

VOJAKOM 22. KOMÁRŇAN-SKÉHO PEŠIEHO PLUKU

Keď po Prvej viedenskej arbitráži obsadili maďarské vojská južné Slovensko, Károly Tóth bol vo veku, keď sa za normálnych okolností mal stať vojakom česko-slovenskej armády. Po tom, ako sa zákonom o národnej obrane z roku 1939 uzákonila povinná účasť chlapcov od 12 rokov v organizácii Levente,¹² aj Károly sa musel v jej rámci raz do týždňa zúčastňovať na cvičeniach, ktoré boli predprípravou vojenského výcviku. Až do nástupu na vojenskú službu pracoval na gazdovstve svojich rodičov. Károly narukoval do maďarskej armády 1. augusta 1941, do 22. komárňanského kráľovského pešieho pluku.¹³ V Starej komárňanskej pevnosti¹⁴ sa zúčastnil rýchleho výcviku. Po krátkom pobyte doma ho v novembri toho roku odvelili do Dolnej Seče (okr. Levice), kde sa stal zdravotníkom. Pred Vianocami 1941 bol demobilizovaný, ale už začiatkom februára 1942 ho znova povolali. Dostal sa do Ácsu, obce neďaleko Komáromu, kde jeho jednotka čakala na odchod na front. Odchod maďarskej armády v apríli 1942 na bojiská v Sovietskom zväze prešiel v jednej komárňanskej nemocnici. Vyhnúť sa odveleniu na front sa mu podarilo aj viackrát, až kým ho v auguste 1943 nezobrali na front.

Hneď na začiatku svojej frontovej služby bol konfrontovaný s náhlou smrťou vojaka, ktorý stúpil na mínu. Tlaková vlna zrazila vojakov k zemi: „Boli sme úplne od zeme a špiny. Pozviechali sme sa, pretierali sme si oči a bežali sme za ním. Bol v tom kráteri. Pomôž-

Károly Tóth ako príslušník Levente (druhý sprava) (Zdroj: Archív autora)

te...!’ – zastonal chudák. Chytili sme ho z dvoch strán, zdvihli sme ho, ale vtedy sa už z neho liali vnútornosti. Nohy mal ktovie kde – jednu nohu mu odtrhlo úplne. On bol naším prvým mŕtvym.“

Károly Tóth hovoril o veľkej technickej a materiálnej prevahe Červenej armády. V čase, keď sa dostal na front, už mala v rukách hlavnú iniciatívu a bolo iba otázkou času, kedy sústredí na tom-ktorom frontovom úseku sily, ktoré nedostatočne vyzbrojené a vystrojené maďarské vojsko nevedelo zadržať: „Ale potom, keď sa Rusi¹⁵ pozbierali! Jednu sme vystrelili a dostali sme sto! Naše zbrane boli oproti tým ruským iba detskými hračkami. Na fronte mali vždy nové zbrane, moderné, automatické. My sme na jednu celú čatu dostali iba jeden automat. Aj staré pušky mali desaťnábojové – nie päťnábojové, ako tie naše. Keď sme sa potom dostali do zajatia, videli sme, že staré pušky používali za frontom – boli tam takí mladí chlapci ako u nás leventáci¹⁶ a tí nás strážili – puška bola dlhšia ako ten chlapec! Tam sa vyškierali a uka-

zovali ich. A my? Po každej streľbe sme museli vytrhnúť záver, vyskočil na jeho miesto a mohlo sa znova streliť. Ale keď si vystrelil päť nábojov, musel si tam dať nový zásobník a to ťa stálo nejaký ten čas. A naše pušky sa raz dva zapiekli, ak sme strieľali viac a aj samopaly sa hneď kazili. Prehriala sa hlaveň a patrón nevyskočil, až kým hlaveň nevychladla. Ale ruská zbraň sa nezapiekla – tá vydržala!“

Keď Károly prišiel na front, dostal pušku, ale v zime 1943/1944¹⁷ ho preradili na panzerfaust¹⁸: „To bola najškaredšia zbraň. Faustoši boli najviac vpredu, to bola prvá smrť. A aké ťažké to bolo vláčiť! Mohol si zabiť desaťtisíc Rusov, ale to sa nedalo porovnať s tým, že si zničil protipancierové delo alebo tank! Ale to nebolo také jednoduché. Keď si netrafil presne kolmo pod vežu tanku, strela sa odrazila a vybuchla vo vzduchu, ale vtedy už výbuch nemal silu. A keď si ho netrafil presne, tank na teba nevystrelil: vyrútil sa na teba, spravil jednu otočku a rozmazal ťa.“

12 Organizácia Levente (Po maďarsky: Levente Egyesületek), alebo jednoducho levente, bola paramilitaristická mládežnícka organizácia v Maďarsku v medzivojnovom období a počas 2. svetovej vojny. Bola založená v roku 1921 a od roku 1939 v nej mali chlapci od 12 do 21 rokov (respektíve do nástupu do armády) povinnú účasť.

13 Komáromi m. kir. 22. gyalogezred; viac v SZÉNÁSSY, Z.: Komáromi m. kir. 22. gyalogezred. Komárom 2000.

14 Komárňanský fortifikačný systém pozostáva zo Starej pevnosti (Öregvár), ktorá sa nachádza na slovenskej strane Dunaja, a pevnosti Csillagerőd, Igmándi erőd a Monostori erőd na maďarskej strane.

15 Károly Tóth – ako väčšina pamätníkov – používal označenie Rusi. Správny výraz by mal byť sovietski vojaci (i keď je pravdepodobné, že väčšina Červenoarmejcov mala ruskú národnosť). Podobný prípad nastáva aj pri označovaní Sovietskeho zväzu názvom Rusko.

16 Slovenský slangový výraz „leventáci“ je prebraný od Ľudovíta Petra (nar. 1925 v Šali), bývalého príslušníka organizácie Levente.

17 V tom čase sa jednotka Károly Tótha nachádzala na blízke neurčenom mieste pri Dnepri, kde dlhší čas bránili jeden most.

18 Panzerfaust alebo pancierová päšť je druh nemeckých ručných protitankových zbraní z obdobia 2. svetovej vojny. Jej vývoj začal v roku 1942 a do konca vojny boli vyrobené milióny kusov. Jej systematické použitie zaviedli aj v Maďarskej armáde.

PROTI PARTIZÁNOM

O niektorých udalostiach sa Károly odhodlal prehovoriť až po dlhšom naliehaní. Začiatkom leta 1944 na území Bieloruska náhle zosilneli partizánske aktivity, za ktorými nasledovala jedna veľká a úspešná sovietska ofenzíva.¹⁹ Károly sa v tom čase, krátko pred zajatím neďaleko Brest-Litovska (dnes Brest, západné Bielorusko), zúčastnil na jednej protipartizánskej akcii. Keď jeden rýchlik privážal späť na front dovolenkujúcich nemeckých vojakov, údajne dvaja dvanásťroční chlapci podmínovovali dráhu a vlak explodoval. O deň neskôr, v noci, sa Nemci pomstili – vypálili sedem dedín. „Obklúčili ich a rozkaz bol, že kto odtiaľ bude utekať – nech je to človek, alebo ktokoľvek, čokoľvek, od kuriatka až po najväčšieho koňa – všetko treba postrieľať a zapáliť dedinu, aby nič neostalo nažive. A nerobili to iba Nemci. Keď do toho spadli aj Maďari, aj tí to museli vykonať.“ Na druhý deň dostal Károly a jeho druhovia rozkaz na prečesanie jednej z vypálených obcí. Vstup do nej nebol bez problémov. Vojaci spočiatku nevedeli, odkiaľ sú ostreľovaní, až napokon pri prvých záhradách na začiatku dediny uvideli jamu, odkiaľ prichádzala streľba. Keď trafili do píšťaľ pobočníka práporčika, ktorý viedol akciu, práporčík vyskočil a zavelil do útoku. Vojaci sústredili paľbu na ten jeden bod a postupne sa dostali ku skrýši: „Bola tam jedna nádherná žena a jeden chlap, obaja v civilu. „Podte, podte!“ – zavolali sme ich von. Práporčík s pár ľuďmi ich zobrali do jedného domu a vypočúvali ich, že aké sú tu jednotky. Tvrdili, že vojsko v noci odišlo, keď už horela dedina. Potom sa pýtali na zbrane – odkiaľ ich

Rukovanie do maďarskej armády v Kráľovej nad Váhom (apríl 1942) (Zdroj: Archív autora)

zobrali, keď sú civilisti? Bolo jasné, že sú to partizáni. Ženu zlikvidovali raz-dva. Postavili ju k stene. Joj, koľko hladných vojakov bolo! Každý chcel strieľať! Ak by si sa vtedy pozrel tej žene do tváre, zľakol by si sa! Už vedela, prečo ju tam postavili. Dostala krížovú paľbu: časť vojakov ju strelila vodorovne, druhá časť po dĺžke. Muž potom povedal, kde sú skryté zbrane a munícia. Prezradil to, lebo pri hlave mal pušku. Sľúbili mu, že ak to povie, nezastrelia ho. Ale nakoniec ho predsa zlikvidovali.“

V ZAJATÍ

V júni 1944 bolo jasné, že porážka Nemecka a jeho spojencov je nevyhnutná – na Západe sa otvoril druhý front a Červená armáda začala už spomenutú mohutnú Bieloruskú ofenzívu. Približne v tom čase dostala jednotka Károlya Tótha nového veliteľa. Starého kapitána odvolali Nemci, lebo sa v zúfalej situácii so svojimi vojakmi

vyhýbal priamemu boju. Ale nový peštiansky veliteľ jednoducho nepripúšťal žiadny ústup. Hneď po prvej bojovej akcii vojaci zistili, že tí, ktorí ustúpili dozadu – ako to bolo zvykom za predošlého kapitána – peštiansky veliteľ okamžite zastrelil: „Načo tam ísť? Tam zomrieť, alebo tu...?“ – hovoril nám nejaký šiesty chlap, ktorý utiekol dozadu. „Prečo?“ – spýtali sme sa ho. „Ten veľký kapitán,“ vysvetľoval, „všetkých našich strieľa do hlavy, ktorí išli späť! Tam ležia. Povedali sme mu, že radšej pôjdeme späť...“²⁰ Prístup nového kapitána prinútil vojakov k neľahkému rozhodnutiu. Dohodli sa, že ak dôjde k poslednému útoku, radšej sa vzdajú, ako by ich mal postrieľať ich vlastný kapitán. Prešlo iba pár dní od zmeny vo velení a Károlyova jednotka – hovoril približne o 60 – 70 vojakoch, ktorí v tom čase boli s ním – padla do zajatia. Stalo sa to niekde na bližšie nešpecifikovanom mieste neďaleko Brest-Litovska niekedy po konci júna 1944²¹:

- 19 Operácia Bagration, alebo Sovietska letná ofenzíva 1944 bola jednou z najväčších operácií Červenej armády počas 2. svetovej vojny. Začala 22. júna 1944, na tretie výročie napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom, a trvala až do konca augusta toho roku. Okrem 2,5 milióna mužov a veľkého množstva bojovej techniky bolo jej významnou zložkou približne 150 tisíc partizánov na území Bieloruska a Litvy, ktorých koordinované akcie začali dva dni pred začiatkom operácie. Po dvoch mesiacoch mala Červená armáda otvorenú cestu na Balkán, do Maďarska aj Poľska, čo malo pre Nemecko nedeľné následky.
- 20 Drastická prax nového kapitána pripomína metódy uzatváracích jednotiek NKVD, ktoré so zbraňou v ruke mali zabráňovať ustupovaniu jednotlivých červenoarmejcov, alebo celých jednotiek. Keďže ústup mali vojaci Červenej armády uzavretý, ak ďalší boj považovali za beznádejný, vzdávali sa ešte častejšie. KNOPP, G.: Zajatci. Bratislava 2009, s. 33 – 34.
- 21 Károly Tóth hovoril, že toho roku ešte stihol poslať svojmu otcovi, Péterovi pozdrav k meninám (Peter a Pavol – 29. jún).

„Boli sme na takom mieste, kde boli kriky. Zrazu z nich vyskočil jeden Rus na koni – určite bol vyslaný ako zved – a v tom momente ho jeden z Anyaországú²² zastrelil! Kôň utekal ďalej, presne tým smerom, kde sme boli my, a ten strelec mu chytil uzdu: „No, ja už ďalej pešo nejdem!“, lebo stále sme chodili iba pešo, dňom i nocou. „Na čom sme sa dohodli!?“ – ziapali sme na neho, skoro sme ho zjedli od zlosti. Povedali sme si, že ak na nich nebudeme strieľať, možno nám neublížia. „Zosadni z neho! Zosadni z neho!“ – kričali sme na neho, keď vyskočil na koňa. Ale vtedy sa už z krikov začal pochod: ako maku, keď ho sejú, toľko ich bolo! Nebolo treba výstrelov z pušky, s nami už ten vreskot čo spravil! Po rusky ziapali, že „odhodiť zbrane, vzdaj sa!“ A keď sa človek vcíti do tej situácie: kvôli jednému nás teraz všetkých postrieľajú! Jedna skupina vojakov nás obkľúčila a ostatní išli ďalej. Bolo ich veľmi veľa. Takto sme sa dostali do zajatia.“ Červenoarmejci odzbrojili vojakov a dali ich nastúpiť. Sovietsky veliteľ vyzvedal, kto z prítomných sú kočiši, aby odviezli voz so zásobami do najbližšej dediny za frontom. Samotní kočiši ukázali na mŕtvych vojakov, aby nemuseli absolvovať nebezpečnú cestu. Veliteľ si vybral dvoch náhodných ľudí a jedným z nich bol aj Károly. Pridelil k nemu mladého sovietskeho vojaka, s ktorým sa vydali smerom od frontovej línie. Zvlnený charakter miestnej krajiny ich vystavoval paľbe, ktorú striedali intervaly, počas ktorých vozy neboli zamerané nepriateľom. Veľký problém spôsobovali aj kone, ktoré sa nechceli od strachu pohnúť. Navyše bola na vozoch munícia a výbušniny. Keď to Károly naznačil mladému vojakovi,

Károly Tóth ako príslušník maďarskej armády (Zdroj: Archív autora)

rozhodli sa, že sa zbavia nebezpečného nákladu. Nakoniec sa po dlhých útrapách obom vozom podaril ústup do prvej dediny. Spolu s druhým kočišom vyzvedali od červenoarmejcov,

čo s nimi bude: „Opýtali sme sa takého mladého vojaka: „Ide na Sibír!“²³ a už na nás mieril zbraň. Potom sme išli za takým starším a ten nám povedal, že nás zoberú pracovať do kolchozu.“²⁴

22 Anyaország – v priamom preklade „Materská krajina“ – myslí sa tým územie Maďarska po Trianonskej zmluve. Na viacerých miestach textu sa stretneme ešte s pojmom Felvidék – v preklade „Horná zem“ – v širšom zmysle Slovensko (Horné Uhorsko), v našom prípade sa skôr myslí územie južného Slovenska obsadené po Viedenskej arbitráži Maďarskom. Károly Tóth v maďarčine používal pojmy ako anyaországi a felvidéki, ale namiesto priameho slovenského prekladu – „Materskokrajinčan“ a „Hornozemčan“ – sa v texte používa menej kostrbatý opisný preklad.

23 Károly Tóth pri ruských dialógoch často skomolil ruské výrazy, prípadne ich nahradil slovenskými, respektíve českými. Rozhodol som sa ponechať ich v jeho verzii. Ich správny tvar uvádzam v poznámkach, v tomto prípade by bolo správne „Id'jot v Sibír!“.

24 Kolchoz – v bývalom Sovietskom zväze forma kolektívneho poľnohospodárstva zavedená na vidieku počas kolektizácie. Československým ekvivalentom boli jednotné roľnícke družstvá.

To už bude lepšie, – pomyslel som si – zapracujeme si. Ale ten tretí, ten bol nemilosrdný: budeme zastrelení! Na toto čo povedať! Videli sme, s akou nenávisťou na nás pozerajú.“

OSUDNÉ ROZHODNUTIE

Po pozbieraní zajatcov zo širšieho okolia sa udial jeden z rozhodujúcich okamihov príbehu. Zajatcov zobrali do dvora a prikázali im, aby sa rozdelili podľa pôvodu. Károly nevedel po slovensky, ale Zoltán Madari, jeho kamarát z Diakoviec (okr. Šaľa), slovenčinu ovládal a rozumel aj Rusom. Prehovárал Károlya, aby sa spoločne postavili k Slovákom, pretože mal zlé predtuchy: „*Karčika môj, neopúšťajme jeden druhého!*“ – hovoril. „*Nezanechajme jeden druhého! Títo niečo chcú s Maďarmi, nemám z toho dobrý pocit! Postavme sa k Slovákom!*“ „*Zolko môj, drahý Zolko,*“ – takto sme sa rozprávali, plačúc – *keď sa dostanem domov so slovenskou armádou, otec ma nevpustí ani do dediny, taký je to veľký Maďar!*“ *Ja som sa veľmi držal svojho maďarstva a bál som sa aj toho, čo by bolo, ak by sa doma dozvedeli, že som prestúpil. Vtedy sme ešte nevedeli, aký koniec bude mať Felvidék. Ešte jedno posledné ti poviem, Karčika!*“ *Ale to už bolo naozaj posledné, ešte aj dnes mi stoja chlpy na chrbte, keď si na to spomeniem. Počúvaj ma, mám ovdovenú matku a jednu sestru, prídeš so mnou a budeš u nás! Otec príde pre teba a s plačom ti povie, že Pod domov,*

Karčika!“ *Na môj dušu!*“ *A zrazu, keď Rus videl, že ľudia chodia sem a tam – kamarát volal kamaráta, aby prešiel na druhú stranu – rozdelil masu: kto je tu, ostane tu, kto tam, ostane tam, žiadne výmeny!*“ *Ostal som na slovenskej strane, pritom som aj dvakrát odišiel.²⁵ Tak, toto sa nám prihodilo.“*

Už onedlho sa rozhodnutie prihlásiť na „stranu Felvidéku“ ukázalo ako správne. V jednom z nasledujúcich dní prišli sovietski vojaci s vedrami. Zoltán Madari postrehol, že jeden z nich ukázal druhému na ich skupinu a povedal mu, nech si zoberie ľudí na naberanie vody z „ich vojakov“. Madari v tom videl dobré znamenie. Teoreticky to znamenalo, že nie sú obyčajnými zajatcami, ale potencionálnymi spojencami. Nie je isté, čo by sa stalo, ak by sa prihlásili k maďarskej strane, aj keď to Károly vo svojom rozprávaní jasne naznačil. Spolu s ďalšími zajatcami bol umiestnený do jednej stajne. Keď sa pozerali cez škáry medzi doskami, stali sa svedkami jednej skľučujúcej scény: „*Zrazu bežala jedna staršia žena, chudera sa natriasala veľké prsia, v ruke mala šatku a kričala, plakala. Vedela, že je tam plno Maďarov a hovorila, že tých deviatich zajatcov, ktorých zobrali dvaja Rusi, zastrelili. A veru, tí dvaja prichádzali späť a bez ľudí. A takéto sme videli tri, štyrikrát – nebolo nám to jedno! Mysleli sme, že nasledujeme my! Videli sme, že berú zajatcov z Anyaországu, ale nevedeli sme, že z nás nebudú brať. S našimi som sa stretol,*

ale s ľuďmi z Anyaországu, ktorí tam vtedy boli, som sa neskôr nestretol ani s jedným. Tí zmizli všetci.“²⁶

MEDZI STATUSOM ZAJATCA A SPOJENCA

Je známe, že v Sovietskom zväze nebrali veľký ohľad na ľudské životy, či už išlo o nepriateľa, alebo sovietskeho občana. Potvrďuje to aj skúsenosť hlavného hrdinu nášho príbehu. Už počas prvej noci sa Károly zúčastnil ošetrovania zranených a stal sa svedkom úplnej neúcty jedného vojaka k vlastným ľuďom. Keď spolu s ďalším zajatcom z improvizovanej ošetrovne odvádzali do vedľajšej miestnosti jedného z mnohých ranených, našli tam mŕtveho sovietskeho vojaka, ktorého iba minúty predtým ošetrovali na priestrel plúc: „*Eine kaput!*“ *povedal som vojakovi. Kaput. Kapuuuut?!? zahučal späť. Kaput. No biri!*²⁷ *zareval, aby sme ho chytili a zobrali preč. Odniesli sme ho na dvor, bola tam taká malá kopa hnoja, a prikázal nám ho tam hodiť! Ich vlastného! Toľko tam znamenal jeden človek.“*

Po niekoľkých dňoch zobrali zajatcov do Bobrujska,²⁸ kde sa na jednom letisku zúčastnili odpratávania trosiek po bombardovaní. Koncom septembra Károlyho prideliť ku skupine, ktorá mala ísť do Moskvy. Napriek márnym snahám sa nepodarilo vybaviť, aby s ním išiel aj Zoltán Madari. Aj keď sa hovorilo o tom, že do Moskvy sa ide na vojenský výcvik, celý čas sa

25 Nevieme, akú vetu použili tí, ktorí rozkázali toto rozdelenie podľa pôvodu. Károly Tóth v jednej vete použil slová „Felvidéki“ („tí z Felvidéku“), Slováci, Rusíni, Maďari – veta, ktorú vložil do úst sovietskemu vojakovi, vyzerá v písanej podobe s väčšou pravdepodobnosťou ako „Nech vystúpia tí z Felvidéku – Slováci, Rusíni, Maďari.“ a nie „Nech vystúpia tí z Felvidéku, Slováci, Rusíni, Maďari.“ Ak prijímame tento predpoklad, rozkaz znel rozdeliť sa podľa územia pôvodu. V takom prípade sa však natíska otázka, prečo sa Károly chcel postaviť k Maďarom z Materskej krajiny, ak mal možnosť ísť k Maďarom z Felvidéku. Možnou odpoveďou je to, že Zoltán Madari vydaný rozkaz zle interpretoval.

26 Aj keď zo slov Károlya by mohlo vyplývať, že všetkých tamojších zajatcov, ktorí sa prihlásili k zajatcom z Anyaországu (pozri predchádzajúcu poznámku), boli zabíjať, je tu aj taká možnosť, že sa s nimi nestretol jednoducho preto, lebo ich do zajatia zobrali na iné miesto. Problémom je aj to, že Károly na vlastné oči popravu deviatich zajatcov nevidel – aj keď sa mohli vyskytnúť prípady, aké opisuje, strieľanie vojnových zajatcov nebolo pravidlom. Sovietski zajatci hynuli skôr v dôsledku zlých podmienok v zajatí.

27 Eine Kaput – Jeden mŕtvy; No biri! – Ber ho!

28 Bobrujsk je priemyselným centrom v Mohilevskej oblasti na východe Bieloruska. Červená armáda ho oslobodila 29. júna 1944. Mesto ležalo v ruinách a počet jeho obyvateľov poklesol na jednu tretinu predvojnového stavu. Na náročný proces jeho znovuvýstavby boli nasadené tisíce pracujúcich a vojnových zajatcov, ktorí pracovali na očistení tovární a ulíc od sutí, ktorá sa potom použila na zapĺňanie kráterov po bombardovaní. <http://en.wikipedia.org/wiki/Babruysk>

iba pracovalo. Toho roku nasnežilo už v októbri a zajatcov zobrali na odpratávanie snehu. Na starosti ich mal jeden civilista a spred jedného domu odvážali nákladným autom sneh. „*To je tvoj sviatočný oblek? spýtali sme sa majstra. Povedal, že tu nie je sviatočný alebo všedný oblek, tu je, vše rovnó!*“ Rozmýšľal som, prečo odvážame sneh iba od toho jedného domu. Mal veľké okná na ulicu a dalo cez ne vidieť dnu. Zrazu sa otvorili dlhé dvere a jeden čašník s vypaseným ksichtom – v bielej košeli a čiernych nohaviciach – sa valil do susednej izby. A čo tam nevidím: pri podlhovastom stole sedeli v kruhu papaláši. Bolo na nich vidieť, že to nie sú malé štence. Išiel som späť a povedal som chlapcom: „*Pod’te sem, toto si vypočujte!*“ Vše rovnó? spýtal som sa majstra. „*Idi suda!*“ Ale nepovedal som mu, prečo ho volám k oknu. No pozri sa, aké šaty máš na sebe ty a čo majú na sebe henti! Nahneval sa a viackrát už nikto nemohol ísť k oknu.“

V novembri zažili zajatci prvýkrát aj výročie Októbrovej revolúcie, pre obyčajných Stredoeurópanov, zdá sa, neznámy sviatok: „*V jeden novembrový deň, po dlhej dobe som prvýkrát videl niečo ako koláče. Lebo tam sme nedostávali nič iné, ako zupu*²⁹ – mohol byť Veľký piatok alebo Biela sobota. Ale tentoraz sme dostali dve malé šišky. Čudovali sme sa, akú dobrú večeru sme to dostali. A potom na každej izbe vyhlásili, že keď budú biť na poplach, každý má ísť na dvor. Boli sme unavení, a tak sme moc nešli von, aj sme sa poschovávali. Všetko prehľadali. Vtedy, siedmeho novembra mali totiž veľký sviatok. Lietali lietadlá a z kanónov vystrelili päťdesiat sálv.“

V decembri sa v Moskve Károly znova – hoci iba na pár hodín – stretol so Zoltánom Madarim³⁰, ktorého skupina práve prišla z Bobrujska. Obaja sa zúčastnili vojenského odvodu do československej armády. Odvody prebehli hladko a časť zajatcov aj s Károlyom previezli vlakom do Turky,³¹ kde boli umiestnené československé jednotky. Zoznánil sa tam s jedným kapitánom z Nových Zámkov, ktorý prebehol na stranu Sovietov a ten mu sľúbil pomoc, ak by sa ďalšie vojenské odvody nepodarili. Zajatci sa museli dostaviť do kancelárie, kde ich čakala odvodová komisia. „*Pokazil som to tým, že otca som označil za Slováka a matku za Maďarku: Krucifix, ty si Maďar?*“ pýtal sa ma trojhviezdičkový dôstojník. Ak by som to povedal naopak, tak ma odvedú. Ale ja som to vtedy nevedel. Myslel som si, že je to jedno, ale bola to matka – materinská reč – ktorá bola dôležitá. Na otcovi nezáležalo a aj keby som nevedel po slovensky, ani to by nebol problém, v deväťdesiatich deviatich percentách sme boli takíto, čistí Maďari.“³² Károly nechcel odísť z kancelárie a presviedčal komisiu, že chce bojovať proti fašizmu. Nakoniec sa spýtal, čo bude s tými, ktorých neodviedli. Povedali – a neskôr zistil, že mu klamali – že neodvedení budú za frontom obnovovať zničené cesty a železnice. Namiesto vojenského nasadenia si zvolil prácu a nešiel ani za novozámockým kapitánom, čo rozhodlo o jeho osude na ďalšie takmer tri roky.

NEISTÉ DNI V TURKE

V Turke síce zajatci dostávali jedlo, ale nebolo ho veľa. Károlya Tótha postretlo ďalšie šťastie, keď ho spoznal jeden Ša-

ľan, ktorý bol v Turke kuchárom.³³ Ten mu vyrozprával, odkiaľ pozná rodinu Tóthovcov. Pred vojnou bol hlavným nákupcom šaliarskej výroby ľadu a v jeden veľmi studený zimný deň nakupoval v Kráľovej nad Váhom. Aby sa zohrial, vošiel k Tóthovcom. Rodina ho privítala a dala mu aj skromné jedlo. A po rokoch, ďaleko od domova, spoznal v Károlyovi chlapca z kuchyne, kde bol pohostený. Rozhodol sa, že sa odvdáči: Károly od kuchára nedostával iba jedlo, ale aj peniaze a cítil, že mu tým nepriamo naznačuje, aby utiekol. Dokonca mu vysvetlil aj to, kde sa približne nachádza frontová línia.

V tom čase – niekedy pred Vianocami roku 1944 – bol front podľa slov Károlya vzdialený od Turky asi 18 kilometrov, už na hraniciach budúceho Československa a bolo jasne počuť aj kanonádu. V jeden večer sa s plačom vydal na riskantnú cestu: „*Že aké ťažké je kráčať na oráči v snehu, ktorý je po kolená! Veľmi rýchlo som sa vyčerpal. Bol som čoraz bližšie a delostreľba sa ozývala už veľmi blízko. A potom som sa zastavil, lebo som sa veľmi spotil. Hneď ma obchádzal spánok. A to som vedel – počul som to od našich starých ľudí – že ak v takejto situácii človek zaspí, tak je koniec. Napriek tomu som si trochu sadol: v snehu som si spravil miesto na sedenie. Keď už som začal podriemkať, vstal som, lebo stopro, že by som tam ostal naveky! A ani to som nevedel, kam sa dostanem: k Poliakom, Slovákom či Rusom. Aj zastreliť by ma mohli. A tak som sa rozhodol, že pôjdem späť. Vrátil som sa až ráno!*“

Ešte toho dňa napoludnie išli zajatci na obed – slovenskí vojaci dostávali

29 Zupa – polievka.

30 Zoltánovi Madarimu sa podarilo dostať sa domov už v roku 1945. Keď sa dva roky nato dozvedel o návrate Károlya, išiel ho navštíviť do Kráľovej nad Váhom.

31 Turka (ukrajinsky Тирка) je mesto na Ukrajine v Ľvovskej oblasti. Na východ od slovensko-poľsko-ukrajinského trojhranicia, 35 kilometrov vzdušnou čiarou.

32 S najvyššou pravdepodobnosťou išlo o vojenské odvody do 1. československého armádneho zboru v ZSSR. Nie je jasné, od koho Károly dostal radu označiť jedného svojho rodiča za Slováka. Problém je aj s „deväťdesiatimi deviatimi percentami“ – pravdepodobne myslel na tých, ktorí sa s ním zúčastnili odvodu.

33 Jeho totožnosť zatiaľ nebola zistená.

Hroby maďarských vojakov v Sovietskom zväze (Zdroj: Archív J. Sülla)

obed skôr a po nich sa zaradili aj oni. V tej chvíli ich obkľúčili a z kuchyne už nemohol odísť nikto – po celých týždňoch, počas ktorých boli zajatci bez stráží. Zobrali ich do jednej veľkej budovy a zavreli ich. Záchody v budove neboli dokončené a niektorí zajatci využili príležitosť a utiekli cez ne. Tých menej šťastných na druhý deň odvádzali peši na neznáme miesto, až napokon po zotmení prišli k jednému osamotenému domu, kde ich už čakali sovietski vojaci. Károly Tóth tak Vianoce roku 1944 prežil už ako regulérny zajatec s neistou budúcnosťou.

Z LÁGRA DO LÁGRA AŽ NA MIESTO URČENIA

Zajatcov odvádzali z jedného lágra do druhého, až kým sa nedostali do svojho konečného cieľa. Na začiatku jednej cesty vlakom sa jeden zajatec pokúsil o útek cez okno – vyliezol cez neho von a rukami sa držal okenného rámu, ale už sa neodvážil skočiť, lebo vlak bol príliš rozbehnutý. Károly sa ho spoločne s viacerými zajatcami pokúšal vtiahnuť späť do vagónu, čo sa

nakoniec aj podarilo, ale strážne to celé videli – v najbližšej stanici zastavili vlak a traja sovietski dôstojníci s vojakmi dvoch hlavných aktérov akcie vytiahli z vagónu. Urazení dôstojníci oboch zajatcov surovo dokopali a potom ich poslali k poslednému vagónu. Cestou tam ich vojaci bili po hlave až kým neprišli k prázdnuému vozňu a prikázali, aby vyliezli hore: „Začali sme liezť, ale kým sa nám kolenami podarilo horko-ťažko dostať sa hore, tak bum-prásk, začali nás zase mlátiť a spadli sme späť. Postavili sa na nás, kopali, udierali, všetko robili! A ja som bol pritom nevinný! Pomyslel som si, že načo som sa do toho plietol! A toto sa zopakovalo trikrát – kým videli, že vieme ešte liezť. ‚Kamarát, ja už...‘ – stonal som tomu druhému – ‚ja už sa vzdávam..., nech ma hoci aj zastrelia...!‘ Ale vtedy zapískal rušeň, a to znamenalo, že každý musel nastúpiť. Vtedy nám už vojaci pomohli a hodili nás do vagónu: chytili ma z dvoch strán ako vrece a šups! Ak by som si nedal pred seba ruky, hlava by sa mi rozbila na dverách vagónu – ale rozum

som mal ešte na mieste. A potom sa vlak rozbehol.“ Po tejto strastiplnej ceste sa Károlyovi vďaka pohotovej pomoci ostatných zajatcov podarilo vbehnúť do lágra, kde sa ukryl v dave. Nebola to však konečná stanica – už onedlho zajatcov odtransportovali do posledného lágra.

Cesta do konečného cieľa trvala celé týždne – niekedy vlakovú súpravu jednoducho zastavili, zajatci museli vystúpiť a prázdne vagóny použili na iné, dôležitejšie úlohy. Zajatci tak museli čakať pri trati, kým sa pre nich uvoľnia vagóny. Pri jednom takomto nútenom zastavení uvideli pod jednou strieškou zhromaždených Rusov, ktorých strážil väčší počet vojakov než maďarských zajatcov. „A toto nás nenechalo na pokoji: prečo na nich dávajú väčší pozor, ako na nás? Čo sú to väčší vinníci než my? A potom sme sa to dozvedeli. Keď sa v roku 1941 začal nemecký pochod na Rusko a Nemci obsadili ruské územia, Rusi na to neboli prichystaní – obvinili ich z toho, že sa vzdali, namiesto toho, aby si strelili poslednú guľku do hlavy. A potom, keď sa už situácia obrátila a Rusi získali späť svoje územia, obsadili ich spoločne s týmito ruskými zajatcami. Oddelili ich a brali ich na Sibír: už vedeli, kam ich berú.“³⁴

Dlhá cesta bez riadneho jedla a pitia si vyžiadala mnoho obetí. Károly bol počas cesty asistentom svojho kamaráta z rodnej obce, Lénárta Szullóa,³⁵ ktorého určili za veliteľa vagónu, pretože vedel po slovensky a dorozumel sa aj s ruskými vojakmi. Hlavnou úlohou dvojice bolo rozdeliť jedlo. Pri jednom rozdeľovaní skromného prídely chleba sa stali svedkami smutnej udalosti. Károly dával pozor na prídely a Lénárt čítal menný zoznam, keď sa zrazu niečia ruka načiahla pre chlieb. Bol to zajatec s priezviskom Csuka. Všetci sa na neho oborili, aby dal naspäť chlieb a vyčkal, kým príde na rad. Keď každý dostal svoj prídely, jedna porcia ostala: „Kto

34 Služobné predpisy Červenej armády vopred vylučovali, že by sa sovietsky vojak mohol dostať do zajatia proti svojej vôli. Ba čo viac: Podľa paragrafu 22 Nariadení o vojenských zločinoch z roku 1927 sa vzatie do nepriateľského zajatia rovnalo vlastizrade. KNOPP, G.: Zajatci, s. 33.

35 Lénárta Szullóa stretol Károly ešte v Turke. Lénárt sa odtiaľ na istý čas dostal do nemocnice a s Károlyom sa stretol až potom, keď sa zajatci znova dostali do sovietskych rúk.

nedostal chlieb? Nech sa prihlási!’ – vyhlásili sme, lebo Lénárt neznal do zoznamu, kto dostal a kto nie. A nikto sa nepozeral na toho druhého, lebo každý civil iba na ten chlieb. Každého sme oslovili, ale neprihlásil sa nikto. Zrazu nám prišlo na um: ‚Nie je to toho Csuku, čo chcel kradnúť?’ ‚Ten bol tu vedľa mňa...!’ Obrátil som sa jeho smerom. Ležal pri mojich nohách, bol schúlený a už pod ním tiekol moč. Bol mŕtvy. Keď Lénárt čítal jeho meno, už sa nehlásil, vtedy už na tom musel byť iste veľmi zle. Toľko tam znamenal jeden život... A potom, čo to bolo rozdeliť tú jednu porciu, aby sa každému dostalo rovnako! Rovnako, po jednej omrvinke!“

Nakoniec sa transport dostal do svojej konečnej stanice, lágra čísla osem pri meste, ktorému Károly hovoril Nový Donbas.³⁶ Zajatci boli už celé týždne natesnaní do dobytčích vagónov a nemali možnosť poriadne si rozhybať nohy. Keď ich vysácali z vozňov, padli do vysokého snehu, plazili sa štvornožky a hltali sneh. „Jeden Rus, vyzeral na takého slušnejšieho pána, lebo mal také lepšie šaty, išiel okolo a prosil nás: ‚Ludia, nejedzte ten sneh, všetci zomriete! Vnútri na vás čaká teplý čaj! Ale keď si dávate vodu, všetci zomriete!’ ‚Dobre, že sa pred nami nerozplakal. Myslím, že to mohol byť nejaký doktor, alebo kto. Prišiel ku každému vagónu, ale darmo: každý sa napchával snehom.“³⁷ A potom že sa láger vyprázdnil? Boli aj vagóny, kde zo sto ľudí ostali iba ôsmi! Všetci ostatní zomreli! V našom vagóne zomrela takmer polovica ľudí. A iba tak ich povyhadzovali von, bez mena.“³⁸

V MÁRNICI

Károly síce prežil hroznú cestu, ale to najhoršie ho ešte len čakalo. Oslabený

organizmus, nedostatočná strava a ťažká práca si vyžiadali svoju daň a dostal sa do lágrovej nemocnice. Dvaja zdravotníci, ktorých nazýval iba ako „lotri“, každý večer kontrolovali pacientom teplotu. U koho zistili vysokú horúčku, dali ho vyzliecť donaha, vyhnali do márnice, aby tam do rána zamrzol – tak si ušetrili prácu s prenášaním mŕtvol. V jeden večer zistili vysokú teplotu aj Károlyovi: „Ja ešte neumriem! Ja ešte prežijem túto noc!“ s plačom som kričal, ale darmo, bum-prásk, dostal som remeňom po tvári a hlave. Jeho kovová časť bola vpredu a ten lotor sa nepozeral, či mi vybijie oči, alebo odstrihne uši či nos. Len ‚davaj, davaj, davaj, davaj a davaj!’, hnali nás von. Keď sme vyšli z nemocnice, museli sme zísť dvoma-tromi schodíkmi a boli tam dve opierky, ktorých sa dalo chytiť: ‚Neberte ma, ja ešte v noci možno vydržím!’ Ale darmo, znova som dostal to isté. Okolo budovy bol odprataný sneh, ale nehнали nás tade: museli sme prejsť križom, nahí. Cesta tak bola kratšia, ale snehu bolo po kolená. Lotrom to nevadilo, boli oblečení, ale my sme nemali na sebe nič. Bol rok 1945 – február – a kvílila ruská zima. A ruská zima je o niečo tvrďšia! Prišli sme k veľkej budove, na ktorej bola veľká brána a v nej jedna menšia. Otvorili ju a celé stádo nahnali dovnútra.“ Nepoznáme presný počet ľudí, ktorých v ten večer nahnali do márnice. Nemci, ktorí boli veľmi zoslabnutí, čoskoro pomreli. Maďari vydržali dlhšie a okolo polnoci sa ku Károlyovi v úplnej tme priplazil jeden človek a chytil ho za nohu. Volal sa Lajos Tóth a bol lesníkom z obce Aknaszlatina.³⁹ Ako sa rozprávali o svojej situácii, priplazil sa k nim ďalší väzeň a začal ich objímať a bozkávať. Až po dlhšom čase pochopili, že ide o Taliana: „Vždy nás prosil, aby sme ho pustili

dostredu, lebo my sme sa navzájom zohrievali. Ležali sme bokom na betóne a striedali sme sa: keď už nám bola na jeden bok veľmi zima, tak sme sa vymenili. Rozmýšľali sme nad tým, že ani len správu o sebe nebudeme vedieť poslať. To sme vedeli, že ak by sme aj prežili noc, nepomôže nám to. Ráno prídu, živých hodia na spodok voza, aby to nevideli civilisti a aj do hrobu ich nahádzu ako prvých. Vedeli sme to, lebo toto nebolo prvýkrát: voz bol vždy plný mŕtvych, každý boží deň!“ S takýmito myšlienkami prežili celú noc. Mŕtvych odnášali krátko potom, keď zajatci odišli do továrne, ale v ten deň personál neprišiel vo zvyčajnom čase – už bolo aj desať hodín, keď prežívajúci počuli, že niekto prichádza. Všetci traja priliezli k bráne a čakali. Keď otvárali zámku, od zúfalstva nevedeli zadržať plač: „Otvoril presne ten, kto ma tam šmaril, ale vedľa neho stál aj jeden nízky chlapík: ‚A títo? Ako sa sem dostal živý človek?!’ pýtal sa po rusky a ja som to pochopil! Ako sme sa tam dostali?! Jednou rukou som sa držal ostatných a druhou som ukázal na lotra. Ten sa to ani neodvážil popierať, lebo by sme na neho ukázali všetci traja. Ten nízky chlap sa do neho hneď pustil, že ako sa sem opovážil priniesť živého človeka! Keby vedel, že všetci sem boli nahananí živí!“ Károly Tótha postretlo najväčšie šťastie jeho života – práve v ten deň prišla do lágra kontrolná komisia.

V NEMOCNICI

Po desivej skúsenosti sa Károly a jeho dvaja druhovia dostali do mestskej nemocnice. Na starosť si ich zobrala lekárka, o ktorej sa neskôr dozvedeli, že bola primárkou. Hneď po príchode do nemocnice ich osprchovali a prešli zdravotnou prehliadkou. Súčasťou

36 Nezistená lokalita, podľa názvu pravdepodobne v Doneckej uhofnej panve.

37 Nie je celkom jasná súvislosť medzi jedením snehu a úmrtnosťou zajatcov. Ak sa aj vyskytli problémy s pitím, problém nebol ani tak so samotnou vodou, ako s mikroorganizmami, ktoré v mala v sebe (napríklad nižšie spomínaný týfus).

38 O registrácii zajatcov pozri VARGA É. M.: Magyarok szovjet hadifogságban, s. 126 – 140.

39 Solotvyno (ukr. Солотвино /Solotvyno/, maď. Aknaszlatina, za 1. Česko-slovenskej republiky Slatinské Doly) je mesto v Zakarpatskej oblasti na západnej Ukrajine v Ťačovskom rajóne. Obec leží na brehu rieky Tisa na rumunskej štátnej hranici. Na opačnej strane rieky leží mesto Sighetu Marmației – Máramarossziget, o ktorom ešte bude reč.

prehliadky bolo aj odváženie pacienta. Nešlo to bez problémov – Károly bol taký slabý, že sám sa na váhe neudržal a museli ho istí. „Doktorka niečo vysvetľovala zdravotníkom a ja som počul, ako hovorí, 48‘. „Neexistuje!“ – povedal som jej po slovensky. „Neexistuje!“ Povedala mi, že nech sa pozriem, váhy hrajú. Boli vyrovnané a pozrel som sa na čísla: 48 kil! Dali ma dole, závažie posunula na nulu a váhy hrali – boli dobré. Spýtala sa ma, koľko som vážil predtým a ja som jej to povedal. Keď som narukoval, mal som – je pravda, že aj s výstrojom – 95 kil! Nepovedala nič, len jednu veľkú prehltila.“

Vďaka nadštandardnej starostlivosti primárky sa stav Károly zlepšoval a pomaly prekonával chorobu.⁴⁰ Po istom čase sa mu so stavom zlepšoval aj apetít a dokázal zjesť niekoľko hltov z raňajok. Ako veriaci človek vždy pred jedením pobozkal kúsok chlebaka, prežehnal sa a ruky spojil na modlitbu. Medzičasom na protiľahlú posteľ doniesli jedného ruského pacienta, ktorý bol v zlom stave. Keď videl Károlyov každodenný obrad pred jedlom, spýtal sa ho, čo to znamená. Ten mu vysvetlil, že ďakuje Pánu Bohu: „Bože?!“ začal sa rehotat a veľkou hubou odvrkol: „Net Bože! Stalin!“ Padlo mi to zle, ale potom som sa už o neho nestaral a každé ráno som robil to isté. Keď ho doniesli, bolo mu zle, ale nevyzeralo to tak, že by to bolo smrteľné. Po dvoch-troch týždňoch hovorím ostatným: „Chlapci, chlapci, Rus zomiera!“ „Prečo?“ „Veď sa pozrite, už ledva dýcha!“ A zrazu – vtedy už veľmi nevedel hovoriť – lapal po vzduchu, ale ešte z pier sa mu dalo prečítať, že „Bože!“ Povedal

som mu: „Net Bože! Stalin!“ „Fuj!“ – to bolo posledné, čo sme mu ešte vedeli prečítať z úst. Zomrel tak, že volal Boha, a nie Stalina.“

ZMARENÉ NÁDEJE NA NÁVRAT DOMOV

Začiatok mája 1945 ukončil 2. svetovú vojnu, ale pre Károly to neznamenal návrat domov. Správa o konci vojny ho zastihla v nemocnici: „Raz po polnoci prišla poľská sestrička, palicou zabúchala na dvere a kričala: „Vojna kaput, vojna kaput! Skoro domoj, vojnoplenní!“⁴¹ Pýtali sme sa, kedy pôjdeme domov. Povedala, že čoskoro a išla z izby do izby hlásať, že sa skončila vojna. A že Čechoslováci pôjdu čoskoro domov. Ale nebolo to tak, my sme tam ostali.“ Po dlhšej chorobe boli pacienti prvýkrát pridelení na ľahšiu prácu v kolchoze. V jeden letný deň sa Károly spoločne s poľskou zdravotnou sestrou a Lajosom Tóthom rozhodli pre útek, ale po niekoľkých hodinách ich chytili. Následkom bola niekoľkotýždňová trestná brigáda.

V októbri toho roku sa Lénártovi Szullóovi podarilo dostať domov bez toho, aby vedel o Károlyovom osude. Posledná správa, ktorú o svojom kamarátovi vedel bola, že ho odviezli do márnice. „Na proverke⁴² čítali mená tých, ktorí mali ísť domov. Povedali, že ak niekto vie, že dotýčny nie je v tom čase na proverke, nech zakričí, kde je. Čítali zoznam a zrazu: „... Szulló Lénárt, ...“ Zakričal som „Kolchooooo!“ a to stačilo – zaznačili ho a potom ho našli. Aj ja som čakal až do konca, ale moje meno nečítali. Hneď som išiel do kancelárie a pýtal som sa, prečo

nejdem domov. Zase sa mi vrátila tá chyba, ktorú som urobil v Turke, keď som matku označil za Maďarku a otca za Slováka.⁴³ Prečítaných ešte v ten večer vystrojili a išli domov.“⁴⁴

ASISTENTOM LEKÁRA V LÁGRI Č. 10

Začiatkom roku 1946 láger číslo 8, ktorý sústreďoval zajatcov rôznych národností, zrušili. Pre maďarských väzňov vytvorili tzv. láger č. 10, kam sa dostal aj Károly Tóth. Keď sa v ňom sústredilo dostatočné množstvo zajatcov, láger dostal lekára. Vedenie vyhlásilo, že k lekárovi potrebujú jedného spoľahlivého človeka, ktorý by mu po pracovnej dobe pomáhal. Károly sa rozhodol, že sa prihlási – už vedel trochu po rusky a po slovensky – uvažoval o tom, že lekár by mu možno vedel pomôcť s odchodom domov. Doktorom bol starší kapitán a zajatcov vyšetroval v jednej vyhradenej izbe. V druhej miestnosti Károly prijímal pacientov, komunikoval s nimi a informácie tlmočil zdravotnej sestre, ktorá ich zapisovala na papier a odnášala lekárovi. Károly si rýchlo získal kapitánovu dôveru a už čoskoro od neho dostal prísľub, že ak by sa plánovali transporty domov, dostane sa do nich aj on.

Šťastie v nešťastí postretlo Károly začiatkom jari 1946 v podobe pracovnej nehody, keď sa pod ním zlomilo lešenie a pri páde si zlomil nohu: „Večer som išiel do ordinácie a lekár sa pýtal, čo je so mnou. Povedal som mu o nehode. Obzrel sa, či tam nie je niekto – nebola vnútri ani sestrička, ani nikto – objal ma a povedal mi, že s tou zlomeninou pôjdem domov!“

40 Podľa slov Károly išlo o týfus. Rozlišujeme dva typy týfusu: 1. brušný týfus – jeho pôvodcom je baktéria Salmonella typhi, ktorá sa z človeka na človeka šíri jedlom, predmetmi a neumytými rukami znečistenými výkalmi infikovaných osôb. Vyskytuje sa v oblastiach nízkou (alebo žiadnou) úrovňou vybudovania inžinierskych sietí, alebo v časoch vojen či prírodných katastrof. 2. škvrnitý tyfus je choroba spôsobovaná baktériou Rickettsia prowazeki, ktorú prenáša voš šatová. Epidémie škvrnitého týfusu sa vyskytujú v preľudnených priestoroch so zlými hygienickými podmienkami. Počas 2. svetovej vojny bol veľmi vážnym problémom predovšetkým na východnom fronte a v zajateckých a koncentračných táboroch (škvrnitý tyfus zapríčinil smrť aj Anny Frankovej a jej sestry Margot).

41 Vojna kaput, vojna kaput! Skoro domoj, vojnoplenní! – Vojna sa skončila, vojna sa skončila! Čoskoro pôjdete domov, zajatci!

42 Proverka – kontrola počtu väzňov.

43 V skutočnosti nie je celkom jasné, prečo sa Károly nedostal na zoznam a či to vôbec súviselo s odvodmi v Turke.

44 Ako sme spomínali v úvode, na jeseň 1945 došlo k prvej veľkej vlne prepúšťania zajatcov, počas ktorej prepustili takmer 190 tisíc maďarských zajatcov (pozri VARGA É. M.: Magyarok szovjet hadifogságban, s. 169 – 182).

Nariadil mi, aby som od tej chvíle chodil s palicou a neustále sa sťažoval na bolesť: ,boli, boli a mnoga boli!‘“ Lekár upozornil Károlya, že všetko, čo hovorí, musí ostať v tajnosti. Povedal mu, že ostane v nemocnici a hoci mu nevie dať žiadne lieky, bude ležať a noha sa mu zahojí aj sama. A dostane aj barly, pretože ani zajatec nemôže chodiť do práce s barlami. Károly sa zo zranenia zotavil a postupom času ho prideliť na ľahšie práce.

Už čoskoro sa ukázalo, že prihlásiť sa za lekárskeho asistenta bolo naozaj dobrým rozhodnutím. Veliteľ lágra mal iba hodnotu nadporučíka a predsa vo väčšine záležitostí vedel rozkazovať lekárovi – kapitánovi. Napriek tomu sa viackrát stalo, že svojho asistenta zachránil pred ťažkosťami: „Ten veliteľ bol riadna sviňa. V bani sa minuli ľudia a hneď nariadil lekársku prehliadku – zobudili nás, najprv prešiel on a vybral si spomedzi nás ľudí, ktorí pôjdu do bane. Boli sme tam zoradení nahí a keď som prišiel k stolu, kde dievčatá zapisovali mená, veliteľ povedal: ,Tóth... Prvá kategória!‘ A to už bola baňa. Ale ja som videl lekárovu tvár: vedel sa tak pekne do okružla usmievať! Veliteľ dával tipy o akú kategóriu ide, ale tie potvrdzoval až lekár. Postavil som sa k nemu a on tak posmešne povedal veliteľovi: ,Druhá kategória!‘ A do bane išla iba prvá kategória. A kto sa tam dostal, ten sa za dva týždne zničil.“

Ako plynuli mesiace, Károly bol znova pridelený na ťažké a často nebezpečné práce. Od pracovného úrazu uplynul viac než rok, keď uprostred jednej májovej noci roku 1947 k jeho posteli v tajnosti prišiel lekár a povedal mu, aby ho v tichosti nasledoval. Odviedol ho do ordinácie, objal ho a povedal mu, aby si sadol, lebo má pre neho správu: „Bude väčšie komisio, zajtra bude väčšie komisio!‘ ,Jaj, na chrbte mi už stáli chlpy!‘ ,Bude malinký doktor, ale prima! Neboj sa, prima! Rozumiš?‘⁴⁵ Jasne, že ,rozumiem‘, tieto slová som už všetky chápal. Vytiahol mi nohavice a chytil ma na tom mieste, kde som mal zlomeninu. Povedal mi, že keď ma na druhý deň na tom mieste chytil lekár, nech poviem, že ,boli!‘ A keď nohu chytil aj druhýkrát, tak už to mám povedať dôraznejšie. A keď ju chytil aj tretíkrát, už mám kričať ,mnoga boli!‘“ Takto lekár uprostred noci vycvičil Károlya na lekársku komisiu, ktorá mala vybrať zo zajatcov tých, ktorí mali ísť domov. Veliteľ lágra si informáciu o jej príchode nechal pre seba až do noci, aby lekár nemal čas niekoho pripraviť. Nasledujúci deň komisio naozaj rozhodla, že Károly bude zo zajatia prepustený, ale istotu získal až na tretí deň, keď nechali nastúpiť brigády a čítali mená tých, ktorí mali ísť domov. Tí, ktorých neprečítali, išli hneď do práce. Po vizite ošatenia zavelili na nástup a zajatci išli na železničnú stanicu, kde bol každý pridelený

k vagónu. Károly sa rozlúčil so svojim lekárom so slzami v očiach a nastúpil do vagóna, netušiac, aké ťažkosti ho ešte čakajú.

REPATRIACNÝ TÁBOR V MÁRAMAROSSZIGETE

Vlaková súprava sa zastavila až v Máramarosszigete⁴⁶, kde sa zajatci dostali do ďalšieho lágra⁴⁷ pod sovietskym velením. Hneď pri vchode Károlya privítali dvaja Kráľovčania, Vilmos Benes a József Kocsis. Na druhý deň podstúpili noví zajatci lekárske vyšetrenie, ale skutočným cieľom prehliadky bolo niečo iné: „Už dopredu som bol posratý: bál som sa, lebo hľadali esesákov. Dozvedel som sa, že našli medzi nami takých – roky sme boli spolu a nevedel o tom nikto. Pod pazuchu a do slabín mali vpálený znak SS.⁴⁸ Ak takého Rusi chytili, toho rozkrájali na kusy, alebo im vyrezali vtáka a vložili mu ho do úst, alebo bohvie čo ešte – zlikvidovali ho tými najkrutejšími mučeniami. Nemci si ten znak radšej vyrezávali, ale jazva tam ostala. Museli sme zdvihnúť ruky a semenníky odtiahnuť na bok, aby lekár videl, či tam nemáme niečo vypálené. Keď som sa dostal na rad ja, lekárovi sa zrazu rozohoreli oči! Čo zbadal? Už sa mi triasla duša! ,SS!‘ zaskríčal. V tej chvíli už zo mňa išlo všetko, lebo tam stáli dvaja ruskí vojaci a už by ma aj brali. Dal som sa do veľkého plaču, ako malé decko: ,Ja nie som SS!‘ a ukazoval som na obidve miesta.

45 Aj tu – podobne ako v predchádzajúcom prípade – ide vety skomolené zo slovenčiny, ruštiny a češtiny.

46 Sighetu Marmatiei – (česky Marmarošská Sihoť, ukrajinsky Сиріт-Мармароський, maďarsky Máramarossziget) je mesto v rumunskom Maramureši, na ľavom brehu Tisy, ktorá tu tvorí hranicu s Ukrajinou. Zo stylistických dôvodov je v texte ponechaný maďarský názov mesta.

47 Na jar 1946 nastala zmena trasy, cez ktorú prechádzali tranzity maďarských zajatcov smerom domov. Do toho obdobia sa návrat zajatcov domov mohol udiť výlučne cez východorumunské mesto Focșani, po tomto období prijímal maďarských zajatcov aj repatriálny tábor číslo 36 v Sighetu Marmatiei – Máramarosszigete. Od apríla 1948 sa na maďarskú žiadosť diali repatriácie výlučne cez Máramarossziget. VARGA É. M.: Magyarok szovjet hadifogságban, s. 174. Cez tábor č. 36 prešli aj ďalší opýtaní pamätníci, bývalí vojenský zajatci – Arnold Merva (*1925) a brat Lénárta Szullóa, Lajos Szulló (*1922).

48 Tetovania krvných skupín príslušníkov SS nosili členovia Waffen SS počas 2. svetovej vojny kvôli identifikácii krvnej skupiny dotyčného v prípade nutnosti krvnej transfúzie pri zraneniach počas bojov. Po vojne často slúžili ako prvotný dôkaz – aj keď nie vždy dokonalý – že dotyčná osoba bola členom Waffen SS. Tetovanie pozostávalo z písmena krvnej skupiny vojaka – A, B, AB alebo O. Károly Tóth hovoril o znaku SS, ktorý bol vpálený. O vpaľovaní znakov do pokožky (tzv. branding) príslušníkom SS sa nepodarilo nájsť informácie. Väčšina veteránov, s ktorými som viedol rozhovory (József Papp, Lajos Zsidó, Ľudovít Petro, Lajos Szulló a iní), hovorila o hľadaní takýchto znakov – zajatci museli nadvihnúť ruky, aby ich mohli dôkladne prezrieť. Tak, ako to tvrdil Károly Tóth, aj Lajos Zsidó (*1925) hovoril o dvoch príslušníkoch SS, ktorí mali na tele znaky na dvoch rôznych miestach: „Keď sa skončila vojna, skamarátili sa a cigaretou si vypálili tú pečiatku – tú pečiatku SS mali pod pazuchou a medzi nohami.“

Károly Tóth (september 2009) (Zdroj: Archív autora)

„Ja nie som!!“ Videli na mne, že veľmi plačiem a vtedy jeden ďalší lekár vstal zo stoličky. Vypýtal si pravítko, lebo tie znaky boli robené na presné centimetre. Odmeral to, čo našiel prvý lekár a samozrejme to nepasovalo. A koniec koncov, našli mi to iba pod pazuchami. Nenapadlo mi hneď, že v detstve som bol plný vyrážok: ak by sa ma niekto na stoličke spýtal, či som nemal pod pazuchami alebo na krku vyrážky, tak sme si to mohli celé ušetriť. Potom tam prišli ďalší lekári a dali mi za pravdu. A potom sa spýtali, či som z Felvidéku, alebo z Anyaországu – povedal som, že z Felvidéku. A kvôli tomuto jedinému slovu som ostal v Máramarosszigete. Ak by som povedal, že z materskej

zeme, tak by som ešte v ten večer mohol ísť do Maďarska. Ale ľudia z Felvidéku v Maďarsku jednoducho nechceli!“

Károly si v lágri zohnal prácu v sklade, kde pracovali spomínaní známi z rodnej obce. Okrem nich stretol aj ďalšieho Kráľovčana, svojho dobrého kamaráta z detstva Ferencu Pozsonyiho, ktorý svojich známych zásoboval chlebom, lebo v tom čase pracoval v pekárni lágru. V Máramarosszigete boli zajatci až do začiatku jesene, nechcení ani v Maďarsku, ani v Československu.⁴⁹ Raz prišli do lágra traja Slováci. Zajatci dostali príkaz, aby prichystali na dvor kasárne stôl a stoličky a aby sa zoradili, pretože prišli pre nich: „Íšiel za nimi prvý človek, ale

veľmi rýchlo ho prepustili. S veľkým smútkom odchádzal preč a už nám ani neprišiel povedať, čo bolo. Íšiel tam aj druhý človek, ale aj toho rýchlo vybavili: tak rýchlo nemohli zapísať, že „kto si, čo si, kam cestuješ, alebo či si zdravý“. A zrazu sa už Slováci balili. „No čo je?“ – pýtali sme sa toho druhého. „Videli, že všetci, čo sú tu, sú Maďari, a oni Maďarov nepotrebujú!“ Boli sme zúfalí: nepotrebujú nás?! „A ešte povedali, že najbližšie nás Rusi zoberú späť...“ Všetkých nás zamrazilo.“

SMEROM DO MAĎARSKA

V jeden skorý jesenný deň vedenie lágra vyhlásilo, že na druhý deň popoludní sa majú pred kanceláriou hlásiť tí, ktorí majú doklad o tom, že ich rodiny sú vysídlené do Maďarska. Károly už túto správu počul skôr, a tak si s Ferencom Pozsonyim včas zohnali od civilov obálky a papier a v mene svojich rodičov si sfalšovali listy, v ktorých stálo, že sú vysídlení. Podvod sa podaril a dvaja kamaráti sa dostali do transportu smerujúceho do Maďarska.

Ďalší problém ich stretol v Debrecíne, kde nič netušiacich bývalých zajatcov vyložili z vlaku a v jedných vojenských kasárňach sa zúčastnili ďalšej lekárskej prehliadky. Ako sa čoskoro ukázalo, opäť mala jeden tajný cieľ. Zhodou náhod sa Károly stretol so svojím známym, Lajosom Herencsárom, o ktorom sa až po desaťročiach – úplnou náhodou – dozvedel, že bol jedným z veliácich dôstojníkov kasární. Ten mu prezradil skutočný zmysel zastávky v Debrecíne: „Tebe to poviem, ale tvojmu kamarátovi nie“, odtiahol ma nabok Lajos. „Máme tu z každej dediny jeden zoznam nespôľahlivých ľudí. Kto nie je priaznivcom terajšieho systému, toho ešte pošlú trochu sa porekreatovať.“⁵⁰ Nevie, či tam náhodou nie sú aj vaše mená – možno áno, možno nie, ale pre istotu – vy odtiaľto musíte utiecť. Ešte teraz vás viem zachrániť, ale ak

49 Československo-maďarské vzťahy boli v tom období ťažko narušené kvôli sporom ohľadom riešenia otázky maďarskej menšiny v ČSR (reslovakizácia, výmena obyvateľstva, nútené presídlenie Maďarov do Čiech).

50 Arnold Merva (*1925) si spomína, ako po návrate zo sovietskeho zajatia prechádzali cez Debrecín a v jedných kasárňach sa zúčastnili prehliadky a výsluchu, počas ktorých jedného podozrivého zajatca zadržali.

by ste boli na zozname a vaše mená sa dostanú dnu, už vám neviem pomôcť. Ale nie, že ma prezradíš, Karči! Nehovor nikomu nič! Kamaráta máš dôveryhodného? „Na milión percent!“ – povedal som mu.“ Herencsár zobral kamarátov k zadnému východu, kde bola jedna vysoká brána pokrytá ostatným drôtom a prezradil im, ako na ňu vyliezť, aby sa dostali k malým zamaskovaným dvierkam, cez ktoré sa mali dostať von. Priniesol im aj doklady, aké dostávali ostatní ľudia z transportu, ktorých medzičasom preverili. Keďže Károlyove a Ferencove doklady boli vystavené bez preverenia, ich mená sa nedostali na zoznam, ktorý večer čítali pri hlavnej bráne – práve kvôli tomu mali použiť zadný východ. Keď podvečer začali čítať zoznam, preliezli cez zadnú bránu, schovali sa v kríkoch pri železničnej stanici a vo vhodnej chvíli nebadane skočili k ostatným transportovaným.

Po príchode do Budapešti Maďarov z Československa odviezli do kasární, kde mali počkať na vybavenie papierov na odchod domov, ale samotný dôstojník, ktorý ich sprevádzal po kasárňach, Károlyovi naznačoval, aby utiekli. Príležitosť na útek úspešne využili počas

nakladania zásob v meste. Rozhodli sa, že vyhľadajú Istvána Tótha, Károlyovho mladšieho brata, ktorý v tom čase pracoval na ministerstve poľnohospodárstva: „Otvárali sa dvere a z kancelárie vyšiel taký človek, ako bol Pišta. „Hľadáme Pištu Tótha“ – povedal som mu. „Vy ste jeho brat!“ – vypleštil oči. „Namôjveru! Jaj, čo tu bude, Piťko môj, čo tu bude! Ten vás toľko hľadal!“ Vošiel dnu a zrazu sa otvorili dvere, ale ja som sa medzitým skryl za ne. Bol to Pišta – uvidel Feriho a vykrikoval: „Servus, Bobi!“ Oslovil ho menom, ktoré sme si navzájom dali ešte v detstve: Feri bol Bobi a ja zase Hari. „Brata mi nenesieš?“ A vtedy som ho zozadu objal. „Brat môj!!!“ Takú zakričal, že všetky dvere sa otvorili! Jeho manželka pracovala v tretej izbe, štrngotala s nejakým strojom, ale spoznala Pištov hlas a prišla k nám. Takto sme sa stretli, po rokoch: bola to veľká radosť.“

NÁVRAT DOMOV

Pišta Tóth bratovi a kamarátovi vybavil cez svoje dobré kontakty ilegálny prechod cez ťažko priechodné štátne hranice pri obci Ipolytölgyes.⁵¹ Do detailov zorganizovaná akcia sa podarila – Károly s kamarátom prekro-

čili hraničnú rieku Ipeľ a okľukou cez Vráble a Nové Zámky sa dostali do Šale, odkiaľ už išli peši. Keď vošli do ulíc rodnej obce, rozlúčili sa. Prvú Kráľovčania, s ktorými sa Károly chcel stretnúť, bola jeho rodina, a preto sa chcel vyhnúť susedom, ktorí sedeli na lavičkách pred domom. Mihály Bergendi – sused Tóthovcov a bývalý starosta – spolu s manželkou spoznali jeho chôdzu, a tak sa pri nich na chvíľu pristavil. Vtedy stretol aj svojich bratov: „A zrazu mi bežal oproti Pali a skočil mi do krku! „A Jóži je kde?“ – pýtal som sa ho. „Tu som ti v krku!“ povedal mi druhý brat, ktorý na mňa vyskočil tiež. Otec začul, že deti kričia, že „došiel Karči“ a od nervozity vbehol do prednej malej záhrady, ale odtiaľ neboli dvere na ulicu. Vyšiel odtiaľ iba keď sme vošli dnu do dvora a potom sme sa objali.“ Bolo šesť hodín večer, piateho októbra 1947. Na druhý deň sa Károly stretol aj s matkou, ktorá bola u svojej dcéry v susednej obci, v Kajali. Napriek tomu, že pani Tóthová už vedela o návrate syna – povedal jej to jeden Kajalčan, ktorý ho v Pešti videl pred konzulátom – privítala ho so slzami. Károly Tóth bol po vyše štyroch rokoch doma s rodinou.

Zoltán Kőrös • Five Lost Years. Story of a Prisoner of War from Southern Slovakia in the USSR from 1943 to 1947

Life stories of the Slovaks and Hungarians coming from the southern part of Slovakia, who became members of the Hungarian Royal Army in the period of 1938–1945, as they were citizens of Hungary in those years, remain relatively unknown to Slovak readers; both because of the language barrier and also the fact that the Slovak historiography did not pay attention to personal stories of these people. The text we present is an interview with Károly Tóth, the central character of the story. Personal story of a Hungarian Army soldier, the prisoner in Soviet camps, depended on many factors: the place and length of captivity, the licence of the prisoners and personnel in the POW camps, type of work, interpersonal contacts, capacities and personal characteristic features of the prisoner, and finally also the normal luck.

Mgr. Zoltán Kőrös (1982)

Štúdium histórie absolvoval na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Bol pracovníkom šalianskej a trnavskej pobočky Štátneho archívu Bratislava, v súčasnosti pracuje v súkromnej sfére. Venuje sa problematike maďarskej menšiny na Slovensku s užším zameraním na obdobie 2. svetovej vojny a prvých povojnových rokov.

51 Ipolytölgyes je obec v Maďarsku v Peštianskej župe v obvode Szob. Oproti, cez hraničnú rieku Ipeľ sa na slovenskej strane nachádza obec Malé Kosihy, cez ktorú prešli aj Károly a Ferenc.

KARIÉRA V ROZVIEDKE

JOZEF BLAŽEK „GABRIŠ“

MICHAL MIKLOVIČ

Jozef Blažek je ukázkovým príkladom kariéry príslušníka Zboru národnej bezpečnosti. Po viacerých prideleniach počas šesťročnej služby vo Verejnej bezpečnosti ho lákala kariéra v Štátnej bezpečnosti. V rámci jej špionážnej zložky, Hlavnej správy rozviedky, prešiel počas dvadsiatich rokov všetkými úrovňami operatívnej práce – od absolvovania operatívnej prípravy v centrále rozviedky v Prahe, cez operatívnu službu a riadenie teritoriálneho útvaru rozviedky v Bratislave až po spravodajskú činnosť pre nelegálnu rozvedku vo Venezuele. Blažekovu sľubne sa rozvíjajúcu kariéru v rozviedke zastavil až pád komunistického režimu.

Jozef Blažek sa narodil 12. mája 1942 v Turzovke. Jeho matka bola ženou v domácnosti, otec pracoval ako robotník. Základnú školskú dochádzku absolvoval od roku 1948 päťročným štúdiom na národnej škole v Korní a trojročným štúdiom na meštianskej škole v Turzovke. Na základe želania rodičov sa v rokoch 1956 – 1959 vyučil za strojného zámočníka v Závodoch presného strojárstva Kysucké Nové Mesto, v rokoch 1959 – 1961 tam pracoval ako strojný zámočník – údržbár. Od 1. mája 1961 pracoval ako lesný robotník – drevo-rubač na brigáde v Lesnom závode Mariánske Lázně. Od 30. júna 1961 do 15. augusta 1961 pracoval ako pomocný zámočník v Ostrave. 15. augusta nastúpil na základnú vojenskú službu (ZVS) vrote Pohraničnej stráže Jiříkov.¹ Počas ZVS absolvoval náborový pohovor na ministerstvo vnútra (MV) a prejavil záujem o službu na Oddelení Verejnej bezpečnosti (VB) Čadca s neskorším zaradením do kriminálnej služby a vyšetrovania.²

Jozef Blažek (Zdroj: AÚPN)

SLUŽBA VO VEREJNEJ BEZPEČNOSTI

Do služieb ministerstva vnútra nastúpil 1. októbra 1963 ako hliadkový príslušník Oddelenia VB v Banskej Bystrici. V období od 11. februára do 30. júna 1964 absolvoval 5-mesačný základný

kurz pre novoprijatých príslušníkov VB v škole MV v Bratislave, po ktorom sa vrátil na pozíciu hliadkového príslušníka VB v Banskej Bystrici. V nasledujúcich rokoch vystriedal v rámci VB niekoľko pridelení. Od 9. apríla 1965 pracoval na Obvodnom oddelení VB Žilina-mesto vo funkcii hliadkového príslušníka.³ V tomto období ho náčelník obvodného oddelenia pozitívne hodnotil za všeobecné vzdelanie a vojenské vystupovanie, no jeho politický prehľad hodnotil len ako priemerný. V spracovávaní písomností ešte nebol samostatný, ale predpisy pre výkon služby ovládal a uplatňoval ich.⁴ Od 1. decembra 1965 nastúpil J. Blažek do dopravnej skupiny Oddelenia VB Žilina do funkcie inšpektora dopravnej služby.⁵ Z tohto obdobia nie je k dispozícii jeho hodnotenie, zachovalo sa však rozhodnutie o jeho potrestaní piatimi dňami domáceho väzenia za bezdôvodné dvojmesačné držanie odobratého vodičského preukazu.⁶ Na Obvodné oddelenie VB v Terchovej ho preradili k 1. marcu 1967 do funkcie

1 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Životopis z 18. 12. 1974; Životopis z 12. 5. 1963; Blažek Jozef – kádrový posudok z 10. 6. 1963; Blažek Josef z 30. 8. 1963.

2 Tamže. Záznam o pohovore z 12. 5. 1963.

3 Tamže. Kmenový list.

4 Tamže. Služebný hodnotení (za dobu od 10. 4. 1965 do 30. 6. 1965).

5 Tamže. Blažek Jozef, strážm., VB – návrh na premiestnenie z 1. 11. 1965.

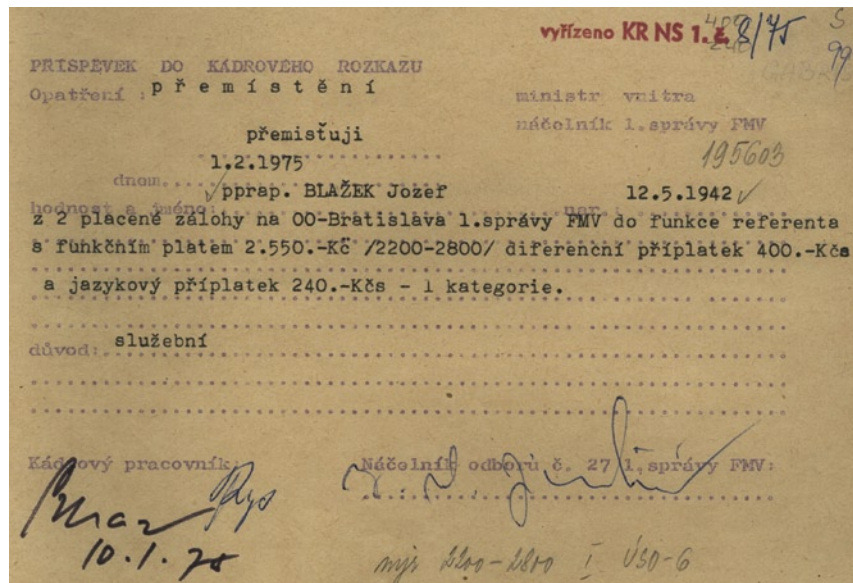
6 Tamže. Blažek Jozef, strážm. VB, potrestanie – príspevok do „K“ rozkazu z 21. 9. 1966.

výkonného príslušníka. Dôvodom tohto preradenia bola skutočnosť, že pod Obvodné oddelenie VB Terchová spadala aj rekreačná oblasť Vrátna dolina navštevovaná cudzincami. Zaraďovaní tam preto mali byť „*takí príslušníci VB, ktorí by reprezentovali bezpečnosť, a to ako svojim správaním, vystupovaním, tak aj celkovým vzhľadom*“. J. Blažek týmto požiadavkám vyhovoval, za pozitívum pre preradenie bolo považované aj jeho štúdium španielskeho jazyka.⁷ Počas pracovného zaraďovania v Terchovej ho jeho nadriadený hodnotil ako priemerného, ktorý „*za menšej pomoci skúsenejších orgánov zvládne prácu vyhľadávacieho príslušníka*“.⁸

NÁSTUP K ROZVIEDKE

Kariéru v Štátnej bezpečnosti začal J. Blažek 1. februára 1970, keď bol preradený k Hlavnej správe rozviedky (ďalej len „rozviedka“).⁹ Ako pri všetkých prípadoch preradenia príslušníka z inej zložky Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) na rozviedku, dostal J. Blažek krycie priezvisko – „GABRIŠ“ a bolo mu zmenené jeho osobné evidenčné číslo (OEC) z 124912 na 195603.¹⁰

Zaraďený bol na 2. odbor nelegálnej rozviedky,¹¹ kde sa v II. platenej zálohe pripravoval sa na funkciu nelegálneho rozviedčíka. Jeho individuálna príprava v období od 1. februára 1971 do 20. marca 1974 bola uznaná ako ab-

Premiestnenie Jozefa Blažeka z centrál rozviedky na Oblastný odbor Bratislava (Zdroj: AÚPN)

solvovanie Odbornej školy rozviedky.¹² Z dvoch kádrových rozkazov náčelníka rozviedky¹³ vyplýva, že J. Blažek bol v období od 1. decembra 1971 do 14. mája 1973 preradený z II. platenej zálohy (odborná príprava) do II. zálohy (legalizácia v zahraničí). Ďalšie informácie o tomto pridelení v zahraničí – miesto pridelenia, rozviedna funkcia, legalizačná funkcia – však nie sú k dispozícii, a to ani vo forme poznámok v kádrovom rozkaze, ani vo forme záznamu v operatívnej prílohe k osobnej evidenčnej karte príslušníka MV.¹⁴ V operatívnej prílohe sa pritom

podrobne zaznamenávali zmeny pridelenia príslušníka rozviedky vrátane legalizácie na území Československa (I. záloha) a legalizácie v zahraničí (II. záloha).

J. Blažek podľa pplk. Alberta Slámu¹⁵ „*v odbornej rozviedkovej príprave preukázal veľmi dobrú znalosť rozviedkových disciplín a tiež schopnosť aplikovať tieto znalosti do praxe pri plnení zadaných úloh*“. Odborný profil však hodnotil len ako veľmi dobrý, teda druhou najvyššou známku z piatich. Politický a morálny profil klasifikoval ako plne spôsobilý.¹⁶

7 Tamže. Blažek Jozef, strážm. VB – návrh na premiestnenie z 27. 1. 1967.

8 Tamže. Služebný hodnotení (za dobu od 1. 10. 1965 do 1. 10. 1968).

9 Tamže. Příspěvek do kádrového rozkazu MV SSR č. 16 z 23. 1. 1970.

10 OEC začínajúce dvojčíslom 19 boli špeciálne určené pre rozviedku. Prečíslovanie OEC všetkých príslušníkov rozviedky sa udialo pri jej reorganizácii k 1. 4. 1971. Ak bol na rozviedku preradený príslušník inej zložky ZNB, bolo mu jeho dovtedajšie OEC zmenené, po prípadnom návrate na pôvodnú zložku ZNB mu bolo vrátené pôvodné OEC.

11 2. odbor nelegálnej rozviedky (odbor D2) zabezpečoval výber, prípravu a riadenie nelegálnych rozviedčikov, od roku 1971 bolo jeho krycie označenie 23. odbor. Na rozdiel od iných súčastí rozviedky vysielala nelegálna rozviedka do zahraničia rozviedčikov s plne zmenenou identitou, bez krytia niektorej z oficiálnych československých inštitúcií v zahraničí (najmä veľvyslanectiev) a často predstierajúcich emigráciu z Československa. Výnimku tvorili príslušníci nelegálnej rozviedky, ktorí pripravovali prienik a usídlenie nelegálnych rozviedčikov v určitej krajine – tí pôsobili v zahraničí pod oficiálnym krytím, čo bol aj prípad J. Blažeka.

12 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Vysvedčení zo 7. 1. 1975.

13 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. I. správa SNB. Kádrový rozkaz náčelníka I. správy FMV č. 125 z 30. 11. 1971 a Kádrový rozkaz náčelníka I. správy FMV č. 31 z 22. 5. 1973.

14 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Operatívni příloha k osobní evidenční kartě příslušníka MV.

15 Albert Sláma „CTIBOR“ (1925) bol starším referentom odboru D2 / 23. odboru rozviedky od 15. 10. 1969 do 31. 8. 1975.

16 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Služebný hodnotení příslušníka Sboru národní bezpečnosti z 15. 1. 1975.

OBLASTNÝ ODBOR BRATISLAVA

K 1. februáru 1975 preradili J. Blažeka v rámci rozviedky na Oblastný odbor¹⁷ Bratislava do funkcie referenta.¹⁸ Stalo sa tak aj napriek počiatočnému nesúhlasu náčelníka oblastného odboru Františka Garaya¹⁹, podľa ktorého J. Blažek „*nesplňuje kritériá pre plnenie operatívnych úloh na Obl. odbore, v spolupráci so stranickou organizáciou nesúhlasím s jeho premiestnením na Oblastný odbor I. správy FMV Bratislava*“.²⁰ Časom sa však Garayove hodnotenie zmenilo. V januári 1976 sa podľa neho J. Blažek „*prejavuje ako schopný pracovník*“²¹ a v júni 1978 je hodnotený ako „*schopný, svedomitý a iniciatívny pracovník (...) v práci má už dobré operatívne skúsenosti a dosahuje konkrétne výsledky*“.²² Na základe druhého hodnotenia J. Blažeka ho náčelník rozviedky k 1. júlu 1978 preradil na vyššiu funkciu – starší referent.²³ V roku 1980 sa podľa F. Garaya „*v práci prejavuje ako*

zodpovedný a iniciatívny pracovník. Má ďalšie predpoklady rastu. V práci dosahuje dobré výsledky.“ Ďalej v hodnotení F. Garay považoval J. Blažeka za perspektívneho pracovníka pre prácu na centrále, zatiaľ ho ale odporučil ponechať na oblastnom odbore. Tiež odporučil jeho povýšenie na poručíka.²⁴ Od svojho nástupu na oblastný odbor J. Blažek spracovával problematiku 23. odboru rozviedky (referát 23 oblastného odboru²⁵), na ktorom sa v rokoch 1971 – 1973 školil na centrále rozviedky.²⁶ Od roku 1982 spracovával problematiku 18. odboru rozviedky (referát 18), teda dokumentačno-operatívneho odboru nelegálnej rozviedky.²⁷

Od roku 1983 bol J. Blažek zaradený v kádrových rezervách na funkciu náčelníka odboru a 26. marca 1984 ho náčelník Oblastného odboru Správy ŠtB Bratislava pplk. Dezider Hronec²⁸ navrhol ustanoviť do funkcie svojho zástupcu. Návrh zdôvodnil Blažkovou politickou vyspelosťou a zodpoved-

ným prístupom k plneniu služobno-politických úloh.²⁹ Náčelník Správy ŠtB Bratislava pplk. Štefan Homola³⁰ s návrhom súhlasil a kádrovým rozkazom vymenoval J. Blažeka za zástupcu náčelníka k 1. máju 1984.³¹ V pozícii zástupcu náčelníka oblastného odboru riadil referáty 21 (špeciálne služby protivníka), 23, 26 (zahraničná kontrarozviedka), 37 (Európa), 47 (Afrika – Ázia) a 52 (USA a Latinská Amerika), v čase neprítomnosti náčelníka riadil celý oblastný odbor.³² Na tejto funkcii však J. Blažek pôsobil len krátko, pretože k 1. júlu 1985 ho preložili na centrálu rozviedky v Prahe.

J. Blažek si priebežne dopĺňoval občianske i politické vzdelanie. V roku 1977 absolvoval gymnázium pre pracujúcich, v roku 1985 diaľkové štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a štúdium zavŕšil v roku 1986 rigoróznou skúškou (JUDr.). Dňa 2. júna 1980 absolvoval Večernú univerzitu marxizmu-leninizmu (VUML).³³

- 17 Oblastné odbory boli v rokoch 1969 – 1989 útvarmi rozviedky umiestnenými v krajských mestách. V rokoch 1969 – 1980 spadali pod centrálu rozviedky, v rokoch 1980 – 1989 pod Správy ŠtB krajských správ ZNB. Ich predchodcami boli 1. odbory krajských správ ZNB. Vývoj teritoriálnych útvarov rozviedky na Slovensku a ich personálnu rekonštrukciu v rokoch 1966 – 1989 zverejnil Ústav pamäti národa na svojej webovej stránke. Pozri: <http://www.upn.gov.sk/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/1-sprava/utvary-rozviedky.php>
- 18 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Príspevok do kádrového rozkazu náčelníka I. správy č. 8 z 21. 1. 1975.
- 19 František Garay „LUKÁČ“ (1924) bol náčelníkom Oblastného odboru Bratislava od 8. 3. 1971 do 31. 5. 1982.
- 20 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Pprap. Blažek Jozef – kádrový spis – zaslanie, 22. 12. 1974.
- 21 Tamže. Návrh na vyznamenanie z 5. 2. 1976.
- 22 Tamže. Nprap. Blažek Jozef – návrh na zaradenie do funkcie staršieho referenta z 8. 6. 1978.
- 23 ABS, f. I. správa SNB. Kádrový rozkaz náčelníka I. správy FMV č. 46 zo 6. 7. 1978.
- 24 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Komplexné služobné hodnotenie z 18. 9. 1980.
- 25 Číslo referátov oblastných odborov značili problematiku určitého odboru na centrále rozviedky, ktorá bola spracovávaná na oblastnom odbore rozviedky.
- 26 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Nprap. Blažek Jozef – návrh na zaradenie do funkcie staršieho referenta z 8. 6. 1978.
- 27 Tamže. Komplexné služobné hodnotenie z 20. 7. 1983.
- 28 Dezider Hronec (1935) bol náčelníkom Oblastného odboru Bratislava v období od 1. 8. 1982 do zrušenia ŠtB.
- 29 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Návrh na ustanovenie do funkcie zástupcu náčelníka Oblastného odboru Správy ŠtB Bratislava z 26. 3. 1984.
- 30 Štefan Homola (1937) bol náčelníkom Správy ŠtB a súčasne I. zástupcom Krajskej správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja od 1. 7. 1983 do 31. 7. 1986.
- 31 ABS, f. Kádrové rozkazy náčelníka S SNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja (č. 1 – 419), škatuľa (šk.) 15/84. Kádrový rozkaz náčelníka Správy ŠtB č. 287 z 2. 5. 1984.
- 32 ABS, f. I. správa SNB. Registračné číslo (reg. č.) 30602. Píprava operatívneho pracovníka na výjezd do zahraničí z 26. 8. 1985.
- 33 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Osobná evidenčná karta; Vysvedčenie z 2. 6. 1980; Diplom z 27. 5. 1985; Diplom zo 6. 3. 1986.

KONŠPIRAČNÉ BYTY „JOZEFA GABRIŠA“

Konšpiračné byty boli súčasťou agentúrno-operatívnej činnosti ŠtB, slúžili na utajovanú schôdzkovú činnosť príslušníkov ŠtB s tajnými spolupracovníkmi. Konšpiračným bytom (KB) mohol byť samostatný objekt, byt alebo miestnosť získaná a obhospodarovaná útvarom ŠtB, rozviedku a jej oblastné odbory nevynímajúc.³⁴ J. Blažek ako príslušník Oblastného odboru Bratislava obhospodaroval dva konšpiračné byty – „SLIMÁK“ a „KINO“.

KB „SLIMÁK“ bol na ulici Čs. parašutistov č. 9. Šlo o garsónku na 5. poschodí, číslo bytu 26, ktorú získal oblastný odbor za dekonšpirovaný KB „DANA“.³⁵ Výmenu bytov uskutočnil v roku 1971 starší referent Pobočky centrálnej rozviedky v Bratislave³⁶ kpt. Ľudovít Urgas „ULEK“³⁷, ktorý nový KB „SLIMÁK“ obhospodaroval do februára 1975.³⁸ Po ňom KB prevzal J. Blažek a k 1. februáru 1975 tento byt získal aj do podnájmu od oblastného odboru.³⁹ Pri správe bytu spočiatku vystupoval ako synovec Ľ. Uleka.⁴⁰ Oficiálne byt získal od bytového odboru Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy až k 3. máju 1977, a to pod svojím krycím menom „Jozef Gabriš“.⁴¹

Oblastný odbor využíval KB „SLIMÁK“ na schôdzkovú činnosť s tajnými spolupracovníkmi a na ubytovanie

KB „SLIMÁK“ – prehľad spolupracovníkov⁴³

Spolupracovník/kandidát	Zväzok	Riadiaci príslušník	Referát/odbor
IS „ORION“ – Imrich Nagy IS „REPORTÉR“ – Michal Masár IS „SLÁVKA“ – Anna Heinreichová	45987 45988 45915	mjr. Ľudovít Urgas „ULEK“	Ref. 21 OO BA
IS „GABORIK“ IS „PULA“ – Ľudovít Polívka IS „BENC“ – Ján Bezek	45937 45771 45829	mjr. Ján Hradský „HORSKÝ“	Ref. 69 OO BA
A „HANS“ – Hans Joachim Schlegel	45254	mjr. Štefan Bielik „BELÁK“	Ref. 37 OO BA
IS „KALNÝ“ – Jozef Cifra	45923	mjr. Ján Krajčík „KRAJINA“	Ref. 52 OO BA
KNR „RENT“	10890/341	práp. Jozef Blažek „GABRIŠ“	Ref. 23 OO BA
KNR „PLUM“ KNR „MARUS“ KNR „TUM“ KNR „PSYCHOLÓG“ KNR „BORG“ KNR „NUS“	10890/352 10890/350 10890/356 10890/334 10890/353 10890/355	por. Ľuděk Vrána „VALNÝ“	23. odbor HSR
KNR „NEMO“ – Ladislav Nemček	10890/351	ppor. Emil Kučera „PETIŠKA“	Ref. 23 OO BA

Vysvetlivky:

IS – ideospolupracovník⁴⁴

A – agent⁴⁵

KNR – kandidát nelegálnej rozviedky

OO BA – Oblastný odbor Bratislava

HSR – Hlavná správa rozviedky

Ref. – referát

príslušníkov ŠtB.⁴² Okrem referátu a referát 69 (operatívny vedecko-technickej rozviedky) Oblastného odboru 23 ho využívali aj referáty 21, 37, 52

34 Pre ďalšie informácie o konšpiračných bytoch ŠtB pozri: SIVOŠ, J.: Konšpiračné a prepožičané byty Štátnej bezpečnosti. In: Pamäť národa, ročník (roč.) 2, 2006, číslo (č.) 3, strana (s.) 54 – 71.

35 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70227.

36 Pobočka centrálnej rozviedky v Bratislave, krycí názov „Správa F“, fungovala od 1. 3. 1969 do 31. 3. 1971. Jej personálne obsadenie je dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/utvary-stb-a-ps-na-slovensku/1-sprava/utvary-rozviedky.php>

37 Ľudovít Urgas „ULEK“ (1931) pôsobil od 1. 9. 1964 do 30. 4. 1975 ako starší referent na viacerých útvaroch rozviedky v Bratislave (I. odbor KS MV, Oblastný odbor Bratislava, Pobočka centrálnej rozviedky v Bratislave).

38 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70478. Návrh na uloženie KB „SLIMÁK“ z 30. 8. 1978.

39 Tamže. Záznam z 28. 3. 1975.

40 Tamže. Rozhodnutie o predaní zväzku z 10. 4. 1975.

41 Tamže. Rozhodnutie o pridelení bytu z 3. 5. 1977.

42 Bežnou praxou pri konšpiračných bytoch oblastných odborov bolo, že v nich boli krátkodobo ubytovávaní príslušníci centrálnej rozviedky pri ich služobných cestách a dlhodobejšie príslušníci oblastných odborov či iných miestnych zložiek ŠtB, ktorým sa týmto spôsobom riešila ich nepriaznivá bytová situácia. Napríklad v KB „SLIMÁK“ boli ubytovaní štyria príslušníci ŠtB: od 3. 7. 1972 do 1. 4. 1973 mjr. Vladimír Kucian, náčelník odboru spravodajskej techniky Hlavnej správy ŠtB SSR (OST HS ŠtB), od 8. 5. 1973 do 1. 1. 1975 por. Mária Kubiková, staršia referentka OST HS ŠtB, od 1. 2. 1975 J. Gabriš a od 1. 12. 1975 do 1. 6. 1976 por. Miroslav Mojžita „BREZOVSKÝ“, referent Oblastného odboru Bratislava. Pozri: AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70478. Zmluva z 4. 7. 1972; Vyhodnotenie KB „SLIMÁK“, č. zv. 70478 z 11. 4. 1974; Zmluva z 8. 5. 1973; Záznam z 28. 3. 1975; Vyhodnotenie KB SLIMÁK, č. zv. 70478 z 30. 6. 1976.

Oblasť odbor I. správy FMV
Bratislava

Referát 23 V Bratislave dňa 14.1.1977.

Schvaľujem:

(Náčelník OO I.SPMV)
Dňa 14.1.1977

Typ MARUS - návrh na zavedenie do KB SLIMÁK.

Ja, pprap. Gábriš Jozef, referent Oblasťného odboru ISPMV Bratislava

predkladám

návrh na zavedenie typu MARUS (č.zv. 10890/350) do KB SLIMÁK (č.zv. 70478).

Odôvodnenie:

Typ MARUS je v operatívnom rozpracovaní na KNR po línii 23. odboru ISPMV. V priebehu rozpracovania sa má podrobiť psycho-
previerke a psycholinguistickému vyšetreniu. Vzhľadom na to, že
tieto vyšetrenia nie je možné z konšpiratívnych dôvodov prevádzkať
inde, je nutné zaviesť typ do KB, kde, okrem vyšetrení bude pre-
vádzaná i jeho ďalšia obsluha.

Zavedenie a ďalšiu obsluhu typu na KB bude prevádzkať RO
pprap. Gábriš.

Legenda: MARUS bude dochádzku do KB legendovať návštevou známeho
t.j. synovca pána URBANA, s ktorým sa zoznámil počas
pobytu v horách.

Opatrenie: Návrh na zavedenie založiť do zv. KB č. 70478.

Vypracoval: pprap. Jozef Gábriš

Návrh na zavedenie potenciálneho tajného spolupracovníka do KB Slímák (Zdroj: AÚPN)

Bratislava. Počas doby jeho využívania v ňom 8 príslušníkov vykonalo 67 schôdzok s 8 spolupracovníkmi a s 8 tipmi na kandidáta nelegálnej rozviedky.⁴⁶

V prípade stretnutia sa so susedmi mali návštevníci KB „SLIMÁK“ použiť legendu – kandidáti nelegálnej rozviedky návštevu synovca majiteľa bytu („NUS“, „PLUM“, „MARUS“, „TUM“, „NEMO“, „BORG“) a ideospolupracovníci návštevu priateľa („GÁBORÍK“ a „PULA“), resp. návštevu známeho („ORION“ a „REPORTÉR“).⁴⁷

J. Blažek sa stal držiteľom aj nového KB „KINO“, ktorý bol 4. októbra 1977 vymenený za KB „SLIMÁK“. Keďže v KB „SLIMÁK“ opäť býval M. Mojžita, byt nemohol byť ako konšpiračný okamžite zrušený. Stalo sa tak až 30. augusta 1978.⁴⁸

KB „KINO“ J. Blažek získal 4. októbra 1977 od bytového odboru Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislava pod krycou identitou Jozef Gabriš, referent Ministerstva kultúry SSR. KB bola dvojgarsónka na ulici Červenej armády č. 23 v Bratislave (dnes Grösslingová ulica), na treťom poschodí ako byt č. 3.⁴⁹ KB využíval referát 23 Oblasťného odboru Bratislava na vykonávanie psychoprevierok, psycholinguistických vyšetrení kandidátov nelegálnej rozviedky a na ich školenia. Na stretávanie sa s tajnými spolupracovníkmi ho využíval aj referát 69. Počas fungovania KB sa v ňom uskutočnilo 132 stretnutí s 9 kandidátmi nelegálnej rozviedky a s 5 tajnými spolupracovníkmi.⁵⁰

- 43 Tabuľka spracovaná podľa: AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70478. Seznam operatívnych pracovníkov a spolupracovníkov dochádzajúcich do KB.
- 44 Ideospolupracovník (IS) – kategória spolupracovníkov rozviedky, v ktorej boli získavaní len československí občania plne oddaní socialistickému zriadeniu.
- 45 Agent (A) – kategória spolupracovníkov rozviedky, v ktorej boli získavaní predovšetkým cudzinci, príp. československí občania pred ich vystaňovaním do zahraničia.
- 46 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70478. Návrh na uloženie KB „SLIMÁK“ z 30. 8. 1978 a Seznam operatívnych pracovníkov a spolupracovníkov dochádzajúcich do KB.
- 47 Tamže. Návrhy na zavedenie do KB.
- 48 Tamže. Návrh na uloženie KB „SLIMÁK“ z 30. 8. 1978.
- 49 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70615. Návrh na využitie KB „KINO“ z 12. 12. 1977.
- 50 Tamže. KB KINO – dôvodová správa zo 17. 6. 1981.

V prípade potreby mali návštevníci KB „KINO“ použiť rôzne legendy: jazykové konzultácie (IS „CYPRICH“, IS „ČOBEK“), jazykové alebo odborné konzultácie (IS „SAMEL“), návšteva bratranca (KNR „NUS“), návšteva brata (KNR „ŠUMNÁ“).⁵¹

Od 8. januára 1979 v KB býval starší referent Oblastného odboru Bratislava por. Vladimír Cvik „LICHÝ“.⁵² Dôvodom „bol zachytený signál o tom, že užívateľ susedného bytu sa domnieva, že KB je neobývaný, poťažme, že v KB nikto trvale nebýva. Z tohto dôvodu a tiež i z dôvodu potreby ubytovania s. LICHÉHO bol tento ubytovaný v KB.“ V. Cvik pri užívaní bytu používal legendu, podľa ktorej bol „bratrancom s. Gabriša. V byte prechodne býva so súhlasom a na požiadanie s. Gabriša, ktorý v súčasnosti veľa služobne cestuje.“ Podľa dohody musel V. Cvik udržiavať byt v takom stave, aby sa v ňom aj naďalej mohli konať schôdzky s tajnými spolupracovníkmi.⁵³ Od 3. októbra 1979 býval v KB aj referent Oblastného odboru Bratislava por. Bruno Jendrál.⁵⁴ Počas bývania v KB používal legendu, podľa ktorej bol „vzdialený príbuzný pána Gabriša a tento ho prechodne ubytoval vo svojom byte, pretože veľa cestuje a málo býva doma“.⁵⁵

KB „KINO“ využíval Oblastný odbor Bratislava do 28. februára 1981, dôvodom jeho zrušenia bola zachytená informácia o jeho dekonšpirovaní.⁵⁶ Podľa záznamu J. Blažeka KB dekonšpiroval Ján Kákoš, vtedajší riaditeľ Slovenského národného divadla. Ten pri podávaní žiadosti o pridelenie bytu na bytovom odbore Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy uviedol, že „na ul. ČA č. 23 v Bratislave, kde býva aj on, je na III. poschodí „služobný byt“ na meno Gabriš Jozef. On

KB „KINO“ – prehľad spolupracovníkov⁵⁸

Spolupracovník/kandidát	Zväzok	Riadiaci príslušník	Referát/odbor
KNR „VILO“ KNR „KUR“ KNR „SUK“	10890/359 10890/366 10890/382	ppor. Jozef Blažek „GABRIŠ“	Ref. 23 OO BA
IS „LOB“ – Ladislav Soukup	47104	npor. Bedřich Srnec „DOBIŠ“	23. odbor HSR
KNR „NUS“ – Peter Oríšek KNR „BRAŇO“ KNR „VIKTOR“	10890/355 10890/376 10890/384	ppor. Emil Kučera „PETIŠKA“	Ref. 23 OO BA
KNR „ŠEL“	10890/363	ppor. Emil Kučera „PETIŠKA“ ppor. Jozef Blažek „GABRIŠ“	Ref. 23 OO BA Ref. 23 OO BA
KNR „PILC“	10890/365	ppor. Jozef Blažek „GABRIŠ“ por. Luděk Vrána „VALNÝ“	Ref. 23 OO BA 23. odbor HSR
IS „ČOBEK“ – Ivan Čiznár IS „CYPRICH“ – Július Círák	47013 47179	por. Milan Monček „DONER“	Ref. 69 OO BA
IS „SAMEL“ – Ivan Špilda	47106	por. Dušan Kozár „MATUŠKA“ mjr. Ján Hradský „HORSKÝ“	Ref. 69 OO BA Ref. 69 OO BA
KNR „ŠUMNÁ“	10890/372	ppor. Emil Kučera „PETIŠKA“ ppor. Jozef Blažek „GABRIŠ“ por. Luděk Vrána „VALNÝ“	Ref. 23 OO BA Ref. 23 OO BA 23. odbor HSR
IS „SANDA“ – Erich Grimm	46260	por. Luděk Vrána „VALNÝ“	23. odbor HSR

chcel tento byt získať pre rodičov svojej manželky (...) Odkiaľ získal vedomosti, že sa jedná o služobný byt neuviedol. Vzhľadom na uvedení skutočnosť navrhujem KB KINO z dôvodu dekonšpi-

racie zrušiť.“⁵⁷ Agentúrne-operatívny zväzok ku KB „KINO“ neuvádza, či po jeho dekonšpirovaní a zrušení bola priamo za neho určená náhrada v podobe nového KB.

51 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70615. Návrhy na zavedenie do KB.

52 Vladimír Cvik „LICHÝ“ (1948) bol referentom a neskôr starším referentom Oblastného odboru Bratislava od 1. 10. 1975 do 30. 4. 1980.

53 Tamže. Záznam z 30. 1. 1979.

54 Bruno Jendrál (1951) bol referentom Oblastného odboru Bratislava od 1. 10. 1979.

55 Tamže. Záznam zo 17. 1. 1980.

56 Tamže. KB KINO – dôvodová správa zo 17. 6. 1981.

57 Tamže. Záznam zo 17. 6. 1981.

58 Tabuľka spracovaná podľa: AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 70615. Seznam operatívnych pracovníkov a spolupracovníkov dochádzajúcich do KB.

PRÍPRAVA NA REZIDENTÚRU CARACAS

K 1. júlu 1985 bol J. Blažek preložený na centrál rozviedky v Prahe.⁵⁹ Vo funkcii vedúceho staršieho referenta špecialistu 18. odboru sa pripravoval na služobný výjazd na rezidentúru v Caracase (Venezuela). V rámci prípravy si musel naštudovať príslušné operatívne predpisy, administratívnu prácu na rezidentúre, hospodárenie so zvláštnymi finančnými prostriedkami a problematiku rezidentúry Caracas.⁶⁰ Okrem vlastnej problematiky 18. odboru absolvoval tiež prípravu z problematik ďalších odborov rozviedky.

Na 52. odbore (USA a Latinská Amerika) ho vyškolili v rozpracovávaní USA z tretích krajín po línii politickej rozviedky. Šlo najmä o rozbor okruhu osôb vhodných na spravodajské rozpracovanie, zovšeobecnenie doterajších skúseností a všeobecný prehľad o objektoch spravodajského záujmu vo Venezuele. Na 26. odbore (zahraničná kontrarozviedka) príprava J. Blažeka prebiehala na americkom a analytickom úseku. V rámci prípravy sa zoznámil so smernicami amerického prezidenta Ronalda Reagana na skvalitnenie činnosti všetkých spravodajských zložiek USA a na formy a metódy ich uplatňovania v Latinskej Amerike. Zoznámil sa tiež s činnosťou československej zahraničnej kontrarozviedky, s jej prioritou sledovať vo Venezuele spravodajské služby USA,

so spôsobmi získavania spravodajskej produkcie po línii zahraničnej kontrarozviedky a s tvorbou aktívnych opatrení. Na 31. odbore (emigrácia) absolvoval iba stručné preškolenie v problematike emigrácie a ideodiverzie, keďže 31. odbor nemal vo Venezuele operatívne záujmy. V problematike 36. odboru (aktívne a vplyvové opatrenia) bol J. Blažek zoznámený so zameraním jednotlivých operácií na odbore, s formami a metódami využívanými pri realizácii aktívnych opatrení a s vtedajšími požiadavkami a potrebami 36. odboru. Podľa hodnotenia spracoval vlastný námet na aktívne opatrenie po línii operácie „PAGODA“.⁶¹ Na 23. odbore (výber, príprava a riadenie nelegálnej rozviedky) bol cvičený v schopnosti odhaľovať sledovanie vlastnej osoby a na 28. odbore (operatívno-technický a agentúrne spojenie nelegálnej rozviedky) v používaní operatívnej techniky. J. Blažek absolvoval aj podrobnú inštrukť na 69. odbore (operatívny vedecko-technický rozviedky) a 74. odbore (analyticko-informačný vedecko-technický rozviedky).⁶² Z predvýjazdovej prípravy na 74. odbore sa zachovalo hodnotenie, podľa ktorého bol J. Blažek preškolený v rozsahu potrebnom pre krajinu pôsobenia.⁶³ Na 17. odbore (informačný) J. Blažeka oboznámili so základmi a metódami informačnej práce na rezidentúre. Hodnotili ho ako príslušníka s predpokladmi na infor-

mačnú činnosť, vyčítali mu nedostatočné znalosti zahraničnej politiky USA a socialistických krajín a nedostatočné poznatky o Venezuele a jej postavení v regióne.⁶⁴

Keďže do zahraničia s Blažkom cestovala aj manželka, musel ju v rámci tzv. predvýjazdovej prípravy zoznámiť s prvkami agentúro-operatívneho prostredia⁶⁵ Venezuely, s obranou pred spravodajskými službami a so základmi španielskeho jazyka.⁶⁶ Samotný Blažek mal zo španielskeho jazyka skúšku 3. stupňa, rovnako aj z ruského a nemeckého jazyka.⁶⁷

V januári 1986 pre J. Blažka na 27. odbore (kádrový) rozviedky pripravili tzv. predlegalizačné materiály,⁶⁸ ktoré ho prezentovali ako pracovníka Ekonomického výskumného ústavu chemického priemyslu v Bratislave (ďalej len „ústav“). Šlo o tri nedatované dokumenty: pracovno-politické hodnotenie v ústave, stranický posudok Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska (KSS) č. 229 pri ústave a stranický posudok Uličnej organizácie KSS č. 403 v Bratislave-Petržalke.⁶⁹ S legendou pracovníka ústavu mal pravdepodobne nastúpiť do legalizácie na Federálne ministerstvo zahraničných vecí (FMZV). Naznačuje to dokument *Príprava operatívneho pracovníka na výjazd do zahraničia*, v ktorom je ako predpokladaný nástup do legalizácie uvedený december 1985.⁷⁰ Niekoľkomesačná príprava v legalizačnom

59 ABS, f. I. správa SNB. Kádrový rozkaz náčelníka I. správy MV č. 17 zo 17. 2. 1970.

60 Tamže. Reg. č. 30602. Plán individuálnej prípravy na výjazd do zahraničia na 18. odboru z 22. 8. 1985.

61 Aktívne opatrenie „PAGODA“ bolo namierené proti Vatikánu a cirkevnej emigrácii. Jeho cieľom bolo najmä odhaľovať a narušovať „nepriateľskú“ činnosť Vatikánu a katolíckej cirkvi, vyvolávať a prehľbovať rozpory medzi predstaviteľmi Vatikánu a medzi českou a slovenskou cirkevnou emigráciou. Pozri: SLÁVIK, M.: Spolupráce rozvědky StB a KGB v oblasti aktivních opatření. In: Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989, II. Praha 2009, s. 180.

62 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Příprava operativního pracovníka na výjezd do zahraničí z 26. 8. 1986.

63 Tamže. Předvýjezdová příprava KP po linii VTR z 4. 12. 1985.

64 Tamže. Zhodnocení přípravy npor. Gábriše na 17. odboru I. S-SNB z 13. 1. 1986.

65 Agentúro-operatívne prostredie je súhrnom poznatkov o určitej krajine, ktoré tvoria informačný základ pre operatívnu činnosť v danej krajine. Pozri: MIKLOVIČ, M.: Agentúro-operatívne prostredie v agende čs. rozviedky. In: Pamäť národa, roč. 4, 2008, č. 2, s. 66 – 70.

66 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Příprava operativního pracovníka na výjezd do zahraničí z 26. 8. 1985.

67 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Komplexné služobné hodnotenie z 10. 1. 1990

68 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Blažek Josef – výslání legalizace z 15. 1. 1988.

69 Tamže. Pracovno-politické hodnotenie na s. Blažeka Jozefa, Stranický posudok, Stranický posudok.

70 Tamže. Příprava operativního pracovníka na výjezd do zahraničí z 26. 8. 1985.

úrade, najčastejšie na FMZV alebo na Federálnom ministerstve zahraničného obchodu (FMZO), bola bežnou praxou pred vyslaním príslušníka rozviedky na rezidentúru v zahraničí. Okrem bližšieho spoznania politickej a ekonomickej reality v mieste určenia si príslušníci rozviedky počas prípravy v legalizačnom úrade osvojovali pracovnú agendu, ktorá im vyplývala z ich legalizačných (krycích) pozícií – vo väčšine prípadov diplomatických funkcií rôznej úrovne. Z ďalších materiálov však vyplýva, že J. Blažek do legalizácie na FMZV nenastúpil a na rezidentúru Caracas šiel priamo z centrál rozviedky.⁷¹

PLÁN PRÁCE NA REZIDENTÚRE

Na rezidentúru v Caracase nastúpil J. Blažek 29. júla 1986 legalizovaný ako pracovník československého veľvyslanectva. V diplomatickej hodnosti III. tajomník bol poverený výkonom konzulárnej, pasovej a vízovej agendy, agendy odborového, mierového, ženského a mládežníckeho hnutia, agendou diplomatického protokolu, najmä písomného styku zastupiteľského úradu s FMZV, bežnými dennými úlohami podľa pokynov veľvyslanca a zastupovaním kultúrneho pridelenca počas jeho dovolenky.⁷²

V rámci rezidentúry československej rozviedky pôsobil v rozviednej funkcii vedúci starší referent špecialista 18. odboru rozviedky. Čiastočne bol zapojený aj do problematiky 52. odboru, aktívnych opatrení, informačnej činnosti a zahraničnej kontrarozviedky.⁷³ Konkrétne úlohy na rezidentúre J. Blažeko-

vyřízeno KR NS 1. č.: 57/86
739

V Praze dne 29.7.1986.....

Odbor 27 I. S-SNB

z d e

29.7.1986

Dnem nastoupil na rezidenturu CARACAS

... por. JUDr. BLAŽEK Jozef 12.5.1942 - 195603

Hodnost : Právě jméno : Narozen :

Legální funkce II. tajemník

Legalizační agenda konzulární oddělení

Rozvědná funkce VSRS

Kategorie 9/II

Kádrový pracovník Náčelník 18. odboru I. S-SNB

Premiestnenie Jozefa Blažeka z centrál rozviedky na rezidentúru Caracas (Zdroj: AÚPN)

vi stanovil dokument *Koncepcia práce orgána – KP rezidentúry Caracas*.⁷⁴

J. Blažek mal prevziať styky⁷⁵ po svojom predchodcovi Milanovi Bartoňovi,⁷⁶ rozšíriť a skvalitniť ich s cieľom vybudovať sieť tajných spolupracovníkov, pretože po línii 18. odboru rezidentúra Caracas spolupracovníkov nemala. Vzhľadom na to, že vo Venezuele bol ako objekt spravodajského záujmu po línii 18. odboru stanovený objekt „DATLE“ (viď nižšie), J. Blažek mal získať jedného tajného spolupracovníka kategórie „agent“ k tomuto objektu. V oblasti informačnej činnosti mal využívať všetky legálne zdroje, oficiálne styky a úzku spoluprácu so spriatelými rozviedkami. Vzhľadom na absenciu siete tajných spolupracovníkov mal informácie získavať pred-

všetkým vyťažovaním stykov a typov na spoluprácu, prípadne vlastným pozorovaním s využitím možností legalizačného postavenia a legalizačnej činnosti. Koncepcia práce mu stanovila získať štyri informačné správy mesačne. V oblasti aktívnych a vplyvových opatrení sa mal zamerať na diskreditáciu a potlačovanie „reakčných síl“ protivníka – predovšetkým USA a svoje návrhy mal zamerať na akcie „PAGODA“ a „SÉPIE“.⁷⁷ Ročne mal predložiť dva námety na aktívne opatrenia na diskreditáciu USA v oblasti Latinskej Ameriky. Pribežne mal získavať poznatky k agentúrno-operatívne prostrediu Venezuely a ročne mal k nemu spracovať tematickú správu pre 18. odbor. Zamerať sa mal najmä na možnosti využitia Venezu-

71 ABS, f. I. správa SNB. Kádrový rozkaz náčelníka I. správy SNB č. 57 zo 4. 8. 1986.

72 Tamže. Reg. č. 30602. Správa o činnosti na rezidentúre za obdobie od septembra 1987 do júla 1988 z 26. 8. 1988.

73 Tamže. Správa o činnosti na rezidentúre za obdobie od septembra 1987 do júla 1988 z 26. 8. 1988.

74 Tamže. Koncepcie práce orgána – KP rezidentúry Caracas z 16. 6. 1986.

75 Rozviedne styky (styky rozviedneho záujmu) boli osoby priamo z objektu, o ktorý mala rozviedka záujem alebo osoby s určitým vzťahom k takémuto objektu alebo k osobám z objektu, prípadne osoby, u ktorých bola perspektíva vytvorenia si takéhoto vzťahu v budúcnosti. Krycie styky boli využívané príslušníkmi rozviedky s cieľom uchrániť svoje rozviedne záujmy pred nepriateľskými spravodajskými službami a odviesť ich pozornosť iným smerom. ABS, f. I. správa SNB. SF 362. Smernice pro rozvědnou práci I. správy SNB z roku 1983.

76 Milan Bartoň „FAMÍRA“ (1951) bol starším referentom špecialistom rezidentúry Caracas v období od 27. 9. 1982 do 8. 8. 1986.

77 Cieľom aktívneho opatrenia „SÉPIE“ bolo oslabiť pozíciu USA ako globálneho hráča a narušovať ich vzťahy s Európou. Pozri: SLÁVIK, M.: Spolupráce rozvědky StB a KGB v oblasti aktivních opatření. In: Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989, II. Praha 2009, s. 175 – 184.

ely pre potreby nelegálnej rozviedky. Predbežne mal sledovať problematiku „INN“⁷⁸ podľa jednotlivých ukazovateľov zamerania, predovšetkým v oblasti ekonomiky a špeciálnych služieb. Ďalej mal získavať informácie o zahranično-politických zámeroch protivníka s dôrazom na USA, ale aj na vzťahy Venezuely s USA, krajinami Európskeho hospodárskeho spoločenstva, s Čínou a Japonskom. Zasielať mal informácie o činnosti špeciálnych služieb protivníka, predovšetkým USA. Pre potreby vedecko-technickej rozviedky mal získavať informácie najmä o potravinovom a vojenskom programe. Podľa pokynov a požiadaviek rezidenta vo Venezuele a jednotlivých pracovísk centrál rozviedky mal plniť nimi dané operatívne úlohy. Pre zabezpečenie operatívnej činnosti mal vyhľadať tri vhodné trasy pre kontrolu proti sledovaniu a miesta na vykonanie eventuálneho úniku pred začatím spravodajskej akcie. Tiež mal vyhľadať tri miesta pre konanie stretnutí s tajnými spolupracovníkmi a určiť prostriedky osobného aj neosobného spojenia s tajnými spolupracovníkmi.⁷⁹

OBJEKT „DATLE“

Objektom s krycím názvom „DATLE“ bolo Národné riaditeľstvo pre identifikáciu a cudzinecké záležitosti. Šlo o organizáciu spadajúcu pod venezuelské ministerstvo vnútra, ktorá sa zaoberala vízami, cudzineckou problematikou a udeľovaním venezuelského občianstva naturalizáciou. Československá nelegálna rozviedka objekt „DATLE“ rozpracovávala od roku 1984, získala dobrý prehľad o jeho organizačnej štruktúre,

personálnom obsadení niektorých funkcií a čiastočne o jeho bezpečnostnom režime. Nepodarilo sa jej však preniknúť do objektu prostredníctvom tajných spolupracovníkov. Nelegálna rozviedka sa snažila získať prehľad o podmienkach a možnostiach cudzincov na vstup do Venezuely, vízovej praxi, možnostiach zamestnania a možnostiach prechodu z jednotlivých typov víz na iné, až po naturalizačné víza. Plán rozpracovania objektu „DATLE“ na rok 1989 uvádza aj dôvod dôležitosti tejto inštitúcie – Venezuela pre nelegálnu rozviedku predstavovala prechodnú krajinu s neskorším možným presunom do USA. V tomto smere boli záujmovými inštitúciami aj venezuelské ministerstvo zahraničných vecí a konzulárne oddelenie veľvyslanectva USA, v ktorých sa mali zistiť kritériá pre povolenie dlhodobého pracovného pobytu Venezuelčanov v USA. Ďalšou spravodajskou úlohou k objektu „DATLE“ bolo podchytiť advokátov zaoberajúcich sa naturalizačným konaním a ďalšie osoby s možnosťami pomoci pri vystavovaní a kontrole osobných dokladov a pri prípadnom etablovaní sa nelegálnych rozviedčikov v krajine.⁸⁰ Z vyššie uvedeného sa dá usúdiť, že československá nelegálna rozviedka zvažovala vysadenie nelegálneho rozviedčika do Venezuely, jeho naturalizáciu, získanie venezuelského občianstva a neskoršie presunutie už ako venezuelského občana do USA.

Pri vytýpaní vhodných kandidátov na tajných spolupracovníkov k objektu „DATLE“ mal J. Blažek využívať aj svoje legalizačné postavenie na veľvyslanectve a kontakty na československých občanov žijúcich vo Venezuele.

Rozpracovanie objektu malo prebiehať tiež vyhodnocovaním oficiálnych zdrojov informácií a oficiálnych stykov J. Blažeka. Po dohode s rezidentom mal v prípade potreby využívať aj tajných spolupracovníkov rezidentúry Caracas,⁸¹ ktorí patrili pod iné odbory rozviedky. V poslednom roku pôsobenia na rezidentúre mal J. Blažek k objektu „DATLE“ za úlohu doplniť štruktúrne usporiadanie a funkčný systém objektu, sledovať a podávať informácie ku všetkým personálnym zmenám a k bezpečnostnému režimu v objekte, získať rozviedne styky z objektu alebo so vzťahom k objektu. Sledovať mal akékoľvek zmeny v praxi týkajúcej sa vstupu cudzincov do Venezuely, vízovej problematiky, naturalizačného procesu a situáciu na trhu práce.⁸²

ZHODNOTENIE ČINNOSTI NA REZIDENTÚRE

Z Caracasu bol J. Blažek odvolaný k 1. novembru 1989. Počas svojej operatívnej činnosti na rezidentúre získal informácie o organizačnom členení a personálnom obsadení objektu „DATLE“, ďalej informácie o pracovnej náplni jeho jednotlivých sekcií, k zavedeniu počítačového systému, vydávaniu občianskych preukazov, cestovných pasov a k problematike daktyloskopie.⁸³

Na rezidentúre neriadil agentúru – jeho predchodca mu nezanechal spolupracovníkov, on sám tajného spolupracovníka nezískal a ani sa na získaní tajného spolupracovníka nepodieľal. J. Blažek však udržoval viaceré rozviedne styky, prevažne s predstaviteľmi diplomatického zboru.⁸⁴ Svojmu nástupcovi na rezidentúre Jiřímu Votýpkovi⁸⁵

78 INN – Index neočakávaného napadnutia – československá účasť na spravodajskej operácii KGB, ktorej cieľom bolo sledovať príznaky príprav USA a ďalších krajín NATO k ich údajne plánovanému raketovému a jadrovému útoku na komunistické krajiny. Pozri: MIKLOVIČ, M.: Index nenadálého napadení. Československá verze KGB operace VRJAN. In: Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989, II, s. 255 – 262.

79 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Koncepcie práce orgána – KP rezidentúry Caracas z 16. 6. 1986.

80 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 12942. Plán rozpracovania objektu DATLE sv. č. 12942 z 27. 2. 1989.

81 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Koncepcie práce orgána – KP rezidentúry Caracas z 16. 6. 1986.

82 AÚPN, f. I. správa FMV. Reg. č. 12942. Plán rozpracovania objektu DATLE sv. č. 12942 z 27. 2. 1989.

83 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Správa o činnosti na rezidentúre za obdobie od septembra 1987 do júla 1988 z 26. 8. 1988.

84 Tamže.

85 Jiří Votýpka „BRUNER“ (1945) bol starším referentom špecialistom za 18. odbor rozviedky na rezidentúre Caracas od 18. 10. 1989.

36. PRŮBĚH SLUŽBY V SNB — VOJSKU MV			
Datum	Popis činnosti funkce a další údaje	Název útvaru	Doklad [KR č.]
1.10.1963	P ř i j a t do služ.poměru přísl. SNB Hlídkový příslušník	00 VB B.Bystrica	NKS 25/63
1.7.1964	Hlídkový příslušník 00 VB B.Bystrica	S VB B.Bystrica	NSVB 52/64
9.4.1965	Hlídkový příslušník 00 VB Žilina		NSVB 4/65
1.12.1965	Inspektor DCD 3.skup. OVB Žilina		NSVB 51/65
1.3.1967	Výkonný příslušník 00 VB Terchová		NSVB 9/67
5.9.1967- 12.9.1967	21 denní kurs pro psovody ve výcvikovém středisku VB Bratislava		HSVB 156/67
1.2.1970	P ř e m í s t ě n k Referent 2.odboru správy D (2.plac.zál.) s funkčním platem 2.300,- Kčs a diferenc. příplatkem 400,- Kčs. 1.kategorie	1.správa FMV	SMV 16/70 NS1, 17/70
1.8.1970	Přiznán jazyk.příplatek 70,- Kčs		NS1, 47/70
1.1.1971	Upraven funkční plat na 2.450,- Kčs		NS1, 15/71
1.6.1971	Zvýšen jazyk. příplatek na 140,- Kčs		NS1, 47/71
1.12.1971	Zvýšen funkční plat na 2.550,- Kčs		NS1, 125/71
1.8.1972	Zvýšen jazykový příplatek na 190,- Kčs		NS1, 52/72
1.1.1975	Zvýšen jazykový příplatek na 240,- Kčs		NS1, 5/75
1.1.1975	Přemístěn na 00 Bratislava do funkce referenta s funkčním platem 2.550,- Kčs, diferenc.příplatkem 400,- Kčs a jazyko- vým příplatkem 240,- Kčs. 1.kategorie		NS1, 8/75
1.6.1977	Stanoven diferenc.příplatek Kčs 500,-.		NS1,29/77
1.2.1978	Přiznán jazykový příplatek 600,-Kčs.		NS1,9/78
1.7.1978	Starší referent 00 Bratislava s funkčním platem 2.800,-Kčs,diferenc.přípl. 500,-Kčs a jazyk. příplatkem 600,-Kčs. 1.kategorie		NS1,46/78
1.8.1980	P ř e v e d e n k e	S-SNB hl.m.Bratislavy MV ČSR	č.21/80
1.1.1981	STARŠÍ REFERENT 1. oddel. Oblast.odboru Správy ŠtB Bratislava		KRNSŠtB 133/81
1.5.1984	Ustanovený do funkcie ZÁSTUPCU NÁ- ČELNÍKA Obl. odboru S ŠtB Bratislava		KRNSŠtB č. 287/84
1.7.1985	Přeložený k I. správě ZNB Praha Ustanoven do funkce vedoucího staršího referenta spec. 18.odboru s funkč.platem 4.300,- difer. přípl.600,- a jazyk.přípl.600,-Kčs.I.kategorie.	1.správa SNB	KRMVČSSR č. 198/85 NS1,52/85
2.11.1989	Starší referent spec. 18.odboru		NS1 107/89
1.1.1990	P ř e v e d e n k e		
1.1.1990	Starší referent spec. 18.odboru		
1.1.1990	Starší referent spec. 18.odboru		
1.1.1990	Starší referent spec. 18.odboru		
1.1.1990	Starší referent spec. 18.odboru		

Prehľad kariéry Jozefa Blažeka (Zdroj: AÚPN)

prenechal tieto styky: vedúci advokátskej kancelárie Acid, rakúsky konzul Winkler, argentínski konzuli Wilkinson a Unzueta, peruánsky generálny konzul Salcedo, mexický konzul Reinert, predseda venezuelskej mierovej rady Mlynár a styky k objektu „DATLE“: Rondon, generálny riaditeľ Arroyo, jeho asistentka Lanza a riaditeľ sekcie informatiky van der Re.⁸⁶ Ako krycie styky využíval J. Blažek tieto osoby: Tanja Martinez, José Gregorio Ibarra

a dvoch bývalých československých občanov Jankovského a Skocha.⁸⁷

V hodnotení jeho nadriadený, náčelník 18. odboru rozviedky mjr. Josef Bártek⁸⁸ konštatoval, že J. Blažek na rezidentúre Caracas nespĺnil očakávania. Za hlavné dôvody označil (subjektívne) rezervy v stykovej činnosti, v štruktúre vyhľadávaných osôb a ako objektívne príčiny určil neexistenciu agentúrnej siete, ktorá by Blažekovi v práci pomohla.⁸⁹

ZÁVER KARIÉRY V ŠTB

Po príchode z rezidentúry J. Blažek nastúpil k 2. novembru 1989 do funkcie staršieho referenta špecialistu 18. odboru rozviedky.⁹⁰ V tomto zaradení zostal až do zrušenia ŠtB,⁹¹ hoci v hodnotení z 10. januára 1990 je poznámka, podľa ktorej žiadal o preradenie do pôsobnosti Krajskej správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja,⁹² teda pravdepodobne späť na Oblastný odbor Bratislava.

DOSIAHNUTÁ HODNOTA

- 1. 10. 1963 rotný
- 1. 10. 1965 strážmajster
- 1. 10. 1968 nadstrážmajster
- 1. 10. 1972 podpráporčík
- 1. 7. 1977 práporčík
- 1. 10. 1978 podporučík
- 1. 10. 1980 poručík
- 1. 10. 1983 nadporučík
- 1. 10. 1987 kapitán

FUNKCIE V ZNB

- 1. 10. 1963 hliadkový príslušník VB
- 1. 12. 1965 inšpektor dopravnej služby VB
- 1. 3. 1967 výkonný príslušník VB
- 1. 2. 1970 referent Hlavnej správy rozviedky
- 1. 7. 1978 starší referent Hlavnej správy rozviedky
- 1. 5. 1984 zástupca náčelníka Oblastného odboru Správy ŠtB
- 1. 7. 1985 vedúci starší referent špecialista Hlavnej správy rozviedky
- 2. 11. 1989 starší referent špecialista Hlavnej správy rozviedky

VYZNAMENANIA A OCENENIA

1971 Za službu vlasti, 1976 Za zásluhy o obranu vlasti, 1985 Medaila ZNB, 1989 Čestný odznak ZNB

Michal Miklovič • Career in the Intelligence Service. Jozef Blažek codenamed 'GABRIŠ'

The career of Jozef Blažek is an interesting testimony about the possibilities of making a career within Czechoslovak security units. Blažek, originally a locksmith, spent short time working with the police corps (called Public Security) and he became member of the State Security in 1970, where he made a breathtaking career in the Czechoslovak Intelligence Service. His activities related to the work of the Illegal Espionage are very interesting. From the middle of 1980s the core of his activities was focused at 'residency' (secret service office abroad) in Caracas, Venezuela. He had been working with the State Security till its dissolution as a captain and in spite of his poor original education, he was able to get education of a lawyer.

Mgr. Michal Miklovič (1979)

Absolvent štúdia politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Je pracovníkom Sekcie dokumentácie Ústavu pamäti národa. Zameriava sa na výskum Hlavnej správy rozviedky s dôrazom na útvary rozviedky, ktoré boli umiestnené na území Slovenska.

86 ABS, f. I. správa SNB. Reg. č. 30602. Zpráva o činnosti na rezidentúre z 23. 11. 1989.

87 Tamže. Správa o činnosti na rezidentúre za obdobie od septembra 1987 do júla 1988 z 26. 8. 1988.

88 Josef Sabo „BÁRTEK“ (1943) bol náčelníkom 18. odboru rozviedky od 1. 10. 1983 do zrušenia ŠtB.

89 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Komplexné služobné hodnotenie z 10. 1. 1990.

90 ABS, f. I. správa SNB. Kádrový rozkaz náčelníka I. správy SNB č. 107 z 12. 12. 1989.

91 AÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, Jozef Blažek. Operatívni príloha k osobní evidenční kartě příslušníka MV.

92 Tamže. Komplexné služobné hodnotenie z 10. 1. 1990.

SAMOSTATNOSŤ SI NEVÁŽIME, LEBO SME ZA ŇU NEKRVÁCALI

ROZHOVOR S HISTORIKOM FRANTIŠKOM VNUKOM

MARTIN LACKO

František Vnuk patrí medzi najplodnejších a najznámejších slovenských historikov 20. storočia. Je autorom približne troch desiatok knižných prác a nespočetného množstva článkov. V rokoch 1949 – 1989 žil na Západe, kde uskutočnil rozsiahly archívny výskum. Po roku 1990 aj na Slovensku, s ktorým sa však v septembri 2012 definitívne rozlúčil.

I ntegrálnou súčasťou boľševickej ideológie, ktorá sa od roku 1917 šírila z Ruska do Európy, bol tzv. proletársky internacionalizmus. Národným myšlienkam, ktoré boli s touto ideológiou v rozpore, sa dostávalo rôznych hanlivých nálepiek, ba kriminalizácie. Nie inak to bolo aj v našej vlasti, kde sa bojovalo s „prežitkami“ tzv. ľudáctva, s „tukovštinou“, s „titoizmom“, „buržoáznym nacionalizmom“, „separatizmom“ a podobne. „Nacionalisti“ všetkých odtieňov, či už skutoční alebo vyfabrikovaní, patrili pre komunistické režimy medzi najväčších strážnikov. Osobitne, ak nositeľmi takýchto názorov boli emigranti – teda „zradcovia“ svojej (socialistickej) vlasti. Československý komunistický režim – ako ani žiaden iný – však nad emigrantmi nemal kontrolu. Len ťažko ich mohol zatknúť, posadiť do väzenia či postaviť pred súd, ako to robil s domácou opozíciou. Prostredníctvom svojich chápadiel – ŠtB, sa medzi emigrantov mohol nanajvýš infiltrovať – v jednotlivých prípadoch ich zavraždiť či uniesť – no v zásade bol voči názorom, ktoré šíрили historici, spisovatelia či kňazi za hranicami, bezmocný. Azda najviac dokázali komunistických mocipánov rozladiť myšlienky propagujúce ideu slovenskej štátnej samostatnosti. Tá bola v komunistickom Československu potieraná ako „separatizmus“. Čím ďa-

František Vnuk (Zdroj: Zbierka J. M. Rydla)

lej takíto autori pôsobili, tým viac na nich domáci režim – i jej vtedajšia slúžka, historiografia, útočili. Jedným z autorov, ktorých názorov sa predstavitelia totalitného režimu obávali najviac, bol František Vnuk. Toho komunistická štátna bezpečnosť už roku 1965, teda len necelý rok po vyjdení prvých kniž-

ných publikácií, označila za „čelného predstavitela slovenskej separatistickej katolíckej emigrácie“. Medzi jej najväčšie hriechy vraj patrilo, že jej predstavitelia „nevidia Československo, len slovenský národ“. Potvrdilo sa tu staré príslovie, že pero býva neraz mocnejšie ako meč. Už v 60. rokoch na neho ostro

útočil neskorší najmocnejší muž ČSSR Gustáv Husák a v intenciách štátnej ideológie ju hodnotili aj marxistickí historici.

František Vnuk pochádza z obce Verešvár (od roku 1927 Červený Hrádok), kde sa narodil v roku 1926. Pochádza z chudobnej roľnícko-živnostníckej rodiny. Mal troch mladších súrodencov – dvoch bratov a jednu sestru. Po šiestich ročníkoch ľudovej školy v rodnej obci nastúpil na gymnázium v Zlatých Moravciach, kde zmaturoval v roku 1946. Počas vysokoškolských štúdií na Vysokej škole baníckej v Ostrave v roku 1949 cez rakúske územie emigroval ďalej na západ. Od konca roka 1949 žil v ďalej Austrálii. V Adelaide na South Australian Institute of Technology si dokončil štúdium metalurgie. Hneď potom nastúpil ako asistent na materskej univerzite, získal pedagogický titul zodpovedajúci slovenskej docentúre, a tu prednášal až do odchodu na dôchodok (1985). V Adelaide sa aj usadil a založil si rodinu. S manželkou írskeho pôvodu Annou Theresou Flaherty mal, resp. má celkovo osem detí.

Popri štúdiu metalurgie vyštudoval aj históriu a politické vedy na Štátnej univerzite v Adelaide (1955 – 1960). V ďalších desaťročiach sa jeho výskum upriamil na slovenské dejiny 20. storočia, osobitne však na obdobie Slovenska v rokoch 1938 – 1945, ktoré – aj vzhľadom na neprístupnosť väčšiny slovenských prameňov – skúmal v širšom medzinárodnom kontexte. Za týmto účelom absolvoval rozsiahly archívny výskum týkajúci sa slovenskej problematiky v britských i nemeckých archívoch (Londýn, Koblenz a i.). Od roku 1990 žil striedavo na Slovensku a v Austrálii a svoj výskumný okruh rozšíril o dejiny katolíckej cirkvi po roku 1945, predovšetkým na Slovensku.

Publikačná činnosť Františka Vnuka má, na slovenské pomery, priam neuveriteľný rozsah – odhaduje sa na dvetisíc bibliografických jednotiek. Okrem najrôznejších článkov, úvodníkov, štúdií, recenzií, anotácií a redakčných prác sú to takmer tri desiatky knižných publi-

kácií, čo z neho robí pravdepodobne najplodnejšieho slovenského historika vôbec. Spomeňme aspoň najdôležitejšie: *Neuveriteľné sprisahanie* (1964), *Sedemnást' neúrodných rokov* (1964), *Kapitoly z dejín KSS* (1968), *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 1940* (1974), *This is Dr. Jozef Tiso* (1. vyd. 1977), *Životopis Konštantína Čulena* (1984), *Mať svoj štát znamená život* (1987), *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti 1943 – 1948* – v spoluautorstve so Štefanom Polakovičom – (1988), *Rebelanti a suplikanti* (1989), *Dedičstvo otcov* (1991), v spoluautorstve s J. Hnilicom monografiu *Pavol Hnilica – biskup umlčanej cirkvi* (1992), syntézou trojročného povojnového vývoja je práca *Slovensko v rokoch 1945 – 1948; Diel I: Volga sa vliala do Hrona* (1994), *Diel II: Vltava sa vliala do Váhu* (1995). Nasledovali viaceré knihy s cirkevnou tematikou: *Akcie K a R* (1995), *Náčrt dejín Katolíckej cirkvi* (1995), *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950* (1995), *Andrej Hlinka – tribún slovenského národa* (1998), *Dokumenty o postavení Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (1998), *Vládni zmocnení na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951* (1999), *Popustené putá* (2001), *Príručný slovník kresťanstva* (2003), *Stopäťdesiat rokov v živote národa* (2004), *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete* (2006), *Andrej Hlinka 1864 – 1938* (2008) a i. Od roku 2010 spolupracuje aj s Ústavom pamäti národa na vydávaní monumentálnej pramennej edície – osobných denníkov Karola Sidora.

Vnuk bol mimoriadne činný aj v krajskom živote v zahraničí. Už v roku 1949 ako mladý študent-exulant prispieval do časopisu *Slobodné Slovensko*, ktoré vydávala Slovenská národná rada v zahraničí. Nasledujúce desaťročia prispieval do známych i menej periodík krajských exilových periodík (*Kanadský Slováčok*, *Slovák v Amerike*, *Slovak Studies*, *Jednota*, *Literárny Almanach Slováka v Amerike*, *Most, kultúrno-vedecká revue Slowakei*, *Ročenka Slovenskej ligy v Amerike Slovakia* a i.).

Zúčastňoval sa práce v Svetovom kongrese Slovákov i v ďalších krajských organizáciách. Je členom Slovenského ústavu v Ríme.

Po návrate na Slovensko začiatkom roka 1990 sa mimoriadne aktívne zapojil do národného hnutia, do činnosti o obnovu štátnej samostatnosti Slovenska, predovšetkým svojou publikačnou, prednáškovou a osvetovou činnosťou. Nadviazal i na svoju niekdajšiu pedagogickú dráhu; od roku 1992 do roku 1997 prednášal cirkevné dejiny na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Na pôde tejto fakulty obhájil titul docenta cirkevných dejín. Od roku 1998 pôsobil ako vedec-ký pracovník Slovenského historického ústavu Matice slovenskej.

Za svoju celoživotnú činnosť bol v roku 1996 ocenený Striebornou medailou Ministerstva kultúry SR, Pamätnou medailou Konfederácie politických väzňov Slovenska (1996), Veľkou medailou Sv. Gorazda Ministerstva školstva SR (1997), Zlatou medailou Matice slovenskej (2001) a inými oceneniami. Nepochybne najcennejším je však jedno z najvyšších cirkevných vyznamenaní – Rytiersky rad sv. Gregora Veľkého, ktorý mu udelil pápež Ján Pavol II. v roku 1996. Obísť nemožno ani prestížne vyznamenanie slovenského exilu – Zlatú cyrilometodskú medailu s reťazou ÚSKI (Ústredia slovenských katolíckych intelektuálov). Pri príležitosti jeho 80. rokov sa neobvykle plodnému autorovi dostalo symbolického ocenenia aj v podobe nezvyčajne rozsiahleho – vyše tisícstranového – jubilejného zborníka pod názvom *Fidei et Patriae* (Zostavil J. M. Rydlo), do ktorého prispelo množstvo osobností slovenského vedeckého, kultúrneho i cirkevného života.

V septembri 2012 sa František Vnuk so Slovenskom rozlúčil a natrvalo odchádza k manželke a rodine do Austrálie, ktorá sa stala jeho druhým domovom. Práve rozlúčka so Slovenskom bola hlavným impulzom pre vznik tohto rozhovoru. Uskutočnil sa 25. augusta a 7. septembra 2012. F. Vnuk autorizoval rozhovor 11. septembra 2012.

Pán docent, aký bol váš rodinný pôvod?

Pochádzam z obce Verešvár, dnes Červený Hrádok v okrese Zlaté Moravce. Otec bol murárom, chodieval na zárobky, obyčajne na týždňovky. V pondelok odišiel a v sobotu sa vracal. Tak to bolo „od Jura do Michala“, teda od apríla do októbra. Lebo vraj „na Michala malta zamrzne“. Okrem žatvy, vtedy bol doma a pomáhal. Pracoval však najmä na bližšom okolí, staval obytné domy, nič iné. Do zahraničia nechodil. Najprv bol tovarišom, potom murárskym majstrom. Mama bola obyčajná dedinská žena, sedliacka. Bola veľmi nábožná, robievala aj modleničku¹ v kostole. Keďže otec chodil na roboty, na poliach robila väčšinou ona. Mali sme asi 12 k. j.² poľa. Doma sme boli ôsmi – starí rodičia, rodičia, a my, štyri deti (dva-ja súrodenci mi umreli ešte v útlom veku). Dom sme mali pomerne veľký, gazdovský – predná izba, kuchyňa, zadná izba, komora, stajňa, šopa – kde bolo poľnohospodárske náčinie – no a stodola. Samozrejme, už od útleho veku sme museli pomáhať na gazdovstve, pri poľnohospodárskych prácach. Cez zimu zas chlapi pracovali v horách, kde miesto mzdy dostávali drevo. To nám potom slúžilo celý rok na kúrenie. Povedal by som, že žilo sa ťažko. Ľudia, ak mali, si dopriali, ale si aj mnoho odriekali. A hlavne ťažko a mnoho pracovali...

A čo obec?

Obec bola čisto katolícka. Po stránke politickej možno 80 – 90 % proľudácka, okrem nich bolo len pár rodín tzv. domovínarov, agrárnikov. No a jedna-jediná komunistická rodina. To sa však zistilo až po fronte, lebo nikdy to nedávali najavo. A tak, keď prišiel februárový prevrat a bolo

Dobový pohľad na centrum Červeného Hrádku (Zdroj: Obec Červený Hrádok)

treba nájsť tzv. nových ľudí, našli jednu rodinu, ktorej otec bol kedysi ako robotník vo Francúzsku a tam sa dal zverbovať do tej medzinárodnej brigády a bojoval v Španielsku. Po páde Francúzska³ bol v zajatí, potom repatrioval a žil v rodnej obci. Tak na nich „stavili“...

Po stránke národnostnej sme boli čisto slovenská obec. Nemali sme ani žiadnych Židov, ani Cigánov a len jednu Maďarku, aj tá sa však do obce len vydala.

Ja sa pamätám ešte na voľby roku 1935. Ako malí chlapi sme chodili po dedine, ja konkrétne s mojím starším bratrancom, Petrom Šabíkom. Ktosi napísal na múr: „*Voľte č. 1*“ – to boli „domovínari“, Hodžova strana. Tak my sme chodili a prepisovali to na „7“, čo bola ľudová strana. A to bolo všetko. U nás sa zápas skoncentroval na tieto dve strany – domovínarov a ľudákov. Ale ľudákov bolo, ako som vravel, nepomerne viac.

Rodičia boli členmi HSES⁴?

Neboli. Ale boli stúpenkami. Modlili sa za Hlinku. V susednej obci Nemčianky bol farárom Vincent Boleček, neskorší poslanec slovenského snemu. Viackrát tam priviedol Hlinku. Aj ja som tam videl Hlinku – prvý a poslednýkrát. Potom, spievali sa autonomistické pesničky („*Príde Hlinka z Ružomberku, donesie nám slobodienu, a v tej našej republike bude dobre zas*“) a podobne; prevolávali sa heslá: „*Nech žije Hlinka, nech žije Rázus, nech žije autonomistický blok!*“ Samozrejme, ako takí malí chlapi sme nevedeli, čo je autonómia, čo je autonomistický blok... Ale kričali sme to.

Čo môžete povedať o školskom období v 1. ČSR⁵? Akých učiteľov ste mali?

Ľudovú školu, presnejšie rímskokatolícku ľudovú školu, som navštevoval v našej obci. Bola to dvojtriedna ško-

1 Modleník, modlenička – muž alebo žena, ktorá predriekava v kostole modlitby.

2 K. j. - katastrálne jutro (1 katastrálne jutro = 0,57 ha).

3 Rozumie sa po porážke Francúzska nacistickým Nemeckom v júni 1940.

4 Hlinkova slovenská ľudová strana.

5 Československá republika.

la – do jednej triedy chodili prváci, druháci a tretiaci a žiaci od štvrtej do ôsmej triedy boli v druhej triede. Mali sme tam učiteľa – Slováka, Štefan Kondel sa volal, jeho manželka Ružena bola tiež učiteľka. On bol správca školy – vtedy sme tak aj museli titulovať, „pán správca“. Ona bola Češka; snažila sa rozprávať po slovensky, ale používala aj mnohé české či „československé“ slová. Od nej som si osvojil mnohé bohemizmy, ktorých som sa dlho nevedel zbaviť, ako „tužku“, „inkoust“, „kapesník“ a podobne. No a my, dedinskí chlapci, ktorí sme používali nárečie, sme si mysleli, že ona nás učí rozprávať spisovnou slovenčinou! (smiech).

V tých časoch sa oslavoval Deň slobody – 28. október a, samozrejme, narodenie tatíčka Masaryka, 7. marca... Ja sa pamätám – bol som ešte v prvej triede a tá učiteľka nám na tabuľu napísala: „*Prečo milujem tatíčka Masaryka.*“ A rozprávala nám o ňom celú tú historiku. Ja som prišiel domov a rozprával som zas o ňom mojej starej mame a na konci som sa jej opýtal: „*Stará mama,*

milujete tatíčka Masaryka aj vy?“

A ona mi odpovedala vetou, ktorú tu ani nebudem opakovať – a potom mi hovorí: „*Ferko môj – prídu Maďari, prídu Česi – ale my budeme vždy len robiť! Sedliak ostane sedliakom až do smrti! Páni sa menia a dane treba platiť a treba robiť!*“

Ešte zaujímavá vec – tento učiteľ odoberal Hodžove noviny *Slovenská politika*. Bol aj v agrárnej strane – lebo ako štátny zamestnanec musel byť vo vládnej strane, musel aj navonok demonštrovať svoju lojalitu. Ale keď prišla Slovenská republika, bol miestnym veliteľom Hlinkovej gardy. A nakoniec, v roku 1945, hneď po fronte, sa stal tajomníkom národného výboru. Predsedom MNV⁶ bol Juraj Kráľ, bývalý legionár. Ale žiadne rekriminácie sa u nás nerobili. Ľudia to brali tak – režimy sa menia, dedina ostáva.

Potom ste šli na gymnázium...

Do ľudovej školy som chodil prvých šesť rokov, potom som šiel do gymnázia. Do Zlatých Moraviec. Lebo Vráble po Viedenskej arbitráži pri-

padli Maďarom. Bolo to Štátne reálne gymnázium Janka Kráľa. Vtedy sa dalo ísť na gymnázium z piateho ročníka ľudovej školy. Ale ja som šiel až zo šiesteho, lebo ako dedinský chlapec som sa bál, mal som komplexy. No nechcel som ísť do mesta. Niektorí šli do gymnázia už zo štvrtého. Zaviselo to od prijímacej skúšky. Takže sa bežne stávalo, že v prvom ročníku gymnázia boli vekovo odlišní žiaci. Napríklad keď som ja začínal, tam boli chlapci z Novej Vsi, ktorí šli až z ôsmeho ročníka ľudovej, teda rozpätie aj šiestich rokov... Vtedy sa moc necestovalo. My sme chodievali iba do Vrábeľ, na trhy a jarmoky. Lebo Vráble sú od nás len 7 km, kým Moravce 12 km. Ale po tom osudnom novembri 1938 sa našim okresným mestom – a aj hospodárskym strediskom – stali Moravce. Okrem toho sa tradične chodievalo na púť do Hronského Sv. Beňadika⁷ – na Jozefka⁸ a na Nájdenie Sv. Kríža. To bolo na sv. Helenu, 3. mája. (V kláštore bola relikvia presvätej Božej krvi; na tú prisahali Rodobranci, Tuka ich tam vodil.) Vtedy ľudia žili cirkevným kalendárom; dokonca i mená deťom sa dávali podľa dátumu ich narodenia. Ak bol ktosi Martin, Ondrej, Katarína, mohli ste vedieť, že sa narodil v novembri. Jozefovia sa rodili v marci, Michalovia v septembri... Ale k tým púťam vo Svätom Beňadiku. Potom bola Svätodušná púť a posledná púť na Krista Kráľa. Saleziáni vedeli tie púte vždy krásne a pútavo zariadiť; pašiové hry, divadlo urobilo na ľudí väčší dojem ako kázne. A potom tie veľkolepé procesie cez obec! Tie mariánske piesne sa len tak ozývali údolím Hrona... Hlboko sa mi to vrylo do pamäti. Do vzdialenejších lokalít, povedal by som, sa obvykle necestovalo. Napríklad v Nitre či v Bratislave som bol prvýkrát až po fronte.

František Vnuk spolu s bratom Jánom pred rodným domom v Červenom Hrádku (1990)

(Zdroj: Archív F. Vnuka)

6 MNV – miestny národný výbor.

7 Dnes Hronský Beňadik.

8 T. j. 19. marca.

Mesto bol asi iný život. Vnímali ste rozdiely?

Veľmi, veľmi. Medzi mešťanmi a nami bol rozdiel. Aj sociálne rozdiely boli medzi nami deťmi v škole. Napríklad dievčatá z Loviec, Obýc či Kostolian často prišli do školy ešte v krojoch – a vedľa nich sedeli mestské dievčatá v „pánskom“ obleku, ako sme tomu hovorili. A s krátkymi vlasmi. Chodili sme aj do kina. Najprv to bolo Kino Tekov, potom Kino HG⁹, lebo to prevzali gardisti. Keď boli také zaujímavé filmy, tak sme chodili celá trieda, ba celá škola. Prvý takýto veľký film, čo si pamätám, že sme všetci šli, boli Hrdinovia Alcazaru. Taliansky film zo španielskej občianskej vojny. Ja som vždy cez zimu dva mesiace býval v Moravciach. Lebo cez zimu sa ťažko cestovalo do mesta. Tak otec u svojho kamaráta, s ktorým kedysi vojenčil, vybavil ubytovanie. Doviezli mu tam zemiakov, múky, nejaké peniaze a pod. a tam som u nich býval aj sa stravoval.

Ako sa vo vašich školských časoch medzi ľuďmi vnímalo nemecké nebezpečenstvo?

O Nemecku sa začalo viac hovoriť po anšluse Rakúska v marci 1938. Vtedy sa „nemecký problém“ dostal viac do verejnosti. Potom prišla májová (čiastočná) mobilizácia. Z našej obce zastihla troch chlapov, medzi nimi aj môjho otca. On slúžil v Nových Zámkoch ako pešiak. Bol pucákom¹⁰ jedného dôstojníka, Fürth sa volal, bol to český žid. A znovu sa k nemu dostal aj potom v septembri, počas tej veľkej mobilizácie. V tom septembri 1938 mali ľudia strach, veľký strach... V ich povedomí totiž ešte stále žila tá trauma prvej svetovej vojny – z našej obce sa vtedy 20 chlapov nevrátilo a dvaja prišli zmrzačení. Tak každý zalamoval rukami, preboha, čo bude... ženy nariekali... a ani tým chlapom nebolo všetko jedno.

Takže Mníchov sa pocítil ako „úľava“?

No, čiastočne. Lebo zas Viedenská arbitráž, čo prišla, sa u nás pociťovala bolestne, veľmi bolestne. To si neviete ani predstaviť. Cez našu obec v novembri, v decembri prúdili vozy plné kolonistov, čo ich Maďari vyhánali... To bol smutný obraz. Konský rebri-nák a na ňom po vrch naložených vecí a mierili – ani sami nevedeli kam. Ale ani my v našej obci sme to nemali vyhrané, lebo veď sme boli na hranici a s tými obcami sa všelijako hýbalo. Napr. blízka Nová Ves nad Žitavou pripadla najprv do Maďarska, potom sa vrátila Slovensku.

Hovorilo sa v časoch vášho detstva medzi ľuďmi o politike, o politikoch?

Málo, veľmi málo... Tá starosť o živobytie – no to je dnes nepredstaviiteľné, neuveriteľné, ako sa vtedy na dedinách chudobne žilo. Ak to porovnávam s dneškom... Nemali vtedy ľudia čas – ani chuť – na politiku. A potom, neboli prostriedky, nebola taká komunikácia, médiá. My doma sme odoberali dva časopisy – *Hlasy z katolíckych misií*, to vydávali verbisti v Nitre, a potom *Pútnik Svätovojtešský*. Okrem toho sme boli členmi Spolku sv. Vojtecha (SSV), takže sme každý rok dostávali aj podielové knihy... Okrem toho sme ešte dostávali *Kalendár Družstevná rodina*, ktorý zostavoval František Hečko. Povedal by som, že až keď prišla Viedenská arbitráž, sa začalo o politike naplno hovoriť, a to preto, že sa ľudia priamo dotkla.

Čo sa v časoch vášho detstva vedelo o ZSSR?

My sme vedeli z kázni pána farára. Lebo, samozrejme, cirkev bola silne proti komunizmu. Tak kňazi hovorili v kázňach hrôzostrašné príbehy o tom, ako boľševici vraždia kňazov, ako obracajú kostoly na stodoly, sklady atď. Potom SSV vydával niektoré podielové knihy – *Červené*

Majálesový sprievod v Zlatých Moravciach (Zdroj: Archív R. Holca)

9 Hlinkova garda.

10 Pucák – dôstojnícky sluha.

Slovensko. Za pravdou – táto bola fikcia, ale na základe reálií zo ZSSR. To napísal jeden spišský kňaz, meno už neviem. No a toto sa hodne čítalo. Potom neskôr, za 1. SR, Andrej Šmith – *Bol som robotníkom v ZSSR*. Nástenne ľudové noviny boli, tam bolo o hrôzach komunizmu, to sa čítalo... Tiež sme vtedy dostali jeden misijný kalendár s obrazovou prílohou a práve tam ukazovali tie tragédie v ZSSR – následky hladomoru, bezprizorné deti, umierajúcich na ulici... Takže tá informovanosť o ZSSR bola, ba priam by som povedal, že my sme sa ho vtedy báli.

Ja, musím povedať, som k Rusom samotným mal sympatie, a to ešte na základe kníh Svetozára Hurbana Vajanského. Bol som takým samorastlým panslávom. Tak aj keď vypukla v júni 1941 vojna a Rusov stíhala jedna porážka za druhou, ja som s nimi sympatizoval... A potom, na Rusov sa u nás v dedine dobre spomínalo ešte od prvej svetovej vojny. Lebo keď boli naši chlapi narukovaní, štát do obcí na žatevné práce prideloval zajatcov. A aj u nás boli takí, jeden tam dokonca zanechal aj syna.

Boli informácie o hitlerovskom Nemecku?

Nie, neboli vôbec. Hitlera vtedy viac-menej obdivovali, že je to vodca, ktorý postavil porazené Nemecko na nohy. O politických vraždách a perzekúciách, čo vieme dnes, to sa vtedy nedostalo do verejnosti. No a potom počas občianskej vojny v Španielsku – náboženské časopisy prinášali hrôzostrašné obrazy o vyčíňaní tamojších revolucionárov – znesvätené kostoly, vraždy kňazov a rehoľníčok. Veď v kostole sme sa modlili za víťazstvo Franco-vých vojakov.

Ako si spomínate na vyhlásenie autonómie?

No, boli sme na omši a počas kázne pán farár povedal, že po omši si spomenieme autonómiu, aby sa ľudia nerozhádzali. On rečnil a potom

Žatva z okolia Vrábľov (1936) (Zdroj: Archív I. Trunkvaltera)

miestny predseda HSĽS. Takže ľudia sa to dozvedeli vtedy viac-menej od farára.

Kto v obci mal rádio?

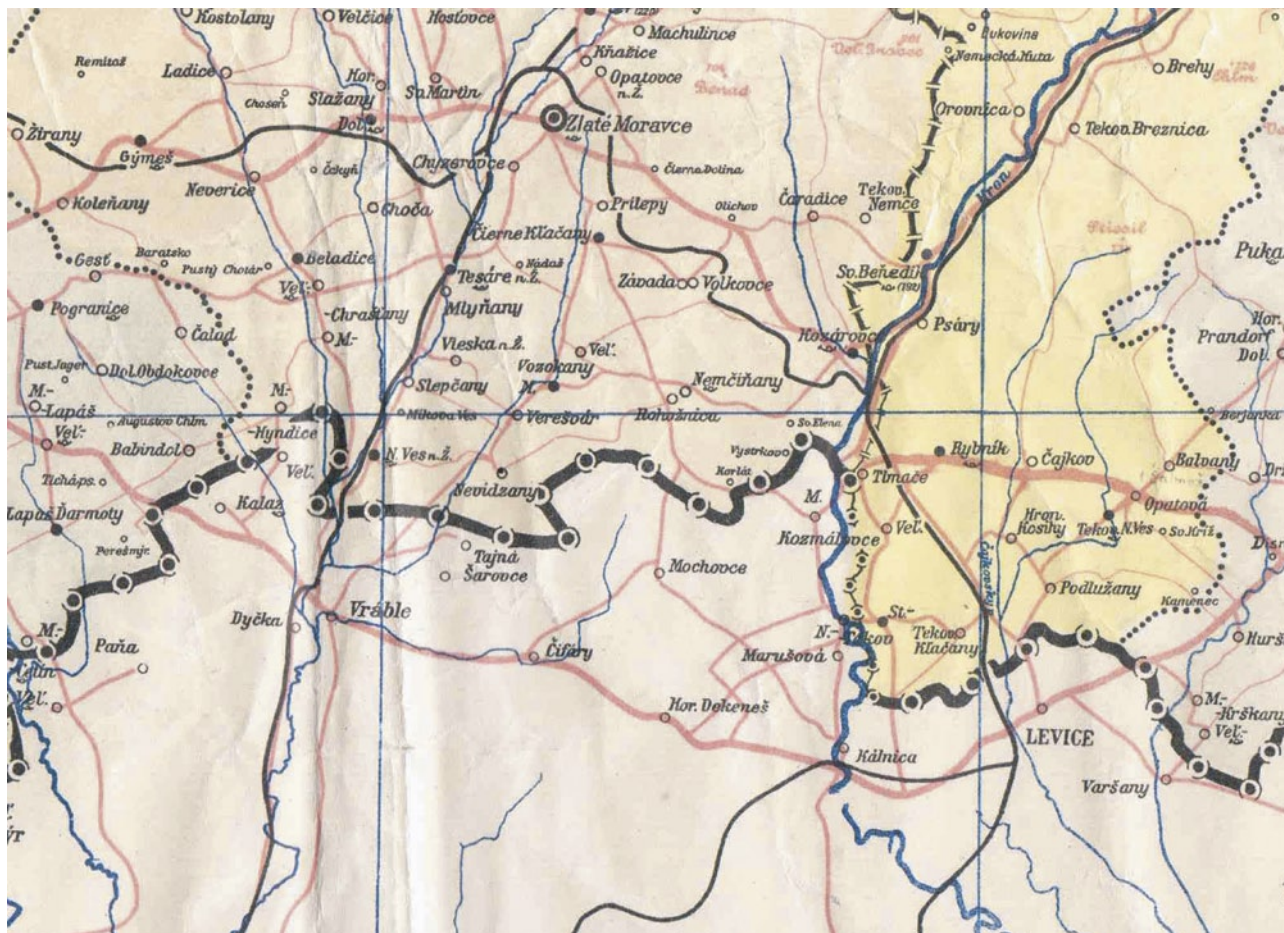
V krčme bolo rádio, na baterky. Lebo v obci sme nemali elektrinu, tá bola zavedená až za socializmu. Potom druhé rádio mal správca školy. Na to bolo treba akumulátor, ten zas bolo treba z času na čas nabíjať. My ako študenti, čo sme cestovali do Moraviec, sme mu ho tam obyčajne zanesli. Do obchodu s rádiami a elektrickými potrebami a tam to za nejaký poplatok nabili. Pamätám si, že v rozhlase bol vtedy veľmi populárny Konštantín Čulen. On mal relácie „Z konca týždňa“. To otec si vždy tak vypočítal, aby mal vtedy čas a šiel do krčmy len kvôli tomu, aby mohol – spolu s ostatnými chlapmi – počúvať tú reláciu. Čulen dobre poznal mentalitu obyčajného dedinského Slováka a vedel sa mu úžasne zrozumiteľne prihovoriť. Tak otec vždy prišiel a hovoril: „Ale im dal ten Čulen, ale im dal!“ Síce bolo ťažké zistiť komu a čo dal, ale fakt je, že relácia bola veľmi populárna. No a asi v roku 1943 som si spravil rádio aj ja, ale len tú malú kryštálku, na slúchadlá. Vtedy vychádzal študentský časopis *Plameň* a tam bol návod, ako sa tá kryštálka dá jednoducho a lacno zhotoviť.

Ako si spomínate na 14. marec 1939?

Bol som v gymnáziu v Zlatých Moravciach. Pamätám si na tie chvíle veľmi živo. Už od 11. marca to bolo veľmi napnuté a 14. marca ráno, keď sme prišli, nás jednoducho poslali domov. Ja som v tom čase dochádzal vlakom. Išiel som päť km pešo na stanicu vo Vieske nad Žitavou a odtiaľ do Zlatých Moraviec. No a vtedy som sa tiež cez Viesku vracal domov. Zastavil som sa u kamaráta – Paľo Kramár sa volal – bol o dva roky vyššie; on bol v tercií, ja v prime. Jeho otec pracoval na železnici a mali doma rádio. Tak sme sa vrátili asi okolo 11. hodiny a počúvali sme to rádio. A tam u nich sme počuli aj ten prejav Alexandra Macha, ktorý zvestoval vyhlásenie Slovenského štátu. Ten jeho výrazný hlas ešte dnes znie v mojich ušiach. A na konci tej reči ešte povedal: „A na slovenských vežiach zvony vyzvňajte!“ Tak my dvaja sme sa hneď vybrali zvoniť. Ale neboli sme ani na polceste ku kostolu a už sme zvony počuli zvoniť – ktosi nás predbehol.

Boli ste ako študent v Hlinkovej mládeži?

Na to si vôbec nepamätám, skutočne. Nepamätám sa, že by nás tam ktosi nútil vstúpiť alebo to bol organizoval.

Červený Hrádok patril po Viedenskej arbitráži medzi pohraničné obce (Zdroj: Administratívna mapa z roku 1942)

Ale poviem vám, kto prišiel v uniforme Hlinkovej mládeže do školy v roku 1939. Miroslav Kropilák¹¹... Jeho otec bol v Čiernych Kľačanoch učiteľom. Bol silný ľudák. Ľudia si ho dobre pamätali aj preto, že bol bezruký, jednu ruku od lakťa nemal. Mal dve deti, jednu dcéru a tohto Mira. Miro bol tuším o dve triedy vyššie. A bol odo mňa aj spoločensky o triedu vyššie, lebo ja som bol sedliak a on bol učiteľov syn.

Nevytiahol potom ktosi Kropilákov takúto „kádrovú vadu“?

To neviem, ja som bol už v emigrácii. Asi dvakrát som sa s ním potom stretol osobne, ale nič také „konfliktné“ sme nepreberali. Ja som mu nič

nevyčítal, on mi nič nehovoril. Len sme spomínali na zlatomoravecké gymnázium.

Ako sa vtedy vnímala židovská otázka?

Nuž, v našej obci židov nebolo. My sme boli taká chudobná obec, ako sa vtedy hovorilo, že „v takej by ani žid nevyžil“. Najbližšie boli v Zlatých Moravciach. Tam mali väčšinu obchodov židia, potom silné pozície aj medzi lekármi, pravotármi a podobne. Lebo Zlaté Moravce boli kedysi sídlom Tekovskej župy. Tak sem sa židia hodne sťahovali a povedal by som, že mestu vtlačili svoju pečať – aj pečať maďarónstva. Medzi sebou sa rozprávali po maďarsky.

Samozrejme ako zákazníkov nás obslúžili po slovensky, ale medzi sebou po maďarsky. Taktiež správcom veľkostatku v susednej obci – patril maďarskej rodine Boťkovcov – bol žid. Najprv Šimek, potom Hermann. Tam chodievali naši ľudia pracovať.

Čo hovorili ľudia na arizáciu, na deportácie?

To je ťažko povedať. Nevieť na to odpovedať. Ale bola vtedy určitá antipatia voči židom, to sa nedá poprieť. A pri tých arizáciách niektorí zbohatli na židovských majetkoch. Bol som tiež svedkom rozpredávania majetkov po vyvezených židoch na námestí v Moravciach. Hromada židovského nábytku – stoličky, stoly, kasne,

11 Kropilák, Miroslav (1918 – 1995) – slovenský marxistický historik. V rokoch 1970 – 1980 bol riaditeľom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV).

všetko nazvávané na námestí a to rozpredávali ľuďom, či už z mesta alebo z okolitých dedín... Za seba môžem povedať, že jednu vec som vtedy pocítil dosť emotívne, a to, keď sme prišli o týchto spolužiakov. Keď som nastúpil do gymnázia, mali sme štyroch židov: Alexander Breuer, jeho rodičia mali obchod s koloniálnym tovarom; Margita Friedová z Vrábľov, Tibor Grünwald zo Skýcova, tam mali obchod a krčmu, a potom Kleinová, dcéra mäsiara. V druhom ročníku pribudla ešte jedna – Zuzana Grossmanová, dcéra správcu veľkostatku v Tesárskych Mlyňanoch. Tak títo v prvom aj v druhom ročníku boli s nami, ale keď sme nastúpili do tretieho – boli preč... Vojnové roky prežili len dvaja – Breuer a Kleinová. Toto sme pociťovali dosť intenzívne...

Červený Hrádok bol pohraničnou obcou. Zaujímalo by ma, či sa dalo štátnu hranicu do Maďarska prekročiť aj ilegálne...

Áno, naša obec ležala na hranici s Maďarskom. Mochovce a Tajná boli už na druhej strane. Farnosť Nevidzany mala dve filiálky – Červený Hrádok a Tajná. Tajná pripadla Maďarsku, my sme ostali na Slovensku. Áno, ľudia bežne chodievali po niektoré veci, ktoré boli nedostatkové – alebo lacnejšie – na druhú stranu. Od nás do „Maďarska“ (či skôr slovenských obcí na maďarskej strane hranice) chodievali napr. po pálenku, pijatiku. Potom možno po slaninu, masť – lebo tam boli gazdovské dediny. Ale ešte viac sa chodilo z Maďarska k nám, čo si pamätám, napr. na textilie, kožu na podošvy a podobne. No a pokiaľ ide o prechádzanie hraníc... Medzi nami a Mochovcami je hora, ktorá sa volá Kozí chrbát alebo Kečkehát. Pod tou horou sú pasienky, ktoré pripadli do Maďarska. No a my sme tam chodievali kravy pásť. Nikto nás nevyháňal. Hranice vtedy strážila finančná stráž. U nás v obci však

posádka finančnej stráže nebola, bola v Nevidzanoch a v Nemčiňanoch. A tí hádam raz za deň prešli pozdĺž hranice. Nepamätám sa na to, že by kohosi chytili alebo potrestali.

Ilegálne prechody odbojárov neboli?

Pamätám na prípad, keď cez našu obec utekali dvaja Poliáci. To bolo asi v roku 1940, ešte pred pádom Francúzska. Lebo viem, že sa chceli dostať do Francúzska. U susedov v stodole prenocovali, nakrmili ich a ešte im aj ukázali cestu, ako sa dostať do Maďarska.

Ako to vyzeralo v obci po hospodárskej stránke?

Dedina bola vtedy sebestačná. Na prídel bolo – čo si pamätám v našej rodine – len fajčivo a cukor. Na osobu v domácnosti bol vtedy prídel 1 kg na mesiac. Nás bolo osem – my sme osem kíl cukru nikdy nespotrebovali. Potom, ľudia sa až do roku 1944 doslova tlačili na roboty do Nemecka, lebo si tam dobre zarobili. Ale tiež bola to aj dlhoročná tradícia, chudobnejší chodievali či už do Rakúska, Sudet na tzv. sezónne práce. A v rokoch prvej SR v tomto len pokračovali, ale keďže tieto územia pripadli Nemecku, tak sa hovorí, že chodili na práce „do Nemecka“. Celé zárobky však nemohli poslať, za časť museli kúpiť tovar. Vtedy nosievali najmä bicykle. Vtedy na dedine mať bicykel značilo asi toľko, ako mať dnes auto.

Kde ste boli cez front?

Bol som v rodnej obci. Boli sme skrytí v pivniciach, na Kvetnú nedeľu. Takto. Zvláštnosťou nášho kraja bolo, že pri Hrone sa front zastavil na tri mesiace. Naša obec je asi 8 km západne od Hrona, takže sme boli už vo frontovom pásme. V našej obci bývali Nemci, v našej – a nielen v našej – stodole mali kone a tam aj spávali. Boli tam prakticky až do

toho konca marca. Ľudia sa naučili žiť s tou vojnou, v tom pásme. Občas preletelo lietadlo, strely bolo počuť, ale ľudia si na to navykli. Dňa 25. marca bola Kvetná nedeľa a my sme išli normálne do kostola, spievali sa pašie. Chlapi, ako obyčajne, viacerí stáli vonku. A zrazu padli štyri bomby – z jednej aj z druhej strany kostola. Rozbili okná na kostole, niektorých ranilo to rozbité sklo, ale nik nebol – našťastie – zabitý. Farár hneď skončil bohoslužby a ľudia šli domov, schovávať sa, kde kto vedel. No a keď sme prišli domov, Nemci sa už s veľkým chvatom brali preč. Ešte nám hovorili, aby sme sa poschovávali a poskrývali si aj veci, lebo Rusi nič nešetria. Niektorí ľudia to pokladali za propagandu a veci si neschovali. Tak o ne prišli. To bolo cez deň, front sa prevrátil potom v noci...

To bola hrôza, keď prešiel front... Ale ľudia mali aspoň príležitosť porovnať tých tzv. nemeckých okupantov s tzv. ruskými osloboditeľmi. Rusi brali čo chceli – samozrejme, bez zaplattenia – terorizovali ľudí, a najmä naše ženy a dievky sa museli ukrývať, hoci k znásilneniam u nás, našťastie, neprišlo. Rumuni prechádzali asi o týždeň nato, ale iba prešli, nič viac.

Hneď ako prešiel front nás Rusi zverbovali pochovávať padlých. Hoci u nás nebola žiadna prestrelka, ostali tu asi 3 či 4 mŕtvi. Podľa všetkého boli počas postupu – nechtiac – zastrelení vlastnými. Na Západe sa to nazýva „friendly fire“¹². Najprv boli pochovaní na cintoríne – to bolo také paradoxné – kríž a na ňom červená hviezda – ale potom ich exhumovali a previezli na Slavín. No a zhruba toľko, možno 4 či 5 padlí Nemci tu ostali. Tiež som bol na tej „brigáde“, ktorá ich bola pochovávať. Našli sme ich ležať na medzi Pod hájom, ale už boli vyzutí – niekto im obuv stiahol a prekotal ich – no a tam rovno sme ich aj pochovali. Teda nešli na cintorín.

Aké boli vzťahy s Nemcami počas ich pobytu v obci?

Bolo cítiť určité napätie, ale inak nič zvláštneho – tobôž tragického – sa neodohralo. Oni mali svoju kuchyňu v miestnej ľudovej škole. Niekedy zohnali ženy, aby im šli pomáhať, napr. škrabať zemiaky, ale vždy im zaplatili. Keď niečo potrebovali, vždy zaplatili. Tým, čo sa starali o ich kone, pomáhali pri dome. Ja som bol študent a mal som rádio-kryštálku. Tam som naladil len Bratislavu – presnejšie vysielac Veľké Kostoľany – a potom Budapešť. Po maďarsky som síce nevedel, ale tam bývali správy v slovenčine a tie som každý deň počúval...

Raz prišiel dokonca nemecký poľný katolícky kňaz, odslúžil im omšu. Prišli tam aj mnohí naši ľudia a hneď po omši mu nosili potraviny – maslo, syr, vajčka a neviemčo...

Vaša obec nemala počas trojmesačného pobytu vo frontovom pásme žiadne obete?

My nie. Ale blízka obec Nová Ves nad Žitavou – tam padli bomby na kostol práve počas omše a vyše 20 ich tam zahynulo... Naša obec však neutrpela, ani jeden nezahynul. Len niekoľko domov a stodôl vyhorelo, inak veľké škody neboli. Veď toto je zaujímavé – naša obec mala asi 540 obyvateľov a v prvej svetovej vojne padlo 20 chlapov – 20 mladých mužov v najlepšom veku – a ďalší dvaja sa vrátili zmrzačení. No za celú druhú svetovú vojnu zahynul len jeden; ani ten by nebol, nebyť toho nešťastného povstania. Volal sa Ján Gajdoš, ročník 1921, pamätám si ho ešte z ľudovej školy. Inak, v našej obci partizáni neboli, neobjavili sa. My sme boli ďaleko od lesov, to bolo vtedy aj naše šťastie. Ani v Mochoveckej hore sa neobjavili, až hore, v Inoveckých horách, okolo Skýcova, Zlatna, Obýc a Jedľových Kostolian. Úplne inak to s obeťami vyzeralo na druhej strane

hranice, na „zabranom území“. Celé Požitavie – Vráble a okolie – čisto slovenské, pripadli Maďarsku. Mnohých bývalých spolužiakov som mal odtiaľ. Najprv chodili so mnou do gymnázia v Zlatých Moravciach, potom do Šurian. Oni nám potom po vojne hovorili, ako Maďari mobilizovali aj Slovákov a nasadzovali ich na front. Aj v tej ťažkej porážke maďarskej armády pri Voroneži bolo veľmi mnoho Slovákov z južného Slovenska. A tí potom prešli do Svobodovej armády, teda krvácali dvakrát...

Tragicky dopadol aj Skýcov, obec na druhom konci nášho okresu. Tzv. „partizánska obec“, ktorá doplatila na partizánov. Mne o tom pozadí rozprával spolužiak Fero Matejov, ktorý bol odtiaľ. Nemci vraj varovali Skýcovanov, aby si dávali dobrý pozor, aby tých partizánov nepodporovali. A pri jednej príležitosti starosta obce vraj veliteľovi tých partizánov hovoril: „Na kolenách vás prosím – čo chcete a môžeme, všetko vám dáme, len preboha neдрáždite tých Nemcov!“ No ale potom zastrelili jednu hliadku a už to šlo. A to bolo tesne pred koncom vojny, v polovici marca! A 25. marca už prešiel front...

Študenti vtedy chodievali na tzv. zákopové práce, boli ste aj vy?

Hej, začalo to v januári 1945. V roku 1944 sme začali školský rok normálne.¹³ V decembri, keď sa priblížil front, nás rozpustili s tým, že nás zavolajú neskôr. Vrátili sme sa až koncom apríla 1945. U nás tie zákopové práce viedli Nemci zo Sliezska, takže sa im dalo rozumieť, lebo hovorili aj po poľsky. Alebo som niekedy ja tlmočil, lebo som mal školskú znalosť nemčiny. To kopanie nebolo jednoduché, tlčť čakanom do tej zamrznutej zeme, v januári, vo februári. Kopalo sa v našom chotári, smerom na Viesku nad Žitavou, pred tým, ako je dnes arborétum Mlyňany, odtiaľ až po Tesáre. Na tento úsek

chodili kopat' chlapi z našej obce. Hĺbka bola možno poldruha metra, už presne neviem. Nemec nám to vždy vymeral, vykolíkoval, to bolo kľukaté, s odbočkami a tak všelijako. Ale povedal by som, že ľudia si na to privykli. Starosta dal vybubnovať zoznamy ľudí, ktorí majú nastúpiť. Boli sformované tímy, partie ľudí, ktoré chodievali kopat'. Na ich čele boli partáči. Tí Nemci veľmi rýchle zbadali, že účinne sa bude pracovať vtedy, keď každej partii vymerajú presný úsek, a keď ten skončia, môžu ísť... Ja som nemal práve „pracovitú“ skupinu, ale boli tam partie, ktoré už na obed mali hotové a mohli ísť domov. A čo je dôležité, bolo to platené, ľudia nerobili zadarmo. No ale nakoniec sa – našťastie – tie zákopy vôbec nepoužili. Po vojne sme ich museli chodiť zas zahrabávať.

Bolo v školskom prostredí cítiť rozdiel v pomeroch do frontu a po fronte?

Joj, a aký. Najprv sme mali riaditeľa Emanuela Fila, premonštráta z Jasova. Tam mali premonštráti veľké gymnázium, ale keď po arbitráži pripadol Maďarsku, prišiel sem. Jeho po vojne nahradil bývalý partizán Samuel Horňák, evanjelik. Potom niektorí z našich profesorov sa „záhadne“ stratili. Napríklad moja triedna Gabriela Gregušková z Pruského, profesorka matematiky a deskriptívnej geometrie, inak veľká vlastenkyňa. Čiže personál sa obmenil. A hneď nám zaviedli povinnú ruštinu a českú literatúru. Tú doplňovali v rámci slovenčiny. Dovtedajšie učebnice, teda *Dejiny slovenskej literatúry* od Felixa Pišúta a Ambruša boli už „nevhodné“.

Ako si spomínate na voľby 1946?

Tam som mohol už hlasovať. My sme boli spočiatku, to môžem povedať, vo veľkých rozpakoch. V našom, zlato-moraveckom, kraji nemala Demokra-

13 Pozn.: V prvej polovici septembra 1944 prebiehali pri Zlatých Moravciach menšie zrážky medzi okupačnými a povstaleckými jednotkami. Preto bude pravdepodobnejšie, že F. Vnuk nastúpil do gymnázia až na začiatku októbra.

V rozhovore s pracovními ÚPN pred odchodom zo Slovenska (Foto: P. Stano)

tická strana (DS) meno, podporu, pretože v nej boli samí luteráni. Zlaté Moravce boli čisto katolícke mesto, až v roku 1943 si najmä tí úradníci, čo prišli do mesta z evanjelických krajov, postavili svoju modlitebňu. A potom, my sme DS nedôverovali ešte z toho dôvodu, že jej predstaviteľom v našom kraji bol Martin Kvetko. On bol počas vojny zverolekárom v štátnom žrebčinci v Topolčiankach. Chodieval aj na našu dedinu štepiť, najmä ošípané. No a ľuďom to štepenie doslova vnucoval, lebo mnohí to nechceli, keďže jedno štepenie stálo tuším 24 korún. Tak takto sa vnútil aj k nám. Mama síce zamkla bránu, ale on bol taký dotieravý, že obecnému sluhovi, čo ho sprevádzal, kázal bránu preliezť, otvoriť znútra a tie svine „nasilu“ zaštepil. Po prechode frontu bol zrazu z takéhoto človeka „pán“ povereník a „veľká“ politická osobnosť, veľký demokrat. Aj preto sa u nás Demokratickej strane nedôverovalo a spočiatku najsilnejšie pozície mala Strana slobody. V susednom levickom okrese získala značný počet hlasov. Ľudia ich chápali, že oni stoja ideovo najbližšie k bývalej HSĽS, preto s nimi sympatizovali. Veď aj ten ich denník *Sloboda*, to môžem povedať, o Tisovom procese veľmi

otvorene a odvážne informoval, najlepšie zo všetkých novín. Potom však prišla aprílová dohoda a pokyn, aby katolíci hlasovali za Demokratickú stranu. Tak do tejto agitácie zapojili aj nás, študentov. To sme boli taká skupinka aktívnych študentov v Moravciach, no a touto agitáciou nás poveril jeden človek v Moravciach, meno už neviem. Tak sme chodili z domu do domu a presvedčovali ľudí, aby zabudli na to, kto je tam, že oni nám vrátia katolícke školy a prepustia Tisa a podobne. Všetelijaké sľuby, ktoré možno ani neboli reálne, ale my sme s nimi operovali. A samozrejme veľa spravila aj agitácia v *Katolíckych novinách*, odtiaľ sa ľudia dozvedali, koho majú voliť... A tak aj naša obec, kde HSĽS získavala možno 70 % hlasov, mala v 1946 70 % hlasov za demokratov. Komunisti získali málo a tie zvyšné strany nič.

Potom ste nastúpili na vysokú školu...

Po maturite, ktorú som mal v júni 1946, som nastúpil na Vysokú školu banícku a hutnícku do Ostravy. Pôvodne bola v Příbrami, ale potom ju preniesli do Ostravy. Ešte som nespomenul odvody. Mali sme ich v apríli

1945, hneď po prechode frontu. Aj mňa odvedli, ale medzitým vojna skončila a nemusel som narukovať. Ale to bol akýsi mimoriadny odvod, ktorý akoby neplatil, lebo potom, počas štúdií v Ostrave, ma odvedli druhýkrát.

Prečo ste sa hlásili práve na baníctvo?

Ja ani presne neviem. Veď v našom okolí bane neboli. Ale čosi ma tam lákalo. Asi najskôr to, že vtedy potrebovali banských inžinierov, malo to perspektívu. Potom, na tejto škole prideľovali pekné štipendium, až 1500 korún mesačne, a to každému, nezisťovali sa sociálne pomery. No a ja som sa vtedy chcel osamostatniť, nebyť závislý od rodičov. To bol tiež motív. Potom však namiesto baníckeho inžinierstva som študoval hutnícke, metalurgiu. Prijímačky vtedy neboli, stačila maturita.

Možno aj preto, aby uľahčili situáciu Čechom, ktorí mali vysoké školy zatvorené od roku 1939...

Mnohí českí študenti v Ostrave mali tzv. úlevy. Mali sme tam takých dosť. Skončil napr. štvrtú triedu gymnázia, potom im zavreli gymnázium a po vojne mu dovolili za dva týždne zmaturovať... To bolo skoro ako tie komunistické rýchlokurzy neskôr. Ešte musím poznamenať, my sme vtedy boli už dospelí ľudia, takže dochádzalo k ostrým politickým zrážkam s Čechmi. Ani nie že na báze komunisti, ľavičiari verzus katolíci, ale oni od nás chceli, aby sme Slovenský štát považovali za to, za čo oni Protektorát... A my sme im vysvetľovali, že tak to vôbec nebolo, že sa to jedno s druhým nedá stotožniť. A toto oni nevedeli – či nechceli – pochopiť. Oni nám tú samostatnosť priam zazlievali. Tak sme mali často s nimi takého spory, najmä v čase procesu s prezidentom Tisom. My, Slováci, sme vtedy všetci – okrem dvoch – veľmi vehementne zastávali Tisa a SR. Okrem nejakého Kamenického, ktorý bol komunista, a ešte jedného Maďara z južného Slovenska. A zaujímavé,

aj medzi tými českými študentmi bola istá diferenciácia; Moraváci mali miernejší postoj než študenti z Čiech...

Ostrava bola pre vás prvým veľkým mestom...

Bolo tam veľa Nemcov, ktorých práve deportovali, a potom hodne takých šovinistických Poliakov, ktorí vykrikovali: „Zaolžie je naše!“¹⁴ Ten ročník 1946/1947 bol ešte taký „vojnový“, povedal by som provizórny, ale ten nasledujúci bol už normálny. Stabilizoval sa profesorský zbor, prednášky; normálne, prísne sa skúšalo. Profesorov sme mali iba Čechov, len dvoch asistentov Slovákov, ale nie na metalurgii, ale na úpravníctve a na geodézii.

Prečo ste sa rozhodli emigrovať?

Na našej fakulte sa začali čistky hneď po februári 1948. Mnohí študenti boli vylúčení, a zaujímavé, skoro všetko Slováci. Na fakulte sa zriadil akademický akčný výbor a naši chlapi, ktorí sa predtým tak vehementne zrážali s komunistami – či už z osobných alebo ideologických dôvodov – leteli ako prví, boli vylúčení zo štúdia. To bola prvá „previerka“, už v marci či v apríli. Ja som síce dostal do indexu – mám ho ešte zachovaný – pečiatka „studentské prověrce vyhověl“, ale dostal som aj trest. Mal som si odpracovať tri mesiace v bani na brigáde. Na mne im prekážalo najmä to, že som pomáhal organizovať katolícke bohoslužby, nielen pre študentov, ale aj pre robotníkov v Ostrave a vo Vítkoviciach. Lebo tam boli stovky a stovky Slovákov z Kysúc a Oravy, ktorí nemali nikoho, kto by sa staral o ich duchovné potreby.

Krátko po februári 1948 sa na našej vysokej škole začalo vyučovanie občianskej náuky, čo bol iba iný názov pre marxizmus-leninizmus. Boli to povinné prednášky v každom

S manželkou Annou na verande bytu v Adelaide (2002) (Zdroj: Archív F. Vnuka)

ročníku. A to ma znepokojovalo, videl som tom predzvesť zlych podmienok pre štúdium i život. Medzitým som si odpracovával tú brigádu. Tam som sa dostal do styku s viacerými ľuďmi, ktorí sa vtedy pokúšali ujsť za hranice, ale ich pri tom chytili. V tých počiatoch prekroenie štátnej hranice ešte nebolo trestným činom, takže týchto ľudí často odsudzovali iba na prácu do baní, pretože bol nedostatok pracovných síl v baníctve. Týchto neúspešných utečencov priviezli strážnici na šachtu a oni potom sfárali s nami dole. A tí nám rozprávali všeličo.

Tam som sa zblížil s jedným takýmto českým študentom. Rozpovedal som mu o sebe a on hovorí: „Jó, a prečo si ešte tu? Na západe sa budeš mať ako prasa v žite, tam si môžeš ísť študovať, kde chceš!“ A to mi dalo ďalší impulz na premýšľanie. Boli tam so mnou na brigáde dvaja kolegovia študenti – Moraváci, Franta Jeřábek a Lubo Mráz, a s tými som sa dohodovoril, že utečieme aj my. Inštinktívne sme cítili, že tá prvá čistka bola iba predohra a situácia na Vysokej škole baníckej sa bude len zhoršovať. A skutočne, neskôr sa to úplne zvrhlo.

14 Územie na ľavom brehu rieky Olše, ktoré bolo do roku 1918 súčasťou Tešínskeho kniežatstva, potom ČSR a v rokoch 1938 – 1939 bolo načas zase pričlenené k Poľsku.

Rodičom ste to povedali?

Nepovedal som nikomu nič. To sa stalo tak – Franta Jeřábek mal švagra, ktorý spravoval jeden veľkostatok na rakúsko-moravskom pohraničí. Ubezpečil nás, že on nám ten útek zariadi. A tak pred Veľkou nocou 1949 som kolegom na fakulte povedal, že idem domov a rodičom doma som povedal, že ostávam v Ostrave, lebo tam mám povinnosti. V skutočnosti sme však všetci traja odišli na južnú Moravu, do malej dedinky kdesi medzi Znojmom a Mikulovom, a tam jednoducho prešli cez hranice do sovietskej zóny v Rakúsku. Nebolo to prísne strážené. Boli tam pohraničníci, ale sprísnené stráže ešte tam neboli, pretože ľudia utekali do americkej zóny, nie do sovietskej. Tam mnohých prichytili, ale v tomto úseku nie. Keď sme boli už v Rakúsku, štyri dni sme pešo putovali do britskej zóny. Išli sme väčšinou cez dediny, mestám sme sa vyhýbali. Šťastie sme mali; a ešte nám možno pomohlo aj to, že v ten čas veľmi pršalo. Prvé dve noci sme nocovali hockde po šopách, ale na tretiu noc sme sa odvážili zaklopať na dvere katolíckej fary v dedinke neďaleko mesta Krems. Tam nás prichýlili, aj nám poradili, ako prekonať Dunaj. Niesli sme si so sebou dostatok potravín, konzervy, chlieb, slaninu, a ešte aj hodne cigariet, čo bolo vtedy medzinárodné platidlo. Za dva paklíky¹⁵ cigariet nás jeden sedliak previezol cez Dunaj. Mapu sme samozrejme mali. Najťažšie sa prechádzalo zo sovietskej zóny do britskej, to sme museli ísť cez alpské horské hrebene, miestami sme sa brodili snehom až po pás. Ale aj tam sme mali šťastie, lebo nám ukázali taký chodník, že sme sa Rusom vyhli. Prišli sme do Kapfenbergu – to je neďaleko Mariazellu. Briti boli našim príchodom prekvapení, nevedeli čo s nami – a tak šupli nás do židovského tábora v Admonte, k židom, ktorí sa chystali emi-

grovať do Palestíny. Boli sme tam len chvíľu, kým sme sa nedozvedeli, že vo francúzskej okupačnej zóne Nemecka je tábor pre utečencov z Československa v Lindau am Bodensee. Tam sme sa zas dozvedeli, že v americkej zóne je študentský tábor, a teda sme sa pobrali do Ludwigsburgu. To bolo v apríli 1949. Do Austrálie som odišiel v novembri 1949.

Prečo ste sa rozhodli pre Austráliu?

Predovšetkým preto, lebo mnoho iných možností vtedy nebolo. Nemec bolo zničené, bola tam strašná bieda. Ludwigsburg bol ešte celý, ale neďaleké veľkomesto Stuttgart – to bola katastrofa, tam neostal kameň na kameni. Železničná stanica neexistovala, boli len drevené baráky, kde sa dal kúpiť lístok, nič iné! Človek sa až čudoval, ako tam môžu ľudia žiť? Veď to bola len hromada ruín a kamenia. Väčšina utečencov chcela z Európy preč, najmä do Ameriky. Ale dostať sa do USA, na to potreboval človek „affidavit“, taký „záručný list“, záruku od niekoho, že mu tam nájde alebo dá zamestnanie a bude sa o neho starať. Pre emigrantov z ČSR bola kvóta dve tisíc osôb ročne. No a na to by bolo treba čakať aj 4 – 5 rokov, a ja som patril medzi tých, čo chceli čím skôr odísť z Európy preč.

Báli ste sa, že by vás mohli uniesť späť?

Vtedy sa únosy ešte nekonali. Ja som mal iné dôvody. Tie prvé mesiace som prežíval nočné mory. Snívalo sa mi, že utekám cez hranice a nedarí sa mi to, že ma chytili. Potom zas sa mi snívalo, že som sa vrátil domov, tam sa skrýval a polícia ma našla a odvádzala – no, mal som z toho hrôzy... Bol som veľmi šťastný, keď ma na austrálskom konzuláte vo Frankfurte nad Mohanom prijali za jedného z množstva emigrantov pre tento vzdialený kontinent. Koncom

novembra odchádzal z Ludwigsburgu transport vystaňovalcov do Austrálie. Vlakom nás odviezli do Neapolu, tam nás nalodili a potom sme sa plavili cez Suez. Pristáli sme v meste Colombo na Cejlóne a potom v Melbourne, Austrália, kde nás vylodili. Bol to zvláštny pocit. Pred polrokom sa mi ani nesnívalo, že pôjdem po takých miestach na druhý koniec sveta...

V tom čase platilo, že každý, kto emigroval do Austrálie, musel podpísať záväzok, že bude dva roky pracovať na mieste, aké mu určia. Bez ohľadu na jeho kvalifikáciu. Austrália vtedy potrebovala pracovné sily, to znamená manuálnych robotníkov, lebo tiež bola postihnutá vojnou, hoci len nepriamo. Cez vojnu bežal naplno vojenský priemysel, ale civilný sektor stagnoval. Nestavali sa obytné domy, cesty, priehrady a pod. Bolo treba dohoniť zameškanú výstavbu a na to potrebovali pracovné sily. A tie sme mali dodať my, emigranti. Mňa prideliť ministerstvu pre zásobovanie vodou (Water Supply Department). Zadelili ma do veľkej zlievarne, kde sa liali najmä veľké potrubia. Lebo Austrália stavala priehrady a priehradky kde sa len dalo, ako to robí aj teraz. Má obdobia dažďov a obdobie sucha. V období dažďov sa snažia zachytiť každú kvapku vo väčších a menších rezervoároch. Voda je u nás veľmi cenný tovar.

A u nás si ľudia nevážia vodu, ktorá im tečie z kohútikov...

U vás si nevážia vodu, to je pravda, ale aj sem to príde. Zdroje pitnej vody nie sú nevyčerpatelne a okrem toho sú čoraz viac znečisťované priemyselnou výrobou... Ale aby som sa vrátil k mojim osudom v Austrálii. Tam, v zlievarni som pracoval dva roky, 1950 – 1951, postupne som si osvojil angličtinu. Potom som sa vrátil k prerušenému štúdiu, ktoré som šťastlivo dokončil v decembri 1952. Hneď po

15 Balíčky, tu v zmysle cigaretové kartóny.

skončení mi ponúkli postgraduálne štúdium a súčasne, že ma prijímajú ako asistenta. Zárobok nebol veľký, ale dalo sa z neho ako-tak vyžiť. Ešte chcem pripomenúť, že v Austrálii sa univerzitný školský rok začína v marci a končí v októbri. V roku 1956 keď som už bol lektorom na fakulte, školský rok pozostával z troch trimestrov, z ktorých každý trval deväť týždňov. Štát Južná Austrália nemal osobitnú vysokú školu technickú; tam bola jednoducho technologická fakulta pričlenená k univerzite, takže bola v jednom kampuse s prírodovedeckou i filozofickou fakultou. Keďže ma vždy zaujímala história, rozhodol som sa jej venovať dôslednejšie a rozhodol som sa, že si zapíšem na filozofickej fakulte aj nejaké predmety z histórie. Najprv to bol jeden predmet a síce „History I B“. Bola to novoveká história, začínajúca sa reformáciou a končila myslím francúzskou revolúciou teda približne 16. až 18. storočie, samozrejme s veľkým dôrazom na anglické dejiny. Veľmi sa mi páčil ten prístup a štýl, s akými tú históriu podávali. Tak som sa rozhodol, že budem študovať ďalej, aby som z histórie získal diplom. To sa mi podarilo a v roku 1960 som získal Bachelor of Arts – Honours Degree. Udelila mi ho Filozofická fakulta – University of Adelaide, Department of History and Political Science.

Keď som už bol lektorom, každý siedmy rok som mal nárok na študijnú dovolenku. Bola to dovolenka na plný plat, takže som mohol zobrať so sebou aj celú rodinu. A tak v septembri 1967 sme odchádzali na študijný pobyt do Anglicka s piatimi deťmi. A vrátili sme sa v decembri 1968 so šiestimi (smiech). V Birminghame som absolvoval 14-mesačné štúdium fyziky pevných telies a získal titul – Master of Science, Solid State Physics. No a potom, keď po páde komunizmu som sa mohol vrátiť na Slovensko, pripadla mi veľmi nečakaná úloha – prednášať cirkevné dejiny na

Cyrlometodskej bohosloveckej fakulte. Tu som si spravil docentúru...

Kedy sa rodičia dozvedeli o vašom úteku?

Hneď z Rakúska som poslal pohľadnicu bratovi Dominikovi, ktorý bol vtedy chovancom u jezuitov v Trnave, bývali tam v kláštore. Študoval na poštátnenom biskupskom gymnáziu. (Jedným z jeho spolužiakov bol Jozef Jablonický.) Potom, po zrušení kláštorov v roku 1950, mladých chovancov poslali domov k rodičom. Pokračoval v štúdiách na gymnáziu v Zlatých Moravciach. Nešiel cirkevnou kariérou, ktorú začal, ale ako ja tiež študoval banské inžinierstvo. No a práve keď som študoval v Birminghame, mali sme to šťastie, že v Československu prebiehal politický odmäk, známy pod menom „Dubčekovská jar“, a prišiel ma aj so svojou manželkou navštíviť. Samozrejme, mal som aj iných návštevníkov, prišli za mnou do Anglicka na návštevu aj rodičia, príbuzní a viacerí priatelia.

Boli členovia vašej rodiny na Slovensku v súvislosti s vašou emigráciou nejako postihnutí?

Najviac to postihlo môjho mladšieho brata Janka, ktorý musel stráviť asi tri roky v PTP¹⁶. Potom pracoval ako cestár, až do dôchodku. Druhý brat, Dominik, vo svojom životopise zatajil, že má brata v zahraničí. Dokonca na vojenčine absolvoval aspirantskú školu a bol dôstojníkom v zálohe. On išiel v mojich stopách a vyštudoval banské inžinierstvo a neskôr aj právo. Až v roku 1968 keď ma prišiel navštíviť do Anglicka, mu prišli na to, že jeden jeho brat je emigrant. Pracoval vtedy na banskom riaditeľstve. Armáda ho hneď pozbavila dôstojníckej hodnosti. To však bol už koniec 60. rokov, nie 50. roky a jeho prípad sa riešil až s prekvapujúcou zhovievavosťou. Prispelo k tomu aj to, že bol svedomitým a usilovným pracovníkom, takže na

pracovisku, okrem jedného kolegu, všetci – vrátane predsedu závodnej organizácie KSS – sa prihovorili za jeho podržanie. Skončilo sa to teda bez tragických následkov a mohol v svojom zamestnaní pokračovať aj naďalej. Zaujímavým prípadom bola moja sestra Agneška, ktorá bola vydatá za Paľka Vargu a pracovala v banke v Modre. Tam sa spriatelila sa s jednou úradníčkou, ktorej muž bol akýmsi vyšším funkcionárom v ŠtB. Asi v roku 1975 – 1976 sa chcela stretnúť so mnou vo Viedni. Obrátila sa naňho, aby jej pomohol dostať vycestovaciu doložku. A viete čo jej povedal? Vraj: „*My nesmie- me nikomu s menom Vnuk povoliť opustenie republiky, nesmie dostať vycestovacie povolenie.*“ Potom sa na chvíľu odmlčal a pokračoval: „*Ale vy ste Vargová... Tak ja to zariadim...*“ (smiech). A skutočne, s pasom na meno Agneška Vargová ma vo Viedni aj navštívila. Pokiaľ išlo o mňa, ja som nikdy nemal možnosť prísť na Slovensko, čo ma veľmi trápilo. Najmä, keď som videl, že Maďari alebo občania Juhoslávie chodievali do rodnej vlasti bežne. Náš režim to začal umožňovať až v 80. rokoch, vtedy sa už dalo prísť aj tým, čo odišli ilegálne, len si museli „normalizovať“ vzťah. Mal som napr. jedného kolegu, ktorý musel čsl. štátu zaplatiť peniaze za štúdium, a potom sa sem mohol už normálne vracieť na rakúsky pas. Lebo ČSSR vtedy súrne potrebovala devízy a zháňala ich, kde sa dalo, teda aj takto. Ja som však vôbec nemohol prísť. Nepriamo som si to zisťoval na čsl. generálnom konzuláte v Sydney, ale odpoveď bola negatívna...

Iní pre štát neboli asi takou „hrozbou“. Pravdepodobne ste boli na čiernej listine...

To neviem, ale je to možné. V roku 1968 som chcel prísť, ale kvôli invázii som nestihol. Ale aspoň som sa vtedy stretol s rodičmi. Prišli sme

Krajská správa ministerstva vnútra
v Košiciach.

Číslo: A/2-043/26-55.

Košice dňa, 24.1.1955.

Okresné oddelenie MV
cestou KS-MV Nitra 2.odbor

T a j n é !
Výtlačok č.1.

V r á b l e .

Vec: VNUK Dominik - žiadosť o ustanovku.

Prílohy: Ø

Na tunajšej Vysokoj škole technickej-banská fakulta pôsobí od roku 1954 VNUK Dominik, nar.11.3.1932 v Červenom Hrádku, okr.Vráble, národnosti slovenskej, bytom Košice ul.F.Urbánka č.2.

Menovanému ušiel v roku 1947 ilegálne brat František do zahraničia a t.č.sa podľa zachytenej korešpondencie zdržuje na adrese: Ing.František VNUK, Aguinias College, North Adelaide S.A.Australia.

VNUK Dominik na dožiadanie svojho brata Františka, naviazal styk so známou uprhlíka v obvode Hnúšťa, ktorá má záujem ilegálnym spôsobom opustiť územie ČSR.

Vzhľadom na to, že menovaný vo Vašom kraji pôsobil a tunajšej KS-MV o jeho minulosti nie je nič známe, žiadam previesť ustanovku dvojmo. Jedno vyhotovenie pre KS-MV Košice, druhé pre OO-MV Hnúšťa v týchto bodoch:

- 1./ Jeho triedny pôvod a majetkové pomery rodičov.
- 2./ Počas pôsobenia vo Vašom obvode s akými osobami sa stýkal.
- 3./ Jeho trestné priestupky.
- 4./ Akých súrodencov ešte má, ktorí z nich prípadne z príbuzných sú v zahraničí.
- 5./ Čím sa zaoberajú jeho rodičia.

V prípade, že v priebehu šetrenia získate na menovaného nejaký kompromitujúci materiál, žiadam Vás, aby ste nám tento v opise zaslali spolu s vypracovanou ustanovkou k horeuvedenému číslu do 10.2.1955.

Vyhotovené v 2 výtlačkoch.

Výtlačok č.1.pre OO-MV Vráble.

Výtlačok č.2.pre spis.

Náčelník 2.odboru:

por. G a v u l a .

Rodiny emigrantov boli na Slovensku pod prísnyim dohľadom ŠtB (Zdroj: AÚPN)

loďou do Janova, na jeden deň a moji rodičia tam prišli vlakom zo Slovenska. Bolo to pekné zvítanie a dojímavé stretnutie. Moja mama tam stretla svoju nevestu i vnúčatá prvý, ale aj posledný raz... Keď som sa v roku 1990 mohol vrátiť na Slovensko, boli už obaja rodičia na cintoríne...

ŠtB sa proti vám nepokúsila spraviť nejakú akciu?

O tom nič neviem. Myslím, že Austrália bola pre československú bezpečnosť príliš ďaleko.

Nebolo vám v emigrácii ľúto za Slovenskom?

Určite bolo... taká silná nostalgia... Kedykoľvek som išiel do Európy, vždy som šiel do Viedne a s pátrom Číkom, Števkom Vragašom, či s Jozkom Masarykom... sme sa vybrali

do Hainburgu a odtiaľ k Dunaju. Potom z rakúskej strany Dunaja sme zádušmčivo hľadeli na Slovensko, na Devínsky hrad a tie strážne veže a ostatné drôty pod ním... Pripadal som si ako ten biblický Mojžiš – pozeral som na zaslúbenú zem, ale vstúpiť na ňu som nemohol.

Koľko Slovákov bolo v tom čase v Austrálii?

To sme chceli vedieť aj my. Ale z oficiálnych štatistík sa to nedalo zistiť. Asi v roku 1967 boli medzi nami vypracované prvé triezve odhady a uzavreli sme, že Slovákov v Austrálii je asi 6 – 8 tisíc. Potom, po auguste 1968, sa ten počet zvýšil. Ale to bol už iný typ ľudí. V podstate sme však vychádzali navzájom dobre. Tí, čo sa zapojili do práce v krajskom živote, sa pekne osvedčili.

Austrália je krajina prisťahovalcov a jej obyvateľstvo sa skladá z viac než sto národností. Do roku 1945 to boli prevažne anglofónne národnosti, po vojne prichádzali emigranti z celého sveta. Austrálske vládne authority spočiatku chceli zo všetkých spraviť Austrálčanov a volali nás New Australians – Novoastrálčanovia. Ale postupne zistili, že to nejde. Lebo my sme nechceli celkom stratiť našu národnú identitu a argumentovali, že aj vy, „stari“ Austrálčania, sa hlásite k rôznemu pôvodu – škótskemu, waleskému, írskemu atď. – a to nijako nepoškodzuje demokraciu. Tak potom vláda zmenila svoj postoj a prijala tzv. multikulturalizmus. Preto tam zriadili aj „Ethnic communities councils“ (ECC). Dali nám k dispozícii aj rádio, kde jednotlivé etnické skupiny mali vysielania vo svojej reči. Naši bratia Česi nazvali svoje vysielanie „československé“. Tak sme sa s nimi sporili. Lebo len asi 10 – 15 % Slovákov gravitovalo do československého „rákosa“, tí preferovali všetko „československé“, aj etnické vysielanie. Spočiatku sa to riešilo tak, že bolo československé vysielanie a popri ňom i slovenské. Ale my sme neboli spokojní ani s tým, poukazovali sme, že tam nie je vysielanie

Veľmi som sa potešil, samozrejme... Hneď začiatkom roka 1990 som sa vybral na prvú návštevu rodného kraja po viac než 40 rokoch. Zastavil som sa v Ríme a na čl. vyslanectve mi dali bez problémov vízum na môj austrálsky pas. Odtiaľ do Viedne, kde ma čakal brat Dominik. Jedna z prvých ciest viedla do rodnej obce. Niektoré miesta v obci som už ani nespoznal. Zmenil sa výzor obce i chotár. Namiesto niekdajších úzkych políčok bol široký chotár s poliami, ktoré obrábalo družstvo, vtedy ešte pekne prosperujúce družstvo – ľudia boli spokojní. Pribudlo mnoho nových domov, potok bol zre-

22-9-1953. 9,

4!

Drahý apo,

Šťastným Vám za list, který jsem tak dleho a netrpělivě čekal. A keď mi
dostal a čítal so ho v takých chvíľach a žijúci, keď po dlhom mŕtvom
dostane ľahší vdych. Keď ma však zarazilo jeho tá myšlienka, že z listu, to som
písal domov, také málo bolo pre Vás. Možno priznat, že tomu bolo tak, ale práve
Vás, aby ste mi to neprerušovali ako nerád z mojej strany. Vím, že sa Vás
to ľahšie dotýka a myslím si, že sa Vás zabídam. Ja Vás tiež, nistujem, že
mám stále na pamäti Váš zásluhu na tom to som a to mám. Dostal
som to od P. Bala Vášho protidivného a ja to pamätám. Veď nie,
že nie som človekom, ktorý sa zapáli sčítaním. Ja som nikdy nepozabýval
moje čítanie a sčítanie, hoci viem, že ple ma často upodozrievali z nerádosti.
oti. Pretože viem, aby ste žili a domnievam, že sa Vás zabídam, opaku-
jem znovu, že domov, ja sa Vás modlím a keďže som na Vás oprečený, to
je vždy = pozitívne pozitívne a vždy.

Môj minulý list bol krátky. Bola to viac-menej reklamácia, lebo som
chcel vedieť, či ste dostali môj list z apríla, a ktorým som Vám poslal tri
"Dover" 10 funtov. Bolo to ešte pred tým, než Fitzpatrick mielal menovať
reformu a chcel som Vám pomôcť. Chcel som, aby si Aprílka kúpila ten
menší čo tak po mne kúpila a domov, aby si tiež niečo kúpila a prípadne
deľte mi z rodiny, čo kto potrebuje. Nebolo to veľa, ale aj za málo sa
dákuje. Ja som teda čítal, že domov, na ktorého som peniaze poslal ešte
ajon krátky list a to napísal, že som dostal, že niečo si kúpila a ešte na
ďalšie. To je to najmätyšie čo sa píše domov, domov, nie ešte
domov. Keď však za tri mesiace neprišli domov, poslal som druhý
domov. Keď som na ten neodpovedal, a každý apo veľa napísal, bol by som si
list, ale oni na ten neodpovedali, a každý apo veľa napísal, bol by som si
myšlím, že ste málo, veď boli chráni, pomeli. Ale oni z Apríla listu som
na neodpovedal, či ste peniaze (relatívne tak) dostali. Hýdli mi tak v tých £10.
Keď sa stratili, tak to ešte vezme, ale to nie je istina, aby ste poslali písať.
Až ste také neodpovedali, ja som možno reklamovať, lebo bol poslaný reklamovať,
tak že keď sa nenajde, viem, čo si ho priniesť, zaplati to Národná Banka.
Keď teda od Vás odpovedi. Keď by som sa nezapísal, viem ide o moje
peniaze.

S nadšením čítam také listy, že sa na Slovensku žije lepšie po menovej
reforme. Veď si toho ľudia zaslúžia. Je indea doprava kúsok viac, než 12

bolo veľmi málo. V prvých rokoch po mojom príchode som mal písomný styk najviac s Konštantínom Čulenom. Toho som si veľmi vážil. Veľmi dobre poznal slovenskú históriu i politiku – najmä politické deje vojnového obdobia. Bol to hlboko sociálne citiaci človek, skutočný syn slovenskej dediny, pochádzajúci z biednych pomerov, ktorý rozumel slovenskej

SPRÁVA
KRAJSKÉHO ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI
Bratislava
7. X. ODDelenie samostatné.
Bratislava 6. mája 1953.
Číslo: A-4289/101-1953.
Krajská správa štb.
N i t r a .
ZÁZNAM
Prijemca: V n u k Dominik, Červený hrádok 102, okr. Vrúble, ČSR.
Odosielateľ: V n u k František, Aquinas College, Nth. Adelaide, S.A. Australia

Doslovný opis dopisu, ktorý bol odosielaný z Austrálie.
Odosielateľ je utečenec z ČSR ako to dokazuje obsah dopisu.

O p i s

24-4-53.

+!
Drahý bratček,
Ďakujem Ti za milý list, ktorý ma potešil, okrem toho úvodu, kde si sa obdivoval mne, ako by som bol čosi extra. Vieš, že podobné písanky nesnášam veľmi dobre a keby si bol bližšie možno by som Ťa aj pokarhal. Ale takto sme dosť potrestaní oboja, že nemôžeme jeden k druhému.
Dnes som dostal aj list od Agnešky a cítim, že s odpoveďou odkladám nemôžem. Chce, aby som jej poslal na ručník a aj Ty si spomínal, že poslať na Daxex je ešte najvýhodnejšie. Posielam teda na Tvoje meno 10 Kč. Hovorili mi v banke, že za to dostaneš asi 1500 korún. Kúp teda dačo Agneške a niečo si kúp aj Ty. Viem, že toho veľa nie, až si nejako pomôžete, na druhý raz by som Vám poslal tiež. Robím to rád a robí mi to radosť. Napíš mi teda čo si si kúpil.
Teším sa z Tvojho študovania a záujem v nom. Už si v tom a netreba Ťa hovoriť čo máš robiť. Už sme ekó rovný s rovným. Redi, ktorá špecializáciu si máš vybrať, je pre mňa ťažko. Sám musíš vedieť čo sa Ťa najviac lábi. Keď máš záľubu v matematike a fyzike, výskumníctvo by Ťa mohlo svedčiť. Mne by sa pábilo úpravníctvo, lebo to je pole, kde sa baníctvo styka s hutníctvom. Ale hovorím, to je čisto môj názor, Ty musíš mať vlastný výber a musíš vedieť čo Ťa najlepšie vyhovuje.
Nepísal si mi či bývaš na priváte alebo v internáte. Síce keď dostaneš tento list už budeš možno končiť školský rok a nebude to už aktuálne. My práve začíname. To to je štvrtý týždeň na univerzite. Prázdnyiny užly a na praxi som bol dohromady asi tak tri týždne, ostatok som strávil len výletovaním a potulkami po Austrálii. Mal som pekný čas v Melbourne. Aj Tebe by som želal dačo takého v Kremnici. Bol som tam asi dvakrát a veľmi sa mi to páčilo. Keď sa tak zamyslím koľko je tam krásy, nádherné okolie; viac prírodnej krásy na štvorcový meter ako tu, na štvorcový kilometer. To sa nedá zabudnúť. Dúfam, že toto roku na praxi sa stretneš aj s niektorými z mojích spolužiakov, teraz už inžinierov.
Pripomenul si mi, že by neškodilo poslať Ťa nejaké knihy. Robím to rád a posielam Ťa knihu o úpravníctve. Je to dvojsväzková kniha, prvý diel pojednáva o problémoch a procesoch. Je hodne ilustrovaná a jestli sa cez prázdnyiny čo len trochu zahĺbiš do angličtiny, ľahko tomu porozumieš. Až ju dostaneš a bude sa Ťa ľúbiť pošlem Ťa aj druhý sväzok.

Záznam ŠtB o liste Františka Vnuka (Zdroj: AÚPN)

dedine, slovenskému človeku. Zomrel v roku 1964, len ako 60-ročný... Takým druhým priateľom, s ktorým som dlho spolupracoval, bol Jožko Paučo, ktorý v čase, keď som prišiel do emigrácie, žil v Mníchove a bol predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ), nemeckej odbočky. Vydával časopis *Slobodné Slovensko*. Hneď ma pozval do re-

dakčnej rady. Časopis nominálne vychádzal v Mníchove, ale pripravovali sme ho v Ludwigsburgu. Vedúcou silou bol profesionálny novinár Ján Hollý a my, redakčný kruh okolo neho. Rozmnožovali sme ho na cyklostyloch a posielali potom do celého sveta.

Neskôr som sa zbližil s Dr. Jozefom Kirschbaumom, s ktorým som

udržiaval živé styky až do jeho smrti. On mal významné postavenie v slovenskej emigrácii, či už ako diplomat a politik, ale bol aj tvorivým intelektuálom. Tiež som sa dobre poznal s Karolom Murínom, bývalým osobným tajomníkom prezidenta Tisa, ktorý neskôr pôsobil ako profesor filozofie na univerzite v Montreale. Bol to mimoriadne múdry človek. Je autorom monografie o Nietzsche, ktorá bola filozofickou obcou na Západe veľmi dobre a s uznaním prijatá. Nechcem sa chváliť, ale dá sa povedať, že prakticky všetkých vedúcich činiteľov som poznal osobne, lebo keď po roku 1968 Štefan Roman zakladal Svetový kongres Slovákov, boli pravidelne valné zhromaždenia a popri nich aj pracovné stretnutia rozličných komisií. Ja som bol členom kultúrnej komisie a tam som sa stretával takmer s každým z aktívne činných a národne orientovaných slovenských politikov.

Ak by ste mohli menovať jednu osobnosť, s ktorou najbližšie?

Najprv Čulen a po jeho smrti Štefan Polakovič. Hoci osobne som sa s ním stretol iba raz, na Svetovom kongrese Slovákov (SKS), ale hojne sme korešpondovali a potom spoločne publikovali knihu *Zahraničné akcie na záchranu slovenskej samostatnosti*.

Polakovič by tento rok slávil storočnicu...

Presne tak. No tento človek je u nás neprávom zanedbávaný. Jeho kritici operujú tým, že napísal *Slovenský národný socializmus*. Toto dielo, napriek svojmu nadpisu – je vlastne vyhrotené proti nemeckému národnému socializmu. Polakovič bol vzdelaný človek, ktorý sa zamýšľal nad budúcnosťou Slovákov, filozof, ktorý mal originálne a podnetné myšlienky.

Stretli ste sa v Austrálii aj s niektorou osobnosťou z odboja?

Poznal som sa s človekom, ktorý bol pilotom – či navigátorom, už presne neviem – toho lietadla, ktoré odvážalo

začiatkom augusta 1944 do ZSSR delegáciu odboja vedenú Ferjenčíkom a Šmidkem. On mal pôvodne také rusínske meno, Rohal, to si potom v Austrálii zmenil na „Foster“. Po páde komunizmu sa vrátil na Slovensko a tu bol povýšený. On mi veľa zaujímavého povedal o tom odlete, ako na palube všetci panikárili – ako pred odletom, tak aj počas letu a najmä po pristátí. Vraj preto, lebo to boli ľudia bez bojovej skúsenosti, veď aj ten Ferjenčík, on bol veterinár, ktorý nemal skúsenosti so situáciou na bojisku. Keď pristáli a sovietski komisári ich vyšetrovali, že sa triasli ako osika... Šmidke vytiahol legitimáciu agenta NKVD – ale aj jeho – „ničevó, ničevó“ – strčili ho tam spolu s nimi. Ale potom ho odtiaľ čoskoro vytiahli ako prvého. Takže oni si hádam mysleli, že ich privítajú a ako neslávne dopadli...

Ste známym kritikom marxistickej historiografie týkajúcej sa 20. storočia. Zaujímalo by ma však, či v nej vidíte aj čosi pozitívne.

Ale určite. Často, okrem toho ideologického balastu, sú tam hodnotné informácie, údaje, štatistiky, využiteľné pre autorov aj dnes. Napríklad Strhan, Jablonický... V prvej Jablonického knihe, *Slovensko na prelome* – je množstvo cenných údajov o tom, ako sa komunisti zmocňovali moci už na tej najnižšej úrovni, v miestnych národných výboroch. A potom aj v jeho ostatných knihách o povstaní je mnoho cenných údajov, miestami aj smelé, odvážne myšlienky, na ktoré sa iní neodvážili. Objavil a zverejnil to, čoho sa iní báli. Samozrejme, on to interpretuje z marxistického hľadiska a zotrúva na tom dodnes. Teda i keď fakty sú pravdivé, ich interpretácia je proti duchu slovenských dejín. Nečudo, že v hodnotení povstania je so mnou v diametrálnom rozpore. Strhan zase nazhromaždil množstvo faktografických údajov o zámernom a katastrofálnom odbúraní slovenského priemyslu po prvej svetovej vojne. A tak ďalej. Dokonca aj v Plevzových

dielach sú niektoré užitočné údaje a nové informácie.

S Jablonickým a Plevzom ste sa stretli v emigrácii aj osobne...

Mal som to šťastie stretnúť sa s nimi v októbri 1967 v Mníchove, v priebehu tej spomínanej študijnej dovolenky v Anglicku. Cestou do Birminghamu som sa zastavil v Mníchove u priateľa Imricha Kružliaka. V tom čase sa v Mníchove akurát konal známy Oktoberfest. Kružliak nás vzal so sebou, tak sme si sadli a popíjali pivo a debatovali. A okrem toho som mal osobitnú debatu ako s Plevzom, tak aj s Jablonickým. Jablonický na mňa spravil dojem takého tvrdého, agresívneho komunistu, kým Plevza na mňa pôsobil ako zhozievavý a tolerantný človek. Ani vo sne by mi vtedy nenapadlo, že z Jablonického sa stane disident a z Ple-

vzu – ako ho dnes nazývajú viacerí z jeho niekdajších kolegov – „dvorný historik“ režimu.

Treba povedať, že aj niektorí z bývalých marxistických historikov dnes priznávajú, že povstanie malo aj negatíva, alebo že jeho význam nie je taký, ako sa hovorilo. Preto by ma zaujímalo, či by ste aj vy, ako jeho známy odporca, našli na povstaní čosi pozitívne...

Ja mám už vžitý názor, ktorý je známy. Zatiaľ ma nič nepresvedčilo, aby som opustil tú líniu z mojej knihy *Neuveriteľné sprisahanie* z roku 1964, že povstanie nemožno prijať preto, lebo bolo namierené proti existencii Slovenskej republiky, proti vlastnému štátu. Tu ťažko zmením svoj názor. Vidím v povstaní aj istý prínos, ale treba vážiť pozitíva a negatíva a tých druhých je viac.

J. Kirschbaum, Š. Roman a F. Vnuk (zľava) v Toronte (1981) (Zdroj: Archív F. Vnuka)

V rezidencii biskupa Pavla Hnilicu (Rím, Via Monte) v 80. rokoch (Zdroj: Zbierka J. M. Rydla)

Čo by malo byť tou pozitívnou črtou?

No to, že národ chcel byť na strane víťazov – podobne ako tam chceli byť Maďari, Rumuni, ale najmä Fíni. Čestných odbojárov, ktorí šli z uvedomenia proti nacizmu, proti nemeckej nadvláde – týchto rešpektujem. Aj Čatlošovi treba priznať isté zásluhy, lebo jeho plán bol praktický a mal v sebe element zachovania slovenskej štátnosti. Ale tí dôstojníci okolo Goliána a Veselovcov – s tým sa neviem vôbec vyrovnáť. Najmä s činnosťou Veselovcov, s menami ktorých sú spojené masakry civilov v Ružomberku či slovenských dôstojníkov v Ľubietovej. Jeden z nich, Mirko, prežil posledné roky svojho života ako emigrant v Západnom Nemecku. Žil utiahnuto, nemal už nejaké verejné vystúpenia, a myslím si, že sa tam na Západe rozhladel, prebudil a možno sa aj hanbil za to, čo robil, do čoho sa zapojil. Pravdepodobne si robil výčitky.

Akú alternatívu mala Slovenská republika v roku 1944?

Nuž nemala... Nemala na výber.

A ako by ste konali vy, ak by ste boli na mieste Tisa, alebo vtedajších našich štátnikov?

To je otázka, ktorú si aj sám roky kladiem. A neviem na ňu odpovedať... Preto ani v tomto ohľade úplne neodsudzujem nikoho. Ja pripisujem dobrú vôľu aj mnohým tým, čo šli do povstania. Ved' keď sa loď potápa, cestujúci i posádka sa snažia zachrániť za každú cenu. Ja nezazlievam Fínom, ktorí boli malý, ale hrdý a sebavedomý národ, ktorý vedel vzdorovať sovietskej agresii, že opustili Nemecko a kapitulovali. Oni však konali v záujme štátu a nezriekli sa štátnej samostatnosti, a teda aj zo slovenskej strany sa malo podniknúť čosi podobného. Toto som pri jednej príležitosti vyčítal aj Kirschbaumovi, Mikulovi a Murínovi. Dr. Murín mi na to povedal: „No, ale kam sme my mali ísť? Kam sme mali ísť?! My sme nemohli ísť k Benešovi, ktorý nás odmietal...“ Boli potom pokusy spojiť sa – cez amerických Slovákov – so Západom – nereálne! A okrem iného im povedali: „Vy sa dohodnite s Čechmi! Vy ste už prisúdení k Čechom!“

Práve tu sa ukázalo, aký bezmocný je v histórii malý štát, že je len hračkou v rukách veľkých, zajatcom momentálnej geopolitickej situácie. Inými slovami, tých možností prakticky nebolo. Slovenská republika bola odsúdená na zánik. Bohužiaľ. Ale mala zaniknúť dôstojnejšie. Nemalo sa to robiť takým spôsobom, ako sa to stalo.

Keby nebolo povstanie, vyzeralo by to po vojne inak?

Vôbec nie. Lebo obnovenie ČSR už bolo v plánoch povojnového usporiadania sveta, rešpektovala sa predmníchovská mapa Európy. Preto Maďari by si neboli mohli naďalej udržať naše územia – ved' ich dostali od Hitlera a Mussoliniho! Toto im hovorili aj Rumuni ohľadne Sedmohradska... Ako by si to mohli udržať? Nemohli očakávať, že keď ich dvaja patróni boli odstavení, udržia si územia, ktoré dostali len vďaka nim... Ale iná, podstatnejšia vec – pozrite sa, ako na tom boli porazení Maďari, alebo porazení Rumuni, alebo porazené Rakúsko v rokoch 1946 – 1947... So všetkými krajinami, ktoré Sovietsi okupovali, sa zaobchádzalo rovnako. Víťazom sa dostávalo za odmenu to, čo porazeným za trest! Potom ešte jedna vec, ktorá sa u nás nespomína. Západná historiografia pri vyhodnocovaní vojenských vystúpení povstanie na Slovensku alebo úplne ignoruje, alebo ho odbaví 2 – 3 vetami! Iba tu neustále každý rok počúvame, že to bolo „po Juhoslávii druhé najväčšie povstanie v Európe“, ale svet to akosi neberie na vedomie.

A čo február 1948? Dalo sa to uhrat' inak? Mohol februárový prevrat aj „nebyť“?

Mohol. Zase príklad takého malého štátu ako Fínsko. Tamojšia komunistická strana sa pokúšala o to isté, čo sa stalo u nás. Ale na rozdiel od Československa sa fínska verejnosť, národ, politické elity nedali oklamať a skorumpovať. Ba opačne, mobilizovali sa proti a napokon to Sovietsky zväz musel rešpektovať.

No a keby poslal Stalin do ČSR svoje vojská?

To nemožno vylúčiť. Nie je to síce isté, ale celkom možné. V tom prípade je zas pravdepodobné aj to, že západné veľmoci, ktoré nás v Jalte a Teheráne zahrnuli do sovietskej záujmovej sféry, neboli by kvôli nám riskovali vojenský konflikt. Ved' to vidno aj z toho, že nezasiahli potom v roku 1956 v Budapešti, ani v roku 1968, keď varšavský blok likvidoval obrodný proces u nás. Ba čo viac, ja som čítal britské dokumenty z roku 1968, kde je zaznamenané, že v tom čase mali práve prebiehať isté vojenské manévry NATO – a západné mocnosti to celé odvolali. Z toho dôvodu, aby si to komunisti a ZSSR nevykladali, že NATO ich provokuje a dráždi! Takže také pevné bolo to rozdelenie na dva bloky. Západ nebol pripravený na momentálnu ani blízokodobú konfrontáciu s komunistickým blokom štátov. Počítali iba s akousi neurčitou konfrontáciou v neurčitej budúcnosti. A to isté aj cirkev. Keď kardinálov Casarolimu po páde komunistických režimov vyčítali, že hľadal modus vivendi s komunistami, odpovedal asi takto: „*My sme počítali s tým, že ten systém bude trvať aspoň sto rokov a že katolíci žijúci v týchto krajinách potrebujú akúsi ochranu a akúsi mieru slobody... A tak, ako sme sa kedysi starali o kresťanov pod tureckou nadvládou, musíme hľadať modus vivendi, teda spôsob nažívania, aj s týmto režimom.*“ Teda nepočítalo sa s pádom režimov.

Vy osobne ste verili, že sa dožijete pádu komunistického režimu?

Nie. Ja som rátal s tým, že v emigrácii zomriem. Určité záblesky nádeje som mal v roku 1956, ale keď som videl, ako sa to v Maďarsku skončilo, stratil som akúkoľvek nádej. Povedal som si, že ten systém môže padnúť iba vo vojnovom konflikte a to by znamenalo použitie jadrových zbraní – takže obe strany budú starostlivo zvažovať, či sa vôbec do takého konfliktu pustí... Vieme, že Mao nútil Chruščova, aby

Pred saleziánskym kláštrom v Monteortone s M. S. Ďuricom a J. Hnilicom (Padova 1988)
(Zdroj: Zbierka J. M. Rydla)

išli do takej vojny. Že vraj ak aj sto miliónov ľudí zahynie, ale že „nás“ bude vždy viac ako „ich“. Ale ukázalo sa, že Chruščov je spokojný s daným stavom, že nepôjde cestou otvoreného konfliktu. Američania – ako dnes, tak aj v minulosti – mali veľkú spravodajskú sieť po svete, robili mnohé analýzy a z nich potom prognózy. A vždy im vychádzalo, že ZSSR je trvalou veľmocou, na ktorú si bude treba zvyknúť. Zrútenie tohto systému, ku ktorému došlo koncom osemdesiatych rokov minulého storočia, nijaký politológ, nijaká spravodajská služba, nijaký výskumný ústav nepredpovedal. Že ten komunizmus nakoniec padol bez vojnového konfliktu, to ja považujem – nech sa nikto neusmeje – za Boží zásah do dejín ľudstva. Zázrak. To je inak nevysvetliteľné.

Takže ani v roku 1968 ste – na rozdiel od mnohých doma – neverili, že ten systém môže padnúť?

Nie. Ja som vtedy aj povedal svojmu bratovi Dominikovi a iným návštevníkom, ktorí prichádzali za mnou do Anglicka: Veľmi pochybujem, či Sovietski dovolia dubčekovský variant socializmu, socializmus s ľudskou

tvárou... Lebo keby sa to podarilo u vás, hneď vás nasledujú Maďari, Rumuni a iní. Oni mi odporovali, že vidím situáciu pesimisticky, že u nás je situácia iná, že naši politici sú iní a oni to vedia, že Dubček vie ako rokovať s Rusmi a podobne. A vieme, čo sa stalo: 21. august a koniec sna, koniec ilúziám...

Ani za Gorbačova?

Nie. Ved' on nechcel komunizmus povaliť, on ho chcel reformovať. Skúsenosť však ukázala, že systém bol nereformovateľný. Keď tlak poľavil, keď politický vplyv Moskvy oslaboval, vynorili sa problémy, ktoré boli dovtedy potláčané. Odrážalo sa to predovšetkým v satelitných štátoch. S obdivom sme sledovali odraz perestrojky i glasnosti v Poľsku, s obdivom sme sledovali vývoj v Maďarsku, keď dovolili tisíckam východonemeckých turistov nehatený útek do Rakúska, videli sme, ako sa to rúca, ale ani vtedy človek nechcel veriť, že by Sovietski celý tento geopolitický priestor opustili, vyprázdнили...

Nakoniec predsa len vyprázdнили... Otázka je, kto ho potom zaujal?

Vyprázdnil, dobre si to charakterizoval. Západ nevyhral studenú vojnu, zvíťazil iba kontumačne, pretože druhá strana, socialistický blok sa stiahol z bojiska. A teraz tu máme takú monopolárnu situáciu – Amerika je bezkonkurenčná veľmoc a grobiani si robia, čo chcú... Nie je to vôbec osožné pre ľudstvo. Ale tento stav nebude môcť dlho vydržať. Vynára sa už nová veľmoc, Ázia. Čína, India... Tu si to ľudia ešte neuvedomujú. My v Austrálii to vidíme jasnejšie, lebo v južnom Tichomorí sa konflikty a záujmy USA a Číny už celkom zreteľne prejavujú.

Spomenuli ste kompromisnú politiku kardinála Casaroliho. Počul som, že aj vy ste boli jej „obetou“, museli ste odísť zo slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu...

Je to pravda. Ja som sa totiž veľmi kriticky vyjadril k rokovaniam medzi Vatikánom a ČSSR. Povedal som, že katolícka cirkev nezasahuje do toho, kto bude sedieť v ÚV KSČ¹⁷, nediktuje komunistom mená kandidátov, a ani komunisti sa nepýtajú na mienku Vatikánu. Tak prečo by si

teda katolícka cirkev k vymenovaniu biskupov mala pýtať na súhlas komunistického režimu? Povedal som to dosť ostro, citovalo sa to aj v západnej tlači a komunistov to nahnevalo. Oznámili vatikánskej delegácii, že ak neodídeme zo slovenského vysielania vatikánskeho rozhlasu, prerušia rokovania. A tak ma potom odtiaľ vysádzali.

V tom pamätnom roku 1968 prebiehali aj iné udalosti, o ktorých sa však u nás nevie. Vtedajší krakovský arcibiskup a kardinál Karol Wojtyla uvalil na dve slovenské obce na severnom Spiši, Novú Belú a Krempachy, cirkevnú kľatbu...

Informácie o tých neutešených pomeroch na severnom Spiši prišli k nám od Paľa Čarnogurského, on to poslal na Západ. Išlo o to, že naši krajanovia v Poľsku chceli, aby liturgickou rečou v ich kostole bola slovenčina a nie poľština, ako im to nariaďovalo krakovské arcibiskupstvo. Nám do Austrálie tieto informácie poslali americkí Slováci – Janko Beliansky a spol. Poslali nám materiály o týchto krivdách páchaných na našich kra-

janoch a žiadali nás, aby sme proti tomu protestovali. Že oni to robia v Amerike a aby sme to robili aj my v Austrálii, kde prebiehal Eucharistický kongres a arcibiskup Wojtyla bol jedným z popredných účastníkov. Kongres sa konal v Melbourne, vo februári 1973, a po jeho skončení Wojtyla navštevoval poľské komunity v Austrálii. Prišiel aj k nám do Adelaide, a tak sme oznámili našim krajanom, že sa pôjde protestovať. Ale Slováci sú leniví a na určené miesto sme prišli nakoniec iba dvaja, a teda žiadna demonštrácia sa nekonala.

Možno ho to celé potom neskôr mrzelo...

Hej, Wojtyla nakoniec svoj postoj zmenil a voči Slovákom mal teplejší vzťah. Veľmi priateľský pomer mal, napríklad, k biskupovi Hnilicovi, veľmi mu pomáhal, to môžem potvrdiť. Dokonca mu dal za pomocníka jedného kňaza z „poľskej“ oblasti Spiša, Šebastiána Košúta, ktorý teraz končí službu v Taliansku a bude farárom na Slovensku. Ten by o tom vedel veľa povedať.

Okrem toho, že ste historikom, ste aj známym antikomunistom. V súvislosti s nespravodlivosťami dnešného kapitalizmu sa mnoho hovorí aj o pozitívach bývalého režimu. Zaujímalo by ma preto, či vidíte nejaké pozitíva aj na tom československom socializme...

Nepopieram, že socializmus uviedol do života aj viaceré dobré a potrebné opatrenia. Na prvom mieste zdravotníctvo. Aké bolo, také bolo, ale dostalo sa lekárskej starostlivosti všetkým, najmä dedinčanom, ktorým sa o tom predtým ani nesnívalo. Ďalej v oblasti školstva sa otvorila možnosť – teoreticky – študovať každému. (V praxi, ako vieme, boli z vyššieho štúdia vylúčené deti tých, ktorí nemali „kladný pomer k socialistickému zriadeniu“.) Ale i tak výsledky hovoria za seba: V roku 1946

Matka Tereza, biskup P. Hnilica a F. Vnuk (zľava) na stretnutí v Ríme v roku 1988

(Zdroj: Archív F. Vnuka)

som bol v našej obci tretím maturantom, lebo v tých časoch študovala len hŕstka mladých ľudí. Odvtedy z našej obce vyšli desiatky maturantov a vysokoškolsky vzdelaných ľudí. A potom sociálne zlepšenie, zamestnanosť a na dedinách budovanie družstiev... Ja som ostro písal proti združstevňovaniu, brojil som proti nemu, lebo som v tom videl hrubý zásah – nielen do súkromného vlastníctva, ale do spoločenského stavu, ktorý bol tradičným nositeľom národných tradícií. Neskôr som však videl, že moje obavy neboli celkom opodstatnené. Lebo napriek tomu združstevneniu si ľudia zachovali tie dedinské a kresťanské tradície. Napr. v našej obci, keď bol sviatok Božieho Tela – štátom síce neuznaný, ale ľudmi svätený. Ľudia nepracovali a išli na omšu ako v nedeľu. Čiže dokázali žiť v systéme, ale zároveň aj mimo neho. V istom zmysle sa nedali ovládnuť, nedali si vziať svoje tradície. Nemožno poprieť ani to, že družstevníctvo prinieslo aj ďalšie výhody. Došlo k skvalitneniu poľnohospodárskej výroby, zvýšili sa hektárové výnosy a najmä – ľuďom sa uľahčil život! Veď u nás ľudia kedysi pracovali bez oddychu deň a noc... A teraz si sedliak odrobil svoje a mal pokoj. Moja mama mi raz hovorila: „Keď mi to všetko brali z dvora, ja, keby som nebola katolíčka, bola by som sa hádam obesila... Vzali nám vozy, kravy, polia... Ale teraz – nie je to najhoršie. Dá sa z toho platu vyžiť a na záhumienku dorobíme svoje a chováme si kačice aj sliepky. A k tomu mám aj veľa voľného času.“ Takže, povedal by som – rozviazalo im to ruky...

Paradoxne tieto pozitívne veci zo socializmu kapitalizmus po roku 1990 zlikvidoval...

V našej dedine boli stajne, kde chovali asi sto kráv a práca na družstve živila celé okolie. Teraz? Stajne sú prázdne. Čo sa dalo zničiť, zničilo sa a rozkradlo. Polia vlastní akási holandská firma, a je tam monokul-

túra – slnečnica, kukurica, prípadne repka. Alebo aj nič. No bezútešný obraz slovenskej dediny. A podobne aj v priemysle. Naši ľudia robia pre nemecké, francúzske či kórejské firmy za štvrtinové či tretinové mzdy. Vyrábame viac áut na osobu ako v Amerike, no zisky berú cudzí ľudia a slovenské peniaze otekajú za hranice! Kým to bolo v rukách štátu – isteže nebolo správne, že to bolo vyvlastnené, znárodnené, väčšinou bez náhrady – ale teraz to prešlo všetko do rúk súkromníkov, sprivatizovalo sa to a veru nemôžem povedať, že výsledky by naplnili človeka spokojnosťou, že by sa bola znateľne zvýšila životná úroveň. Podobne smutný je vývoj aj po náboženskej stránke. Komunisti potláčali náboženstvo, prenasledovali katolíkov, ale zoberme si štatistiku veriacich dnes a porovnajme ju so štatistikou pred desiatimi, dvadsiatimi rokmi. Počet katolíkov klesá! Nie sme v stave udržať ani to, čo prežilo komunistický útlak. Čo sa stalo? Kde je chyba? Počet bohoslovcov? Keď som na začiatku 90. rokov začal učiť, na bohosloveckých fakultách bolo vyše 700 poslucháčov. Dnes? Ani polovica... Toto všetko sú veci, ktoré ma bolia.

Európska únia sa v posledných rokoch, podľa môjho názoru, profiluje výrazne antikresťanský. Bolo podľa vás dobré, že sme do nej vstúpili?

Nuž... iného výberu tu nebolo... My nie sme dost' veľkým, alebo vnútorne dost' silným štátom – ako Nórsko či Švajčiarsko – aby sme boli mimo...

Čiže nemohli sme nevstúpiť...

Áno, dá sa to povedať aj tak: nemohli sme nevstúpiť.

Inak, ja som kedysi myšlienku zjednotenia Európy vítal. Lebo som ju chápal v tom duchu, ako si ju predstavovali jej traja zakladatelia – Adenauer, Schumann a de Gasperi. To boli hlboko veriaci ľudia, mimochodom, tí poslední dvaja sú dnes v procese blahorečenia. Oni chápali Európu v duchu kresťanského univerzalizmu – Európa bez vojen, konfliktov a hraníc – Európa, ktorá bude prosperovať. Bol to krásny plán, založený na princípe kresťanskej solidarity. Lenže sa toho chopili liberáli a ľudia bez historického zmyslu pre kresťanské tradície a teraz sa pripravuje ústava, kde o Bohu už nie je ani zmienka...

V rozhovore s Vladimírom Mečiarom v roku 1992 (Zdroj: Archív F. Vnuka)

S D. Rusnákom, F. Mihalovičom a F. Kučerom v Slovenskom národnom archíve (1997)
(Zdroj: Archív F. Vnuka)

Vydali ste ohromné kvantum publikácií, takmer tri desiatky kníh, nerátajúc štúdie a články. Kedy ste vôbec stíhali toľko skúmať, písať?

Moje vlastné povolanie, ktoré ma živilo, bola metalurgia. Bol som pedagógom, neskôr docentom na Technologickom inštitúte v Adelaide, kde som prednášal fyzikálnu metalurgiu. Fyzikálna metalurgia a fyzika pevných telies – to je môj odbor. Náš školský rok bol rozdelený na tri trimestre; začínal sa v marci, končil v októbri; november bol mesiacom skúšok. Potom boli takmer tri mesiace letných prázdnin. Učil som pomerne málo hodín a nemali sme veľa študentov, takže som mal pomerne dost času na bočné záujmy, v tomto prípade na historický výskum. Spočiatku som iba veľa čítal. Mal som prístup k univerzitnej knižnici a okrem toho objednával som si knihy a časopisy historického rázu. V roku 1960 som začal pracovať na dizertačnej téme *Slovakia's Six Eventful Months*. Môj školiteľ ma usmernil na archívne dokumenty. Len som oči otváral, čo všetko si môžem objednať z britských či nemeckých archívov. Dokumenty som dostával na mikrofílmoch a boli to tisíce strán. Musím totiž pripomenúť, že po porážke Nemecka si

Spojenci všetky dokumenty nemeckých ministerstiev a ríšskych úradov odviezli, skopírovali a kópie na požiadanie poskytovali na štúdium bádateľom a záujemcom. Prvé dokumenty som si objednal v londýnskom Public Record Office (dnes je to British National Archives). Neskôr som si zaobstaral dokumenty aj z USA, zo Západného Nemecka, ba i z Izraela. Štúdium histórie mi v zamestnaní tolerovali. Podstatné pre nich bolo, že som si splnil svoje pracovné úlohy. A to som vždy robil k ich spokojnosti. Musím zdôrazniť aj to, že som mal výborné rodinné prostredie. Mal som manželku, ktorá mi umožnila robiť to, čo som robil. A napokon, po odchode na dôchodok – v roku 1985, keď som mal 59 rokov – som sa mohol naplno venovať historickému výskumu, pretože môj dôchodok mi zabezpečoval slušné materiálne zázemie. Preto vravím, „Pánboh zaplať!“ V tomto ohľade som šťastný a spokojný človek.

Ktorá z vašich kníh vám prirástla k srdcu najviac?

Ja som sa do každej knihy snažil vložiť predovšetkým veci, ktoré sa o danej téme nepovedali, a potom, interpretovať ju podľa svojho najlepšie-

ho vedomia a svedomia. Najviac potešenia mi priniesla prvá práca, moja postgraduálna práca. – *Slovakia's Six Eventful Months*. Robil som na nej od roku 1960, vyšla v roku 1964. Na tej som pracoval asi najviac, a keďže bola prvá, mal som z nej najväčšiu radosť. Ako z prvorodeného dieťaťa. Tie ďalšie knihy – to už išlo akosi prirodzene. Veď to poznáte sám – keď začnete jednu tému, otvorí sa ďalšia a ďalšia. No a potom mám dobrý pocit z toho, že som prispel knižnými prácami k hlbšiemu poznaniu osudov a dejín katolíckej cirkvi na Slovensku.

Na ktorú ste, opačne, najmenej hrdý?

Ja sa môžem aj s odstupom hlásiť ku každej, nemusím nič odvolávať. Iba ak korigovať určité údaje vo svetle nových prameňov, čo som v minulosti neraz aj robil.

Keď prejdeme k širším súvislostiam – čo považujete za najväčšie pozitíva po roku 1989?

Jednoznačne pád komunistického režimu a následné vyhlásenie slovenskej samostatnosti, v ktorej dospievania národa dosiahlo svoje vyvrcholenie. Ten samostatný štát – aký je, taký je – aj keď celkom nevyhovuje mojim predstavám, ale je tu. A kým ešte je tu, sú nádeje, že statoční vodcovia ho privedú do stavu, ktorý zodpovedá politickému životu hrdého, samobytného národa.

Čo konkrétne vám v 2. Slovenskej republike chýba?

Veľa vecí. Po stránke národnej – absentuje tu národný duch. Austrália je pomerne nová krajina, zmiešanina národov, ale napriek tomu je tam národná hrdosť, živý národný duch, ktorý prenikol spoločnosť. Tu na Slovensku to necítiť. Ba niekedy sa ľudia, a to aj vedúci predstavitelia národa, správajú tak, akoby sa hanbili hlásiť k svojmu pôvodu, otvorene prejať úprimné vlastenectvo. Po stránke hospodárskej som tiež sklamaný. Naši ľudia tu pracujú tvrdsie ako za socializmu, ale materiálne sa

nemajú oveľa lepšie. Robia špinavú, monotónnu prácu v automobilkách, za mzdu, za akú by to v Nemecku, vo Francúzsku, Kórei nikto nerobil. Mnohí Bratislavčania chodia nakupovať do Rakúska, kde je benzín lacnejší, ba aj niektoré druhy spotrebného tovaru v Bille alebo Lidli stoja menej, ako u nás. A pritom v Rakúsku sú možno trikrát vyššie platy, zárobky a dôchodky. To nie je v poriadku... A potom, ako som spomenul, tá privatizácia bola nepremyslená vec. Prosperujúce podniky a odvetvia sa predali často do cudziny a tam dnes plynú aj zisky z nich. Nie som ekonóm, ale predsa toto si mal štát podržať ako stály zdroj príjmov. Chátra poľnohospodárstvo, ľudia sú bez zamestnania... Smutno je aj na kultúrnom poli. Vydať knihu je pre autora takmer nezvládnuteľný výkon. Niektorí šťastlivci si nájdu sponzorov, no ale to nie je riešenie, tak sa kultúra nerobí. To komunisti prejavovali oveľa viac pochopenia pre kultúrnu a umeleckú činnosť, systematicky ju podporovali. Aj toto by malo pokračovať – samozrejme bez tej straníckej ideologickej závislosti – lebo bez veľkorysej štátnej podpory kultúra iba živorí. Ďalšia vec: máme tu talentovaných mladých ľudí, a práve často tí najmúdrejší utekajú do cudziny, lebo niet pre nich uplatnenia doma! My ich strácame... Štát do nich investuje a úžitok z nich má potom cudzina. Takže v tomto ohľade sa moje a naše očakávania nesplnili. Ja som však presvedčený, že naši mladí, čo sú v zahraničí a žijú tam s otvorenými očami, prinesú odiaľ progresívne myšlienky a situácia u nás sa zmení, zlepší.

O tom by som osobne pochyboval. Aj tí „progresívni“ ľudia, keď sa vrátia, nebudú mať politické, mocenské, mediálne páky, ekonomickú postać. Za tých ostatných dvadsať rokov je totiž všetko predané či rozkradnuté...

To je pravda, to je pravda... Napriek tomu dúfam, že aj v tomto smere sa musí situácia zlepšiť. Veď nie je

možné, aby sme boli nájomníkmi vo vlastnom dome, aby sme pracovali – ako bíteři – na vlastných roľiach. Tu bude treba, aby sa národné sebavedomie hlbšie zakorenilo. A vyvolať z toho aj patričné dôsledky, vrátane ekonomických. V duchu hesla „Slovensko Slovákom“ – aby naša energetika, priemysel, doprava neboli v cudzích rukách. Lebo kto kontroluje ekonomiku, určuje aj politiku. A aj kultúru. A toto by si naši vodcovia mali uvedomiť.

František Vnuk dekorovaný Radom sv. Gregora Veľkého (1996) (Zdroj: Archív F. Vnuka)

Vravíte, že Slováci si nevážia vlastný štát? Čím to je?

Ako by som bol šťastný, keby som vedel odpovedať na túto otázku! Ja si ju tiež často kladiem... Ale odpoveď nenachádzam. Je to asi slovenské špecifikum.

U iných národov ste to nepozorovali?

Nie, nikde. A to som žil – okrem južnej Ameriky – na všetkých kontinentoch. Nikde som nenašiel takú ľahostajnosť a pasivitu k národnej veci, ako práve u Slovákov. Bude to asi tým, že sme samostatnosť dostali – dvakrát – bez krviprelievania, bez bojov... Ten zápas o ňu nezohral u nás tú rolu, ako u iných národov, ktoré za ňu museli prinášať kruté obete, krvácali – Poliaci, Íri a iní – nevraviac o kolonizovaných národoch.

Nám, zjednodušene povedané, spadla z neba...

Áno. A my namiesto toho, aby sme za to boli vďační dvojnásobne – že máme samostatnosť a máme ju bez krviprelievania – si ju nevážime vôbec. Ako za 1. ČSR u niektorých pretrvávalo maďarónstvo, teraz tu máme skryté čechoslováctvo, takú nezdravú nostalgiu za Česko-Slovenskom. Lebo ľudia zabúdajú. Ľudia si neuvedomujú, o aký vzácny a nenahradiateľný dar v prípade samostatnosti ide. Bohužiaľ, naše masmédiá v tomto duchu vôbec nevychovávali. Dokonca už ani to SNP sa neoslavuje tak, ako v minulých rokoch. Nehovoriac o výročí ústavy, či o výročí vzniku 2. SR. Keď si ja spomeniem, s akým nadšením kedysi ľudia oslavovali výročie samostatnosti 14. marca – to sa vôbec nedá porovnať...

Čím to je, že vznikajú mediálne kampane, priam štvaniace, voči významným historickým osobnostiam? Dokonca s podporou niektorých historikov. Pozorovali ste také čosi aj inde?

Keď vidím, ako sa správajú Maďari k Horthymu, Poliaci k Pilsudskému, Česi k Háchovi, alebo aj Chorváti k Paveličovi – a porovnáam to s tým, čo robia naši ľudia proti Tisovi, Hlinkovi, Sidorovi, Ďurčanskému, či Ferenčíkovi – zase nechápem, čo sa tu deje. Meria sa dvojakým metrom, uplatňujú sa nereálne kritéria, neberie sa ohľad na zmýšľanie väčšiny národa. Nechápem logiku, zlomyseľnosť, zlobu a nenávisť tých ľudí. Čo ich motivuje, veď nemajú na to oprávnenie ani dôvod. Tu skutočne platia slová Svätého Písma: „*Odierrunt me sine causa*“, teda nenávidia ma bez príčiny.

Čo je ich cieľom? Aby sa Slováci hanbili, že sú Slováci, keď mali také „hrozné“ vedúce osobnosti?

Áno, vygumovať z národa jeho minulosť. A to povedal Marx, že „národ bez minulosti je národom bez budúcnosti“. Ako vieme, Marx a Engels ospravedľňovali odnárodňo-

V kruhu svojej rodiny – manželka, traja synovia a päť dcér (Austrália 2009) (Zdroj: Archív F. Vnuka)

vanie Slovákov práve poukazovaním na to, že „*Slowaken ... hatten nie eine Geschichte*“. (Celý text možno nájsť v zobrazených spisoch klasikov marxizmu-leninizmu – *Marx-Engels Werke, B. II.*, Dietz Verlag, Berlin 1961/1962.) Mnohí naši historici a publicisti pokračujú – či už vedome alebo podvedome – v ich stopách. Čo ma tu ešte trápi, je mlčanie mnohých katolíkov a katolíckych inštitúcií, najmä keď pri útokoch na určité osobnosti sa polozakryto-poloootvorene útočí na cirkev.

Ako hodnotíte súčasnú slovenskú historiografiu?

Je taká, akí sú historici, ktorí ju tvoria. Je tu niekoľko skupín historikov. V rozmanitosti záujmových či ideových skupín nevidím nič zlého – čím bude väčšia, tým lepšie. Ale treba, aby tu bol vzájomný rešpekt, určitá úcta pre ľudskú dôstojnosť a naj-

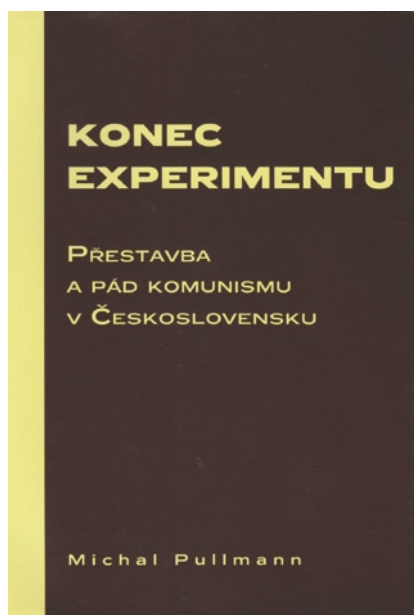
mä úcta k pravde. Neisť do diskusie s tým, že ja mám pravdu a nech sú tvoje argumenty akékoľvek, ja to svoje stanovisko nezmením. Do hľadania pravdy treba ísť s otvorenou myslou.

Čo by si mal národ, podľa vás, primárne pamätať?

Pamäť národa je jedným z najdôležitejších fenoménov, ktoré by mali národ kultivovať. Z histórie nemáme robiť mýty, legendy. Ale na druhej strane, musíme ju poznať, zachytiť a zaznamenať. Poznať tak, ako sa skutočne stala. Preto všetko, čo poznačilo život a vývoj národa by malo mať dôstojné miesto nielen v spise, ale aj v jeho pamäti. A v tomto ohľade má Ústav pamäti národa (ÚPN) kľúčovú úlohu. Oveľa dôležitejšiu než Historický ústav SAV, Matica slovenská či jednotlivé katedry. ÚPN môže pre národ vykonať tie najcennejšie služby; prebudiť rodolásku,

úctu k sebe samému. Lebo ako si ťa môže uctiť cudzí, keď ty sám sa neuctíš? Angličania vravia: „*Respect starts with selfrespect*“, teda úcta sa začína sebaúctou. Nesmieme dovoliť, aby nám cudzí určovali a predpisovali, koho si máme uctiť, koho odsúdiť, čo máme čítať, ako si máme vlastnú históriu interpretovať? To nezodpovedá postaveniu sebavedomého, dospelého, kultúrneho národa... ÚPN tým, že tieto veci skúma, že má ľudí nezaťažených marxistickou ideológiou, je predurčený byť priekopníkom v tomto smere. Sú to mladí ľudia, ktorí sú v stave urobiť to, čo zameškali tí druhí. Mne sa zdá, že to, čo na ÚPN robíte, robíte veľmi pekne. Nech vám Pán Boh pomáha! Ja mám k vašej činnosti iba obdiv a držím vám palce.

Ďakujem za rozhovor.

MICHAL PULLMANN

**KONEC EXPERIMENTU.
PŘESTAVBA A PÁD
KOMUNISMU
V ČESKOSLOVENSKU**

Praha 2011, 243 s.

Vedecké monografie z pier historikov zaoberajúce sa problematikou obdobia tzv. normalizácie alebo pádom komunistického režimu sú na Slovensku, ale aj v Českej republike stále skôr raritou. O to viac poteší každá publikácia, ktorá sa tomuto obdobiu venuje a je postavená na precíznom štúdiu archívnych prameňov a ich kritickom hodnotení. Takouto publikáciou je aj dielo mladého českého historika slovenského pôvodu Michala Pullmanna, ktorý sa zameria na krátke obdobie rokov 1987 – 1989, v ktorom sa normalizačný režim pokúsil, podľa svojho sovietskeho vzoru, o čiastočnú reformu systému. Nová politika prestavby (odvodená od sovietskej perestrojky) však namiesto reformy vyústila do pádu režimu koncom roku 1989.

Autor publikáciu rozdelil do 11 kapitol, popri ktorých nájdeme v knihe aj Úvod a Záver. Prvé tri kapitoly sú venované používaniu termínu „pre-

stavba“ a tomu, ako sa tento termín aj nová politika, ktorá sa za ním skrývala, presadzoval v československých podmienkach. Jedna z týchto kapitol analyzuje situáciu v Sovietskom zväze, vrátane príčin, prečo nové sovietske vedenie na čele s Gorbačovom politiku perestrojky začalo. Náležitá pozornosť je vyhradená teoretickému konceptu perestrojky. V kapitole o počiatkoch československej prestavby detailne popisuje problémy a mantinely, na ktoré komunisti narazili v druhej polovici 80. rokov, keď sa nová politika začala nespoko etablovať, najskôr vo verbálnej rovine, a až od roku 1987 sa začali skutočne realizovať niektoré opatrenia, ktoré možno interpretovať ako prestavbové. Silnou stránkou tejto pasáže je detailné sledovanie pojmov a termínov, s akými komunistické vedenie v súvislosti s prestavbou narábalo a prečo prijímalo celú prestavbu a jej rétoriku tak zdržanlivo. Uvádza napríklad, ako stranické vedenie do roku 1987 najradšej používalo termíny „zdokonalenie“ či „urýchlenie“, len aby sa pojmu prestavba vyhlo. Na tomto mieste je však na škodu, že autor neporovnal koncept prestavby (sovietskej aj československej) s procesom Pražskej jari a s vývojom v Československu v 60. rokoch. Veď práve skúsenosti straníckej elity s reformným procesom v 60. rokoch a jeho potlačením vojskami Varšavskej zmluvy boli príčinou, prečo sa celý projekt prestavby prijímal s (ťažko skrývanými) výhradami. Autor to síce konštatuje, ale na škodu publikácie bližšie neanalyzuje. V tejto súvislosti mohol tiež spomenúť, prečo československé vedenie preberalo politiku a termín prestavby, ale v oveľa menšej miere akcentovalo, resp. vôbec nepreberalo termín glasnosti.

V štvrtej kapitole s názvom „Základna v pohybu: diskuse, která se zadrhla“ autor opisuje dôležitú (a dodajme, že historikmi doteraz málo diskutovanú) problematiku vypracovávania nového zákona o štátnom podniku, ktorý mal byť jednou z reakcií režimu na slabú výkonnosť hospodárstva. Túto diskusiu využil ako vzorový príklad narušenia stability režimu v druhej

polovici 80. rokov, nielen v oblasti hospodárstva, ale v celkovom postoji obyvateľstva voči Komunistickej strane Československa (KSČ). Autor po dôkladnej analýze diskusie o návrhu tohto zákona prebiehajúcej na stránkach dobovej tlače skonštatoval, že sa vymkla z rámca diskusií predchádzajúceho obdobia, ktoré určovali smernice strany a ľudia zväčša proklamatívne súhlasili s prijatými uzneseniami.

V nasledujúcej kapitole „Strach ve straně“ autor rozvíja tézu o narušení stability normalizačného konsenzu. Analyzuje situáciu v KSČ a narušenie jej pozície, ku ktorému došlo v súvislosti so zavádzaním prestavby. Do toho sa navyše pridala zmena politiky Sovietskeho zväzu voči socialistickým krajinám, nesúca sa v duchu nezasahovania do ich vnútorných záležitostí. Autor si všíma úzky priestor, v ktorom sa KSČ snažila v súvislosti s politikou prestavby manévrovať tak, aby zavádzanie nových pojmov nevyvolalo destabilizáciu. Dospieva k záveru, že lídri prestavby chceli dosiahnuť „nový konsenzus na starých základoch – a tým otvoriť realizáciu hospodárskych reforiem bez politickej destabilizácie“ (s. 106).

V nasledujúcich dvoch kapitolách autor analyzuje, aké zmeny priniesla prestavba v oblasti kultúry a do robotníckeho prostredia. Konštatuje podstatné zmeny v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, v zmysle politického uvoľnenia. Práve na poli kultúry sa uvoľnenie prejavilo v oveľa väčšej miere ako v ostatných oblastiach. Iste nie je náhoda, že podstatná časť budúcich lídrov Verejnosti proti násiliu a Občanského fóra pochádzala práve z tejto oblasti. Autor popisuje, ako sa medzi kultúrnymi pracovníkmi šírili názory vybočujúce z oficiálnej režimovej línie, hoci ich dikcia sa pridržala tradičných foriem. Uvoľnenie sa prejavilo aj v tom, že na verejnosť sa dostávali prostredníctvom oficiálnej tlače nové, predtým tabuizované témy. V robotníckom prostredí bol projekt prestavby prijímaný s nedôverou, hoci aj tu panovala nespokojnosť s aktuálnym stavom. To bolo pre normalizačný

režim zvlášť nepríjemné. Práve do robotníckeho prostredia mala zásadnou mierou zasiahnuť plánovaná zmena hospodárskeho systému, jeden z hlavných aspektov prestavby.

V kapitole „Krise ideologického konsenzu“ autor konštatuje, že v priebehu roku 1988 sa už režim dostával do otvorenej krízy a problémy sa hromadili v každej oblasti. Podľa neho stabilitu režimu zabezpečovali medzi obyvateľstvom dva mechanizmy: intuitívna dôvera, že socializmus má prevahu nad inými systémami, a skutočnosť, že ľudia si v predchádzajúcom období hlboko osvojili konformný spôsob správania sa. Najmä jeho druhý záver je mimoriadne závažný z toho hľadiska, že kritika režimu silnela aj z prostredia oficiálnych inštitúcií, nielen z disentu. Viaceré analýzy vytvárali tlak na urýchlenie prestavby a zavedenie dlho odkladaných opatrení. Režim preto uskutočnil aspoň niektoré opatrenia, napr. rozbehol prípravu na tvorbu novej ústavy alebo uzákonil 28. október, vznik ČSR, za oficiálny sviatok. V októbri 1988 dokonca prebehla veľká personálna výmena v centrálnych orgánoch strany aj vo vláde. Všetky tieto opatrenia boli reakciou KSČ na prehlbujúcu sa krízu a meniacu sa situáciu.

Ďalšia kapitola je v texte trochu odbočkou, pretože hovorí o perestrojke a rozpade Sovietskeho zväzu. Je to jediná kapitola publikácie, v ktorej autor namiesto hlbokkej analýzy povrchne a na základe angloamerickej odbornej literatúry opísal udalosti vedúce k zániku Sovietskeho zväzu v roku 1991. So situáciou v Československu tu súvisia najmä pasáže, v ktorých autor jasne naznačuje, že v roku 1989 už sovietske vedenie prenechalo situáciu v stredovýchodnej Európe na miestne štáty, pretože nemalo silu ani vôľu zasahovať do vývoja (s. 180). Autor tiež opisuje udalosti a kroky, ktoré Gorbačov v rámci perestrojky urobil, no nenaplnili očakávania a viedli k úplnej dezintegrácii svetovej superveľmoci. Aj preto sa doteraz v Rusku hovorí o Gorbačovovej politike ako o „kastrojke“.

Z pohľadu recenzenta je najzaujímavejšou časťou publikácie predposledná kapitola „Československý rok 1989“. Už v úvode autor konštatuje, že v tomto roku sa na povrch dostali pojmy a hodnoty, ktoré boli v rozpore s centralizovaným riadením (s. 185). Pre ľudí sa stávali čoraz atraktívnejšími veci, ktoré režim zanedbával alebo proti nim aktívne vystupoval: západná kultúra a spôsob života, cirkvi, opozícia, ekologické otázky. Pridávali sa k tomu aj sťažnosti na fungovanie základných služieb, ako boli zdravotníctvo či zásobovanie potravinami. V nadväznosti na to povolili mechanizmy režimu a ako konštatuje autor, ideologické floskuly sa stretávali už len s výsmechom a opovrhnutím (s. 199). Dochádza k záveru, že k závažnému vystúpeniu potrebovali občania aj napriek úplnej strate dôvery v režim silný podnet. Takým nebol ani exodus východných Nemcov cez Prahu, hoci sa odohrával priamo pred očami Pražanov. Takým podnetom sa stal až 17. november, a to predovšetkým vďaka svojej symbolickej rovine.

V poslednej kapitole „Diktatura a konsenzus“ autor nastoľuje tézy a formuluje závery svojej publikácie, je preto skutočným zhrnutím diela. Jedna z hlavných Pullmannových téz hovorí o stabilite normalizačného režimu, ktorá bola narušená až novou rétorikou prestavby. Podľa neho základom tejto stability bol ani nie tak útlak, ako špecifický konsenzus, ktorý sa v období prestavby rozpadol (s. 220). S týmto záverom autora možno súhlasiť. Iná otázka je, či by sa nebol rozpadol aj tak v dôsledku celkového vývoja v susedných štátoch aj bez prestavby, pretože väčšina obyvateľstva ho považovala za nelegitímny. Podobne aj dosiahnutie tohto špecifického konsenzu má podľa názoru recenzenta trochu hlbšie pozadie, ako je to spomínané v práci. Išlo tu najmä o pasívne zmierenie sa s nástupom normalizačného režimu, z ktorého predovšetkým tento konsenzus vyplýval. Režim v očiach obyvateľstva nemal legitimitu, pretože sa etabloval ako priamy dôsledok okupácie štátu v roku 1968 a následného potlačenia reformného procesu a čistke v KSČ.

Konformita bola najviditeľnejším prejavom rezignácie a vyjadrením bezmocnosti obyvateľstva. Preto sa rozpadla s nástupom prestavby.

V súvislosti s touto tézou hneď autor prechádza k ďalšej, ešte závažnejšej. Tou je prehodnotenie úlohy disentu na páde komunizmu. Doterajšie interpretácie sa viac menej zameriavajú na zvýrazňovanie úlohy disentu, ktorého vybraní reprezentanti stáli v novembri 1989 na čele nežnorevolučného diania. Tým spochybňuje aj historiografický koncept dejín normalizácie, často postavený akoby na boji dobra (disent, odporcovia režimu) so zlom (režim, KSČ, Štátna bezpečnosť). V mnohých bodoch iste oprávnené (čo je veľkým prínosom), ale nemožno sa ubrániť dojmu, že v niektorých bodoch nie je táto kritika namieste. Najmä téza o podpore spoločnosti voči normalizačnému režimu je ťažko akceptovateľná. Resp. treba spomenúť, že táto „podpora“ bola veľmi špecifická. Drvivá väčšina spoločnosti ťažko mohla byť sociálnou oporou režimu, ako autor uvádza na s. 223. Veď väčšina spoločnosti sa postavila už proti etablovaniu tohto režimu, ako o tom svedčia udalosti po sovietskej okupácii a masové protesty vrcholiace v auguste 1969, po ktorej sa obyvateľstvo zmierilo so situáciou. Toto zmierenie sa ale nemožno stotožniť s podporou a už vôbec nie s oporou. Napokon o tom, ako sa obyvateľstvo zachovalo voči režimu, najlepšie svedčia udalosti z novembra 1989. Podobne si myslím, že solidarizácia s disentom nevznikla až v rokoch 1988 a 1989, ale bola latentne prítomná v spoločnosti už predtým. Veď medzi disidentmi bolo prítomných veľa reformných komunistov, ktorých program bol pre spoločnosť nepochybne prítiahlivejší, ako politika normalizačného režimu. V disente rezonovali myšlienky demokracie a demokratizácie, ktoré sa stretli v roku 1968 s veľkými sympatiami a podporou. Napr. čo sa týka cirkvi, (ak ju berieme ako protivníka režimu), v špecificky slovenských podmienkach väčšina slovenskej spoločnosti podporovala viac cirkev ako režim, čo preukazovala návštevou bohoslužieb, púti a náboženských obrádov aj proti

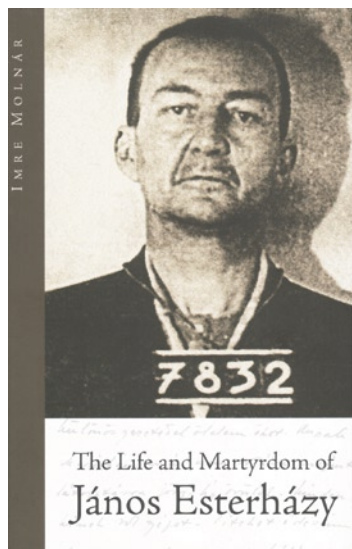
tlaku režimu, aby na ne ľudia nechodili. Podobne aj pri otázke o kontinuite normalizácie treba asi odpoveď formulovať v širšom priestore. Ponovembrové dištancovanie sa od disentu bolo predovšetkým výsledkom sklamaní obyvateľstva z vývoja po roku 1989, keď sa nepodarilo naplniť vízie tzv. nežnej revolúcie. To však nebola primárne chyba disidentov, ale tých elít, ktoré sa po nežnom prevrate k moci dostali. Mnoho z nich (ak nechceme povedať väčšina) pritom boli pragmaticky uvažujúci funkcionári a členovia KSČ!

Publikácia je napriek svojmu kvantitatívne malému rozsahu veľmi prínosnou prácou. Už len tým, že poukazuje na špecifické obdobie politiky prestav-

by (1987 – 1989) ako na akýsi predstupeň pádu režimu, ako na obdobie, keď bola stabilita režimu podrytá a z toho potom vychádzal aj jeho pád v novembri 1989. V doterajšej literatúre sa totiž tomuto obdobiu neprpisoval veľký význam a keď sa o ňom hovorilo, tak predovšetkým v tom zmysle, že zmeny sa proklamovali, ale nič sa nerobilo. Veľa autorov si toto obdobie nevšímalovo, ale považuje ho za súčasť normalizácie. Publikácia zároveň ponúka nové pohľady na rok 1989. Otvára diskusiu a nastoľuje tézy posúvajúce interpretáciu obdobia rokov 1969 – 1989. Popri týchto výrazných pozitívach má aj negatíva. Je napr. nepochopiteľné, prečo do nej autor nezaradil menný a miestny register, ako je to štandard-

né pre vedecké monografie. Podobne absentuje aj obrazová príloha, ktorá mohla vhodne oživiť text. Bolo by to na mieste, pretože je napísaný veľmi ťažkým, ozajstne vedeckým jazykom s množstvom cudzích slov a zložitých vetných konštrukcií, akoby bola určená predovšetkým úzkej skupine odborníkov a nie širokej verejnosti. Ešte horšie pre publikáciu vyznieva absencia zoznamu použitých prameňov a literatúry, čo musí byť nevyhnutná súčasť každej monografie. Tieto nedostatky trochu znehodnocujú veľmi podnetný text, ktorý skvalitní diskusiu o páde komunizmu v Československu a o rokoch tzv. normalizácie.

Peter Jašek

IMRE MOLNÁR

THE LIFE AND MARTYRDOM OF JÁNOS ESTERHÁZY

Dunajská Streda 2011, 411 s.

Maďarský historik Imre Molnár napísal a vydal už viacero prác o Jánosovi Esterházy: *János Esterházy 1901 – 1957*. Dunajská Streda 1997 a *Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskiej*. Budapešť 2008 a 2010.¹

Problém Esterházy má niekoľko aspektov: historický, politický, justičný (právny) a morálny. Historická rovina spočíva v tom, že maďarskí historici (z Maďarska I. Molnár, I. Janek, G. Sallai a ďalší, zo Slovenska najviac Gy. Popély a A. Simon) sústavne ignorujú výsledky historického bádania, ktoré už v minulosti jednoznačne a bez najmenších pochybností dokázalo a aj dokumentačne podložilo protištátnu a vlastizradnú činnosť Jánosa Esterházyho.² Maďarskí historici niektoré stránky Esterházyho pôsobenia alebo prekrúcajú, alebo zamlčujú a v iných prípadoch priamo klamú. Napríklad v prípade hlasovania o zákone o de-

portáciách Židov (tvrdia, že hlasoval proti, ale on sa zdržal hlasovania) a jeho protižidovských postojov (bol podľa nich ochrancom Židov, ale za viaceré protižidovské zákony nielen hlasoval, ale sú známe aj jeho viaceré protižidovské výroky). Ostatne, jeho zástoj v roku 2011 objektívne z pohľadu Židov zhodnotila aj Židovská náboženská obec na Slovensku, zatiaľ čo židovské organizácie v Maďarsku ho naďalej obhajujú. Jeho rokovania s henleinovcami, poľskými predstaviteľmi aj slovenskými autonomistami sa prekrúcajú a ignorujú sa aj stanoviská židovských organizácií na Slovensku. Je toho naozaj len málo, čo by sa mohlo uviesť na obhajobu Jánosa Esterházyho, napríklad jeho vyjadrenia odsudzujúce postup maďarských žandárov na okupovanom území južného Slovenska po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938. Ale aj v tom bol nedôsledný, pretože na druhej strane napríklad odmietol odsúdiť udalosti v Komjaticiach a Šuranoch

1 Recenziu od L. Deáka pozri v: Pamäť národa, ročník (roč.) 7, 2011, číslo (č.) 2, strana (s.) 107 – 110.

2 Stručné zhrnutie pozri: VALENTA, J.: Rehabilitace Jánosa Esterházyho? In: Dějiny a současnost, roč. 18, 1996, č. 3, s. 25 – 27.

koncom roku 1938, hoci ho na to vyzývala jeho vlastná sestra Lujza.³

Politická rovina kauzy Esterházy smeruje jednak do minulosti (jednostranná a nespravodlivá kritika Československa a jeho vraj netolerantnej, šovinistickej a imperialistickej vnútornej i zahraničnej politiky má slúžiť zdôrazňovaniu „nespravodlivosti“ Trianonskej zmluvy zo 4. júna 1920, a teda aj obhajobe práva Maďarska na revíziu hraníc, útočí na „nedemokratické“ zriadenie Československa, v ktorom Česi a Slováci národnosti vraj len utláčali – ale najmä Česi) a jednak do prítomnosti a budúcnosti s jednoznačným cieľom: spochybníť súčasné hranice a povojnové usporiadanie v strednej Európe. Súvislosti so súčasnou maďarskou politikou sú až do očí bijúce: zmena názvu štátu, problematika dvojitého občianstva, odstránenie sochy Mihálya Károlyiho od parlamentu v Budapešti, zákon o trestnosti neúčtovných vyjadrení o Svätej korune, budovanie polovojenských gárd s prvkami medzivojnovej maďarskej revizionistickej symboliky a mnohé ďalšie sú na to akousi predprípravou. Žiaľ, mnohí maďarskí predstavitelia ožívajú a snívajú opäť svoj hlboko pomýlený a vskutku nereálny sen o obnovení Uhorska. To treba jednoznačne zdôrazniť a aj poukazovať na nebezpečné súvislosti a prípadné následky takejto politiky.

Justičná (právna resp. trestnoprávna a medzinárodnoprávna) rovina je v tom, že:

a) Esterházy bol odsúdený na základe príslušných dokumentov, ktoré neoprávňujú jeho rehabilitáciu. Právna situácia sa odvtedy v ničom nezmenila, naopak, nové, neskôr objavené a zverejnené dokumenty a ďalšie poznatky

o jeho činnosti vinu Esterházyho jednoznačne potvrdzujú.

b) Maďarské snahy o jeho rehabilitáciu sú spojené so spochybňovaním povojnového usporiadania a medzinárodne platných hraníc. Šírenie revizionistickej propagandy je porušením medzinárodného práva, pretože Parížska mierová zmluva z 10. februára 1947 takéto konanie v časti II. Politické klauzuly, oddiel I, článok 4 zakazuje.⁴

Morálna rovina (na ňu Maďari s obľubou zabúdajú) je v tom, že zatiaľ čo Esterházy milosť dostal a nebol popravený, túto milosť nedostali skutočne nevinní ľudia, bojovníci proti fašizmu a vlastenci, ako napríklad žena Milada Horáková alebo Heliodor Píka, Viliam Žingor či Vladimír Clementis a mnohí ďalší, ktorých komunisti bez zľutovania popravili.

Treba zdôrazniť, že miera vedeckej objektivity Molnára ako historika je značne nepriaznivo ovplyvnená už jeho pôsobením ako tajomníka mimovládnej organizácie Rákócziho zväz v Maďarsku, ktorý rozvíja činnosť aj na Slovensku a jeho hlavným cieľom je popularizácia činnosti J. Esterházyho a najmä jeho plná rehabilitácia. V spolupráci s Esterházyho dcérou Alicou Malfatti-Esterházy ho prezentuje ako antifašistu, demokrata, ochrancu maďarskej menšiny v Československu a na Slovensku, záchrancu Židov a aj ako úprimného stúpenca slovensko-maďarského zblíženia. Je potom celkom prirodzené, že Molnár vo svojich neobjektívnych publikáciách zdôrazňuje také stránky Esterházyho činnosti, ktoré by podľa jeho názoru mohli prispieť k jeho rehabilitácii a na druhej strane prekrúca, alebo zamlčuje tie fakty, ktoré jeho vinu potvrdzujú.

Molnár zámerne a veľmi účelovo kladie dôraz na politickú nevinu Jánosa Esterházyho, na jeho psychické a fyzické utrpenie a zhoršujúcu sa zákerú nemoc vo väzení. Toto prerástlo až v jeho glorifikovanie, zdôrazňuje sa jeho mučenie, pričom sa to úplne neadekvátne stotožňuje s osudom celej maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1945 (zdôraznil F. V.). Aj keď väčšinu Maďarov pred druhou svetovou vojnou pomýlila štvavá protičeskoslovenská agitácia Jarossa, Esterházyho, Szüllóa a ďalších predstaviteľov Zjednotenej maďarskej strany a maďarské okupačné jednotky v novembri 1938 nadšene vítali, mnohí potom vytriezveli a pod dojemom svojho zhoršeného ekonomického i politického postavenia trpko oľutovali pripojenie južného Slovenska k horthyovskému Maďarsku. Výrazom toho bolo najmä heslo: „Minden drága, vissza Prága!“ (Všetko je drahé, naspäť Praha.)

Je veľmi príznačné, že v úvode novej Molnárovej knihy sú krátke príhovory súčasných vedúcich maďarských politikov: predsedu maďarského parlamentu Lászlóa Kövéra (ten v rozhovore pre české *Hospodářské noviny* v roku 2011 hovoril o možnosti použitia vojenskej sily proti Slovensku kvôli Gabčíkovu, ale Maďarsko pritom medzinárodný súdny spor v Haagu prehralo!)⁵ a Zsolta Németha, štátneho tajomníka maďarského ministerstva zahraničných vecí, (ten vyhlásil v čase osamostatnenia Kosova, že to je cesta aj „pre nás“ t. j. pre Maďarsko v záujme revízie súčasných hraníc). Obaja politici nekriticky oslavujú Esterházyho ako „príklad“, ako mučenika či svätca a vyslovujú ľútosť nad prístupom Slovenska k jeho rehabilitácii. Aj podľa Némethovho tvrdenia, ktoré je v rozpore s historickou

3 ESTERHÁZY, L.: Szívek az ár ellen. Népek ütközése. Közép-európai tapasztalatok. (Srdcia proti záplave. Zrážka národov. Stredoeurópske skúsenosti.) Püski, Budapest 1991, s. 98 – 99.

4 „Maďarsko, ktoré podľa dohody o prímerí urobilo opatrenia na rozpustenie všetkých politických, vojenských alebo polovojenských organizácií fašistického rázu na maďarskom území, ako aj všetkých iných organizácií vyvíjajúcich nepriateľskú propagandu Spojeným národom, počítajúc do toho propagandu revizionistickú, sa zaväzuje, že v budúcnosti nebude trpieť jestvovanie a činnosť organizácií tohto druhu, ktorých cieľom je zbaviť ľud jeho demokratických práv.“ Pozri: Mierová smluva s Maďarskom. In: Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, částka 91, vydána dne 22. listopadu 1947, č. 192, s. 961 – 1036, 968.

5 Sulík: Vyhrážanie sa vojnou nepatrí do slovníka susedov. In: SME, 8. 6. 2011.

pravdou, hlasoval Esterházy proti zákonu o deportácii Židov (s. 11). Príznačné je, že hoci Esterházyho súdil Národný súd v roku 1947, podľa Kővera to bol „slovenský komunistický režim“, ktorý vraj Esterházyho odsúdil na smrť (s. 7). Kővér pripomína, že Alexander Mach obišiel lepšie, keď ho odsúdili iba na 30 rokov odňatia slobody a v roku 1968 ho prepustili na slobodu. Predseda maďarského parlamentu tak isto úplne neadekvátne porovnáva Esterházyho so švédskym diplomatom Raoulom Wallenbergom (s. 8), ktorý po druhej svetovej vojne bez stopy zmizol v ZSSR.

Kővér sa pod pláštikom európanstva a demokracie dovoľáva bezodkladného rehabilitovania Esterházyho na Slovensku, ktoré si podľa neho vyžaduje jednak naše demokratické sebahodnotenie a jednak si to vyžadujú nespochybniteľné morálne hodnoty. Je to názorný príklad dvojitého metra, keď sa tento maďarský špičkový politik na jednej strane dovoľáva európanstva, demokracie a morálnych hodnôt a na druhej strane hovorí v čase členstva oboch našich krajín v Európskej únii a NATO na začiatku 21. storočia o vojne a nerešpektuje historické dokumenty, ani závery objektívnej vedeckej historiografie.

Z rovnakého súdka sú aj výroky a odkazy extrémistu Zsolta Semjéna, teológa (!), sociológa a politika, podpredsedu maďarskej vlády pre záležitosti národa, ktorý neváha poučovať slovenského prezidenta, aby kauzu Esterházy vraj prenechal historikom, sám však robí presný opak. Ukazuje to mieru sebareflexie a tolerancie niektorých súčasných špičkových maďarských predstaviteľov štátu a aj strany FIDESZ. To nemožno nazvať a ani hodnotiť nijako inak ako reminiscenciu veľkouhorskeho povýšenectva, s ktorým by už súčasní maďarskí predstavitelia mali raz navždy skončiť. Ak by niekto pochyboval o skutočných postojoch a zámeroch tohto politika, stačí si prečítať niektoré materiály uverejnené

na jeho webovej stránke, na ktorej zdôrazňuje nielen potrebu predovšetkým „národnej“ politiky, ale nezakryto zasahuje aj do vnútorných vecí susedných krajín, napríklad v otázke parlamentných volieb, alebo im „radí“ v otázkach vnútornej i zahraničnej politiky. Príznačné je, že Semjén sa pričínil aj o obnovu miléniového pomníka s maďarským mytologickým vtákom turulom na hrade v Mukačeve, ktorý má pripomínať dobytie tohto územia maďarskými kmeňmi v 9./10. storočí a uhorskú štátnosť. **Je potom pochopiteľné, že práve tento maďarský politik často poukazuje na pojem „Svätej koruny“ a na vernosť k nej, čo nie je nič iné, ako myšlienka uhorskej štátnosti, t. j. priame útoky na súčasné usporiadanie strednej Európy, a teda aj útok na samostatnosť Slovenska a územnú celistvosť Rakúska (Burgenland), Srbska (Vojvodina) alebo Rumunska (Sedmohradsko) a Ukrajiny (Zakarpatská Ukrajina). Podľa Semjéna je prirodzené, že aj zahraniční Maďari patria verejnoprávne (sic!) k maďarskému národu** (zdôraznil F. V.).⁶

Treba zdôrazniť, že uvedené hodnoty, na ktoré sa maďarská strana opakovanne odvoláva, Esterházy priznával len Maďarom, ale svojou politickou činnosťou v čase predmníchovského Československa, v čase rozbiehajúcej republiky (Mníchov a Viedenská arbitráž) a aj počas poslancovania v Slovenskom sneme v rokoch druhej svetovej vojny ich reálne upieral nielen Čechom a Slovákom, ale aj Židom. Tento jeho základný postoj a hlavnú niť jeho celkovej politickej činnosti nemôže zmeniť ani to, že sa zdržal hlasovania pri schvaľovaní zákona o deportácii Židov zo Slovenska. Esterházy nepovažoval Židov za rovnocenných Maďarom. Sám sa o tejto otázke vyjadril na 46. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky 8. októbra 1940, keď hovoril k správe ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu zákona o sčítaní ľudu: „Zo

svojej strany s radosťou pozdravujem v návrhu zákona, ktorý pred nami leží, to, že sa Židia zvlášť, do zvláštnej triedy sorskupia. Lebo veď v najposlednejšom čase som musel s ľútosťou konštatovať, že keď aj nie z úradného miesta, a to podťahujem, ale predsa jednotlivci by tak boli chceli tunajších Maďarov predstaviť (cenganie), ako by títo Maďari akosi boli úplne jedno so Židmi a tým nás s nimi previedli na spoločného menovateľa. (Poslanec Dr. Huťka: Židia najviac maďarčia!) Hlbokovážená snemovňa! Viem, prosím, že maďarské masy, maďarské sedliactvo, maďarské maloživnostníctvo, maďarský obchodník počas desaťročí a storočí práve toľko trpel od Židov a od židovských rozličných prehmato, ako od nich trpeli Slováci. Ja, prosím, preto opätovne s radosťou pozdravujem, že sa Židia budú zvlášť kvalifikovať. Ale súčasne prosím, aby v týchto časoch všetci tí, ktorí, povedzme, verejnú mienku vedú alebo sa o jej vedenie pokúšajú, nech odhliadnu od toho a nech nás neprivádzajú so Židmi na jedného menovateľa. Lebo my, Maďari, ktorí stojíme na kresťanskom a národnom podklade, pripadáme od tej židovskej ideológie aspoň tak ďaleko, ako ďaleko pripadajú Slováci.“⁷

Molnárovo tvrdenie, že Esterházy v čase mníchovských udalostí nepodporoval Hitlerovu agresívnu politiku voči Československej republike (ČSR), je zavádzajúce. Rovnako sú nepravdivo interpretované aj jeho rokovania v roku 1938 v Poľsku, Taliansku a Maďarsku, ktoré nemali nič spoločné so zjednocovaním stredoeurópskych štátov a snahe vraj spoločne čeliť Hitlerovi (s. 90 – 91). Ani Esterházyho údajné názory na etnickú slovensko-maďarskú hranicu a na slovensko-maďarské uzmiernenie, o ktorých sa Molnár zmieňuje, nezodpovedajú pravde. Ak Molnár konštatuje, že v rozsudku Národného súdu o J. Esterházym „chýbali akékoľvek právne základy“, toto autorovo tvrdenie nie je v súlade so

6 <http://semjenzsolt.hu/>

7 Tesnopisecká zpráva o 46. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 8. októbra 1940, s. 9 – 12.

skutočnosťou. Ako zdôraznil vo svojej recenzii aj Ladislav Deák, cieľom mimoriadnych súdov, ktoré zriadila Slovenská národná rada v máji 1945 na obmedzený čas, bolo potrestanie vedúcich politických činiteľov a poslancov čs. a slovenského štátu. Esterházy bol súdený podľa rovnakých kritérií ako ostatní obžalovaní. Maďarskí politici a historici zamlčujú, že **Esterházy bol odsúdený ešte pred nastolením komunistického režimu** (zdôraznil F. V.). Esterházyho obžalovací spis v roku 1947 neobsahoval ešte rozsiahly dôkazový materiál, ktorý bol objavený a sprístupnený až v nasledujúcich desaťročiach. Už Deák poukázal na to, že ani vtedajšie argumenty obhajoby nevyvracajú podstatu obžaloby, ale plnia skôr funkciu poľahčujúcich okolností. Esterházy sám na viacerých miestach priznal, že mal k Čs. republike negatívny postoj. **(A nielen postoj, ale aj pracoval proti nej. /zdôraznil F. V.)⁸**

Hlavnú vinu na odvrátení Esterházyho nenesie G. Husák, vtedajší povereník vnútra, ako to tvrdí publicistická literatúra. Sám Molnár na strane 288 publikuje fotokópiu spisu Povereníctva vnútra pre Národný súd zo septembra 1947, v ktorom sa uvádza, že „*počas vyšetrovania sa dostavila na úrad ruská vojenská hliadka a vyžiadala si uväzneného Esterházyho*“.

Mnohé z Molnárovej knihy nezodpovedá historickej skutočnosti a prezrádza len neobjektívne a zaujaté promaďarské (prouhorské) postoje. Napríklad: Molnár sústavne používa maďarský názov pre Veľké Zálužie: Újlak, Nyitraújlak a pod. (s. 23, 25, 32). Podobne aj pre iné lokality na Slovensku používa len maďarské názvy – napríklad namiesto Lučenec

má len Losonc (s. 28), alebo namiesto Šahy má len Ipolyság (s. 31), namiesto Starého Smokovca má Ótátrafüred (s. 35) atď. Na s. 23 autor píše, že Esterházy v Újlaku prežil inváziu **českých** legionárskych jednotiek (légie boli vždy **československé** /Zdôraznil F. V./, v ich radoch bojovalo veľa Slovákov, ich ideovým vodcom bol Tomáš Garrigue Masaryk, ale hlavným vojenským organizátorom bol Slovák Milan Rastislav Štefánik), nešlo o žiadnu inváziu, ale o legitímne obsadenie územia Slovenska na základe rozhodnutia slovenských aj československých úradov a uznania čs. zahraničného vojska a potom aj Československa Dohodou za spojenecký štát. Pre Esterházyho neskoršie postoje je charakteristické aj to, že sa so zbraňou v ruke zúčastnil bojov v Burgenlande proti jeho pričleneniu k Rakúsku (s. 23), t. j. odmietal akceptovať výsledky I. svetovej vojny, prímerie a Versaillské mierové zmluvy (najmä St. Germainskú a Trianonskú). Ostatne, sám to aj priznal vo svojom uvítacom prejave v Košiciach 11. novembra 1938, kde, hoci bol československým občanom a poslancom československého parlamentu, vítal okupačnú maďarskú armádu a maďarským predstaviteľom Horthymu, Imrédymu a všetkým dovtedajším maďarským vládam vyslovil poďakovanie za to, že od uzavretia Trianonskej zmluvy „až doteraz“, stále a vytrvalo proti nej bojovali, až prišiel deň, keď sa revízia tejto zmluvy aj uskutočnila. Pre Molnárove stanoviská a jeho názory ako historika sú príznačné neobjektívne výklady o parlamentných voľbách v Československu v apríli 1920, ktoré boli podľa neho čiastočne protiprávne, a to vraj preto, lebo sa udiali „*na okupovanom území Horného Uhorska*“,

ktoré bolo ako podľa maďarských zákonov, tak aj podľa medzinárodného práva podľa autora stále súčasťou Maďarska ešte pred podpisom Trianonskej mierovej zmluvy (s. 25 – 26). Molnár opakovane hovorí o útlaču maďarskej menšiny a o porušovaní jej práv, hoci všetci občania Československa si boli pred zákonom rovní a postavenie menšín v ČSR sa nedalo ani zďaleka porovnať s bezprávnym postavením Slovákov v Uhorsku (s. 27, 28, 29 atď.). Je kuriózne, ak Molnár, píšuc o Krajinskej kresťansko-socialistickej strane maďarskej menšiny v Československu, uvádza, že návrhy Gézu Szülla získali schválenie aj v Budapešti, čím aj sám iba potvrdzuje zasahovanie nielen cudzej mocnosti do vnútorných vecí Československa, ale potvrdzuje aj to, že politika maďarských predstaviteľov, vrátane J. Esterházyho, bola riadená z maďarského hlavného mesta (s. 35). Podobne na strane 279 – 280 spomína, že Budapešť v čase zvýšeného tlaku na Esterházyho koncom roku 1944 zastavila finančnú podporu pre jeho Maďarskú stranu. Autor opakovane prezrádza, že Esterházy bol v Budapešti vysoko oceňovaný pre svoje politické schopnosti (ale zabúda spomenúť, že aj za dodávané dôverné informácie vojenského charakteru – napríklad o čs. opevneniach na hraniciach) a bol považovaný „*za muža budúcnosti*“ (s. 48).

Podľa autora si postupne sťažnosti maďarskej menšiny získavali pozornosť a podporu aj v zahraničí a najmä lord Rothermere a lord Runciman považovali pomery v Československu za neznesiteľné (s. 88). Molnár zabúda objektívne zhodnotiť názory oboch Angličanov a zamlčuje ich veľké sympatie aj voči totalitným praktikám,

8 Maďarskí zástancovia Esterházyho a stúpenci jeho rehabilitácie stále opakujú tvrdenia, že dôkazy proti Esterházymu boli československými orgánmi sfaľované. Zabúdajú však na to, že Esterházy túto svoju činnosť zameranú na rozbitie Československej republiky sám otvorene spomína vo viacerých svojich vystúpeniach na zasadaniach Snemu Slovenskej republiky, napríklad na 35. zasadnutí Slovenského snemu 15. mája 1940 k správe ústavnoprávneho výboru o vládnom návrhu zákona o politických stranách národnostných menšín povedal: „Kým je samozrejmosťou, že Maďar, ktorý v starom česko-slovenskom parlamente podporoval vtedajšie vlády alebo s nimi v akejkoľvek forme spolupracoval, vyčerpá obsah pojmu národnej zrady, tak teraz maďarského zákonodarcu – v danom prípade mňa – ktorý spolupracujem so slovenskou vládou a ktorý ani na chvíľu nepomýšľam na to, aby som vyvíňoval proti Slovensku takú činnosť, ako proti Česko-Slovensku...“ In: Tesnopisecká zpráva o 35. zasadnutí snemu Slovenskej republiky v Bratislave v stredu 15. mája 1940, s. 5 – 8.

najmä po nástupe Hitlera k moci. Ukázalo sa to dostatočne jasne najmä počas Runcimanovej misie, ktorá sa v lete 1938 jednoznačne a veľmi tendenčne priklonila na stranu sudetských Nemcov, čo je dnes všeobecne známe, len Molnárovi asi nie a opakuje vlastne jednostranné vychvaľovanie Runcimanovej misie sudetskými Nemcami a Maďarmi v roku 1938. Molnár pripomína Esterházyho snahy o spoločné poľsko-maďarské hranice, o čom píše úplne prirodzene, akoby to bola hotová vec, hoci tá mohla znamenať iba likvidáciu Československa a popretie práva na samourčenie pre Slovákov. Do takýchto poľsko-maďarských hraníc mali vyústiť snahy o „federáciu na Dunaji“, inšpirovanej vraj talianskym ministrom zahraničných vecí Ciano, aby sa čelilo nemeckému tlaku (s. 91). Os Budapešť – Berlín – Varšava – Rím mala byť podľa Ciana protiváhou spojenectva Berlín – Rím. Molnár tvrdí, že vraj poľskí historici neúspech týchto snáh pripisujú Benešovi, ktorý bol „Stalinovou bábkou“. Autor, ale aj niektorí ďalší publicisti, tak v súčasnosti celkom vážne iba opakujú argumentáciu goebbelsovskej propagandy (s. 92): nie Hitler, ale Beneš je zodpovedný za expanziu Stalina do celej strednej a východnej Európy. Hoci dejiny už potvrdili, že také úvahy boli hlbokým omylom, Molnár pripomína stanovisko zástupcu britského ministra zahraničných vecí R. A. Butlera, že vraj vytvorenie poľsko-maďarských hraníc a pripojenie Podkarpatskej Rusi zodpovedá britským záujmom, lebo zabráni expanzii Nemecka na východ – na Ukrajinu a k rumunským naftovým poliám (s. 92).

Je tu aj krásny a naozaj smiešny lapsus linguae Molnára, ktorý tvrdí, že Tiso na svojom tajnom stretnutí s Káňom v Budapešti počas Eucharistického kongresu v máji 1938 požadoval v prípade, že by sa Slovensko po odtrhnutí od Čechov, pripojilo k Maďarsku, **aby sa na Slovensku používala čeština** (zdôraznil F. V.) (! – s. 93).

Celá kapitola o Esterházyho „sprostredkujúcich“ rozhovoroch v Poľsku (s. 92 – 98) je len nepodareným pokusom o prekrútenie a zakrytie skutočného zmyslu týchto Esterházyho pokusov na vlastnú päsť. Molnár na základe denníka J. Szembeka hovorí aj o tom, že Esterházy viedol s poľským diplomatom reči aj o vojenskej akcii proti Československu, ale so záverom, že ako maďarská vláda, tak aj Esterházy sú proti takémuto kroku (s. 96). Molnár takisto pripomína údajne „zúfalé“ pokusy **českého** (!) premiéra Milana Hodžu neutralizovať Esterházyho činnosť. Z toho predsa logicky vysvitá, že asi táto činnosť Esterházyho, československého občana a poslanca čs. parlamentu, nebola v záujme ČSR, ak ju predseda československej vlády vnímal ako ohrozenie štátu a chcel ju neutralizovať (s. 96 – 97). Molnár zdôrazňuje, že Esterházy mal najnovšie informácie z Budapešti, Varšavy a Ríma a vedel, aké vyhliadky sú pred Československom (s. 97). Akým záujmom teda slúžil Esterházy, ak disponoval takýmito znalosťami a neinformoval o nich príslušné orgány a naopak, v čase ohrozenia republiky, spolupracoval s nepriateľskými mocnosťami a ich vládami? **Napriek týmto jasným dôkazom, maďarskí historici vrátane Molnára nevidia na tom nič zlého, hoci právna kvalifikácia takejto činnosti ako vlastizrady je úplne jednoznačná a bez akýchkoľvek pochyb** (zdôraznil F. V.).

Niektoré slovné obraty a vyjadrenia Molnára sú priamo naivné a keby sa nad nimi lepšie zamyslel, aj jemu by museli pripadať smiešne. Napríklad, keď informuje o vývoji situácie po prerušení československo-maďarských rokovaní v októbri 1938 v Komárne píše, že **Esterházy ako „súkromná osoba“ priletel na bojovom lietadle do Ríma** (zdôraznil F. V., s. 112) (...) Aké bojové lietadlo to bolo, akaj štátnej príslušnosti? Ako by mohol hocikaký súkromník len tak z ničoho nič letieť na nejaké zahraničné rokovania na bo-

jovom lietadle cudzieho štátu? Esterházy bol ešte stále československým občanom a aj poslancom parlamentu, a preto tento jeho postup iste nemožno hodnotiť – zvlášť v stave ohrozenia štátu na jeseň 1938 – ako štandardný postup politika, ktorý bol po právnej stránke v poriadku.

Molnár podrobne popisuje „veľkú“ púť do Marianky 4. júna 1940, ktorou si „prenasledovaní“ Maďari na Slovensku pripomenuli „tragédiu“ Trianonu, čo nebolo nič iné, ako hrubá politická provokácia, a teda to nebola žiadna cirkevná náboženská púť (s. 174 – 176). Treba pripomenúť a zdôrazniť, že sa tak stalo už po tom, ako boli prvou Viedenskou arbitrážou 2. novembra 1938 hranice v prospech Maďarska upravené, a preto táto púť neznamenať nič iné, len snahu o ďalšiu propagandu v prospech revízie hraníc a obnovenia Uhorska. Prečo to organizovali takouto formou, Molnár vysvetľuje (hoci je to každému jasné) tým, že by bolo ťažké odôvodňovať, prečo slovenský štát na čele s katolíckym kňazom Tisom zakazuje cirkevnú púť (s. 176).

Autor kritizuje slovenských historikov, že vraj falošne obviňujú Esterházyho za to, že hlasoval za všetky protižidovské zákony, ktoré predchádzali ústavnému zákonu o vysťahovaní Židov⁹ (zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme, zákon č. 113/1940 Sl. z., tzv. prvý arizačný zákon, o židovských podnikoch a o Židoch zamestnaných v podnikoch, ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorý splnomocnil vládu, aby v priebehu jedného roka „vyradila Židov z hospodárskeho a sociálneho života“ a aby majetok Židov prešiel do vlastníctva kresťanov, zákon č. 138/1942 Sl. z., ktorý zakazoval adopciu Židov nežidmi a nežidov Židmi) a že sa aktívne zúčastnil na legislatívnych prácach slovenského parlamentu (s. 239). Molnárovi treba pripomenúť, že tak nerobia len slovenskí historici, ale pripomínajú to aj historici iných národností a aj samotní predstavitelia slovenských

9 Ústavný zákon č. 68 zo dňa 15. mája 1942 o vysťahovaní Židov. Sl. z., čiastka 22, vydaná dňa 23. mája 1942, s. 507 – 508.

Židov. Esterházy opakovane pripomínal, že vraj sa u maďarských orgánov zasadzoval za zmiernenie perzekúcie Slovákov v Maďarsku. Je nanajvýš podozrivé, že to nerobil aj v prospech Židov na južnom Slovensku, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadlo Maďarsku. Je historickým faktom, že práve na tomto území uskutočnila nová maďarská administratíva vôbec prvé protižidovské opatrenia, pričom ich nerozšírila na územie celého Maďarska, čo hlboko sklamarilo Szálasiho a jeho súkmeňovcov. Veľmi skoro po obsadení južného Slovenska Maďarskom v roku 1938 bolo možné tušiť, že Židov ani na k Maďarsku pripojenom území bývalého južného Slovenska (podľa dobovej maďarskej propagandy od československej, respektíve českej „okupácie“ oslobodenom teritóriu) nečaká nič dobrého a nepriaznivá zmena oproti oveľa liberálnejším pomerom v československom štáte bude pre nich veľmi citeľná.

Zjednotená maďarská strana, ktorá zastupovala na pripojenom území pôvodne maďarské národnostné strany, dávala Židom rôzne nereálne prisľuby a v roku 1939 vydala dokonca v Budapešti aj brožúru *Spravodlivosť pre slovenské židovstvo*, potom veľmi skoro na svoje sľuby zabudla a naopak vytiahla proti nim rôzne falošné obvinenia. Okrem iného sa Židom vyčítalo, že vraj pri voľbách nehlasovali za stranu (ako to len mohli vedieť, keď voľby boli tajné), alebo, že svojimi peniazmi – daňami, podporovali „zbrojenie“ Československa proti Maďarsku. Ako keby si Židia boli mohli dovoliť neplatiť dane tomu štátu, v ktorom práve žili...

A tak sa čoskoro po pripojení južného Slovenska a južnej časti Podkarpatskej Rusi k Maďarsku začala prejavovať diskriminácia Židov, rôzne ústrky, šikanovanie a ich postupné vytlačovanie z hospodárskej súťaže. Veľmi jasne o tom svedčia napríklad žiadosti o vydanie živnostenského oprávnenia a väčšinou zamietavé rozhodnutia úradov s odôvodnením, že počet židovských živnostníkov v obci presahuje povolených (!) 6 percent.

Maďarská vláda okrem toho nariadila aj preverovanie už vydaných živnostenských oprávnení, ale len pre toto územie – nariadenie sa na veľké sklamanie nyilašovcov a iných pravicevých extrémistov predbežne na územie pôvodného Maďarska nevzťahovalo. Členmi týchto preverovacích komisií boli prevažne kresťanskí obchodníci a iní živnostníci, ktorí tento nástroj aj výdatne využili na nekalú hospodársku súťaž a odstraňovanie svojich židovských konkurentov. V tejto súvislosti sa uvádza, že asi 80 percent Židov svoje živnostenské oprávnenia na južnom Slovensku stratilo. V dôsledku toho bol každý druhý obchod v Košiciach, Lučenci, Nových Zámkoch atď. uzavretý. Na stá a stá židovských živnostníkov, obchodníkov a zamestnancov zostali zo dňa na deň bez práce a bez obživy a spolu s nimi aj ich často mnohopočetné rodiny. Tieto čistky nabrali až taký rozmer, že maďarský premiér gróf Pál Teleki už v auguste 1939 osobne zakročil, aby sa previerky pribzdili. Pravda, neurobil to z filosemitizmu, len sa obával, že tak rýchlo nie je možné živnosti a obchody presunúť zo židovských do kresťanských rúk, lebo by sa to nepriaznivo odrazilo nielen na výrobe a zásobovaní obyvateľstva, ale aj na daňových príjmoch štátu. Maďarské úrady sa tu poponáhľali s obmedzením práv židovského obyvateľstva na základe zákonného článku IV/1939 maďarského zákonníka, a tak sa okrem individuálnych odmietnutí živnostenských oprávnení pre Židov stretávame napríklad v Šali v roku 1940 nielen s hromadným odmietnutím vydania živnostenských preukazov pre nich, ale aj s ďalšími prejavmi prenasledovania židovského obyvateľstva.

Autor má na mnohých miestach svojej propagandistickej publikácie aj vážne faktografické chyby, napríklad ak píše o počtoch obyvateľov podľa národností, pričom sa opiera len o neakceptovateľné výsledky uhorského sčítania ľudu v roku 1910 (s. 113, 121, 180), alebo keď píše, že Esterházy osobne pomohol v úteku generálovi Viestovi a aj „generálovi Golianovi“ cez Maďarsko do Londýna (s. 241).

Molnár samozrejme – podobne ako maďarskí politici tých čias a dnes maďarskí historici – na viacerých miestach svojej knihy kritizuje zásadu reciprocity, hoci to bol jediný reálny prostriedok, ktorý slovenskej strane poskytoval aspoň akú-takú možnosť intervenovať v prospech slovenskej menšiny v Maďarsku. Celé desiatky strán Molnárovej knihy sú venované „*smutnému osudu*“ a „*ťažkému postaveniu*“ asi 60 000 Maďarov na Slovensku, ale o oveľa horšom postavení státisícov Slovákov v Maďarsku sa nedozvieme nič. Celkovú tendenciu Esterházyho činnosti autor prezrádza na strane 270, kde sa dočítame, že Esterházy vyhlásil: „*I dare pronounce that understanding between Slovaks and Hungarians is a historical necessity here under the peaks of the Carpathians. No other law can rule here but that of the ancient land and of nature.*“ A Molnár dodáva, že vraj to platí aj dnes... (s. 271).

Autor sa snaží podprieť svoju argumentáciu aj vyjadreniami historikov Maďarskej akadémie vied, ako je Magda Ádám a László Szarka, podľa ktorých bolo vraj štandardnou praxou, že politici národnostných menšín a politici materskej krajiny udržiavali medzi sebou kontakt (s. 369 – 370). Keďže sa o tom v archívoch zachovali dokumenty, nemohli ani maďarskí historici poprieť, že sa používali krycie mená a číselné kódy pre označenie takýchto politikov. Bola to vraj vtedy a aj neskôr v diplomacii „*štandardná prax*“, a preto nemožno len na základe toho tvrdiť, že Esterházy pôsobil ako agent. Naozaj bolo dodávanie spravodajských informácií „*politikom materskej krajiny*“ Jánosom Esterházym a napríklad aj jeho návšteva Ríma na palube vojenského lietadla v dňoch pred prvou Viedenskou arbitrážou štandardnou praxou? O tom sa maďarskí historici a ani Molnár nezmieňujú, lebo týmito slovami Esterházyho činnosť nemôže označiť naozaj nikto bez toho, aby sa nezosmiešnil.

Ferdinand Vrábek

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA V STAROM TEKOVE 2012

Z rekonštrukcie bojov (Foto: M. Spišiak)

Každoročné vojensko-historické podujatie s názvom „Boje na Hrone“, či skrátené „Tekov“, prezentujúce kruté boje zo záverečného obdobia druhej svetovej vojny – pripomeňme, že frontová línia na Hrone uviazla na rovné tri mesiace, od 25. decembra 1944 do 25. marca 1945 – sa pomaly, ale iste stáva pojmom. Na tohtoročnom ôsmom ročníku sa zúčastnil rekordný počet návštevníkov, vyše 15-tisíc. To je viac ľudí, než príde na nedeľné zápasy najvyššej slovenskej futbalovej ligy...

Zorganizovať a uskutočniť aspoň približnú rekonštrukciu vojnovkej bitky je diváckemu oku lákavé, no nesmierne náročné podujatie. Nejde len o ohromnú fyzickú námahu „vojakov-hercov“, čo sa osobitne ukázalo tento rok, keď niektorí z nich neuniesli niekoľkohodinovú záťaž v tropických teplotách a skolabovali. Navyše, hlavní aktéri, členovia vojenskohistorických klubov, robia svoju prácu len z nadšenia, bez akejkoľvek odmeny. Naopak, do svojho koníčka musia investovať časovo i finančne, čo neraz ohrozuje ich vlastné rodiny.

Jedným z najväčších problémov súčasnej historickej vedy je hľadanie

ciest a spôsobov, ako by sa dnešnému človeku, najmä mladým, dali dejiny sprístupniť. V období, keď značná časť obyvateľstva netuší, čo bol Sovietsky zväz, kedy sa odohrala druhá svetová vojna a o čo v nej šlo, a už vôbec nie to, že po boku nacistického Nemecka až do úplného záveru vojny u nás bojovala aj maďarská armáda, to nie je jednoduché. Pre tzv. slovenské médiá je história periférnou témou. Fakticky mŕtvou kategóriou je aj pre naše politické i armádne „elity“. Osobné svedectvá o podstate i hrôzach druhej svetovej vojny nemá mladým kto odovzdávať, keďže priami účastníci vojny už prakticky vymreli. Škola, rodiny – i historici – buď zlyhávajú alebo dosah ich úsilia je bez pomoci médií len marginálny. V takejto situácii preto ohromne rastie význam práve alternatívnych foriem prezentácie histórie, ako to robia aj spomenuté kluby vojenskej histórie. Robia tak nielen historicky, ale aj spoločensky prospešnú činnosť.

Tohtoročnú akciu okrem vojenských klubov v Starom Tekove 28. júla 2012 spestrili ukážky výcviku príslušníkov Policajného zboru SR (vrátane výsad-

kov z vrtuľníka) i Hasičského a záchranného zboru. Ťažiskovou časťou programu bola už spomenutá ukážka frontových bojov medzi nemeckou a sovietskou armádou (plus Rumuni a Maďari). Bolo skutočným zážitkom pozorovať odhodlanie „vojakov“, ale aj nadšenie, s akým podujatie sledovali tisíce divákov, osobitne tí najmenší. Bojové ukážky hlavnej časti programu, za účasti rôznych druhov techniky a zbraní, by boli málo zrozumiteľné bez vysvetľujúceho slova komentátora. Tejto neľahkej úlohy sa aj tento rok fundovane, no pritom zrozumiteľne a pútavo zhostil pedagóg a odborný pracovník Univerzity Konštantína filozofa v Nitre Pavol Steiner. Ako to v záverečnej fáze stručne, no jasne vyslovil, v prípade bojov nemeckej a sovietskej armády (nielen) na našom území išlo súčasne aj o boj armád dvoch totalitných veľmocí a ich zločinných ideológií – boľševizmu (komunizmu) a nacizmu. Tým súčasne odpovedal aj na obvyklú detskú otázku – „ktorí sú dobrí“, či „ktorí sú naši?“. V tomto prípade skutočne nemožno ani jednu z bojujúcich strán považovať za „našich“...

Na podujatí ani tento rok nechýbali zástupcovia Ústavu pamäti národa so svojim predajným stánkom, kde si mohli záujemcovia kúpiť viaceré knižné či filmové výstupy nášho ústavu. Tento rok ho zastupovali traja pracovníci: P. Jakubčín, B. Kinčok a T. Klubert. Potešiteľná bola aj propagácia ÚPN po inej stránke. Keďže ÚPN venoval do tomboly viaceré knihy, z úst komentátorov bola jeho prítomnosť – i činnosť – viackrát spropagovaná, čím sa ústav dostal do povedomia množstva návštevníkov.

Martin Lacko

PREZENTÁCIA KNIHY ŽIL SOM POD ČERVENOU HVIEZDOU

Dňa 11. septembra 2012 o 16. hodine sa v priestoroch kníhkupectva Pantha Rheu v Bratislave uskutočnila prezentácia knihy Viktora Kravčenko *Žil som pod červenou hviezdou*. Kniha tohto niekdajšieho funkcionára stalinského režimu, ktorý v roku 1944 dezertoval do USA, vyšla po skončení vojny pod titulom *Zvolil som si slobodu*. Postupne sa stala bestsellerom – podnes vyšla minimálne v 22 svetových jazykoch. Kniha je akousi životnou svedčnosťou jej autora, vďaka ktorej sa západná verejnosť mohla dozvedieť o množstve dovtedy neznámych skutočnostiach z zákulisia ZSSR – perzekúciách, lži,

pretváraní, teroru a neuveriteľnom ponížení miliónov ľudí v krajine, ktorú bolševická propaganda oslavovala ako „raj robotníkov a roľníkov“. Dlho pred odhaleniami Alexandra Solženicina Kravčenko popisuje fenomén otročkej práce v gulagoch či hladomoru na Ukrajine, ktorému padlo za obeť niekoľko miliónov ľudí. Toto osobné svedectvo a následná svetová známosť ho s najväčšou pravdepodobnosťou stáli život.

Zásluhou nadšenia a nezištnosti niekoľkých slovenských emigrantov v Nemecku, predovšetkým manželov Rudolfa a Olgy Sládkovičových, bola

kniha, takmer 60 rokov po jej prvom vydaní, konečne preložená aj do slovenčiny. Vydavateľského bremena sa ujalo vydavateľstvo Post Scriptum (Pavol Stano) a kniha vyšla v spolupráci s ÚPN.

Na verejnej prezentácii sa zúčastnili, okrem vydavateľa Pavla Stanu a Rudolfa Sládkoviča, Martin Lacko za ÚPN. O knihe, ako aj o súdnom procese, ktorý jej vydanie sprevádzal v roku 1949, hovoril tiež známy historik František Vnuk, pre ktorého to bolo zároveň posledné verejné vystúpenie pred jeho definitívnym návratom do Austrálie.

Martin Lacko

Z prezentácie knihy *Žil som pod červenou hviezdou* (Foto: P. Stano)

DISKUSNÝ VEČER O VASILOVI BIĽAKOVI

Dňa 30. augusta 2012 zorganizoval Ústav pamäti národa v rámci cyklu Diskusné večery Ústavu pamäti národa besedu na tému Životné míľniky Vasila Biľaka. PhDr. Richard Pavlovič, PhD. zo Štátneho archívu v Prešove, pobočka Svidník a Mgr. Peter Jašek, PhD. z Ústavu pamäti národa na nej diskutovali o jednej z najvýznamnejších postáv prelomového obdobia roku 1968 a následnej normalizácie. Beseda sa stretla s veľkým záujmom prítomného publika, o čom svedčí aj zaujímavá dlhotrvajúca diskusia.

Zľava: Richard Pavlovič, Tomáš Klubert a Peter Jašek (Foto: Ján Mitáč)

ÚPN SI UCTIL PAMIATKU ANDREJA HLINKU

Pri príležitosti 74. výročia úmrtia významného slovenského kňaza, politika a národovca Andreja Hlinku zorganizovali Spoločnosť Andreja Hlinku a Dom Matice slovenskej v Bratislave, v spolupráci s Mestskou časťou Bratislava-Ružinov, Bratislavským samosprávnym krajom a Rímskokatolíckym farským úradom Bratislava-Prievoz pietnu slávnosť kladenia vencov pri Hlinkovom pamätníku v bratislavskej mestskej časti Ružinov. Podujatie otvoril predseda Spoločnosti Andreja Hlinku Pavol Stano. Po ňom s príhovormi vystúpili: v zastúpení prezidenta vedúci jeho kancelárie Milan Čič, predseda Matice slovenskej Marian Tkáč a starosta bratislavskej mestskej časti Ružinov Dušan Pekár. Po príhovorochoch sa na program dostalo slávnostné kladenie vencov, medzi ktorými nechýbal ani veniec Ústavu pamäti národa. Po kladení vencov vystúpila s recitačným prednesom pani Eva Kristinová a prvú časť podujatia zakončilo spievanie hymnickej piesne Kto za pravdu horí. Následne sa účastníci presunuli do kostola sv. Vincenta de Paul v Ružinove, kde podujatie vyvrcholilo svätou omšou celebrou biskupom František Rábekom.

Pamätník Andreja Hlinku v Ružinove (Foto: Spoločnosť A. Hlinku)

SPOMIENKA NA OBETE TOTALITNÝCH REŽIMOV V BUDAPEŠTI

Predseda správnej rady Ústavu pamäti národa Ivan A. Petranský sa dňa 23. augusta 2012 zúčastnil v Budapešti uctenia si pamätného Európskeho dňa spomienky na obete totalitných režimov. Oficiálne rokovanie bolo spojené s podpisovaním Dohody o založení múzea, zameraného na totalitné režimy 20. storočia. Dohodu podpísali predstavitelia európskych pamäťových inštitúcií.

Účastníci pamätného Európskeho dňa spomienky na obete totalitných režimov
(Foto: Károly Árvai)

PREDSTAVITELIA ÚPN V LJUBLJANE

Dňa 4. septembra 2012 predseda správnej rady Ústavu pamäti národa Ivan A. Petranský spolu s Matejom Medveckým navštívil Študijné cen-

trum národného zmierenia (SCNR) v Ljubljane, Slovinsku. Cieľom cesty bolo nadviazať bilaterálnu spoluprácu a informovať ich o činnosti Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície a o možnosti pripojenia sa SCNR k tejto sieti (ako pozorovateľ).

Slovenskí partneri informovali o ťažkostiach, s ktorými sa pri svojej práci stretávajú a o komplikovanej situácii s dokumentmi bývalej juhoslovanskej štátnej bezpečnosti (UDBA), ku ktorým v Slovinsku nemajú prístup ani občania ani vedci.

Matej Medvecký a Ivan A. Petranský (zľava) na stretnutí s predstaviteľmi Študijného centra národného zmierenia v Ljubljane (Foto: SCNR)

DERAVÁ PAMÄŤ NÁRODA?

Ešte 6. júla 2012 priniesol denník *SME* rozsiahly článok s takýmto názvom z pera Romana Holeca. Nakoľko na moju žiadosť o uverejnenie repliky redakcia denníka neodpovedala, rozhodol som sa využiť stránky *Pamäti národa* na jej, aj keď trochu oneskorené, zverejnenie – a to aj z toho dôvodu, že sa Holecov článok dotýkal práve ÚPN a jeho činnosti.

Príspevok Romana Holeca napriek svojmu vážnemu a meritórnemu tónu patrí skôr k zábavnému žánru. Autor bije na poplach, lebo do ÚPN prijali bývalého komunistu Jána Bobáka, niekdajšieho pracovníka Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS a potom aj Matice slovenskej. Vraj sa tu starí komunisti na jednej lodi stretávajú s mladými ľudákmi a prepojenie oboch táborov, údajne známe po roku 1945, nadobúda renesanciu, tentoraz už pod pláštikom Smeru. Strašenie komunizmom, opovrhovanie členmi strany musí vyvolať u niektorých skôr narodených a lepšie informovaných jedincov pobavenie, iným možno zmrzne úsmev na perách. Ak by totiž vývoj pokračoval v duchu hesiel „Komunizmus náš cieľ“ a „So Sovietskym zväzom na večné časy“, mohlo sa stať, že Roman Holec by dnes sedel v jednej miestnosti Ústavu marxizmu-leninizmu s Jánom Bobákom. Predpoklady na to mal, odborné, politické aj morálne.

„Komunisti sú najpokrokovejší a najuvedomelejší občania Československej socialistickej republiky“, hlásala nám ústava z roku 1960. „Komu-

nista je človek zvláštneho charakteru a razenia“, rozvíjali definície normalizační agitátori po roku 1970. Najmä s druhou musím súhlasiť, lebo keď komunista niekomu vyčíta, že bol komunista, na to naozaj treba mať zvláštny charakter, ani nie tak zvláštny ako podlý. Alebo má Roman Holec deravú pamäť? Ešte v októbri 1989, keď už Maďari strhávali železnú oponu a Poľsko riadila nekomunistická vláda na čele s Tadeuszom Mazowieckým, na verejnom zhromaždení pravdepodobne v rámci prípravy svojho vstupu do strany vyzýval všetkých pracovníkov Historického ústavu SAV, aby bezodkladne plnili závery posledného zasadania Ústredného výboru Komunistickej strany Československa. Bol to osamelý hlas v čase perestrojky a udivil aj osvedčených súdruhov, ktorí už radšej mlčali a za svoju legimitáciu sa začínali hanbiť.

Chvilu som rozmýšľal, či to naozaj myslí vážne alebo je to prvé dejstvo prednovembrového kabaretu. Myslel to však vážne. V pamätný deň 16. novembra 1989, keď ulicami Bratislavy pochodovali nespokojní študenti a v Prahe sa doladzoval scenár zajtrajšej drámy, posilnil rady kandidátov Komunistickej strany. Nezakolísal ani v dobe nástupu VPN a Občianskeho fóra k moci, keď už komunistická strana vysychala masovým odchodom členstva. Súdruhovia rýchlo zrušili dvojročnú čakateľskú lehotu kandidátov, a tak sa budúci kritik komunistov sám ocitol medzi jej členmi. Počas slávnostného odovzdávania preukazu

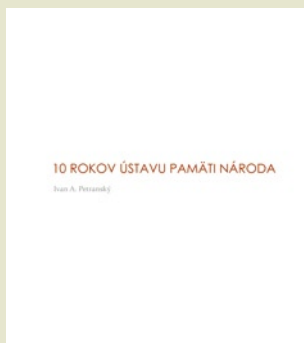
v tiesnivej atmosfére rezignácie na monopol moci sa veteránom strany tísli od dojatia slzy do očí a vysoko vyzdvihli nezlomný charakter mladého člena, ktorý svojou zanietenosťou zaiste pomôže komunistom z agónie. Ešte netušili, že v ňom drieme semienko antikomunizmu. Spočiatku sa čerstvý člen usiloval, čo mu sily stačili, myslel si azda, že ešte nie je rozhodnuté. Súdruhov opúšťajúcich potápajúcu sa loď verejne vyhrešil za zradu rodnej strany a jej ideálov. To však dlho netrvalo a pod lúčmi jarného slnka roku 1990 sa z Romana Holeca vyparilo komunistické presvedčenie, nie však úplne, zostala ešte životodarná tekutina internacionalizmu – už ani nie proletárskeho – a kádrovníctva.

Paušálnym obviňovaním kde-ko-ho z ľudáctva a nacionalizmu, ešte dobre že nie z buržoázneho, kráčal v šľapajách súdruhov Bacílka, Širokého, Kopeckého či Gottwalda, ktorí železnou proletárskou päsťou kynozili na Slovensku ich zvyšky.

Osobne si myslím, že Roman Holec článok nepísal z vlastnej pohnútky, až takú deravú pamäť iste nemá. Úlohu splnil a nie poslednú. A tak v najbližšej budúcnosti môžeme očakávať, že na revanš bude ešte väčším matadorom vedeckých kongresov, riešiteľom medzinárodných projektov a vo svetových vedeckých rebríčkoch jeho meno poskočí o tucty priečok vyššie, k čomu mu vopred blahoželám. V rebríčku morálky zas zostúpi o niečo nižšie.

Ivan Mrva

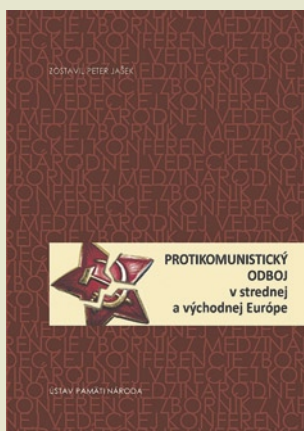
NOVÉ KNIHY ÚPN

10 ROKOV ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Ivan A. Petránský

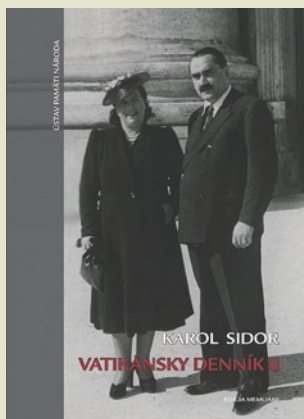
S desaťročnou históriou pôsobenia ÚPN oboznamuje publikácia *10 rokov Ústavu pamäti národa*. Reprezentatívna kniha poskytuje komplexné informácie o podmienkach vzniku ústavu, jeho orgánoch, premenách organizačnej štruktúry, dokumentoch, ktoré sú v jeho správe, vedeckých projektoch, usporiadaných konferenciách, osvetových a vzdelávacích aktivitách, audiovizuálnej tvorbe i medzinárodnej spolupráci. Publikáciu dopĺňa bohatý fotografický a obrazový materiál.

ZBORNÍK PROTIKOMUNISTICKÝ ODBOJ V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE

Peter Jašek (zost.)

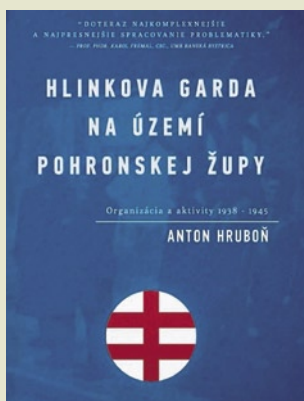
Publikácia je zborníkom z medzinárodnej vedeckej konferencie, na ktorej boli prezentované najnovšie výsledky výskumu protikomunistického odboja v krajinách strednej a východnej Európy. Čitateľ nájde v zborníku príspevky o protikomunistickej činnosti jednotlivcov – známych disidentov, ale aj verejne málo známych aktivistov odboja –, ilegálnych skupín či dokonca pololegálnych organizácií. Osobitný blok príspevkov sa zaoberá otvorenými povstaniami proti komunistickým režimom.

VATIKÁNSKY DENNÍK II

Karol Sidor

Druhá časť denníkových zápiskov Karola Sidora z obdobia jeho pôsobenia vo funkcii vyslanca pri Svätej stolici sa venuje obdobiu od 12. júla 1940 do 31. decembra 1941. V denníkoch si autor veľmi podrobne a takmer každodenne zaznamenával svoje osobné zážitky, pozorovania a komentáre o súkromných i verejných udalostiach v jeho bezprostrednom okolí. Denníky sú unikátnym dobovým prameňom.

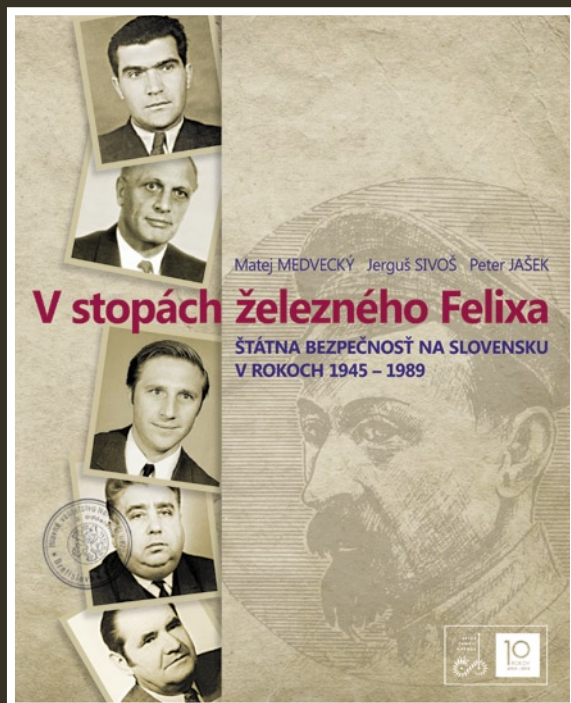

HLINKOVA GARDA NA ÚZEMÍ POHRONSKEJ ŽUPY

(Organizácia a aktivity 1938 – 1945)

Anton Hruboň

Občianske združenie Historia nostra vydalo v spolupráci s Ústavom pamäti národa monografiu, ktorá prehľbuje doterajšie poznatky o organizácii, ktorej meno sa nerozlučne spája s najrozporupľnejšie vnímaným obdobím našich moderných dejín. Je vôbec prvou samostatnou publikáciou komplexne hodnotiacou aktivity Hlinkovej gardy v ucelenom regionálnom merítku.

Ústav pamäti národa
Bratislava 2012
ISBN 978-80-89335-52-7

V STOPÁCH ŽELEZNÉHO FELIXA Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989

Matej Medvecký – Jerguš Sivoš – Peter Jašek

Popularizačná monografia *V stopách železného Felixa* je venovaná dejinám takmer všemocnej Štátnej bezpečnosti na Slovensku. Kniha má ambíciu priblížiť dejiny tejto inštitúcie všetkým vrstvám čitateľov na Slovensku i v zahraničí. Autori sa pokúsili na malom priestore priblížiť jednotlivé etapy vývoja ŠtB na Slovensku, jej organizačné a teritoriálne členenie, ako aj dokumentovať prácu jej zamestnancov na konkrétnych príkladoch. Vyňatie slovenských dejín ŠtB z tých celočeskoslovenských nešlo vždy ľahko. Kým do roku 1949 je pomerne jednoduché, v nasledujúcom období, keď ŠtB bola silno centralizovaná, autori na väčšom priestore prezentovali regionálne útvary na Slovensku. V tom čase totiž na Slovensku žiadna centrála ŠtB neexistovala, aj keď jej miesto do istej miery suplovala Krajská správa ministerstva vnútra (resp. Zboru národnej bezpečnosti) Bratislava. Túto situáciu zmenila až federalizácia Československej socialistickej republiky. Trvalejšie usporiadanie prichádza so zriadením XII. správy Zboru národnej bezpečnosti, čo opäť umožňuje vyňať z celoštátneho kontextu ten slovenský. Publikáciu dopĺňa množstvo obrázkov a galéria najvýznamnejších funkcionárov Štátnej bezpečnosti. Kniha vyšla aj v anglickom jazyku.

Publikáciu si môžete objednať na adrese: distribucia@upn.gov.sk